Владе Симовић

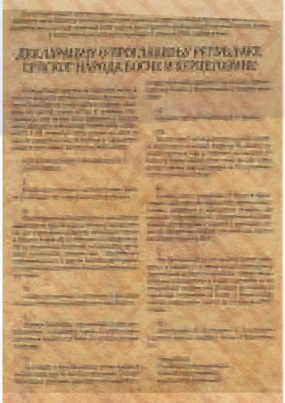

ПРЕДСТАВНИЧКА ДЕМОКРАТИЈА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

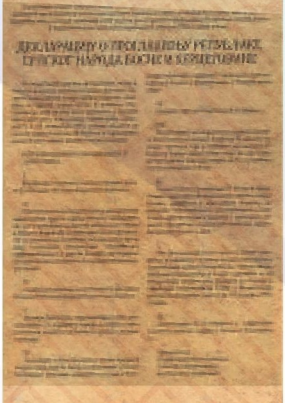

Бесједа

Владе Симовић

ПРЕДСТАВНИЧКА ДЕМОКРАТИЈА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Владе Симовић
ПРЕДСТАВНИЧКА ДЕМОКРАТИЈА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Издавачи
Издавачка кућа „Бесједа“

Универзитет у Бањој Луци
Факултет политичких наука

За издаваче
Данило Новаковић
проф. др Ранка Перић Ромић

Рецензенти
проф. др Ђорђе Вуковић
проф. др Срђан Перишић
проф. др Матеј Савић
доц. др Жељко Будимир

Сарадници
Срђан Радановић
Филип Матић
Сања Савић Симовић

Лектура и коректура
др Александра Савић

Copyright © Бесједа 2024.

Владе Симовић

ПРЕДСТАВНИЧКА ДЕМОКРАТИЈА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Бесједа

Бања Лука, 2024.

Садржај

1. УВОД.....9

2. ПРЕДСТАВЉАЊЕ И ПРЕДСТАВНИЧКА ДЕМОКРАТИЈА.....11

2.1. ПРЕДСТАВЉАЊЕ У ПОЛИТИЧКОЈ ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ..... 11
2.2. ПРЕДСТАВНИЧКА ДЕМОКРАТИЈА: ПАРЛАМЕНТАРИЗАМ, ПРЕЗИДЕНЦИЈАЛИЗАМ ИЛИ ПОЛУПРЕЗИДЕНЦИЈАЛИЗАМ? 15
2.3. ИЗМЕЂУ ЦЕНТРА И ПЕРИФЕРИЈЕ: КАКО НАЈБОЉЕ УРЕДИТИ ДРЖАВУ? 23

3. СРБИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ: ОД ИЗГРАДЊЕ НАЦИЈЕ ДО „ШОК ТЕРАПИЈЕ" НЕОЛИБЕРАЛНЕ ТРАНЗИЦИЈЕ 31

3.1. СРБИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ: ИЗГРАДЊА НАЦИЈЕ, ИДЕЈА О ДРЖАВИ И ОТПОР ТИРАНИЈИ 31
3.2. ЈУГОСЛОВЕНСКА ДРЖАВА И СРПСКЕ ЗАБЛУДЕ..... 51
3.3. НЕОЛИБЕРАЛНА ТРАНЗИЦИЈА СВИЈЕТА И ПОЛИТИКА „ШОК ТЕРАПИЈА" У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ 65
3.4. ОБНОВА ВИШЕПАРТИЗМА, РАСПАД СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ И КОНСТИТУЦИОНАЛНИ РАТ ПРОТИВ СРБА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ 81

4. НАСТАНАК, ИЗГРАДЊА И ОДБРАНА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ.....91

4.1. СРПСКА АУТОНОМНА ПОКРАЈИНА И СРПСКЕ АУТОНОМНЕ ОБЛАСТИ, СКУПШТИНА СРПСКОГ НАРОДА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ И ПРОГЛАШЕЊЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКОГ НАРОДА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ – КОНСТИТУЦИОНАЛНО ОБЛИКОВАЊЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ 91
4.2. РЕПУБЛИКА СРПСКА У ОДБРАМБЕНО-ОТАЏБИНСКОМ РАТУ..... 99
4.3. ИНСТИТУЦИОНАЛНА ИЗГРАДЊА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ: АУТОНОМНЕ ПОЛИТИКЕ И ДРЖАВОТВОРНА ЛОГИКА... 127

4.4. МИРОВНЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ ЗА БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ И КОНГРЕСНА ПОЛИТИКА ВЕЛИКИХ СИЛА: ОД ЛОНДОНА ДО ДЕЈТОНА 149
4.4.1. Дејтонски конгрес и његове контроверзе: Српско Сарајево, Брчко и стратешке коте 160

5. „ДЕЈТОНСКА СРПСКА": ИНОСТРАНИ ИНТЕРВЕНЦИОНИЗАМ И УНУТРАШЊИ ИЗАЗОВИ 175

5.1. УСТАВНИ ДИЗАЈН БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ И ПОЛИТИЧКО-СИСТЕМСКО УРЕЂЕЊЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ 175
5.2. ИНОСТРАНИ ИНТЕРВЕНЦИОНИЗАМ, КАНЦЕЛАРИЈА ВИСОКОГ ПРЕДСТАВНИКА ЗА БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ И ГЕОПОЛИТИЧКЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ 185
5.3. ИЗБОРИ, ИЗБОРНИ ЗАКОН БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ И ОБЕСМИШЉАВАЊЕ ДЕМОКРАТИЈЕ 196
5.4. КАРАКТЕР ПАРТИЈА, ПАРТИЈСКОГ СИСТЕМА И ПАРТИЈСКИХ КОАЛИЦИЈА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ 210
5.5. ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИ ИЗАЗОВИ И СОЦИОЕКОНОМСКЕ ПОЛИТИКЕ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ 239

6. „ПАРЛАМЕНТАРНА СРПСКА": ПРИЛОГ ИНСТИТУЦИОНАЛНОМ РЕДИЗАЈНУ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ 259

6.1. РЕПУБЛИКА СРПСКА: СЛОБОДНА И ХАРМОНИЧНА 259
6.2. УСТАВНИ РЕДИЗАЈН, ПАРЛАМЕНТАРИЗАМ И ИЗБОРНА ПРАВИЛА 264
6.2.1. Парламентаризам: историјско утемељење и политичко-системска будућност 266
6.2.2. Изборни систем Републике Српске: нова правила и консолидација демократије 272
6.2.3. Геополитички изазови и будућност Републике Српске 276
6.3. ЛОКАЛНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ, ЕКОНОМИЈА И БЕЗБЈЕДНОСТ 284
6.3.1. Организација и уређење локалних заједница 284
6.3.2. Социоекономске политике, изазови и могућа рјешења 296
6.3.3. Трактат о безбједности 301
6.3.4. Изградња Града Катере: стратешки пројекат националног значаја 304
6.3.4.1. Значај и изглед будуће Катере 316
6.3.4.2. Вишенамјенски комплекс „Градац на Илињачи" 329
6.4. ОБРАЗОВАЊЕ, КУЛТУРА И СПОРТ 332
6.4.1. Образовни систем Републике Српске 332
6.4.2. Културне политике и институције у Републици Српској 351
6.4.3. Спорт и спортска инфраструктура у Републици Српској 356

7. РЕПУБЛИКА СРПСКА У ДЕЈТОНСКОЈ БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ: КАКО ДАЉЕ? 359

8. ЗАКЉУЧАК 379

9. ЛИТЕРАТУРА 383

10. БИОГРАФИЈА АУТОРА 401

1. УВОД

Како унаприједити представничку демократију у Републици Српској, друштвено оплеменити и економски уздићи њен суверени народ истраживачко је питање овог рада. Њега постављамо поштујући вертикалу дуге државничке традиције људи с овог простора, слободарску борбу и страдања, уважавајући њихова културна, идеолошка и геополитичка стремљења, али и заблуде. Уз модерне изазове и трауме времена којем свједочимо, питање је једноставно, али не и одговор. Настала из потребе политичке, социјалне и безбједносне заштите српског народа деведесетих година 20. вијека, његовог сувереног права да влада собом и креира свој политички амбијент, Република Српска се од оснивања одлучила за представничку демократију и републиканско уређење.

Очување демократског поретка Републике Српске, Уставом загарантованих људских и социјалних права, републичких институција и установа, изграђених одлукама Народне скупштине Републике Српске, вољом слободних бирача изашлих на Плебисцит српског народа у Босни и Херцеговини о останку у заједничкој држави Југославији (9. и 10. новембар 1991), Декларацијом о проглашењу Републике Српског Народа у Босни и Херцеговини (9. јануар 1992), Уставом Српске Републике Босне и Херцеговине (28. фебруар 1992), пристанком њених грађана и отпором српског народа прегласавању његових легитимних представника, жељом да преживи и сачува национално достојанство у Одбрамбено-отаџбинском рату (1992–1995), с десетинама хиљада мртвих и протјераних – обавеза је академских радника Републике Српске.

Научно је изазовно, а друштвено корисно истраживати могућности допуне, измјена и креирања конституционалних аката простора у којем живимо и стварамо, редизајнирања његових институција и постизања другачијег обрасца друштвено-политичког дјеловања.

У уводном и централним дијеловима рада истичемо истраживачко питање наше научне монографије које гласи: *Како политички, економски, образовно и културно унаприједити Републику Српску чији смо суверени грађани, Републику остварену борбом предака,*

остављену у насљедство и чување генерацији којој припадамо, којој дајемо политичко-правни легитимитет, живећи њену друштвено-економску стварност и културно-историјски образац, бранећи је и дијелећи са њом добро и зло?

Одговори на постављено питање, истакнути у будућим поглављима рада, представљају синтезу наших теоријских знања, посматраних и доживљених искустава, научних истраживања, политичке визије, сложених правних, економских, социјалних, безбједносних, здравствених, културних и образовних потреба суверeног народа, али и свијести о неопходности заштите екосистема нарушеног у годинама индустријализације и конзумерског немара.

Они су садржани у појмовима *слободе, безбједности, међуљудске емпатије, одговорности, толеранције, политичке и медијске писмености, парламентаризма, конституционализма, једнакоправности, социјалне правде, здравствене и социјалне заштите, образовних и економских шанси, друштвене и политичке инклузије, културне самоспознаје, христолике природе људи с овог простора, њихове динарске традиције, духовности и изградње максималне друштвене хармоније*.

Прије отварања поглавља о могућностима политичког, друштвеног и економског редизајна, унапређења и промоције Републике Српске, изводимо историјски пресјек њеног настанка и развоја, доброг и лошег у њој, слободарског и покорничког, смисленог и стихијског, самоспознајућег и заблудног. Чинимо то у поглављима која описују српски народ у Босни и Херцеговини, његов карактер, државничку традицију, отпор и културно очување, политичку историју Републике Српске, њену институционалну изградњу, одбрамбено-отаџбинске теме, народну муку, страдања, постдејтонску стварност и изазове. Како то налаже методологија писања оваког рада, почињемо са феноменом представљања и представничке демократије, који су предметни оквир наше научне монографије и поље нашег академског интересовања.

2. ПРЕДСТАВЉАЊЕ И ПРЕДСТАВНИЧКА ДЕМОКРАТИЈА

2.1. Представљање у политичкој теорији и пракси

Питање представљања уско је повезано с идејом аутономности и самовладања, а оне опет с идејом слободе, једнакости и морала. Марвин Пери пише да су антички Грци „сматрали да су људи у стању да владају самим собом и ценили су када се грађани активно укључују у живот полиса. За Грке, држава је била средство које култивише и које допушта људима да живе исправним животом. Грчки политички мислиоци дошли су до идеје о рационалној или правној држави у којој је закон био израз разума а не моћи, израз општег добра заједнице а не личних интереса. Грци су западној цивилизацији дали и концепцију унутрашње, или етичке, слободе: људи могу слободно да бирају између срама и части, кукавичлука и дужности, умерености и претеривања. Јунаци грчких трагедија су патили, не зато што су били лутке којима манипулишу више силе, већ зато што су поседовали слободу одлучивања. Идеја о етичкој слободи достигла је врхунац у Сократовој мисли. Уобличити себе према идеалима знаним људском уму – развити се у аутономну личност која сама собом управља – био је за Грке највиши облик слободе" (Peri, 2020: 45).

Међутим, различити периоди људске историје гледали су другачије на идеју представљања и различито је примјењивали у политичкој пракси. Роберт Дал наводи да ако међу члановима одређене групе постоји увјерење да су подједнако квалификовани да учествују у одлучивању, ту ће неминовно доћи до успостављања демократског начина управљања (Dal, 1999: 91). Ширење парламената у погледу репрезентативности било је уско повезано с омасовљењем бирачког права, а оно посљедица притиска идеја политичких слобода и егалитарности, с једне, и захтјева радничке класе у настајању, с друге стране: „Деведесетих година осамнаестог века британски радикали изразили су симпатије према Француз-

ској револуцији, одобравајући њену бригу за природна права и њену осуду феудалних привилегија. У првој половини деветнаестог века радикали су тражили парламентарне реформе, јер су неке густо насељене области биле једва заступљене у парламенту, за разлику од неких слабо настањених области. Захтевали су плате за чланове парламента како би се допустило да и они који нису богати добију положај; тражили су опште право гласа како би и масе биле заступљене у парламенту; и инсистирали су на тајном гласању како би се спречило застрашивање гласача. Радикали су критиковали наследну аристократију и борили се против корупције; појединци су подржавали борбу радничке класе како би се побољшало њено стање" (Peri, 2020: 271).

Ово је био оправдан политички захтјев и потребна друштвено-политичка акција јер је брза индустријализација донијела низ тешкоћа новој класи, радницима, који су у потрази за бољим животом масовно пристизали са села у индустријализоване градове: „Тежак и монотон рад по фабрикама био је прилагођен стриктној дисциплини часовника, машине и производног плана. Запослење никада није било сигурно. Болесни радници нису примали плату и често су били отпуштани; остарели радници су примали смањене плате или су губили запослење. Опадањем пословног успеха, послодавци су некажњено смањивали плате а отпуштени радници нису имали где да траже помоћ. Како власници фабрика нису сматрали да је безбедност на раду важна, повреде су биле честе. Градске власти нису биле у стању да се носе с брзим кораком урбанизације и без одговарајућих смештајних, санитарних и рекреативних могућности, урбани центри у којима је долазило до експлозије становништва представљали су још један извор беде радничке класе" (Peri, 2020: 265).

Одговор на социоекономско стање радника и питање њихове политичке укључености дали су социјалисти. Они су сматрали да се „доктрина либерала о индивидуализму изврга у себични егоизам, који је штетио животу заједнице", зато су и „позивали на стварање новог друштва заснованог на сарадњи, а не на конкуренцији" (Peri, 2020: 275). Међутим, идеје социјализма нису биле прихваћене од привилегованих елита старе аристократије и нове буржоазије. Дијељење моћи и богатства није могло да заживи међу буржоаским елитама којима су, у највећем броју случајева, саможивост, снобизам и стална конкурентска борба постали доминантан образац понашања. Због тога су се трудили да зауставе социјалистичку мисао и покрете, посебно њихов улазак у парламенте и тиме остваривање њихове представљености у законодавним и потенцијално извршним институцијама власти. Доба социјалистичког бунта било

је неминовност која се огледала у протестима, а прије свега у оснивању радничких партија, као претпоставке за радничко представљање у институцијама власти, што је неминовно водило ка већој демократизацији индустријских друштава.

Политичке партије појављују се у савременој историји, на прелазу епоха, као „жила куцавица демократије", како примјећује Владимир Гоати, одређујући „начин рада и садржај одлука парламента", „активности владе", али и „персонални састав учесника избора" (Goati, 2008: 11). Једном ријечју, без партија нема савременог представљања. Међутим, политичко представљање није сет једноставних политичких одлука и тумачења, према којем бирачи додјељују моћ личностима или партијама на одређени мандатни период да владају у њихово име и корист. Ријеч је о сложенијем политичком и теоријском феномену којем су посвећене велике научне расправе и синтезе.

Ендру Хејвуд феномен представљања појашњава сљедећим ријечима: „У свакодневном говору израз представљати значи 'приказати' или 'учинити присутним' нешто или некога. Као када се за слику каже да представља неку сцену или неку особу. Као политички принцип представљање је однос на основу којег се појединац или група представља или дјелује у име веће групе људи. Од демократије се разликује по томе што познаје разлику између оног који влада и оних над којима се влада, док демократија, бар у својој класичној форми, тежи да укине ову разлику и успостави народну самоуправу. Упркос томе, у представничкој демократији (...) може да се успостави ограничен и посредан облик демократске власти, под условом да представљање повезује оног који влада и онога над којим се влада, тако да се ставови народа могу исказати, а његови интереси обезбиједити" (Hejvud, 2004: 422).

Прије него што је дефинисао горе наведену одредницу појма представљање, Ендру Хејвуд је поставио три истраживачка питања: Шта је то представљање?, На који начин једна особа може да „представља" другу? и Како се представљање може постићи у пракси? (Hejvud, 2004: 421).

Одговарајући на постављена питања, Хејвуд закључује: „Питање представљања изазива оштру политичку расправу која се непрекидно понавља. Штавише, и од некадашњих апсолутних монарха се очекивало да владају тражећи савјете од 'сталежа краљевства' (највиших земљопосједника, свештенства, итд). У том контексту грађански рат вођен у Енглеској током 17. века, између краља и Парламента, избио је због покушаја да се кључним групама и интересима у енглеском друштву ускрати представљање. Такође, расправа у процесу ширења демократије у осамнаестом и деветнае-

стом веку углавном се сводила на питање ко би требало да буде представљен. Да ли би представљање требало да се ограничи на оне који имају стручност, знање и вјероватно вријеме да дјелују мудро и озбиљно размишљају о политици (обично су то мушкарци, имућни или одређена расна или етничка група), или би требало да се прошири на све грађане? Ова питања су данас углавном решена широко прихваћеним принципом политичке једнакости (...), макар формалним општим правом гласа и принципом 'један човек – један глас'" (Hejvud, 2004: 421–422).

Наведени приступ феномену представљања, додаје Ендру Хејвуд „је поједностављен, јер га изједначава са изборима и гласањем, а на политичаре се гледа као на 'представнике' само зато што су изабрани. Та чињеница занемарује много важнија питања: *када* можемо рећи да нека особа представља неку другу особу и *шта* је то што она представља. Да ли су то ставови оног кога представља, његова добробит, групе из које долази или нешто друго?" (Hejvud, 2004: 422).

На трагу постављених истраживачких питања Ендруа Хејвуда, а у контексту представничке демократије у Републици Српској која је фокус нашег истраживања, свјесни смо замки које потенцијални одговори нуде. Ако бисмо рекли да треба да буде представљен народ, истакли бисмо нешто што је теоријски тачно, политички коректно и комплементарно с постојећом законском регулативом у Републици Српској. Тиме бисмо потврдили привржености уставном оквиру и доминантним демократским идеалима, али не бисмо унијели ништа ново у већ постојећи фонд знања, па чак и полемичког промишљања, о моделу и начину демократског представљања у Републици Српској. Због тога, осим привржености демократском идеалу, у којем треба и мора да буде представљен народ, артикулишемо могућност да то не буде у постојећој изборној форми.

Мандатски модел даје изабраним посланицима могућност да, без икакве озбиљније контроле, током мандатног периода владају и расуђују како мисле и желе о политичком курсу Републике Српске. За овакву институционалну одговорност потребно је имати репрезентативнији и кадровски квалитетнији састав Народне скупштине Републике Српске него што је то данас случај. У том контексту заговорници смо увођења механизама континуиране контроле изабраних посланика у виду оснаживања везе између њихове изборне базе и додијељеног мандата с једне и успостављања законски ригидније селекције у погледу процеса њиховог кандидовања с друге стране. Посебно истичемо потребу увођења мјешовитог умјесто постојећег пропорционалног модела избора народних посла-

ника у Републици Српској, повећања изборног цензуса на 5% за политичке партије и 7% за партијске коалиције, те свођења броја преференција унутар затворених неблокираних листа на три и обавезно укидање компензацијских мандата. Циљ наведених мјера јесте сузбијање политичког јавашлука, лоше селекције кандидата, њихове необразованости и некомпетентности, неутралисање политика свођења демократије на „гласачку ловину", често дезоријентисаних и клијентизованих бирача. Због тога нас промјена политичко-системских рјешења и успостављеног обрасца политичког понашања мотивише за другачији приступ представљању и демократији у Републици Српској. Међутим, прије него што изнесемо конкретне приједлоге, неопходно је да се присјетимо теоријских постулата представничке демократије и различитих модела њеног остваривања, како бисмо их касније разматрали у контексту институционалног редизајнирања Републике Српске.

2.2. Представничка демократија: парламентаризам, президенцијализам или полупрезиденцијализам?

Спајање демократске идеје владавине народа с демократском праксом представљања довело је до тога да демократија добије сасвим нови облик и димензију, пише Роберт Дал (Dal, 1999: 89). Ријеч је о моделу представничке демократије који се развија од 18. вијека и који је уставна обавеза и пракса свих модерних демократија.

Претече представничке демократије Роберт Дал види у предмодерним институцијама и пракси, које су настајале као аутономни производ одређених локалних процеса, много више него у унапријед смишљеним теоријско-идејним поставкама и записима аутора који су се бавили овим феноменом кроз историју: „Локални трговачки клубови (или савези) који су се појавили у Енглеској у XIII веку усвојили су праксу једноставне, непосредне демократије која се касније развила у представничке системе – и све без уплива неког теоретског знања. Најзад 500. године пре Христа и сами Грци нису имали никаквих познатих узора на које би се угледали. Отприлике у исто време су Римљани отпочели своју транзицију од краљевства према аристократској републици, независно од грчког утицаја. После тога је до даље демократизације републике дошло првенствено зато што је плебс (и његови вођи) истицао своју квалификованост да учествује у управљању. Што је у ствари био њихов захтев да се 'снажно начело' примењује и на обичан народ а не само на патрицију. Порекло викиншког тинга – судско-законодавне скупштине слободних људи, губи се у тами прошлости, али је

сасвим јасно да је то тело било независно од било ког спољног утицаја. Стварање алтинга на Исланду 930. године и развој квазидемократског уставног система јединственог у Европи тог времена, представљали су изданке идеја норвешких викиншких насељеника који свакако нису знали ништа о грчкој демократији, римској републици или политичкој теорији и филозофији у формалном смислу. Оно што јесу знали је да су у суштини једнаки по својим способностима да учествују у управљању. То је случај и са алпским заједницама, у којима је дошло до преузимања првих корака који су касније довели до стварања швајцарске конфедерације. Не изгледа вероватно да су на свргавање монархије и стварање републике које су у седамнаестом веку преузели пуританци, екстремисти и 'људи комонвелта' утицали толико Грчка, Рим или републиканска традиција – иако су наравно сви они знали за институцију представљања – али је зато на њих утицало хришћанско веровање према коме су сви људи једнаки не само у очима Господа него су и подједнако способни да тумаче Његову реч, да узму учешћа у управљању, и самим тим, да владају својом Заједницом" (Dal, 1999: 92).

Дејвид Хелд представничку демократију одређује као „систем владавине који обухвата изабране 'представнике' који на себе преузимају 'заступање' интереса и становишта унутар јасно ограничене територије, и који истовремено подржавају 'владавину права'" (Held, 1997: 19). Силвано Моецкли додаје да је парламент „онај државни орган који представља електорат", наводећи да је парламент „умањена слика народа у којој се сви дијелови народа осјећају представљенима, стога је политички систем у којем електорат, под такмичарским условима, одређује састав парламента представничка демократија" (Meockli, 2010: 30).

Александар Савановић наводи да је представничка демократија „модел или метод доношења одлука који се састоји из три механизма – правила већине, концепта представника и мандатног вршења власти. Прва два су израз потребе за економичношћу доношења одлука у постконститутивној фази и обезбјеђивању простора доколице, тј. слободе за грађане да се баве својим стварима. Да не би морали константно сами да учествују у политичким одлукама, грађани бирају представнике и овлашћују их да то раде умјесто њих. С друге стране, да борба интереса и/или супротстављена интерпретација неког правила не би довела до распада политичке заједнице и повратка у природно стање, грађани у уставотворној фази (дакле, под начелом једногласности) прописују правило већине као модел доношења одлука за извршну фазу. Они обавезују представнике да користе тај метод доношења одлука и самооба-

везују себе да ће се повиновати одлукама донесеним коректном процедуром таквог одлучивања, чак и ако буду прегласана мањина. Трећи дио овог модела – мандатност функција, представља механизам контроле и оцјене њиховог рада кроз периодичне изборе" (Savanović, 2019: 248).

Вучина Васовић пише да је, према мишљењу бројних теоретичара, политичко представништво или представнички систем једно од „кључних цивилизацијских открића" с низом политичких функција од којих се истиче неколико најважнијих: „То су: представљање, артикулација интереса и захтева односно аргументована расправа; законодавна; формирање владе; изгласавање буџета, контрола извршне власти, место политичке афирмације и промоције појединаца и културно-социјализирајућа функција" (Vasović, 2008a: 91).

Међу представничким облицима демократије искристалисала су се два основна. То су: парламентаризам и президенцијализам, те један мјешовити – полупрезиденцијализам.

Парламентаризам, према Дитеру Нолену, „означава један од темељних облика представничке демократије, који се разликује према опредјељењу институција парламента, владе и државног поглавара (монарх или предсједник)" (Nohlen, 2001: 263). Сњежана С. Савић и Матеј Савић наводе да је извршна власт у парламентарном систему „организована као бицефална (има два носиоца, двије главе). У зависности од тога да ли је у питању монархија или република, те двије главе извршне власти су монарх, односно предсједник републике и влада. При овоме, за разлику од предсједничког система подјеле власти у коме постоји само једна глава извршне власти, независна од представничког тијела и стабилна (тзв. парламентарна егзекутива), парламентаризам карактерише промјењива, парламентарна егзекутива. Шеф државе (монарх или предсједник републике) је, при томе, стабилан дио егзекутиве, док влада то није. Влада произилази из парламентарне већине и чине је старјешине управних ресора (министри) и чланови без ресора (министри без портфеља), с предсједником владе, односно првим министром (премијером) на челу" (Савић, Савић, 2017: 250).

Парламентарни системи, пише Ђовани Сартори, „дугују своје име принципу на коме се заснивају: парламент има врховну власт. Стога, парламентарни системи не дозвољавају раздвајање власти између парламента и владе, они су сви утемељени на дељену власти између легислативе и егзекутиве. Следствено, у свим системима које називамо парламентарним, владе мора устоличавати, подржавати и, евентуално им указати неповерење, глас парламента. Али рећи да владе зависе од парламента не говори много. Наро-

чито не објашњава како то да дотичне системе одликују јаке или слабе владе, стабилност или нестабилност, функционалност или непокретност и, све у свему, учинци који варирају од доброг до изузетно лошег" (Sartori, 2003: 123).

Вучина Васовић пише да постоје различити типови парламентаризма: „Парламентаризам се јавља у различитим формама, које је могуће груписати или класификовати по различитим основама: регионалној, институционалној, процедуралној, хронолошкој. Тако се на основу регионалног критеријума могу разликовати британски и континентално-европски или британски, континентално-европски и парламентаризам земаља Комонвелта. У оквиру европско-континенталне групе је опет могуће разликовати нордијски или северно-европски и западно-европски. На основу парламентарно-процедуралног критеријума треба разликовати британски и континентални" (Vasović, 1993: 804).

Основна обиљежја парламентаризма Вучина Васовић детаљно описује издвајајући шест најважнијих. Због обима њиховог појашњења, које даје Вучина Васовић, а којег овдје користимо као примарни извор, и не толике потребе овог дијела рада за детаљнијом елаборацијом овог феномена, представљамо их у сажетој форми: Прво обиљежје парламентаризма, како наводи Вучина Васовић, јесте постојање „активног и утицајног парламента". Друго обиљежје парламентаризма је да „парламентарни систем почива на принципу сарадње између законодавне и извршне власти. Обе ове структуре власти имају одговарајућа овлашћења и изворе утицаја. У оквиру тога, могуће је да се власт помера више на једну или другу страну". Треће обиљежје парламентаризма је то да је извршна власт „подељена на два нивоа или 'дела'. Један ниво чини шеф државе, а други влада". Четврто обиљежје парламентарног система је „овлашћење шефа државе, барем формално, да именује шефа владе. При томе, наравно, начин формирања владе може да буде различит и да зависи од бројних фактора. Може се претпоставити да ће се у системима 'мањинског парламентаризма' односно парламента у коме ниједна партија нема већину нити постоје стабилне партијске коалиције, моћ и могућности шефа државе бити већа у избору људи и прављењу функционалне већине него у случају 'већинског парламентаризма'. При томе наравно не треба губити из вида да пресудан утицај на челнике владе имају партије". Пето обиљежје парламентаризма је „одговорност владе парламенту. Одговорност може бити колективна и индивидуална. Влада може да буде предмет позивања на одговорност из различитих разлога, од неуставног до неприхватљивог деловања. Уколико је влада неодговорна парламент јој изгласава неповерење". Шесто и посљедње обиљежје пар-

ламентаризма које наводи Вучина Васовић је институција премапотписа. Према овом системском рјешењу, „шеф државе не може доносити правоснажне акте из своје надлежности без премапотписа или контрасигнатуре првог министра, одговарајућег министра или владе као колективног тела. Смисао ове институције је у томе да се друштво или поредак обезбеде од претераних функција или неодговорности шефа државе" (Vasović, 1993: 803–804).

За развој парламентаризма морају да постоје одређене вриједносне претпоставке. Једна од њих је слобода, и то не само „да се другачије мисли већ и да се поштује право другачијег мишљења". О овом феномену, анализирајући парламентаризам у Великој Британији, његовој колијевци и узору бројних парламентарних система, Здравко Злокапа пише: „У друштву у којем се његује право на различитост и у којем се подразумијева слободно изношење свога мишљења без страха од посљедица, политички процес има повољне услове да се одвија у бесконфликтној атмосфери или, у најгорем случају, са минимумом насиља" (Zlokapa, 2000: 45).

Развој парламентаризма уско је повезан са развојем грађанског друштва и либералне мисли. Она полази од тога да „сви људи располажу једнаким природним правима, која су историјски и по значају преддржавна и претполитичка", о чему детаљно пише Ненад Кецмановић: „Као неотуђива, природна права не могу се уопште пренијети, а поготово не на апсолутну државу која их гута као Хобсов левијатан. Као индивидуална, та природна права могу бити само предмет равноправног уговора са другим индивидуама о међусобном поштовању, односно неометању. А њихова мрежа, као свеобухватна политичка обавеза, конституише грађанско друштво: 'Да ли ће и колико ће човек у политичком друштву бити роб, меропах, себар, парија, поданик, пуко средство туђе силе (...), или човек-грађанин с правима која су сразмерна с дужностима и заједно обезбеђују моралну и политичку аутономију и достојанство (...), то зависи и од човековог личног односа према власти: од његове способности и храбрости да јој супротстави морални интегритет (...), и на моралној аутономији у просуђивању о томе шта је добро, а шта рђаво...'. Џон Лок је као природна права наводио право на живот, слободу и имовину, а касније ће се тај списак проширити на право на слободу савјести, слободу мишљења, слободу јавне ријечи, слободу политичког окупљања и организовања итд. На трагу те дуге историјске борбе, која траје све до наших дана и континуирано се води између државе као монопола силе суверене на одређеној територији и грађанског друштва, појавиће се низ механизама ограничавања власти. Парламентаризам, подјела власти, правна држава, политичке партије, социјални покрети, трећи сектор, људ-

ска права, наддржавне организације (ЕУ) и поддржавне аутономије итд. јесу заправо покушаји да се обузда модерни левијатан, односно да се држава од господара друштва претвори у његов сервис" (Kecmanović, 2009: 59–60).

„Дијељена власт" је један од начина „обуздавања модерног левијатана" и претварања „државе у сервис грађана". А управо су парламентарни системи „засновани на дељењу власти", пише Ђовани Сартори. Ко ту и шта дијели, на који начин и у којој мјери – овај аутор поставља као своје истраживачко питање. Одговор даје посматрајући „централно језгро структуре власти унутар које шеф егзекутиве, премијер, има моћ да делује". У том контексту Ђовани Сартори поставља три врсте односа шефа владе према њеним члановима, а то су: када је премијер први изнад неједнаких, затим када је први међу неједнакима и на крају први међу једнакима (Sartori, 2003: 125). Релација моћи шефа егзекутиве и осталих чланова његовог кабинета битна је за стабилно и несметано функционисање, па чак и политичко-идентитетско позиционирање одређеног модела парламентарне демократије. А оно што је битније од свега наведеног јесте то да ови модели могу да одреде степен ефикасности влада као сервиса грађана.

Президенцијализам је облик политичко-системског уређења у којем је извршна власт концентрисана у институцији предсједника, при чему постоји јасно дефинисана граница између уставом прописаних надлежности извршне и законодавне гране власти. Овим политичко-системским рјешењима успостављен је „баланс моћи" између извршне и законодавне власти неопходан предсједничким системима због уставом дате моћи предсједнику, то јесте једном човјеку, што потенцијално доводи до остваривања аутократских политика и тенденција. Због тога је „систем кочнице и равнотеже" између извршне и законодавне власти, успостављен првобитно у Сједињеним Америчким Државама Уставом из 1787. године, неопходна претпоставка за одржавање демократског и функционалног президенцијализма. Основна обиљежја предсједничког система су непосредан избор (или као да је непосредан) предсједника, да он проистиче из народне воље, то јесте народног избора, да предсједнику који је непосредно изабран, током његовог унапријед загарантованог мандата, не може бити изгласано неповјерење у парламенту и на крају да предсједник предсједава или на неки други начин управља владама које сам именује (Sartori, 2003: 104–105).

Полупредсједнички системи су настали као „компромис" између два доминантна модела – парламентарног и предсједничког. Њихова главна одлика је да су то структуре „са двојном влашћу,

конфигурација са две главе": „Стога сваки полупредседнички устав мора на неки начин утврђивати двовлашће између председника, шефа државе, и премијера који води владу" (Sartori, 2003: 144). Наравно, како примјећује Ђовани Сартори, „свака двоглава структура може постати конфликтна и свадљива и тако допасти до егзекутиве подељене против саме себе, до ситуације стагнирања" (Sartori, 2003: 148).

Логично теоријско и практично политичко питање је који од ова три модела представничке демократије је најбољи. Одговор на ово питање умногоме даје Ђовани Сартори, који каже да је „најбоља политичка форма она која се најбоље примјењује" (Sartori, 2003: 158).

Разне су детерминанте које одређују успјех одређеног модела представничке демократије у некој држави – од географије, историје, културе, па све до економије. Бројни теоретичари анализирали су различите облике политичких система, дајући предност једнима а критикујући друге. Та се расправа углавном сводила на оцјену добрих или лоших својстава концентрације моћи унутар законодавне или извршне власти, њихову сарадњу и блокаде. Због свега наведеног Сејмур Мартин Липсет и Џејсон М. Лејкин нуде алтернативни приступ изучавању овог феномена и закључују: „На крају је ипак можда корисније да режиме концептуализујемо (појмовно да гледамо) у терминима извршне или законодавне власти, а више у неким другим, алтернативним терминима, на пример из теорије игара: један такав термин су 'вето играчи'. Џорџ Цибелис, заступник тог приступа, дефинише га на следећи начин: вето играч је 'сваки индивидуални или колективни учесник чији пристанак (...) је неопходно потребан да би се изменио статус кво'. Цибелис тврди, барем са перспективе политике која ће се водити, на резултате једне владавине много више утиче број и тип вето играча него што утичу појмови парламентарног или председничког. 'Нарочито је важно', истиче он, „да председнички системи, у којима постоји више од једног институционалног вето играча, показују карактеристике налик на оне код коалиционих влада у парламентарним системима (где има више страначких вето играча)'" (Lipset, Lejkin, 2006: 72).

Липсетова и Лејкинова констатација изграђена на Цибелисовој теорији показује да само прихватање одређеног модела неће дати нужно очекиване исходе или оне резултате које предвиђа теорија. Због тога је аутохтона изградња одговарајућег модела представничке демократије, а на бази искустава других, рационалан пут ка стварању најбољег модела за неку државу и њене политичке потребе.

У креирању одговарајућег модела представничке демократије битно је уважити критике које су износили бројни теоретичари демократије. Међу њима и Роберт Дал, који каже: „Институције представничке демократије толико су владавину удаљиле од директног учешћа демоса, да је немогуће упитати се, што су неки критичари и учинили, да ли овај нови систем има право да се назове часним именом демократије. Надаље, старија идеја монистичке демократије по којој су аутономне политичке асоцијације сматране непотребним и незаконитим, претворила се у један плуралистички политички систем у коме су те асоцијације не само сматране легитимним већ и стварно нужним за демократију великих размера. На широком плану националне државе појавили су се различити интереси и интересне групе. Те групе ни у ком случају нису донеле много доброг. И ако се према старом схватању сматрало да су деоба на фракције и конфликти деструктивни, по новом се на политички конфликт гледало као на део демократског поретка и нешто нормално, неизбежно, и, да теже општем добру пре него задовољавању сопствених циљева, постало је мање одрживо у пракси, и чак, немогуће, јер се 'опште добро' расцепкало на индивидуалне и групне интересе" (Dal, 1999: 90).

Представничка демократија нема само изазове у виду изградње одговарајућег модела представљања и функционисања власти са становишта односа моћи између различитих грана власти или унутар њих самих, већ се проблематичном испоставља и сам концепт представљања који неријетко успоставља дистанцу између оних који бирају и оних који су изабрани на одређене функције. Политички елитизам постаје озбиљна пријетња владавини народа која се све више своди на њихову једнократну моћ путем избора („модел преноса моћи на изабране представнике"). Због тога се све више чују заговорници максимално могућег остваривања непосредне демократије, посебно путем кориштења информатичких достигнућа. Такође су све чешћи захтјеви за развојем „расправне демократије", гдје би доношењу кључних одлука претходила квалитетно организована јавна расправа чије би исходе уважили изабрани представници власти. „Расправност" је могуће увести као коректив „елитистичком и однарођеном дјеловању изабраних представника" путем институционализације „јавне расправе" током доношења политичких одлука. Ова пракса постоји у скоро свим представничким демократијама у процесу доношења закона и битних политичких одлука. Међутим, потребно ју је више користити и технички разрадити у мјери у којој ће бити постигнут циљ „понародњења представничке демократије" и њене „деелитизације" у мјери која је политички рационална, технички и правно изводљива. Ово је

неопходно због чињенице да у модерним, многољудним и политички сложеним државама није могуће спровести непосредну демократију у њеном „античком идеалу". Због тога су, тренутно, једини могући и одрживи облици непосредне демократије у виду референдума и плебисцита који би несумњиво требало да се више користе него што је то савремена пракса.

2.3. Између центра и периферије: како најбоље уредити државу?

Како најбоље уредити државу једно је од темељних политиколошких питања. Оно је старо колико и сама држава као институција. Претпоставка је да су се још сумерски владари и њихови савјетници, а посебно они који су вапили за промјенама, питали који је то облик државног уређења који би им остварио највише интереса и личног добра. Од првих градова држава сумерског свијета до данас, нема сумње да су политичке елите, учени људи, али и „обичан свијет" вијековима трагали за одговорима на горе постављена питања. Исто као што и ми, наше елите и учењаци, трагамо и данас. Карактеристика савременог доба је у томе што је историјско искуство и знање модерног човјека далеко веће него у наших предака, па су тиме одговори на постављена питања комплекснији, а дилеме умножене.

У оквиру овог потпоглавља могуће је отворити широку расправу на тему најбољег државног уређења, користећи закључке бројних теоретичара, од античког доба до данас. Међутим, тиме би ова књига и рад отишли у правцу политичких и теоријских расправа које обухват књиге и њена „истраживачка мисија", садржајно и методолошки, не требају у тој мјери. Због тога ћемо, ослањајући се на општа знања из науке о политици, понудити неколико одговора на питање постављено у називу овог потпоглавља.

У теорији и пракси савременог свијета владавине у најширем смислу можемо да подијелимо на демократске и недемократске. Ову дуалистичку и антиподску одредницу можемо да прочитамо у већини радова који описују савремене владавине. Оцјена да је нешто демократско или недемократско може да казује пуно тога, али и да завара читаоца. Недемократски режими се аутоматски одбацују као лоши, а како је у самом називу књиге наглашена одредница представничка демократија, онда се њима нећемо бавити. Због тога фокус стављамо на демократски облик владавине.

Савремена прихваћеност демократије и њено позитивно третирање је опредјељење већине теоретичара, политичара али и становника свијета. Међутим, опште је мјесто у науци о политици да

нису све демократије исте. На то утичу карактер народа одређеног политички обликованог ентитета, његова географска позиција, културни образац, прије свега религијска припадност његовог *демоса*, ниво њихове писмености, економског развоја и њихова свеукупна историја. Иако је ријеч о познатом теоријском знању, потребно га је навести у овом потпоглављу. Све то зарад потврђивања давно изречене оцјене да друштва и државе немају и не могу имати идентичне обрасце политичке владавине. Без обзира на чињеницу да међу њима постоји ниво заједничког које их сврстава у јединствен – *демократски табор*. Чак и када се законом успоставе исти обрасци, то није гаранција да ће они произвести исте резултате у политичкој пракси различитих политичких ентитета. Давно је изречено да „ни најбољи бубрег неће исто функционисати у два тијела". Тако је и са демократским обрасцима. *Трансплантирање истих модела демократије из једног у други систем не значи истовремено и исте резултате*. Због тога је теорија о демократској владавини обимна, сложена и неријетко пуна контрадикција.

Аристотел је сматрао да је најбоља и идеална владавина она која влада у корист свих, без обзира на то да ли системом влада један, неколицина или већина. Демократију је сматрао лошим обликом владавине (уз тиранију и олигархију) јер, како наводи Аристотел и његови каснији тумачи, „већина влада у корист већине, а не у корист свих". *Међутим, свијест људи о томе да су рођени и „пред Богом једнаки" будила је међу хришћанским свијетом идеју о томе да треба да буду укључени у доношење одлука о кључним питањима која се тичу њихових живота, судбине друштва чији су дио и државе коју дијеле*. Тада се поново јављају скрајнуте идеје демократије као владавине већине, уз јасну опаску да вишемилионске државе не могу имати, изворни (антички) непосредни облик демократије јер он није био технички проведив, као ни данас. Због тога се спаја идеја *представљања* са идејом *демократије*, а све под утицајем *буржоаске елите и мислилаца*, дајући горе већ елаборирану *представничку демократију*.

Успостављање представничке демократије као доминантног облика владавине у савременом свијету текло је споро и различито, од државе до државе. Захтјеви, буне и револуције обиљежиле су 18, 19. и 20. вијек, све док, таласом демократизације свијета деведесетих година двадесетог вијека, највећи дио њих није постао систем представничке демократије. Многе су државе постајале демократске у датом историјском тренутку да би касније изгубиле тај карактер. Одушевљења и борбе за демократију су неријетко постајала разочарења и каснија борба против ње. Међутим, уз све њене мањкавости, није случајно што ју је Винстон Черчил оцијенио „нај-

мање рђавом". Теоретичари се умногоме слажу да је идеалан облик владавине *πολιτεια* о којој је писао Аристотел, гдје већина влада у корист свих, али њу је тешко успоставити па се сматра утопистичком. Владавина у корист свих је максимално постигнута у демократијама кроз „уставе који гарантују једнакоправност". Међутим, и то се разликује од државе до државе, као и њихова уређења са становишта односа три гране власти (прије свега законодавне и извршне), али и односа центра из којег се влада и његове периферије.

У претходном потпоглављу су наведени парламентаризам, предиденцијализам и полупредиденцијализам као облици које дефинишемо према моћи и надлежностима које имају законодавна и извршна власт, а посебно према моделу њиховог избора. Анализа о парламентаризму, предиденцијализму и полупредиденцијализму изведена у ранијем поглављу, као и претходни пасуси посвећени облицима владавине, недвосмислено указују на то да је представничка демократија најбоље од могућих и понуђених рјешења које савремени свијет живи.

Свјесни демократских изазова, плуралности савремених држава и њихових унутрашњих конфликата, у раду заговарамо *представнички облик демократије консоцијацијског типа*. Консоцијацијска демократија којој ћемо посветити посебну пажњу у каснијим поглављима, а реферишући се на радове Аренда Лајпхарта, Алис Мек Кулох, Мирјане Касаповић, Ненада Кецмановића и других аутора, јесте облик демократије који „укључује" што већи број људи у доношење одлука, за разлику од класичне представничке демократије која функционише према принципу „апсолутне већине", чиме се „мањина искључује". Овим се неријетко остварује „тиранија већине над мањином", а то дехармонизује политичку заједницу. Управо је то мана демократије која је Аристотела инспирисала да је својевремено прогласи „лошим обликом владавине". Због тога облик консоцијацијске демократије, који почива на „широком консензусу народа и њихових изабраних елита", механизмима „паритета, вета и аутономности", којима се успостављају „међусобна контрола и равнотежа", о чему су теоретичари консоцијацијске демократије увелико писали, јесте наше научно опредјељење у овој монографији.

Поред питања облика владавине, једно од кључних питања је како унутар одређеног политичког простора обликовати однос између центра и периферије. Овдје се примарно мисли на територијално уређење, надлежности територијално успостављених јединица и центра или центара из којих се управља.

Теорија познаје два основна облика државних уређења. Једно су централизоване, просте, а друго децентрализоване, сложене државе. Међутим, овако уопштено одређење једнако је оцјени да у грађевинарству постоје зграде и куће. Нити су све зграде исте, као ни све куће, а понекад је тешко утврдити и шта је по своме карактеру и стилу градње зграда, а шта кућа. Исто је тако и са централизованим и децентрализованим државама. Између њих је толико варијација и стилова да би било потребно више од једне монографије да се оне попишу и појасне. Због тога се ограничавамо на упрошћена тумачења која истичу неколико основних модела територијалног уређења држава: унитарно, регионално, федерално, конфедерално и уније. Многи теоретичари овако симплификовану подјелу доводе у питање. Посебно што је ријеч о обимној политиколошкој и правничкој грађи која се темељи на бази низа примјера конкретних политичких система, а унутар које не постоји теоријска сагласност о њиховом карактеру и теоријском одређењу. Због свега наведеног, наша научна оцјена о најбољем моделу територијалног уређења политичко-системски обликованих простора није лака и научно је рискантна. Међутим, у жељи да опишемо представничку демократију у Републици Српској, а касније и дамо препоруке за њено политичко-системско редефинисање, прихватамо овај научни ризик.

Унитарне државе су најстарији облик територијалног уређења. Оне настају са првим градовима-државама. Гомилање моћи и власти иде „руку под руку" с централизацијом, али то не значи да унитарна држава одмах и по правилу подразумијева ауторитарну или тоталитарну власт. С друге стране, неоспорно је да унитарне државе подразумијевају лакше одржавање система контроле власти и расподјеле материјалних добара, већу културну и политичку унификацију, а мању аутономију и моћ друштвених подсистема. Због тога је овај облик територијалног уређења држава доминирао већим дијелом људске историје. Међутим, развојем држава, посебно њиховим територијалним и људским повећањем, културном и географском разноликошћу, јавио се тренд смањења броја простих, унитарних, држава. Многе су унитарне државе, усљед сложених регионалних потреба и захтјева, отишле у правцу регионализације. То су и даље остале унитарне државе, по свом уставу и карактеру, али са спуштеним дијелом надлежности и моћи наниже, на регионалне јединице и њихове институције. Овдје постоји низ различитих модела. Они примарно зависе од карактера друштава унутар сваке државе понаособ, њихове географије и историјског искуства. Свједоци смо да су у многим од регионално уређених држава, посебно оним са јаким сепаратистичким покретима унутар

појединих региона (нпр. Шпанија), захтјеви за федерализацијом све снажнији.

Опште је мјесто у науци о политици да су федерације сложене државе гдје устави, настали као посљедица „уговора" или „споразума" више мањих цјелина које се удружују у државну заједницу, или актера који унитарну државу раздружују на више аутономних цјелина, гарантују јасне надлежности државног и нивоа федералних јединица власти. Савремене федерације су по правилу велике државе које имају низ подјела, било да су оне историјско-регионалног карактера, етнорегионалног, вјерског или неког другог елемента из којег су настали односи који чине државу сложеном или захтијевају њено сложено територијално уређење. Најпознатије савремене федерације су Сједињене Америчке Државе, Русија, Њемачка, Индија, Канада и сличне државе.

Конфедерације су, каже политичка теорија, мање повезане од федерација. Оне почивају на „повељама" и „уговорима" између постојећих држава које задржавају свој суверенитет и аутономију. Слично је и са унијама. Ниједан од ова два модела политичког организовања нема чврсту институционалну и идентитетску повезницу. То су лабаве организације и склоне су кратком трајању и релативно брзом распадању усљед различитих интереса држава-чланица. Због тога будућност конфедерација и унија, показује историјска пракса, иде у правцу федерализације (примјер је случај Сједињених Америчких Држава које су из конфедерације израсле у федерално уређену државу) или у правцу распада на суверене државе (примјер је државна заједница Србије и Црне Горе која се као конфедерација распала на двије независне државе 2006. године).

Послије кратког прегледа познатог теоријског и практичног знања о територијалном уређењу држава, поставља се питање: који је модел односа центар–периферија најбољи по савремене државе?

Одговор је већ познат у науци о политици и праву, па га овдје досљедно преносимо, а у неким дијеловима и модификујемо. Тамо гдје постоје хомогена друштва на малом простору, без већих географских разлика и културно-историјских специфичности, унитарне државе парламентарног типа су најбоље рјешење. Регионална деволуција је неопходна тамо гдје су друштвене, географске и историјске условности сложеније. У оваквој поставци политичко-системског обликовања држава потребно је да уставотворци воде рачуна о томе да национална држава, посебно ако је једна нација њен носећи конституционално-суверенистички елемент, одржи полуге моћи и власти у свим регијама уз њихов демократски

пристанак кроз парламентарну укљученост и механизме позитивне изборне дискриминације, па и увођења одређених института регионалног вета. Упоредо са тим је неопходно да централни ниво власти оствари здраву инклузију регионалног у шири национални идентитет као његову особеност, а не супротност.

У регионалним државама у којима постоје религијске, националне и друге културне разлике које друштво чине плуралним регионални облик територијалног уређења није одржив, изузев ако формирани идентитети не би себе интегрисали у нови, заједнички, или већи идентитет. Ово је мало вјероватно јер су у већини регионално обликованих, а плуралних држава свијета, тенденције обрнуте. Због тога су за такве државе рјешење – или њихова федерализација или дисолуција на више независних држава. При томе је дисолуција прихватљива само ако се одвија кроз демократски спроведене референдуме на одређеном простору, на којем групе израсле из „најважније вертикалне подјеле друштва" могу да изграде одрживу политичку заједницу. Истовремено то подразумијева и обавезу новостворених држава да поштују темељна људска права за све становнике који живе на њеној територији, па чак и привилегован статус одређеним скупинама, на примјер, некада већинској нацији у држави из које су се издвојили.

Федерације су пожељан облик уређења за територијално велике, бројем становника вишемилионске, географски и културно-историјски разноврсне државе. Оне не морају да имају нужно симетрична рјешења. На примјер, већи степен аутономије се подразумијева у федералним јединицама које имају веће културне, расне или историјске особености. Федералне државе консоцијацијског типа су неопходне за државе подијељене по основу расног, религијског, вјерског и националног сегментирања. То је начин да се спријече или зауставе постојећи оружани конфликти, те било који облик „тираније већине над мањином". Међутим, историја нас учи да већина оваквих држава није дугорочно одржива. Због тога је њихова дисолуција најбоље рјешење. Ако се погледају Босна и Херцеговина (бошњачко-српско-хрватски односи и међуентитетски и међукантонални неспоразуми), Либан, Сјеверна Ирска, па чак и Белгија, као узорна консоцијацијски обликована федерација, јасно је да су то простори „залеђеног сукоба", да њихове унутрашње подјеле „круже као облак страха и сталне конфликтности" над друштвом и политиком, те да је интеграција подијељених група неуспјела. У таквој ситуацији реченица из филма „Јагоде у грлу" (1985), у којој главни глумац каже „боље је имати сретно разведене него несретно спојене родитеље" (парафразирамо), дјелује освјешћујуће. Зашто одржавати систем који је нестабилан и који

не функционише, који више дијели него што спаја? Ово је научно и политички легитимно питање! Такви институционални аранжмани често бивају „стално подгријавање хладне супе" или „шивење подераних фармерица маказама", бесмислена и неодржива активност. Због тога је мирни разлаз оваквих федерација, па тек њихова каснија сарадња као независних држава, ако за тиме имају потребу, рационални избор.

Конфедерације, па чак и уније, имају логику успостављања у изразито подијељеним друштвима, као прелазна фаза ка независности сегмената неповратно одређених ка политикама центрифугалности. Уније имају посебан значај у успостављању наддржавних ентитета, кроз стварање регионалних или глобалних међувладиних организација, а у зависности од потреба одређених регија и држава глобализованог свијета. Наравно, све то уз поштовање суверенитета држава као основе политичког и социоекономског остваривања народа на одређеном простору.

У политичко-системском обликовању односа између центра и периферије битно је споменути значај локалних заједница. Оне, без обзира на горе наведене моделе територијалног уређења, морају да имају висок степен аутономије. Највећи дио својих права и квалитета живота грађани остварују на локалном нивоу, то јесте у свом „полису". Због тога је изградња политички и економски снажних локалних заједница битно политичко опредјељење и дискурсна активност у конституционалној деволуцији савремених држава свијета.

3. СРБИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ: ОД ИЗГРАДЊЕ НАЦИЈЕ ДО „ШОК ТЕРАПИЈЕ" НЕОЛИБЕРАЛНЕ ТРАНЗИЦИЈЕ

3.1. Срби у Босни и Херцеговини: изградња нације, идеја о држави и отпор тиранији

Нација је модерна појава. Њен значај је изразито велики за савременог човјека. Због тога се људи колективно остварују унутар нација, стварајући притом националне државе. Оне улазе у сукобе или сарадњу, у зависности од интереса и циљева које њихове елите постављају као своје стратешке политике. Шта је то нација и зашто је она битна модерном човјеку питање је с којим почињемо ово поглавље. Ендру Хејвуд нацију представља као сложену појаву на коју „утиче збир културних, политичких и психолошких чинилаца. *Културно*, нација је група људи који су повезани заједничким језиком, вером, историјом и традицијом, иако нације одликује културна разноликост. *Политички*, нација је група људи који себе доживљавају као природну политичку заједницу. Иако се то обично изражава кроз жељу за успостављањем или очувањем државе, може такође да добије и облик грађанске свести. *Психолошки*, нација је група људи које одликује међусобна оданост, односно привржености у виду патриотизма" (Hejvud, 2004: 205).

Из нације се рађа национализам. Он има често негативне конотације, што је постао општеприхваћен стереотип. Због тога је одређење појма национализам, његових карактеристика и друштвеног значаја једно од често постављаних теоријских питања. Анализирајући овај феномен, Марвин Пери закључује: „Национализам је свесна веза коју дели група људи који осећају снажну привржености одређеној земљи и који имају заједнички језик, културу и историју обележене заједничком славом и патњама. Националисти тврде да човекова највиша привржености и оданост треба да буде усмерена ка нацији. Они испољавају велики понос према

историји и обичајима свог народа, и често осећају да су Бог или историја посебно изабрали њихову нацију. Они тврде да нација – њена култура и историја – дају смисао животу и делању појединца. Као и религија, и национализам обезбеђује појединцу осећање заједништва и циљ вредан саможртве" (Peri, 2020: 281).

Постоје различите врсте национализама: либерални, конзервативни, експанзионистички и антиколонијални (Hejvud, 2004: 214–215). У зависности о каквом типу национализма је ријеч, говоримо о његовој доброј или лошој перцепцији. Срби имају изграђен либерални тип национализма. Либерални тип национализма је, како примјећује Ендру Хејвуд, „класични облик европског национализма који потиче из Француске револуције и садржи велики број њених вриједности". Због тога не чуди историјски податак према којем је послије Француске револуције једна од првих у Европи била Српска револуција. У њој је потврђена српска нација и створена основа за изградњу модерне српске државе. Тиме се српски народ сврстао у најстарије европске нације. Због тога је историјско право Срба на уједињену српску државу легитимно и пожељно. Српски национализам је здрава појава јер је ријеч о либералном типу национализма чији је циљ „стварање свијета суверених националних држава". Он није експанзионистички нити је уперен против других. Он толерише другог и другачије, при чему чува себе и своје легитимно право на српско национално биће и српску националну државу. То је посљедица дугог трајања српског народа и постојања низа српских држава кроз њихову турбулентну историју, далеко значајнију за свеукупну историју и културу Европе него што то на први поглед изгледа.

Српски народ у Босни и Херцеговини је антрополошки специфичан, широкогрудан и с невјероватном лојалношћу и посвећеношћу српској култури, националној идеји и уједињеној српској држави. У том контексту Ђорђе Вуковић пише: „Србе у Босни и Херцеговини, истицао је Перо Слијепчевић, осим народњачког основа у језику, карактеру, православној цркви, матици најљепших пјесама о љубави и јунаштву, расаднику народних насеља ('поријекло многих породица које су се истакле у сусједним областима'), највише је одређивала – широка свијест о цијелом народу, мимо своје уске границе. 'И свуда гдје је српска душа која, тамо је мени отаџбина моја, мој дом и моје родно огњиште'. У овим стиховима Алексе Шантића, српског пјесника којег су и муслимани осјећали као свога, сабрани су родољубива саосјећајност, отаџбински завјет и национална занесеност, који се не обазиру на геополитичке планове и апетите великих сила, рампе цивилизацијских и државних граничара, али који се не одричу и не искључују постојање других

култура, миран суживот и сарадњу са народима који признају и поштују српско слободољубље, самосвјесност, егзистенцију. Но, Босна и Херцеговина су, како је забиљежио Владимир Ћоровић, двије најсложеније словенске земље на Балкану. Читав средњи вијек био је испуњен вјерским сукобима. Ни у једној области бивше Југославије вјерски разлози нису давали толико повода за сукобе, а велике империје долазиле у освајачке походе и цртале своје границе" (Вуковић, 2018: 16–17).

Поријекло Срба у Босни и Херцеговини, њихова историја и култура, а посљедњих година и генетика, предмет су бројних научних и неријетко политичких расправа. Псеудоисторичари и други квазинаучници, политичке хијене и манипулатори, њихови „идеолози" и маркетинг стручњаци, политиканти и самопроглашени „учењаци", жељни јавног успјеха, освајања или очувања политичке и економске моћи, глорификовањем себе и обезвређивањем других, годинама покушавају искривити историју и прилагодити је својим интересима. Користећи различита знања и историјске факте, а комбинујући их по моделу „тјерања воде на свој млин", уз свеприсутно имаголошко увезивање неувезивог, спајање неспојивог и прескакање чињеничног, ако то не одговара зацртаном доказивању постављене тезе, наведени актери збуњују јавност и манипулишу њоме остављајући тежак задатак научницима да разувјере свјетину и покажу народу научно верификовану историју.

А она је таква да археолошки трагови и релевантни историјски извори неупитно потврђују постојање јединствене српске државе на Балкану, с главницом територије и становништва на тлу данашње Босне и Херцеговине. Била је то, како тврди Константин VII Порфирогенит (*О управљању царством*), држава под влашћу српске династије Властимировића. Константинов спис није једини, а ни највјеродостојнији документ или свједочанство о српском народу и државама. Бројни археолошки докази, али и новија истраживања историјских докумената потврђују дуго трајање јединствене српске државе, али и каснијих српских државица на Балкану. Слободан Јарчевић тврди да Српска држава постоји од „490. године с престоницом у Скадру", те да се „простирала од Црног мора до иза Трста" (Јарчевић, 2018). Милош Милојевић, уз сва оправдана и неоправдана оспоравања његовог рада, доказује далеко већи значај српског народа, српске државе и српских владара него што су то одредиле бечко-берлинске елите и школе, чијим тумачењима је склон највећи дио српских историчара (Милојевић, 1996).

Границе средњовјековне, преднемањићке Србије мијењале су се усљед ратова и династичких сукоба. Међутим, историчари су сагласни у томе да је јединствена српска кнежевина примарно обух-

ватала динарске просторе, са фокусом на данашњу Босну и Рашку. Територија прве српске државе, потврђују археолошка истраживања и релевантни историјски извори, била је насељена углавном Србима. *Због тога се настанак Републике Српске 1992. године може посматрати као својеврсна обнова српске државности на простору Босне и Херцеговине*. Срби имају историјско право на простор Босне, њену средњовјековну традицију и државност. Име Босна је топоним уско повезан са српском историјом и државничком традицијом. Одрицањем од имена Босна, штавише гађењем према њему, што је тенденција унутар дијела српске елите и народа, Срби се одричу дијела своје историје препуштајући је другима, што је научно, али и политички бесмислено.

Дуго је времена питање генетског поријекла народа бивше Југославије било предмет злоупотреба и политичких интрига. То је ескалирало у вријеме нацистичке окупације, а касније се наставило у нешто блажем облику током ратова деведесетих година двадесетог вијека. У дијелу хрватске јавности, посебно у вријеме Независне Државе Хрватске, јавиле су се тезе о аријевском поријеклу Хрвата. Слична су била тумачења дијела муслиманских елита у Босни и Херцеговини. Они су у пропагандним списима, квазинаучним радовима и декларацијама сланим нацистичким вођама у Берлину и презентованим муслиманској јавности доказивали своју измишљену историју, усиљену самобитност и неприродно антисловенство. У каснијим годинама, послије пропасти нацизма, али и југословенске државе деведесетих година двадесетог вијека, хрватске и муслиманско-бошњачке елите су, слично својим претходницима с половине двадесетог вијека, градиле „историјско-идеолошке" наративе у којима су, по разним основама, доказивали своју некомпатибилност са Србима. Циљ је био њихова национална самоидентификација (стварана као супротност српској нацији) и државна независност (грађена као супротност српској држави).

Разлог оваквог политичког дјеловања је једноставан – они су Срби. Међутим, католичанство и ислам су били „вододијелница" српске нације, посебно у Босни и Херцеговини, како наводи у својим историјским синтезама Милорад Екмечић. Била је то довољно снажна и мотивишућа градивно-обликујућа компонента за изградњу будуће хрватске и бошњачке нације на простору Босне и Херцеговине (ово се не односи на Хрвате који су као словенско племе стигли на просторе данашње Хрватске те у низу вијекова изградили савремену хрватску нацију). Религијско-вјерско раслојавање је посљедица ранијих окупација католичких и исламских империја које су ширили не само политичку и економску, већ и религијску моћ,

остављајући своју религију као рецидив дијелу покореног становништва.

Национална самопотврда Хрвата и Бошњака посљедица је дугих деценија антисрпског дјеловања и разградње српске нације у Босни и Херцеговини. Ријеч је о процесу који се одвија од времена аустроугарске политике наметања „интегралног босанства", преко одлука титоистичког режима који је прихватао политику лењинистичко-коминтерновске изградње нација из регионалних и/или религијско-вјерских условности, до савременог „цезаризма" неолибералног Запада који вјешто завађа становништво у Босни и Херцеговини држећи га тиме под сталном контролом. Процес изградње хрватске и бошњачке нације у Босни и Херцеговини, који су генетски и језички историодни Србима, супротан је логици конституисања модерних европских нација. Због тога је изузетно жива историографска активност хрватске и бошњачке интелектуалне елите, како у Босни и Херцеговини тако и изван ње, који бројним књигама, научним радовима и пројектима покушавају оповргнути српски карактер ране босанске аутономности, касније и државности, те доказати своје несрпско етничко поријекло. У расправама око питања националног идентитета народа у Босни и Херцеговини неријетко се уплићу тезе и оцјене о „генетској особености", „генетској различитости", „генетски слабијима" и „генетски другачијима". Због тога истраживање генетског поријекла народа у Босни и Херцеговини има истакнуто друштвено-политичко, а не само научно значење.

За потребе овог рада анализирали смо бројна истраживања генетског поријекла народа Западног Балкана, посебно савремених нација у Босни и Херцеговини. Све релевантне студије имале су углавном исте или сличне закључке. У једној до њих спроведеној као заједничко истраживање домаћих и иностраних стручњака истакнуто је да између савремених Срба, Хрвата и Бошњака „генетске разлике практично не постоје". Исти је случај са Црногорцима и Македонцима у односу на Србе. Истраживачки тим на чијем челу је био Карлес Лалуеза Фокс, професор на Институту за еволуциону биологију у Барселони, утврдио је да су „молекуларни маркери потврдили да су Словени на Балкан дошли са територија данашње Украјине и Пољске", а да је „удио тзв. аутохтоног и словенског гена подједнак" (Studija o porijeklu Balkanaca pokazala: Nema razlike među narodima, 2022).

Истраживања која годинама спроводи Друштво српских родословаца „Порекло", у сарадњи са Центром за форензичку и примијењену молекуларну генетику Биолошког факултета у Београду, показују да Срби припадају двјема основним хаплогрупама, то су

I2a и R1a. Прва, како наводи Милан Рајевац, руководилац српског ДНК пројекта, свједочи о нашем словенском, а друга о нашем балканском, старосједилачком, предсловенском поријеклу. Милица Михајловић из Центра за форензичку и примијењену молекуларну генетику Биолошког факултета у Београду истиче да је код Срба, Хрвата, Бошњака и Црногораца слична расподјела хаплогрупа и да је најраспрострањенија I2a (Objavljena srpska DNK mapa: Ovo je istina o našem „turskom" i „vikinškom" poreklu, a jedan podatak će razbesneti nacionaliste, 2023).

Јовица Кртинић из Друштва српских родословаца „Порекло" каже да је ово „простор на коме је несумњиво дошло до мешања, у 6, 7. веку и раније, нас који смо дошли и староседелачке популације која је овде била хиљадама година. Дошло је до лепог споја славенских досељеника и староседелаца, уз још неке примесе, јер смо на раскрсници" (Najveće istraživanje o poreklu Srba: Pobija sve nove teorije, 2021).

Истраживања која показују да се нације у Босни и Херцеговини генетски не разликују, да су „микс" раног, романизованог, и касније досељеног, словенског становништва, усмјеравају нас ка појашњењу историје насељавања ових простора, културног и политичког обликовања његовог генетски измијешаног народа.

Римско царство је била највећа европска империја свог доба. По много чему она је једна од највећих и најутицајнијих империја свијета свих времена. Бити Римљанин некада је значило уживати привилегије цивилизације која је достигла врхунске материјалне, политичке, па чак и духовне домете свог доба. Слава Рима била је велика и надалеко позната. Међутим, вијекови римске моћи почели су да блиједе. Унутрашња декаденција, сукоби за моћ и власт, грађански ратови, пустошења, религијска нетрпељивост и економска стагнација отворили су простор за потентне и бројне ратничке народе са сјевера и истока да угрозе и на крају сруше Римско царство. Германска племена и азијски ратници пустошили су римске провинције прешавши чувени *лимес*, давно утврђену границу између Рима и „варварског свијета". Посебно су велики утицај на урушавање римске моћи имала хунска освајања. Азијски ратници су покренули бројне народе и племена у походе и пресељење ка западу. Готи, Авари, Бугари, Анти и Словени постали су „лоше" и „немирне" комшије Римског царства подијељеног на Источно и Западно 395. године. За мање од једног вијека, 476. године, Западно римско царство пада под власт Одоакара и његових „варварских" чета. На истоку је римско царство трајало још хиљаду година, уз сталне успоне и падове. Источно римско царство или Византија, како га назива модерна наука, имало је бројне непријатеље, од Пер-

сије на истоку, преко арапских племена на југу, до азијских и германских војски на сјеверу, а касније и моћног Франачког царства. Унутрашњи сукоби око трона, политичког и економског позиционирања, те неријетки вјерски раздори и на крају куга која је преполовила становништво учинили су дијелове Источног римског царства опустошеним, слабим и погодним за освајање и насељавање. То ће понајвише искористити словенска племена, населивши се трајно на Балканско полуострво.

О томе Владимир Ћоровић пише: „Словени су врло добро осећали, да Византијска Империја нема довољно војске, која би могла да спречи њихово надирање на Балкан. Видећи, да су границе недовољно штићене, Словени са Аварима заједно прелазе праћени породицама; а како је све мање било војничких византијских покушаја, да се они силом одбију, то је тип ових прелаза постепено губио карактер војничке борбе. С почетка, Словени иду да пљачкају; а касније, када је после честих пљачкања плена остајало све мање, они се почињу задовољавати тим, да просто отимају и заузимају туђа напуштена поља и њиве и да место покретних узимају непокретна имања. Код Словена било је вероватно пребегавања и прелажења на византијско подручје још из тога, да би се избегло суровостима аварске власти, која је била врло тешка. Несумњиво стоји, да су првих година VII века њихови походи необично чести; да највећи део старих градова пропада тих година и да се од тад о њима губе трагови. Вести из средине VII века већ јасно говоре о јаким и већ сталним словенским колонијама на Балкану. Процес преотимања и колонизација извршен је, дакле, у том времену, када је Византија била сва заузета својим тешким и напорним кризама и борбама на Истоку" (Ћоровић, 1997а: 58–59).

Владимир Ћоровић у својим истраживањима закључује да су се српска племена груписала „у планинским пределима од Саве и Пливе до Лима и западне Мораве и од Цетине до Бојане, дакле поглавито у подручју данашње Босне и Херцеговине, Новог Пазара, западне Србије, јужне Далмације и Црне Горе. Под својим народним именом они се помињу на том подручју први пут 822. године у Аналима франачког писца Ајнхарда ('adSorabos, quaue natio magnam Dalmatiae pattem obtinaredicitur')" (Ћоровић, 2018: 81).

Овакав географски распоред Срба на Балкану посљедица је низа догађаја и историјских процеса. Срби су, наводи Владимир Ћоровић, кренули с пола народа у Византију дошавши све до Солуна, гдје и данас има насеље под називом Србија: „После неког времена ти се Словени упутише натраг, али прешавши Дунав, предомисле се и замоле цара, преко београдског заповедника, да им уступи другу земљу за настањивање. Цар им даде ове од Авара опустоше-

не земље: Рашку, Зету, Неретвљанску Крајину, Захумље, Травунију и Конавље" (Ћоровић, 1997а: 67).

Управо су наведене земље постале нуклеус средњовјековних српских држава и исходиште савремене српске државности на Балканском полуострву. Чедомир Антић и Ненад Кецмановић пишу да се средњовјековна Босна развила као дио првобитне српске државе у областима око извора и доњег тока ријеке Босне: „Константин Порфирогенит назива је 'земљица', с обзиром на чињеницу да је ова малена територија, која је уз Рашку била саставни дио Србије, окружена њеном територијом. Тек послије Часлављеве смрти, средином 10. вијека, Босна се као и Рашка, Травунија, Захумље и Паганија, издвојила из састава до тада јединствене Србије. У изворима се спомиње да је 969. хрватски краљ опљачкао пограничне жупе Ускопље, Луку и Пливу, због чега је босански бан морао да побјегне у Угарску. Ипак, у касније вријеме, када су приморске области стицале мању или већу самосталност или се надметале за првенство, Босна је била чврсто повезана са остатком Србије, њеним будућим сједиштем – Рашком. Дукљански краљ Бодин је крајем 11. вијека на чело Рашке и Босне поставио двојицу браће – Вукана и Стефана. Стефан је први познати владар Босне" (Антић, Кецмановић, 2016: 44–45).

Јован Душанић, на бази низа историјских извора, такође закључује да средњовјековна Босна има примарно српски карактер: „О Србима Људевит Посавски пише 'за који се народ казује да заузима велики део Далмације'. Реч је о Србима који су живели у античкој Далмацији. Још у X веку Константин VII Порфирогенит (912–959) у делу *De administrando Imperio*, пише да су Срби и Хрвати продрли у Далмацију и поделили је по реци Цетини, Имити и Пливи, те да су на западу Хрвати створили своју државу, а на истоку су Срби формирали више својих покрајина – Рашку, Зету (Дукљу), Захумље, Травунију (Конавле), Паганију (Неретвљанску област) и Босну. Константин VII Порфирогенит пише и о првом српском владару, кнезу Властимиру (IX век), кога су после смрти наследила три сина: Мутимир, Стојимир и Гојник. Поред синова, како пише Порфирогенит, кнез Властимир је имао и кћерку, коју је удао за Крајину, коме је дао да влада Травунијом. Византијски писац Јован Кинам у првој половини XII века, у делу *Историјски списи*, јасно пише да река Дрина одваја Босну од остатка Србије. Из истог периода у Летопису попа Дукљанина (*Барски родослов*) каже се да је Србија (Sorbia) подељена на две покрајине – Босну и Раш(к)у. Дакле, Босна је сматрана саставним делом Србије. Такође, у були папе Урбана III из 1188. године (*regnum Servilie quod est Bosna*) пише да је Босна српска држава. Римски папа 1346. године дувањског влади-

ку Ивана препоручује надбискупу сплитском, као и бану Степану, владаоцу српском (босанском) – у оригиналном латинском тексту: *Stephano Bano principi Rasciensi (Bosnensi*)" (Душанић, 2018: 18–19).

Средњовјековна Босна, која је обухватала простор централних, источних и сјевероисточних дијелова данашње Босне и Херцеговине била је, потврђују бројни историјски извори, српска земља. У најстаријем опису карактера средњовјековне Босне, који даје Константин VII Порфирогенит (*О управљању царством*), ова се земља описује српском, а у њој се наводе два града – Катера (Котор), која се, показују археолошка истраживања, налазила на простору данашњег Которца у Источној Илици (Град Источно Сарајево, Република Српска) и Десник за који се не може прецизније утврдити мјесто његовог постојања. У подјели Римског царства простори данашње Босне и Херцеговине, Црне Горе и Србије су највећим дијелом припали Западном римском царству. Но, то је био кратак период владавине овог брзо разрушеног царства. Граница је у петом вијеку помјерена у корист Источног римског царства све до данашње Словеније. Међутим, упади германских, монголских и словенских племена чинили су овај простор нестабилним, па је граница помјерана стотинама километара на исток, запад, сјевер и југ, у зависности од војних побједа различитих актера који су се, као владари, смјењивали на овом простору.

У овим историјским догађајима опустошен је велики простор који су касније населила словенска племена мијешајући се са преосталим домаћим становништвом. То је управо случај са Србима чија је, видјели смо у ранијем дијелу текста, генетика мјешавина словенских и старосједилачких гена. Оваква историја није била динамична само у погледу „генетског стапања" досељеника и домаћег становништва, војних сукоба, државних и геополитичких промјена, него и у погледу вјерског раслојавања. Оно се везује за период послије *Велике шизме* 16. јула 1054. године. Тада већи дио српских земаља пада под управу католичког Рима. А Босна ће вијековима бити означена и третирана као дио *римске сфере* вјерске власти. Међутим, у српским земљама се, примарно, укоријенило православно учење. Они дијелови српског народа који су прихватили католички вјерски образац касније ће, усмјеравани политикама Ватикана и њемачких католичких елита, градити антагонизам према православној српској браћи. Захваљујући политичком и вјерском дјеловању загребачких елита и њихових ватиканско-њемачких ментора, католичко становништво у Херцеговини, Босни, дијеловима Далмације (посебно у Дубровнику), прихватило је временом хрватски национални идентитет, одбацујући своје српско биће, културу, српски језик и писмо.

Оваквом савременом стању умногоме је допринијело и средњовјековно босанско искуство и позиционирање њене елите. Рана средњовјековна Босна (данашњи централни, источни и сјеверни дијелови Босне и Херцеговине) били су, показује дио историјских истраживања, насељени православним становништвом. Међутим, феудалци у средњовјековној Босни нису били лојални православној вјери као њихови поданици, због тога и не постоје значајне властелинске личности с овог простора у православној историји и предању. Босански феудалци су неријетко кокетирали с различитим вјерским организацијама. Били су православни или католици у зависности од тога шта би им доносило већу политичку и економску корист. Најчешће су босански феудалци исказивали лојалност римском поглавару и католичкој вјери. Разлози су углавном били у чињеници да је ширење босанске државе ишло ка западним и југозападним, већински католичким просторима, чиме је интегрисан велики број католичког становништва у заједничку државу с православном већином. Осим тога, средњовјековна Босна је била у великој мјери вазал католичке Угарске, што је имало посљедице по вјерске преференције босанске властеле, а онда и дијела њихових поданика. Осим католичко-православног преплитања и сукоба, додатну конфузију у вјерски живот средњовјековне Босне унијела је недовољно истражена – *Црква босанска*. Њој се, од времена владавине бана Кулина, приклонио дио босанске властеле. Судећи по свему, најчешће због могућности лакше контроле вјерског живота и црквених пореза, преобраћујући у том процесу и дио њима подређених православних кметова.

Чедомир Антић и Ненад Кецмановић кажу да „традиција босанске православне епископије није сачувана", иако је она „вјероватно постојала": „Црквена организација у Босни се вјероватно држала источног обреда. Приликом посвећења једног бискупа у Дубровнику наведено је да не зна латински. Богослужбени језик у Босни је био народни. Босанско монаштво је такође било организовано по православним традицијама, будући да је припадало реду Светог Василија. Утицај дуалистичког покрета, који је до тада стекао утицај широм Медитерана, осјетан је тек од времена бана Кулина. Ово учење супротстављало је Бога и ђавола, свијет безгрешног, божанског, духовног – и материјални свијет. Катари и патарени устали су против црквене хијерархије и свјетовног живота. Катарска компонента будуће Цркве босанске је надвладала, учинивши је специфичном организацијом одвојеном од паствe и свијета, али чије је вођство било значајно укључено у политички живот. Нешто касније у Босну су почели да стижу и богумили, секта сличног учења настала раније у Бугарској. У тој мјешавини утицаја и с об-

зиром на противрјечне наводе извора католичке цркве и недостатак локалних докумената, нејасно је која је била коначна форма Цркве босанске. На основу извора јасно је да су настојања католичког клера била истовремено усмјерена и против јеретика и против расколника (православних). Сима Ћирковић чак вјерује да у вријеме бана Кулина Црква босанска још увијек није имала дуалистичке елементе и да се радило о настојању да се уреди и Риму приближи изолована православна заједница. У крилу Цркве босанске настале су и књиге *Чајничко четворојеванђеље*, *Никољско четворојеванђеље*, *Дивошево четворојеванђеље*. Поред Цркве босанске, у босанској држави постојале су и православна српска црква и римокатоличка црква, тако да су неки од најзначајнијих босанских властелина Николићи, Санковићи, Косаче, Чихорићи и Храбрен-Милорадовићи били православни и славили славу. Вјерује се да су Котроманићи славили св. Григорија Низијанског. Од времена крунисања Тврткa за краља у владарским босанским повељама вјерске формуле и заклетве су углавном православног карактера, а прије тога вјерске формуле владарских повеља биле су правовјерне са становишта и православне и римокатоличке цркве" (Антић, Кецмановић, 2016: 54–55).

Хрватска, бошњачка и германска историографија покушавају годинама да оспоре српски и православни карактер средњовјековне Босне. Први је немогуће оспорити, без обзира на бројне историјске фалсификате и квазинаучне активности актера омаловажавања српске историје и оспоравања историјског права српског народа на босанску земљу и друге српске крајеве. Топоними, гробови, археолошки остаци и најстарији писани извори потврђују да је средњовјековна Босна била примарно српска земља. У почетку је била дио јединствене српске државе којом су владали моћни Властимировићи, а касније засебна српска државица, једна од њих шест. Осим тога, босански владари су били у сродству са рашким и владарима других српских држава. Посебно је снажна веза Котроманића и Немањића, двије најважније српске династије уз ранодржавотворне Властимировиће. У вјерском погледу првобитни простори средњовјековне Босне – данашња Сарајевско-зеничка котлина, Тузланска регија и Источна Босна – били су насељени православним становништвом. Временом се на том простору појављује поменута *Црква босанска*, уз сталне напоре католичких центара моћи да ове просторе потчине себи. Чак су покретани својеврсни крсташки походи против припадника *Цркве босанске* и православних од стране римских папа и Угарске краљевине, њиховог главног савезника у овом дијелу свијета. То свједочи да је, без обзира на јурисдикцију Рима над овим простором, он био изразито пра-

вославан. *Црква босанска* није оставила никакву озбиљнију материјалну или духовну заоставштину, па је због тога лако закључити да се она није примила у већој мјери међу народом, па чак ни међу већином властеле, како то тврде поједини, прије свега бошњачки историчари.

Најзначајнији владар средњовјековне Босне, који је остварио највећи територијални опсег и степен аутономије који је ова држава икада имала, био је краљ Стефан Твртко Први Котроманић, Србин и православац, рођак Немањића, историјски најснажније и најбројније српске династије. Опште мјесто у историји је да је он крунисан 1377. године, на Митровдан, за краља Срба, Босне, Приморја и Хумске земље, узевши немањићко владарско име Стефан. Овдје се, у краљевској круни, јасно истиче српска етничка припадност, а остало су искључиво географске одреднице. Краљ Стефан Твртко Први Котроманић је, сагласни су историчари, био једини владар средњовјековне Босне који је успио да је у највећој мјери војно и политички централизује. Међутим, по његовој смрти долази до властелинских сукоба, а средњовјековна Босна постаје поново разједињена и рањива територија на којој су се преплитали геополитички утицаји моћних држава и вјерских организација. Било је то стање сталних политичких и вјерских сукоба, прожето незаситошћу властелинских елита. Огроман утицај на унутрашње процесе имали су Угарска, римске папе, Источно римско царство и Османско царство. Сви су они имали савезнике међу превртљивим босанским властелинима. На крају је испаштао ратовима и неимаштином измучен народ.

О стању у тадашњој Босни Владимир Ћоровић, пише: „Изгубила се свака идеја водиља и сваки начелан став. Грабио је колико је и шта је ко могао; удруживао се с ким је ко хтео, кидисавао је на кога се коме прохтело. Етичка и морална осећања била су из основа померена" (Ћоровић, 1997б: 57). Због тога и не чуди коначни пораз Босне од Османског царства 1463. године. Очигледно је, истиче Владимир Ћоровић, „да је земља због унутрашње трулости, била склона паду и да у њој самој народ није био васпитан за жртве за неке велике идеале" (Ћоровић, 1997б: 172).

Пад Босне (1463), а касније и Херцеговине (1482) био је велики ударац за српске земље, српски народ и православну вјеру. Уз већ поражену постнемањићку Србију, која се једно вријеме успјешно одржава као вазална деспотовина, да би и она временом била поражена, Босна и касније Херцеговина ушле су у нову еру живљења, мијењајући друштвено-политички карактер и демографију. Српски народ је у Османском царству био у подређеном положају. „Милет систем" Османског царства Србе, православне вјере, политички,

друштвено и економски је уназадио, а посебно су Срби изгубили гашењем Пећке патријаршије. Српска православна црква била је вијековима најважнији стуб очувања српске православне духовности, писмености и националног осјећања. Ријеч је о српском светосављу, аутентичном и снажном, национално и вјерски досљедном, у потпуности укоријењеном у српско национално биће. Српска епска традиција била је снажан фактор очувања српског народа и један од градивних елемената модерне српске нације. Усмено предање српског народа о славној прошлости, биткама, побједама, страдању, јунацима и владарима стварала је осјећај неопходности обнове српске државе. Остваривање јединствене српске националне државе била је највиша слобода за Србе, а то је и данас!

Ово осјећање дијелио је српски народ широм Балкана. Фасцинантно је како су без школа, образовних и културних институција, медија и политичке подршке православни Срби на Балкану створили идеју о обнови јединствене српске државе. Она је била изражена међу Србима у Босни и Херцеговини. Због тога се деценијама дижу на буне и воде герилске ратове с османским освајачима, али и са исламизованом и покатоличеном браћом. Религијско и вјерско конвертитство, подјела Срба на православне, католике и муслимане постало је, како пише Милорад Екмечић, „вододелница нације" (Екмечић, 2007: 201). Примањем нове религије исламизовани Срби морали су да се докажу својим новим владарима и тиме потврде новостечене привилегије. То се исказивало мржњом и насиљем према православљу и српству из којег су поникли. Слично је било и с покатоличеним Србима. О овоме су писани бројни научни, али и књижевни радови.

Српска револуција, која почиње устанком у Шумадији 1804. године, а завршава се потврђивањем аутономне српске кнежевине, интензивирала је српске устанке и буне у Босни и Херцеговини. Она је иначе била предмет сталних спорења великих сила заинтересованих за њену окупацију у оквиру историјског процеса познатог као „Источно питање". Расподјела Османских територија била је предмет спорења великих европских сила свјесних опадања османске моћи и неминовности њеног распарчавања, посебно на Балкану, гдје су бујале националне револуције Срба, Грка и Бугара.

Иако је већина устанака имала примарно социјални карактер јер су османске власти и феудалци узимали максималне порезе, посебно храну, која је недостајала Србима у пасивним крајевима, они су врло брзо добијали јасне националне и државничке конотације: „Устанци, који су на почетку били народне реакције на зулум, социјални бунт, отпор угњетавачу, убрзо су за циљ имали ко-

начно ослобођење од Турака и припајање кнежевинама Србији и Црној Гори. У Босанској Крајини и Посавини 1857. и 1858. године, предвођени Мићом Љубибратићем, Луком Вукаловићем, Јованом Гутићем, Симуном Зечевићем, Илијом Стевановићем и другима, а Невесињска буна и устанак 1875–1878. године био је најмасовнији устанак српског народа у цијелом 19. вијеку. Са вјером у пијемонтску улогу Србије, устанци у Босанској Крајини, Змијањци предвођени Голубом Бабићем, попом Ђоком Карином, Николом Штрпцем, Илијом Билбијом и још седамдесет четовођа, на Видовдан, 28. јуна 1876. године, објавили су Проглас народа Босне у којем изражавају једнодушну жељу за уједињењем ('присајужавањем') са Србијом. Занесени косовским култом и епском традицијом, проучили су „домовина наша Босна присајужава се Кнежевини Србији и проглашавамо нашег господара кнеза Милана Обреновића". Проглашавање уједињења Босне са Србијом, а Херцеговине са Црном Гором изазвало је одушевљење народа, али Беч је брзо и недвосмислено ставио до знања да то неће дозволити. Наредне године, поново на Видовдан, 1500 народних вођа крајишких Срба упутили су молбу руском цару да им помогне у борби за ослобођење, али је Русија била заокупљена ослобађањем Бугарске и напредовањем ка Цариграду. Поново су се 1878. године представници српског народа обраћали Русији и Србији за помоћ, истичући да ни под каквим условима не желе да буду дио аустроугарске. Међутим, Аустроугарска је била спремна на све да би онемогућила српско уједињење" (Кецмановић, Врањеш, Будимир, 2021: 81–82).

То је учињено снажном дипломатском кампањом Аустроугарске монархије, уз традиционалну подршку русофобно оријентисане Њемачке, Велике Британије и Француске, неповјерљивих и антагонистички настројених према Србима, без спремности да овој нацији дозволе њено природно и историјски утемељено право на територијално уједињење и изградњу јединствене српске државе: „У рату и дипломатским пословима вођеним у процесу Велике источне кризе Берлински конгрес заузима централно мјесто. Њему је претходио низ увезаних историјских догађаја. Прво је Руска империја војно поразила Османску царевину. Тај пораз је добио материјалну потврду у Санстефанском миру (1878). Овај мировни споразум је предвиђао аутономију за Босну и Херцеговину, независност Црне Горе, Србије, Румуније, Грчке и Бугарске и њихова територијална проширења. Посебно је Бугарска била повлашћена добивши највећу територију. Предвиђено је да се она протеже од Црног мора на истоку до албанских планина на западу и од Шумадије и Дунава на сјеверу до Егеја на југу. Тиме је мировним одлукама из Сан Стефана Бугарска требало да постане највећи проје-

кат Руског царства на Балкану и њено истурено геополитичко одјељење. Ово је изазвало доста негодовања међу српским и грчким елитама које су сматрале да су њихове етничке територије неприродно предате Бугарској. Са друге стране, овај споразум је давао тада већински хришћанској Босни и Херцеговини могућност да се политички самодефинише и институционално оствари као аутономна јединица у оквиру Османског царства. Дугорочно је Санстефанским миром Србији онемогућено ширење на некада већински српски југ, али је зато остављен простор за ширење њеног утицаја на Босну и Херцеговину са релативно већинским српским становништвом. Овим је Босна и Херцеговина остајала изван сфере потенцијалног аустроугарског ширења и утицаја, што ће овој империји бити омогућено тек одредбама Берлинског конгреса. Међутим, споразум из Сан Стефана није могао бити међународноправно примјењив. С обзиром на раније одредбе Паришког мира (1856), којима је завршен Кримски рат, Русија и Османска царевина нису могле да постижу споразуме овог карактера без одобрења других великих сила. Ово је искористила аустроугарска дипломатија која је заједно са британском политичком елитом организовала нову конференцију" (Симовић, 2019: 45–46).

Берлински конгрес био је дипломатска побједа западних сила над Руском царевином, али и понижење за некада моћну османску империју. Србија, Црна Гора, Грчка и Румунија добиле су међународно признање и потпуну независност, те су постале једне од малобројних националних држава тог доба у Европи. Бугарска је добила широку аутономију у оквиру Османског царства. Босна и Херцеговина је предата на управљање Аустроугарској монархији, оставши под формалним суверенитетом османског султана. Такво стање трајало је све до, правно неутемељене и силом спроведене, аустроугарске анексије Босне и Херцеговине 1908. године. Аустроугарска није дочекана благонаклоно од стране муслиманског и православног српског становништва у Босни и Херцеговини 1878. године. Првима је она ускраћивала привилегован живот у „милет систему" исламског Османског царства, а другима је то било ново, другачије упаковано ропство – прелазак из исламског у католички зулум.

Због тога не чуди снажан отпор окупационој војсци Аустроугарске монархије, о чему Мустафа Имамовић пише: „Народна влада је још прије уласка аустроугарских чета преузела власт, не дирајући, додуше, у султанов суверенитет. Отпор аустријској војсци највећим дијелом је организирала Народна влада, као стварни носилац власти у земљи" (Имамовић, 2007: 35). Народну владу у Сарајеву чинили су муслимани. Само се мали број Срба дигао на оружје, али

ипак јасно поручујући да не желе новог окупатора. А он је, показаће историја, био по много чему перфиднији од конзервативног и већ деценијама посрнулог Османског царства.

Аустроугарске власти, посебно у вријеме намјесника Бењамина Калаја, спроводиле су терор над Србима онемогућавајући им образовање на српском језику, ускраћујући им национална и вјерска права и злостављајући их у затворима и логорима (посебно Добојском – првоосноване аустроугарској институцији у Босни и Херцеговини). Истовремено су „цезаристичким" политикама аустроугарске власти континуирано завађале муслимане и католике с православним Србима. Све то како би кроз религијско-вјерску нетрпељивост међу њима разбили јединствени српски народ и онемогућили формирање српског националног осјећања међу све три религијски и вјерски подијељене скупине. У том циљу смишљен је непостојећи и историјски неутемељен *босански језик*, а потом и *босанска нација*. Ово је био је вјештачки и злонамјерно *увезен* пројекат њемачко-мађарске елите како би се јединствен српски народ у Босни и Херцеговини одродио од српске цјелине широм Балкана, а посебно у самосталној Србији, која је 1881. године постала краљевина и Пијемонт српског и јужнословенског окупљања.

Захваљујући политичкој и економској модернизацији и индустријализацији Босне и Херцеговине, оснажује се српска грађанска елита, јављају се први универзитетски образовани Срби, који се заједно са српском трговачком елитом боре и на крају добијају црквено-школску аутономију. Српска елита у Босни и Херцеговини оснива Српско просвјетно и културно друштво „Просвјету", српске банке и штедионице, школе, културне институције и спортска удружења, од којих посебно треба истаћи сарајевску „Славију" (1908), најстарије и дуго година, до гашења од стране нациста, најзначајније српско спортско друштво у Босни и Херцеговини. Од посебног значаја било је формирање српских политичких партија, посебно највеће и најпознатије Српске народне организације (1907) коју су предводили Глигорије Јефтановић, Никола Стојановић, Петар Кочић, Коста Кујунџић, Васиљ Грђић, Атанасије Шола, Урош Круљ и др. Међутим, сви ови успјеси српског народа у Босни и Херцеговини нису били довољни да Срби остваре жељену националну слободу и социјалну правду. У том контексту, од посебног је значаја било аграрно питање и тежак положај српског сељаштва у Босни и Херцеговини. Неправда, неимаштина и понижавање српске нације будили су револт, посебно међу младим образованим генерацијама израслим на револуционарним, националним и социјалним идејама савремених нација, попут италијанске, а касније и руске.

Владимир Гаћановић пише: „Тим талијанским примерима придружили су се и руски. Сви млади ђаци у Босни читали су тада руске револуционарне писце и одушевљавали се њиховим пожртвовањем. Један од њих је писао, да им је Рахметов из романа Чернишевског *Шта да се ради?* 'постао пример за углед'. Лист *Звоно* покренут у Сарајеву 1913. узео је своје име по Херценову *Колоколу*; Гаћановићев 'Крик очајника' исто тако. У Степњаковој књизи *Подземна Русија* 'велича се индивидуалистичка акција, мученичтво, карактер, и пролази цела галерија примера за углед, у приповетка ма Горкога и Андрејева то исто... Тамо су и мотиви о сејању 'црвених зрна слободе', и о апостолима ослобођења човечанства. У Лозани је Гаћиновић дошао у везу с познатим руским револуционаром Лавом Троцким и писао му је: 'Ми познајемо историју ваших идеја и волемо је, у многоме је на ново изводимо над собом. Чернишевског, Херцена, Лаврова и Бакунина ми убрајамо међу наше најближе учитеље'. 'Стојећи под непосредним утицајем руске социјално-револуционарне литературе', пише тадашњи омладинац, Б. Јевтић, 'природно је да је оријентација Младе Босне ишла, следећи циљ народног ослобођења, колосеком руске револуционарне мисли, више него путем који су давали примери из талијанске и немачке историје ослобођења... Млада Босна је долазила после Маркса и Енгелса, после руске револуције из 1906; неки њени чланови су прошли школу Масариковог социјализма, многи су видели крваве радничке немире у Сарајеву, 1906'. Најпосле, атмосферу за прека разрачунавања путем атентата стварали су и други кругови" (Гаћановић, 1997в: 399–400).

Социјално освијештени, револуционарно опредијељени и жељни подвига, *младобосанци* су добили прилику да покажу своју снагу и карактер 1914. године. Франц Фердинанд је у вријеме великих војних маневара аустроугарске војске у Источној Босни, на самој граници са Србијом, коју су сматрали непријатељем и чије су освајање одавно припремали, одлучио да посјети Сарајево. И то на Видовдан, велики српски национално-вјерски празник, дан чувене Косовске битке. Алан Џ. П. Тејлор даје занимљиво појашњење стања српског народа у вријеме посјете Франца Фердинанда Сарајеву за Видовдан 1914. године. Он каже да је показивање политичке и војне моћи Франца Фердинанда на улицама Сарајева, у којем тада живи најбројнија српска популација у Босни и Херцеговини, на православни празник Видовдан, када Срби обиљежавају годишњицу славног Косовског боја дубоко укоријењеног у српску традицију, схваћено, међу Србима, као национално понижавање и омаловажавање српске историје. Стога Алан Џ. П. Тејлор закључује да је Фердинандово парадирање Сарајевом једнако си-

туацији у којој би енглески краљ шетао у војној униформи и парадирао улицама Даблина на дан светог Патрика, што би несумњиво изазвало незадовољство и акције Ираца (Екмечић, 2007: 341).

Сарајевски атентат, пишу Чедомир Антић и Ненад Кецмановић, „припремали су и спровели младићи рођени у Босни и Херцеговини, држављани Аустроугарске. У припремама су имали помоћ мајора српске војске Војислава Танкосића и једног бившег четника. Српска влада нити једна установа Краљевине нису имале утицаја ни поуздана сазнања о њиховим намјерама. Танкосић је о плановима завјереника обавијестио потпуковника Драгутина Димитријевића Аписа, који је у то вријеме био на челу контраобавјештајног одјељења Генералштаба српске војске, али вођа завјере из 1903. и члан тајне организације 'Уједињење или смрт' представљао је струју супротстављену влади" (Антић, Кецмановић, 2016: 139).

Ове аргументе Аустроугарска монархија није прихватала. Неправедно је оптужила Краљевину Србију за завјеру напавши је касније уз подршку ратоборне Њемачке царевине. Први свјетски рат могао је да почне: „По убиству Франца Фердинанда геополитичке карте постају отвореније. Годинама скрајнути проблеми нове геополитичке расподјеле свијета, на којој је примарно инсистирала Њемачка, излазе на видјело. Аустроугарска напада Србију, Русија стаје на српску страну, Њемачка – жељна источноевропских равница – улази у рат помажући Аустроугарској, Француска стаје на страну Русије, а Британија на страну Француске. Дипломатија је поражена и свијет се нашао у до тада највећем војном сукобу. Први свјетски рат је био највећа људска кланица и догађај који је промијенио свијет. У њему је Србија изгубила трећину становништва и тај демографски ударац је трајно ослабио српску нацију. Сарајевски атентат је био само повод за дуго припремани напад и инвазију Аустроугарске на Србију. То је био дио њемачке стратегије и планова ширења на југоисток. Никада није доказано да је званична власт у Србији помагала Младу Босну. Стога је Аустроугарска прекршила међународно право и напала Србију без оправдања. Иако супериорнија и подржана од Њемачке, Аустроугарска је овај рат изгубила. Један од највећих побједника Првог свјетског рата била је Србија. Њена војска добила је свјетско поштовање. Српски младићи, поникли у српским селима и варошима, морални и жилави, храбри и патриоте, ослободили су највећи дио југословенског простора. Они су донијели слободу Јужним Словенима у широком појасу од Алпа до Бугарске и од Драве до Јадрана. На том простору формирана је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, која је касније добила име Југославија. Формирање Краљевине Срба, Хрвата

и Словенаца било је одговор на аустроугарску инвазију и окупацију Србије" (Симовић, 2019: 75–76).

Српски народ је у Првом свјетском рату изгубио трећину своје популације, углавном у Србији која је страдала као ниједна модерна држава до тада. У Босни и Херцеговини над Србима је вршен муслиманско-хрватски терор: „Већ 28. јуна, дакле на дан атентата, у Сарајеву су почеле демонстрације уперене против Срба. У вечерњим часовима тог дана нападнут је и демолиран хотел „Европа", власништво Глигорија Јефтановића. Сутрадан је ово погромашко дивљање градског олоша из редова Хрвата и муслимана, предвођених франковцима, настављено још јаче у Сарајеву, предвођени надбискупом Штадлером, припремили сутрашње демонстрације. Нападана је и уништавана имовина, не само имућних Срба, већ и сиромашних српских породица. Органи власти нису ништа значајније учинили да спрече дивљање разуларене руље већ су их и подстицали. Исто се дешавало и у другим градовима Босне и Херцеговине гдје су муслимани и Хрвати чинили већину становништва. У Мостару је инспиратор демонстрација био др Раде Смољан, који је прво окупљеним Хрватима и муслиманима у згради Хрватског глазбеног друштва 'Хрвоје' одржао запаљиви говор мржње уперен против Срба, а онда је лично повео демонстранте кроз град, који су на свом путу демолирали и уништавали имовину угледних мостарских Срба" (Мастиловић, 2012: 167).

У рату су затворене српске школе, културне институције и политичке организације, а бројни Срби су послије велеиздајничких процеса послати у логоре гдје су умирали у тешким мукама. Највише зла Србима чинили су католичко и муслиманско становништво у Босни и Херцеговини, њихова браћа по крви. Покатоличени и исламизовани дијелови некада истог српског народа терорисали су и убијали своје православне сународнике. Касније су српске јединице ослободиле Босну и Херцеговину окова аустроугарске окупације, дајући тиме католицима и муслиманима, међу којима су многи „окрвавили руке" над својом православном браћом, не само амнестију, већ и политичка права уграђена у институционални оквир какав нису имали до тада.

Највећи дио елита на Западу се почетком Првог свјетског рата противио стварању јужнословенске државе са српском доминацијом и династијом. Због тога су ратни циљеви Србије били предмет расправа и калкулација западних елита које су их тајно подривале: „Током 1915. године Србија је прокламовала своје војне и политичке циљеве у Нишу. Нишком декларацијом Србија је своју политику усмјерила ка ослобођењу јужнословенских народа у Аустроугарској монархији и стварању заједничке државе. На ове циље-

ве нису благонаклоно гледале велике европске силе захваљујући србофобији која је била дио шире русофобије. Због тога су се европске силе надале да ће са Аустроугарском остварити сепаративни мир и формирати неку врсту Подунавске федерације са сједиштем у Бечу. Србији је нуђено територијално проширење на Босну и Херцеговину, Војводину, дијелове Далмације, а касније и Славоније. Српска влада није хтјела овакво рјешење и тражила је ослобођење свих Јужних Словена у Аустроугарској монархији и њихово уједињење са Србијом у заједничку државу. Тек је у каснијим фазама француска, а потом британска и напосљетку америчка дипломатија прихватила стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца" (Симовић, 2019: 76–77)

Захваљујући бриљантним српским побједама над аустроугарским, њемачким и бугарским јединицама, освојеним територијама све до Алпа и Истре, новој политици права народа на самоопредјељење Вудру Вилсона и немогућности очувања Аустроугарске монархије, британске, француске и америчке елите прихватају реалност стварања јужнословенске државе: „Међународна потврда Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца десила се у Версају на Видовдан 1919. године, тачно пет година након што је, на исти дан, Гаврило Принцип извршио атентат на Франца Фердинанда у Сарајеву" (Симовић, 2019: 76).

Српски народ у Босни и Херцеговини чији су већински срезови прогласили директно присаједињење Србији дочекао је слободу и стварање државе за коју су вјеровали да остварује њихове националне, али и социјалне интересе. Ослобођење 1918. године, наводи Ђорђе Вуковић, било је за српског сељака у Босни и Херцеговини, који је био кмет, „социјална слобода, излазак из политичког, економског, културног ропства у којем су покушавали да га држе османске и аустроугарске окупационе власти. Држава краља Петра била је, према Дучићу, најслободнија какву су Срби имали у историји и зато су њени војници били најхрабрији. Своју слободу подијелили су са другим народима, чак и са онима који су чинили све да то спријече, чак и са онима који су чинили све да их униште" (Вуковић, 2018: 16–17). Вријеме ће показати да су били у заблуди.

Према подацима са Версајског конгреса 1919. године, у Првом свјетском рату Србија је изгубила 43 посто, Црна Гора 25 посто, а Босна и Херцеговина 19 посто становника. Највећи дио страдалих били су Срби. У Србији је према овим статистичким подацима остало пола милиона ратне сирочади, док се у земљу вратило 110.000 ратних војних инвалида (Вуковић, 2018: 37). Била је ово велика жртва за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца (касније Југославију) која се показала антисрпским пројектом и мјестом на којем

ће у Другом свјетском рату погинути још толико Срба. Са преко два милиона погинулих, у оба свјетска рата, те на десетине хиљада жртава у ратовима током деведесетих година, Срби су једна од најстрадалнијих нација у 20. вијеку. Губитак више милиона живота испоставио се демографски ненадокнадивим за Србе. Њихово протјеривање с Косова и Метохије, Лике, Баније, Кордуна и дијелова Босне и Херцеговине постало је колективни пораз и траума. Била је то висока цијена плаћена за стварање и одржавање заједничке јужнословенске државе.

3.2. Југословенска држава и српске заблуде

Југославија је, гледано из данашње перспективе ратова, страдања, избјеглиштва и друштвено-економске девастације српских простора, била једна од највећих српских заблуда. У стварању ове, по српске интересе штетне државе, пресудну улогу су одиграли краљ Александар Карађорђевић, премијер Никола Пашић и прозападно оријентисана српска елита. У овај процес, сматрају поједини аутори, били су укључени таласократски интереси западних сила, оријентисаних ка затварању и окруживању руског простора, њима подобним државним ентитетима, ма колико они били неодрживи и унутар себе противрјечни.

Срђан Перишић даје занимљиво објашњење културолошко-политичке потребе српске елите тог времена да се уједини у заједничку државу са Хрватима, што је било, показаће вријеме, српско геополитичко самоубиство: „Српска интелигенција и елита тог времена је преузимање западних културних модела уско повезала са идејом југословенства, тј. са формирањем заједничке државе са Хрватима. Преко српско-хрватских односа видела је могућност да се доминантно православни идентитет Срба помери ка европским идентитетима и, са друге стране, да се удаљи од Русије и њеног културно-цивилизацијског идентитета, којем су Срби са својом културом слични. Дакле, Хрвати су означени као веза са Европом, а Русија је означавана као једна од главних препрека 'европском напретку' Србије. Заједница са Хрватима српској елити је стварала могућност некаквог 'брзог скока' у Европу. Иако је било врхунских интелектуалаца, који су негирали стабилност односа са Хрватима, ипак је већина у српској елити поверовала у српско-хрватско заједништво. Српска интелигенција се по питању односа са Хрватима понела неисторијски и антигеополитички – супротно српској историјској свести. Заборавила је на историјску чињеницу да су Срби и Хрвати провели своје историјске животе међусобно одвојено, у различитим културно-цивилизацијским парадигмама. Поред

тога, оног момента када су Хрвати били пред дефинитивним нестанком услед германизације, латинизације и мађаризације, крајем XVIII и почетком XIX века, у Србима су видели опстанак – па је њихова интелигенција почела не само да преузима српски идентитет (језик и књижевност), него и да поримокатоличене Србе проглашава Хрватима; уз све то, за своју територију прогласили су ону где се завршава граница Аустроугарске на Балкану. Нажалост, српска интелигенција је све то занемарила, маштајући о брзом 'скоку у Европу'. На крају је историја показала, и то веома брзо, да су аналитичке опомене Милована Милановића о српско-хрватским односима биле тачне. Дакле, као што је српска интелигенција била у заблуди по питању прихватања западних културних модела, тако је била и у заблуди по питању српско-хрватских односа" (Перишић, 2022: 231–232).

Некомпатибилност Срба и Хрвата, њихове менталне и политичке разлике и историјска размимоилажења описује Владимир Ћоровић: „Срби и Хрвати, и поред илирске и југословенске идеологије, нису још били довољно припремљени за велико дело, пред које су били стављени. Дуго се и систематски, историјом и туђим деловањем, радило на том да се они раздвоје и поцепају. Ретко су и мало радили солидарно и са истим коначним циљем. Мисао о народном јединству као о политичкој творевини изграђивала се само теоријски, истина од најбољих људи, али на делу је практично спровођена тек веома кратко, једва којих десетак година. Српскохрватска коалиција није могла да за један деценij утре зле последице дугогодишњег рада ранијих нараштаја. У својој борби против туђина, када су и радили понекад заједно, Срби и Хрвати знали су добро шта неће, али нису увек били начисто са тиме шта хоће, јер нису били подједнако стављени у положај да о томе решавају сами са пуном одговорношћу пред својом националном савешћу. Сем године 1848. они нису наступали заједнички, својом одлуком, као свестан политички чинилац, иако им за то није недостајало прилике. Њихова политика ишла је чак доста пута у раскорак. Срби су живели од своје епске традиције, створили четничку идеологију хајдуковања и ускакања, били увек спремни на борбене акције, стално у жудњи да једног дана окају и поврате оно што су изгубили. Радили су с папиним емисарима, с Аустријом, с Русијом, с ким се год могло, само да се дође до циља, који је блистао у даљини. Недисциплиновани хајдук и бунтовник који пева о Косову и Лазару и машта о својој држави. Хрвати су рано, у зору историје, изгубили своју самосталну државу, али су, с поштовања достојном истрајношћу очували своје место и своју народност. У дугој борби за своја права и опстанак, у борби с Мађарима, Млечанима и Турцима, они

су се уско везали за династију Хабзбурга и у тој везаности изгубили су политичку иницијативу. Њихова борба била је стално у дефанзиви, и то на граници и у саставу Дунавске монархије. Бранећи своје позиције у унутрашњости они су развили осећање за форме и правице, али су зато били лишени правог слободарског и револуционарног замаха. Уредни, дисциплиновани, искоришћавани, они су изгледали као подстанари у сопственој кући; имали су своју земљу, али нису могли да створе своју државу" (Ћоровић, 1997в: 450–451)

Оваква антрополошко-политичка различитост Срба и Хрвата одредила је судбину јужнословенске државе. Српске елите биле су окренуте центрипеталним политикама, док су хрватске и елите других народа и неправославног становништва инсистирале на центрифугалним политичко-системским рјешењима. Најрадикалније захтјеве за центрипетализацијом новостворене државе постављали су лидери Хрватске републиканске сељачке странке и Комунистичке партије Југославије. И док су се „хрватски републиканци", макијавелистички, у називу одрекли републиканског те наставили парламентарни живот као Хрватска сељачка странка (1925), Комунистичка партија Југославија је имала другачију судбину и њен рад забрањен је „Обзнаном" 1920. године.

Парламентарни живот јужнословенске државе имао је синдромом „вајмарске Њемачке". Био је дубоко подијељен, нестабилан и с екстремним политикама које су отварале сукобе показујући сав бесмисао новостворене државе: „Јављале су се екстремне и антисистемске партије, снажне и деструктивне билатералне опозиције. Најважније партије тога доба биле су: Народна радикална странка, Југословенска демократска странка, Хрватска сељачка странка, Словенска људска странка, Југословенска муслиманска организација и Комунистичка партија Југославије. Њих можемо подијелити на националистичко-државне и централистичке (Народна радикална странка), демократско-компромистичке (Југословенска демократска странка), националистичко-антидржавне и децентралистичке (Хрватска сељачка странка), радикално-лијеве и антисистемско-антидржавне (Комунистичка партија Југославије) и, на крају, националистичко-прилагодљиве партије (Словенска људска странка и Југословенска муслиманска организација)" (Симовић, 2019: 81).

Поред међунационалних сукоба, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца била је социјално несензибилна и конфликтна држава. У њој је социјална револуција кључала у сиромашној и обесправљеној маси, посебно захваљујући безочној експлоатацији и привилегијама елите окупљене око краљевског двора: „Краљ Александар

Први Карађорђевић био је немаран и неодговоран владар према осиромашеном српском сељаштву, угњетаваним радницима, бившим ратницима из балканских и Првог свјетског рата и њиховим породицама, а непријатељски настројен према слободномислећој интелигенцији. Често је игнорисао њихову неимаштину и лош статус. Био је заокупљен високом политиком и одржавањем унутрашњег система моћи по сваку цијену. Око себе је окупио највећи дио конформистичке интелигенције и српске буржоазије тога доба. То су често били безочни људи који су експлоатисали српску сиротињу. Умрежени са политиком, они су остваривали партократију, системску корупцију и клијентизам. Понижавали су и угњетавали српског сељака, српског радника и слободномислећу интелигенцију. Они су били тајкуни свога доба, често свирепији од оних које виђамо у данашњим транзицијским земљама. Унутар српске елите тога доба било је и ратних профитера, зеленаша, корумпираних, саможивих и богатством заслијепљених људи. Они су били једнаки злочинци своме народу као и војске које су походиле Србију. За њих најстрадалнији рат српског народа до тада није био свет и вриједан поштовања. Однос државе и српске политичке елите према бившим борцима и њихова капиталистичка и сребролубива логика то најбоље осликавају. Бројни су примјери гдје су обогаљени српски војници који су изнијели балканске и Први свјетски рат гладовали испред ратнопрофитерских моћника" (Симовић, 2019: 85).

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца имала је низ непријатеља, од којих су неки били најмоћније државе и елите тадашњег свијета: „Са једне стране, то су биле конзервативне, антисловенске и антиправославне елите, прије свега у Њемачкој и Италији, а са друге стране режим Јосифа Висарионовича Џугашвилија Стаљина. Захваљујући његовој диктатури политика Савеза Совјетских Социјалистичких Република била је усмјерена ка унутрашњем разбијању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Партијска елита Совјетског Савеза предвођена Стаљином владала је Коминтерном. Ово међународно партијско удружење, по налогу Стаљина, усмјеравало је и наметало политике бројним комунистичким партијама широм свијета, укључујући и југословенску. Коминтерна и режим Јосифа Висарионовича Џугашвилија Стаљина успостављен у Совјетском савезу били су тоталитарна скупина која је злоупотријебила идеје љевице. Они су се декларативно залагали за социјалну једнакост, људско заједништво, бригу друштва о појединцу и бројне друге хумане идеје. Међутим, оне су биле маска иза које се одвијао систем партијског терора, остваривања самовоље и личне користи. Таква Коминтерна и Стаљинова власт биле су креатор многих процеса и

политика у Комунистичкој партији Југославије" (Симовић, 2019: 82).

Други свјетски рат разбио је Краљевину Југославију на више малих држава под нацистичком влашћу. Германске елите су напокон успјеле у намјери да униште „југословенски експеримент" у чијој основи се налазила српска државотворност и слободарско национално биће. Краљевина Југославија поражена је у муњевитом нападу моћне Њемачке. Априлски рат је био велики ударац за Србе, народ славне војничке прошлости. Историчари сматрају да би самостална Србија, са стабилном влашћу и институцијама, те без петоколонашких народа, прије свега Хрвата, пружила далеко снажнији отпор.

Други свјетски рат био је катастрофалан по Србе. Посебно за онај дио српског народа који је живио у новоформираној нацистичкој Независној Држави Хрватској. Већина хрватске елите и народа, као и муслимана „хрватског цвијећа" чинила је најмонструозније злочине, прије свега над цивилним српским становништвом. Срби су уз Јевреје и Роме били предвиђени за тотално истребљење. Био је то геноцид какав није доживио ниједан народ на Балкану. Злочини у Јасеновцу, Доњој Градини, Дракулићу, Крајини, Лици, Банији, Кордуну, Херцеговини, Подрињу, градским центрима Загребу, Сарајеву, Мостару, Тузли и другима били су толико монструозни да су њемачки нацистички управитељи спалили извјештаје у којима описују страхоте над којима су се сви згражавали.

Историјски ревизионизам умањује нацистичку прошлост већине Хрвата и савремених Бошњака, насталих од некадашњих муслимана. Сатанизација Срба деведесетих година двадесетог вијека на Западу имала је за циљ да се српско страдање током Другог свјетског рата обезвриједи и поништи, а проглашавањем Срба „геноцидним" покушај је „историјске замјене жртава и злочинаца", а историју није лако мијењати. Геноцид на простору бивше Југославије учињен је над Србима, Јеврејима и Ромима током Другог свјетског рата, а чиниле су га њемачке, хрватске и муслиманске трупе и злочинци. Томе свједоче гробови стотина хиљада мртвих Срба, Јевреја и Рома и десетине хиљада докумената, видео и фотографских записа, свједочења и других доказа.

Неописив терор над Србима покренуо је њихов војни отпор. Срби су током Другог свјетског рата имали два антифашистичка покрета: „Први је био партизански (Народноослободилачки покрет Југославије), а други равногорски (Југословенска војска у отаџбини). Први је предводила Комунистичка партија Југославије којом је управљао Јосип Броз Тито и била је одана Коминтерни и Јосифу Висарионовичу Џугашвилију Стаљину. Други покрет је предводио

Драгољуб Михајловић, лојалан Краљевини Југославији, династији Карађорђевића и избјегличкој влади у Лондону. У међународним односима равногорци су били усмјерени на капиталистичке силе западног свијета, прије свега Велику Британију" (Симовић, 2019: 91). Да трагедија по Србе буде још већа, два српска антифашистичка покрета, која су у почетку сарађивала, убрзо су из идеолошких и оперативних разлога почела „грађански рат".

Друга Југославија је умногоме устројена као децентрализована држава са, касније ће се испоставити, тенденцијом коначног распада по национално-регионалним линијама. Ријеч је о раније дефинисаној политици Јосипа Броза Тита и Коминтерне: „Од 1937. године Комунистичком партијом Југославије влада Јосип Броз Тито. Он је био директни производ Коминтерне и воље Јосифа Висарионовича Џугашвилија Стаљина. Са снажном дозом макијавелизма у себи, Јосип Броз Тито остварио је највећу моћ коју је икада имао неки политичар у Југославији. Његова политика била је усмјерена ка разбијању централистичког система који је успоставила династија Карађорђевића. У тој борби је пред Други свјетски рат сарађивао са усташким покретом хрватских националиста и македонским револуционарима. Још је прије Титовог преузимања власти у Комунистичкој партији Југославије одржан конгрес у Дрездену 1928. године. Ту је дефинисана политика према којој је оцијењено да се у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца одвија процес угњетавања Хрвата, Словенаца, Македонаца, Црногораца, Мађара и Албанаца. Зато је било предвиђено да национално питање у овој земљи буде ријешено осамостаљењем Хрватске, Словеније, Црне Горе и Македоније, те припајањем већински албанских и мађарских крајева њиховим националним државама. Ова политика је уграђена у каснију авнојевску Југославију" (Симовић, 2019: 83).

Због тога не чуди што је титоистичка Југославија покушавала Србе не само да политичко-системски унизи већ им је одузимала и право на истину. У томе је учествовао дио компрадорских елита српских комуниста. Ово се посебно огледало у представљању и тумачењу злочина над Србима у Другом свјетском рату: „Процјењује се да је на простору Босне и Херцеговине током другог свјетског рата било 1043 стратишта, од којих је до 1990. обиљежена тек једна трећина. Политика комунистичких власти послије рата била је заснована на умањивању међунационалног, вјерског и грађанског карактера рата у југословенским земљама. Жртве геноцида су представљане као жртве фашиста и њихових сарадника у земљи. Злочини различитих колаборационистичких формација у Југославији су изједначавани. У духу обнове и очувања братства међу југословенским народима, као истовјетни су представљени усташки зло-

чини на простору Хрватске и Босне и Херцеговине и злочини четничких јединица вишеструко мањег опсега који су услиједили као одмазда. Учешће муслимана у усташким формацијама послије рата је због специфичне политике режима према новонастајућој нацији релативизовано. Ипак, поред чињенице да је цјелокупна муслиманска политичка елита прихватила њемачку власт и НДХ, извјесно је да су у усташким јединицама у Босни и Херцеговини значајан дио чинили управо локални муслимани. Злогласна „црна легија", којом су командовали Јуре Францетић и Рафаел Бобан, имала је у свом саставу већином муслимане из источне Босне. Независна држава Хрватска послала је једну легију у помоћ Вермахту у ратним операцијама на Источном фронту. Око трећине припадника легије били су муслимани, а већина састава потицала је из Босне и Херцеговине" (Антић, Кецмановић, 2016: 205–206).

Послије ратних страдања, мучења, убијања и протјеривања Срба из Босне и Херцеговине кренуло се у нови начин десрбизације Босне и Херцеговине у виду њиховог „примамљивог" и „планског" насељавања опустјеле Војводине. Ненад Кецмановић, Александар Врањеш и Жељко Будимир о овом процесу спровођеном од 1945. до 1948. године пишу: „Била је то, како је Бранко Ћопић литерарно назвао, 'Осма офанзива', у којој је из Босанске Крајине и Источне Херцеговине испражњено бројно становништво и пресељено у 114 села и градова у Војводини. Током три године пребачено је око 250 хиљада људи, у огромној већини Срба" (Кецмановић, Врањеш, Будимир, 2021: 128).

Послије „колонизације" смишљено је „инфобироовско истребљење Срба", њихово обезглављивање и утјеривање страха. За оне који се нису плашили била је предвиђена најсофистицираније манипулација „братствојединствујућег сна". Тито и његови сарадници били су макијавелисти какве ријетко памти модерна историја. Срби који су два пута, у два свјетска рата, поразили моћне германске елите, изборивши се истовремено и са истокрвном браћом – Хрватима и муслиманима – којима су оба пута, умјесто одмазде, дали државност и могућност да се остваре политички, друштвено и економски, били су највеће жртве југословенске државе.

Међу савременим политичарима и научницима у свакој од нација са простора бивше Југославије постоји, у мањој или већој мјери, теза о њеној погубности: „Посебно негативан однос према Југославији има хрватска политичка елита и највећи дио њеног народа. Ово је парадокс, јер је тек са успостављањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, касније преименоване у Југославија, хрватска нација ослобођена вишевјековне окупације и дискриминације коју је доживљавала у Аустроугарској монархији. У Другом

свјетском рату Независна Држава Хрватска је била нацистичка творевина у којој је извршен геноцид над Србима, Јеврејима и Ромима. Захваљујући Другој Југославији хрватски простор унутар којег су над припадницима мањинских нација чињени злочини није институционално оспораван нити је дискриминисан послије рата. У новој држави Хрватска је остваривала високу аутономију и моћ. У њој је Хрватска имала власништво над пољопривредним добрима, индустријом, угоститељским објектима, банкама и слично. Имала је уравнотежен стандард живота и позитивне демографске трендове. Била је једна од најразвијенијих република у Југославији и по много чему испред Србије која је државност и више од милион жртава уградила у темеље прве Југославије. Била је и испред Босне и Херцеговине у којој је страдао највећи број становника у Другом свјетском рату и у борби за стварање Друге Југославије. Била је знатно развијенија и од осталих република, са изузетком Словеније. Данашња Хрватска је по много чему слабија и економски мање суверена него некада. Њена индустрија је или разорена или приватизована, а радници доведени у положај транзицијског израбљивања. Њене банке су неријетко под контролом иностраних, а њена задужења довољна да се може говорити о дужничком ропству. Савремена Хрватска је демографски девастирана и у континуираном паду. Због тога је антијугословенство унутар хрватске нације неутемељено и неоправдано. Ова констатација може да се односи и на већину других југословенских нација које имају антијугословенски дискурс и исфорсиран ревизионизам према југословенском насљеђу. Међу нације бивше Југославије са израженим антијугословенским ставом спада и македонска политичка елита и већина припадника ове нације. Ово је такође историјски парадокс јер је тек у Југославији призната македонска нација и њен језик, а Македонији дат статус федералне јединице. Слично је и са Бошњацима који статус нације Муслимана, претходницу садашњег националног имена, добијају тек у Југославији. Осим тога, Босна и Херцеговина у којој данас чине релативну већину становника добија статус републике такође у Југославији. Тај статус федералне јединице омогућио јој је каснију институционалну изградњу и државну независност. Антијугословенство међу Словенцима је изражено знатно мање него међу побројаним нацијама, али ипак присутно и неријетко снажно. Оно је такође неоправдано и неутемељено, посебно због чињенице да је Словенију у оба свјетска рата ослободила војска састављена углавном од Срба који нису имали национални антагонизам према словеначком простору. Осим тога, Словенија је била најразвијенија република бивше Југославије. Као таква, користила је погодности јефтиних

ресурса из других република и релативно велико југословенско тржиште. Иако у малом омјеру, међу црногорском нацијом је такође присутан антагонизам према Југославији. Међутим, он је у овој нацији минималан и нема велики политички и друштвени значај. Ова нација, исто као и македонска и муслиманска, добила је признање тек у Југославији. Црна Гора је у југословенској држави остварила свој највећи политички, економски и друштвени развој. Мањинске нације у Југославији, попут албанске на Косову и Метохији и у Македонији, имале су велику корист од ове државе, посебно када је ријеч о развоју њихове писмености, политичке укључености, економије и националног идентитета. Касније су многе од њих развијале непријатељство према Југославији, што је такође историјски парадокс. Међу српском политичком елитом и већином припадника ове нације развијен је став о Југославији као историјској подвали у којој су Срби највећи страдалници и највише уништена нација. У процесу стварања и одржавања Југославије у Првом и касније Другом свјетском рату, као и у бројним међуратним и пострatним догађањима, српска нација је изгубила преко два милиона живота. У грађанским ратовима на простору бивше Југославије, у којима су против српске стране били бројни инострани фактори, протјерано је и расељено више од милион Срба. Некада већински српски простори у Лици, Кордуну, Банији, Славонији, западном Срему, Босанској Крајини, дијеловима Сарајева, Метохије, Косова и бројних других регија, данас су скоро пусти. У њима живи мали број Срба, углавном старије популације" (Симовић, 2019: 65–67)

Бојан Вранић, Ђорђе Вуковић и Ненад Кецмановић пишу да се током обје Југославије говорило о „централизацији" и „србизацији" заједничке државе. На овоме су посебно инсистирале хрватске политичке елите. У јавном простору стварао се притисак на Србе да забораве историјске чињенице и страдања: „Култура сећања на сопствено страдање и починиоце сматрала се српском пропагандом, политичким злоупотребама, хегемонијом и средством угњетавања других народа. Да би заживела Југославија, два пута је морала да умре српска прошлост. И ни то није било довољно. Одбацивањем националног идентитета и традиције, напуштање 'српског становишта' (Црњански) и губитак 'патриотског чула' (Цвијић), жртве из Првог светског рата, али и антифашистичке борбе током Другог светског рата, 'пресвлачене су' из српског идентитета у југословенски, док се истовремено ћутало о Јасеновцу, Јадовну, Дракулићима, бесмисленом жртвовању на Сремском фронту (...) Лаза М. Костић је упозоравао да је након тријумфа на свим пољима у другој деценији 20. века, када је био на врхунцу свог националног бића, српски

народ у петој и шестој деценији дотакао најнижу тачку и доживео највеће ударе у свом историјском развоју. Костић није дочекао крај 20. века да посведочи како ће српски народ пасти још ниже и претрпети још теже ударе. О томе ће, између осталих, писати Милан Матић, наглашавајући да су се Срби крајем века суочили са крајње поражавајућим исходима својих историјских стремљења и покретачких идеја, да су у трећи миленијум ушли десетковани, протерани са вековних огњишта, медијски сатанизовани. Матић наглашава да је већим делом 20. века српска политичка традиција потискивана, запуштана у историјској пракси, у јавном животу, што је узроковало касније лутања, поразе, историјске грешке (...) део кривице је у самом српском народу, његовој лаковерности, заблудама, расцепима памћења, духовном расејању, 'самозабораву'. Потискивали су своје митове, своју славу, идентитет, док су их други конструисали. Веровали су 'браћи' у којој је временовало антисрпство, антијугословенство. Срби нису успели да разазнају импулсе властитих интереса. На то су у сумрак прве Југославије упозоравали српски интелектуалци окупљени око Српског културног клуба, а на издисају друге Југославије покушали да укажу академици САНУ у чувеном 'сатанизованом' меморандуму; истоветне вапаје и речи упозорења током готово читаве савремене историје оглашавали су бројни писци, научници, интелектуалци, родољуби. Њихова упозорења нису била довољна да се разбистре погледи јавности и подстакне адекватна национална одговорност, као што се и данас игноришу, па и осуђују стајалишта са којих одзвањају питања да ли је распарчавање српског простора и културе окончано етничким чишћењем и протеривањем из Хрватске, Федерације БиХ и са Космета" (Vranić, Vuković, Kecmanović, 2018: 222–223).

Предраг Говедарица оцјењује да је послије Другог свјетског рата у титоистичкој Југославији фаворизовано *братство и јединство* „како би се сакрили сви злочини над Србима, а национализам проглашен за највеће зло. У току саме НОБ-е, од 1941. до 1945. године, опет је српски народ поднио највећу жртву, сви они који споре ту чињеницу, треба да обиђу све веће споменике из периода НОБ-е те да погледају националну структуру жртава чија су имена и презимена исписана на споменицима. Све у животу што настане на лажи, контраверзама, интерполацијама осуђено је на пропаст па тако и сама СФРЈ, која се 1991. године нашла у тоталном расулу" (Говедарица, 2024).

Антисрпски карактер Југославије можемо да пратимо у политикама идентитетске дезоријентације српског народа, одузимању њихове историје и политичко-системском раздвајању у више република и аутономних покрајина, чиме су територијално и поли-

тички разједињени с циљем њиховог националног слабљења и уништења. Пишући о српским владарима бану Кулину и краљу Твртку Првом Котроманићу, покушајима прекрајања српске историје и савременим српским грешкама, Данијел Симић истиче: „Србима је, на првом мјесту, гушен национални идентитет у вријеме диктатора Броза. Сваки други национализам се подстицао и спонзорисао, осим српског. Он је кажњаван свирепо. Зато су Срби распарчани у шест социјалистичких република и двије покрајине. Измишљени им Црногорци, Муслимани и Македонци. Колико год је тешко неком Хуси или Хаси објаснити да је први босански краљ заправо био Србин, православац, који пише ћирилицом; тако је и неком Малом Перици, посебно у Србији, непознато да је краљ Срба након цара Душана био 'Босанац из Републике Српске'. То просто није дио модерног, постсамоуправног српског идентитета. Титоизам се упињао да Босну, а и Херцеговину – Светог Саве дједовину, потпуно одвоји од везе са Српством. Након згаснућа династије Немањића у Урошу Нејаком, те пропасти Мрњавчевића у Маричкој и Битки на Ровинама, Марко је остао краљевић као да му је то презиме. Краљ је постао Твртко Први Котроманић. Додавши себи у име Стефан, по узору на првог српског краља. Стефана Немањића Првовјенчаног. Тврткового претка" (Симић, 2023).

Југословенство је било илузија, а идеја Сарајева, као „епицентра мултикултуралног свијета" југословенске државе „добро упакована мимикријска подвала". Схватили су ово бројни виђенији умјетници, попут Емира Кустурице, међу којима је ова идеја најдуже и најгласније живјела. У том контексту Раде Симовић пише: „Кад је Кустурица у питању комунистички 'лијепак' југославизма дуго је претрајавао (*Доли Бел*, *Отац*...) да би се, коначно, осушио и отпао у филму *Подземље*. Чак и они којима филм није по укусу, тешко ће порећи чињеницу да не постоји бољи, или пак увјерљивији, приказ распада титоистичке Југославије. Реализован је као филмска алегорија у којој се, унутар шире породице, куће – 'кухиње', смјело преплићу и укрштају горњи и доњи свијет 'рекеташа' и 'подрумаша', западних и домаћих идеологија, искорачивши тиме, на терен 'мултикултуралног пакла', жестоких јавних напада, и политичких контроверзи; понајвише у француској и српској политичкој 'кухињи'. Тамо гдје је највише уважаван, најтеже је и оспораван, у Француској, гдје је сматран 'националистички и разметљиво пропагандистичким', и у Србији, зато што је протумачен као 'слика и прилика' актуелног режима Слободана Милошевића" (Симовић, 2014: 1068).

Емир Кустурица је филмом „Подземље", како то најбоље зна, раскрстио са „југословенском и сарајевском мултиетничком илузијом

и заблудом". Своје село и град надокнадио је изградњом „Мећавника" и „Андрићграда", а своју духовност потврдио у православној вјери својих предака. Емир Кустурица, као један од највећих српских умјетника и интелектуалаца, антиглобалиста и противник неолиберализма, са храброшћу и карактером изграђеним на сарајевским улицама и унутар суровог динарског окружења, а опет са великим свјетским искуством и ширином, својим је филмовима и књигама „одбацио" терет лажних представа о Југославији и њеним режимима. Међутим, многи други Срби нису успјели у томе или то нису хтјели.

Романтизовање Сарајева као „парадигме мултиетничности" Југославије је једна од највећих превара и подвала српском народу, посебно њеном наивном и југочежњивом дијелу. О томе Дарко Ђого пише: „Ништа не свједочи тако трагикомично о потреби нашег друштва да се никада не отргне из илузија југословенског културног имагинаријума као непрекидно романтизовање Сарајева. Ни ноторне чињенице о сасвим промијењеној и практично моноетничкој структури града, ни визуелно видно примијењен изглед његових улица (о нестанку обале Цара Душана, хотела 'Београд' и 'Србија' да не говоримо), чак ни повремени инциденти које би доживјели чачански бајкери и београдски фудбалски пјетлићи – све чињенице и стварности нису у стању да разувјере Србе када чврсто одлучимо да вјерујемо у сопствену илузију. Не постоји ништа што стварно Сарајево може учинити а чиме би у масама српских поклоника 'једног лепог времена, једне дивне земље' јасно сигнализовало да, осим на календарима са натписом 'Добар скроз – Јосип Броз' и на магнетићима са легендарним 'Вучком', данашње Сарајево није то Сарајево. Потреба за романтизовањем једног мјеста сасвим је људска, а што смо животно удаљенији од сретне младости и радосног дјетињства, то су нам њихове чари свјетлије и сањивије а способност да сами себе очаравамо израженија. Сарајево је одувијек улагало у свој мултиентички изглед, понекад поправљајући из прошлости оно што се није уклапало у ту слику. Тако већина данашњих посјетилаца старе сарајевске православне цркве Св. Архангела Михајла уопште не слути да данашњи изглед комплекса не одражава вијекове њеног постојања у османском царству (за којим данашње Сарајлије почесто уздишу, видећи у отоманском ропству праву мјеру међуетничких односа, суживота и толеранције). Наиме, ако станете преко пута Старе цркве (дакле, на оном мјесту са кога је пуцано на српског свата 1. марта 1992), видјећете релативно низак зид којим је црква ограђена и звоник за који се чини да представља дио првобитне архитектонске цјелине. То што ћете видјети, међутим, нема баш много везе за оним што је вије-

ковима ту било. Наиме, поменути зид је у периоду отоманске окупације био висок око четири метра, тако да се црква није ни могла видјети са улице. Звоника у том периоду није ни било – хришћанима је било забрањено да употребљавају звона. Он је дограђен тек са смјеном отоманске окупације оном аустроугарском и изгледао је сасвим попут свих звоника грађених у том периоду 'на преслицу', са 'луковицом' налик на куполе руских цркава. У периоду након Другог свјетског рата, по налогу државних власти, звоник је преуређен како би се стекао утисак да је одувијек био ту. И тако добијамо слику нечега што није било: толеранције и љубави, хармоније различитих звукова Сарајева – све стварно колико и звоњава звона у отоманској Сарај-Босни" (Ђого, 2023).

Појашњавајући лажне представе о „мултиетничком Сарајеву", његову суштинску нетолеранцију и српске заблуде, Дарко Ђого додаје: „Готово па на периферији тог града који паралелно продаје причу о братству и јединству и крају братства и јединства, града у коме се питање 'ко нас то, ба, завади?' увијек поставља у облику 'зашто нас, ба, завади Милошевић, САНУ, СПЦ и Илија Гарашанин?', изван круга ћевабџиница и плоча о србо-четничким гранатама, стоји Црква Преображења Господњег на Долац Малти, 'црква код Бристола', прелијепа ротонда у коју ријетко ко од сарајевских туриста привири. Није на путу туристичким водичима, али јесте нападачима (вјероватно да не постоји вјерски објекат више пута нападан у послијератној БиХ). Освећена је 1940. руком патријарха Гаврила Дожића и двојице светитеља: Светог Николаја Охридског и Жичког и Св. Петра Сарајевског. Иако сва свједочанства савременика указују на свеопште поштовање које је митрополит добробосански Петар Зимоњић уживао међу својим савременицима и сугрђанима, то га није спасило од сурове судбине само годину дана након освећења Преображењске цркве. Одведен из Сарајева и мучен, Св. Петар Сарајевски, чија горштачка благост и христолика љепота и данас зраче са сваке његове фотографије, убијен је у усташкој индустрији смрти – његове мошти зато данас немамо. Данас никоме нормалном не би пало на памет да организује литију кроз Сарајево. Нити имамо народ који је ту негда живио, ни мошти светитеља спаљених. Тај народ се раселио по свијету и, премда понекад и сада на свадбама наручује 'Сарајево, љубави моја', свако од нас зна да је то пјесма о једном другом граду кога више нема. Када понеки житељ 'круга двојке' – обично истовремено и корисник сарајевске илузије – бјесомучно нападне ону величанствену спасовданску литију и крикне на мошти Светог Николаја, гађајући светитеља из своје племените и братствено-јединствене душе сваком поругом и пакошћу, нека се бар негдје присјете да, за разлику

од имагинарног Сарајева, Београд има луксуз звани 'српски народ' и 'мошти светитеља'. Уосталом, можда је Сарајево и тако привлачно случајним Србима зато што има ћевапе, календаре са Титовим ликом, имагинарни спој беневолентног Оријента (без данка у крви) и 'систематичне' *Мител Ојропе* (без арадског логора), југословенску носталгију и аксиом о есенцијалној кривици сваког Србина" (Ђого, 2023).

Идеолошки апарат титоистичке Југославије био је снажно усмјерен на процес „расрбљавања" и „етатистичког југословенизовања" српског народа. Због тога бројни Срби и даље живе у утопији „југословенског сна". У томе велику улогу играју године проведене у стабилним друштвено-економским условима насталим на самоуправном моделу, проведеном, примарно кроз кредитирање Југославије од стране Запада, као „тројанског коња" социјалистичког блока држава. Социјална сигурност и лака међународна комуникација доминира, као аргумент, међу поборницима „југословенског сна". Међутим, српска држава није препрека добрим социјалним политикама, економском развоју и међународном умрежавању, напротив. Историја нас учи да се социјалне идеје и политике најлакше реализују у хомогеним националним државама, а да су оне опет далеко стабилније у систему међународних односа него плуралне државе.

Југословенска достигнућа су умногоме митоманизована. Ова је држава била својеврстан експеримент, забавни парк „јужнословенског мелтинг пота" и „највећи балкански ситком". Била је то заједница равноправних народа за коју су Срби искрено гинули, имајући милионске жртве, несебично је градећи и дијелећи са другима. Касније су, ти исти Срби и њихови потомци, убијани од истокрвне браће коју су ослобађали дајући им простор за државно самоостваривање, помогнути елитама германског Запада, вјечитим непријатељима словенско-балканских народа и православне духовности. У бруталним сукобима током 20. вијека на простору бивше Југославије српске жене и кћерке су силоване, српски синови масакрирани, српски гробови преорани, а српске куће пљачкане, паљене и рушене. Дешавало се то и другим народима, али историјски гледано, много мање. Југославија је, за Србе, била идеја мира и добра за све. Пламен у којем је нестала Југославија и пепео у који се претворила био је шок од којег се, српски народ, издат и понижен, никада није опоравио. Југославија, као „версајска творевина великих западних сила", „таласократски подигнута као брана према православној Русији" и „властодржачки хир краља Александра Карађорђевића" вратила је српски народ вијековима уназад. Због тога је историјска обавеза савремених српских елита, од научних па до

политичких, да се врате у своју „историчност" и крену путем обнове и самоостварења унутар јединствене српске, демократски и социјално обликоване, парламентарне државе.

3.3. Неолиберална транзиција свијета и политика „шок терапија" у Босни и Херцеговини

Скоро да не постоји фреквентнији појам у модерној политичкој теорији, филозофији, социологији, економији, а посебно међу теоретичарима завјера, од неолиберализма. И док га једни фанатично бране, други још фанатичније и са великим истраживачким жаром, нападају ову доктрину. Чини се понекад немогућим пронаћи теоретичара и његово дјело које не би имало јасно одређење ЗА или ПРОТИВ неолиберализма, које би га сагледало неутрално, непристрасно, објективно и прецизно. Разлог таквог стања је везаност ове доктрине и политичко-друштвених промјена у свијету у протеклих неколико деценија. Ови су процеси створили јасне побједнике и губитнике стварајући међу њима непремостив јаз и дуготрајне антагонизме. Расправе око неолибералне мисли, њених домета и посљедица постоје унутар различитих истраживачких области, од политичке филозофије, преко економије, историје, социологије, па све до социјалног рада. Због свега наведеног, у овом поглављу укрстићемо основне тезе поборника и критичара неолибералне мисли и праксе (у опсегу који нам дозвољава логика ове монографије), а затим појаснити неолибералну транзицију *шоктерапеутизоване* Босне и Херцеговине и њене посљедице.

Ово поглавље синтеза је наших ранијих истраживања и објављених научних радова: „Народ, партије и демократија у Босни и Херцеговини" (2019), „Преварена демократија: Оглед о парламентарним политичким партијама у Босни и Херцеговини од 1990. до 1995. године" (2014), „Идеје глобализма у холивудским ситкомима" (2021), „Партократија и синдикати у савременој Босни и Херцеговини" (2022) и „Босна и Херцеговина у 'шок терапији' неолибералне транзиције" (2022). У раду користимо и нашу раније објављену колумну под називом „Неолиберална транзиција код нас" (2023). Дијелови наведених научних радова и других текстова инкорпорирани су у будуће пасусе или су послужили као инспирација и подстицај за њихово писање.

Неолиберализам је „политичка филозофија заснована на неолоковској интерпретацији друштвених односа", наводи Александар Савановић (Savanović, 2021: 287). Појашњавајући ову доктрину, Александар Савановић даје њено шире тумачење: „Премда се обично везује за економију, тј. доктрину слободног тржишта, неолибе-

ријализам је заправо, и прије свега, морална теорија заснована на аксиомима недодирљивости људске личности, слободе, персоналне аутономије и власничког права као начина да се ти принципи учине стварним, а не само пуким паролама. Реафирмација помало заборављене локовске доктрине догодила се кроз тзв. *Аустријску школу* и имена Лудвиг фон Мизис, Фридрих Хајек, Роберт Нозик, Милтон Фридман & Chicago-boys, Џејмс Бјукенен, Ејн Ранд, Марај Родбарт, и други. Та је група мислилаца покренула нешто што је било у радикалној супротности с тада доминирајућом доктрином која је сматрала, на бази прије свега Марксовог утицаја, да се тржишта не могу сама одржавати већ им је потребна регулација из политике. Не само на истоку, гдје је озбиљна у радикалној форми планске привреде, већ и на западу у форми кејнезијанске доктрине о државном интервенционизму кроз експанзивну кредитну политику. Стварни догађај који је довео у дефанзиву либералну доктрину на западу и омогућио успон кејнезијанизма је *Велика економска криза* из 1929. Тај је шок у очима многих показао да тржишта нису саморегулишућа, већ траже контролу. Такав став није остао само на подручју економије већ се неминовно одразио и на политичке институције и моралне основе друштва. Најочитије је то видљиво у одбацивању статуса једног од класичних „локовских" права – права власништва, као недодирљивог права у које држава не може упливисати. Додатно је тенденција помјерања од либерализма ојачана наводном изузетном супериорном ефикасношћу планских система – и фашизма и комунизма. Хитлер је једну разрушену и поражену Њемачку уздигао до ранга индустријског гиганта, а Стаљин је једну сељачку земљу довео до прве космичке силе, обојица с презиром газећи базичне либералне принципе. Сви ови историјски догађаји и процеси као да су prima facie доказивали супериорност планских привреда и њима адекватних политичких аранжмана. Како је једном приликом рекао Хајек, 'у том идеолошки мрачном периоду задатак интелектуалаца оданих идејама слободе је да сачувају те идеје од заборава'. Зато је (нео)либерализам мисаона револуција без преседана у двадесетом вијеку. Она је пружила интелектуалну основу и теоријску припрему за политичку револуцију, која је своју кулминацију доживјела у администрацијама Роналда Регана и Маргарет Тачер. Када се остварила у пракси, врло брзо је довела до слома совјетског планског модела, који је својом крутошћу показао потпуно неспремним да прати динамичне и суперфлексибилне либералне поретке" (Savanović, 2021: 287–288).

Слом планског модела привреде пратила је политичка транзиција у виду демократизације тоталитарних држава реалног-соција-

лизма. „Пут у демократију" био је пун наде и очекивања становништва недемократских држава Источног блока. Међутим, демократска и економска транзиција нису оправдале очекивања народа транзиционих држава. Временом су демократија и тржишна економија постали манипулативни појмови и средство у рукама моћника. Они кроз модел „неолибералне транзиције" остварују своје хегемонистичке циљеве, што се негативно одражава на статус демократије. Због тога демократија, оцјењује Вучина Васовић, више не буди наду и повјерење као прије (Vasović, 2008a: 19).

Главно средство инструментализације демократије постали су масовни медији: „Дириговано мас-медијска силесија данас технички лако претвара силу у право а покоравање у дужност, о чему су говорили велики политички мислиоци, посебно Русо. Заједно са мас-медијским комплексом, делују и позамашни делови других елита јавног живота од природних до друштвених наука, књижевности и уметности. Добар дио ових високих академских посленика делује као субелита владајуће политичко-економске елите. На тај начин, релативно уска структура властодржаца има широку лепезу помоћника различитог профила и провенијенције. У овом широком кругу субелита треба тражити фактор стабилности поредака развијеног света, што је као део логике власти и владавине још поодавно уочио Монтескје. Октопод моћи којег је изнедрио развијени свет, осваја и присваја богатство света новом идеологијом и оружјем, уз богату логистичку подршку мас-медија и без обазирања на евентуалне примедбе и отпоре других" (Vasović, 2008a: 19).

Овакав приступ критикује Александар Савановић наводећи да без обзира на „фасцинантне успјехе неолиберализма како у теорији тако и у пракси", ова теорија остаје једна од „омражених филозофија" широм свијета: „Најчешћа примједба је тврдња да тај систем фаворизује богате и успјешне, да производи енормне разлике и јаз између богатих, који постају све богатији и сиромашних који све више заостају. Отуда често слиједи теорија завјера: неолиберална филозофија је идеологија економски владајућих класа, која им служи као морална основа за незапамћену пљачку сиромашних" (Savanović, 2021: 288).

Супротно наведеном говоре подаци Међународне организације за хуманитарну помоћ „Oxfam" који показују да политички, економски и друштвени процеси које умногоме спроводе и контролишу поборници неолиберализма изразито погодују богатима. Скорашња истраживања ове организације показују да је прије шест година шездесет двоје најбогатијих људи свијета контролисало половину свјетског богатства. Застрашујуће звучи податак да број

људи који стане у омању просторију контролише богатство једнако броју становника Европе и Азије!? У истом извјештају закључују да у сваком тренутку „једна од девет особа у свијету иде у кревет гладна" (Čabaravdić, 2016). У периоду трајања пандемије вируса короне десет најбогатијих људи у свијету удвостручило је своје богатство са 700 милијарди на 1,5 билиона долара. При томе су приходи 99% свјетске популације, у истом периоду, смањени, а њих 160 милиона је потонуло у сиромаштво (Oxfam: Najbogatijih 10 u svijetu udvostručili bogatstvo za dvije godine pandemije COVID-19, 2022).

Наведена истраживања су егзактни подаци који потврђују тезу да је неолиберална доктрина економско-елитистичка концепција либералних теоретичара увезаних са „корпоративним центрима моћи" којима су „идеја слободе" и повратак „локовској" традицији постали савезник у процесу очувања и умножавања њихове економске и политичке моћи, а не њихово стварно опредјељење. Неолиберални моћници су и те како склони редукцији и селективном приступу слободи и либералним стандардима када им је то у интересу. Потврђују ово затвореници у Гвантанаму, корпоративно-агресорске инвазије на Ирак, Авганистан, Либију, државна спасавања банака широм западне хемисфере током економске кризе 2008. године (иако се неолиберали који воде велике банке формално „гађе" на државни новац), те на крају, одузимање приватне имовине руских држављана у вријеме сукоба у Украјини. Наведено нису „локовске" или неке друге „класично-либералне" вриједности и пракса. Овдје је ријеч о „трговачко-тржишној" логици која нема ни минимум моралности, а судећи по свему ни правно-политичке досљедности. То нису вриједности класичног економског и политичког либерализма „у коме је тржиште било схватано само као један аутономан дио друштва", наводи Мишо Кулић, додајући да су неолиберали такви да је за њих „цијело друштво исто што и тржиште" (Kulić, 2020: 133).

Оваквом стању доприноси неуспјех социјалистичких и комунистичких држава Источног блока које, како примјећује Мишо Кулић, нису успјеле да превладају тржишни, то јесте робно-профитни начин производње као извор „суштинске неједнакости људи", чиме је омогућен простор либерализму да се испољи у облику неолиберализма и глобализма: „Вриједности грађанског, класичног либерализма биле су дате у идеји једнакости, братства, слободе, хуманости, морала, демократије као оним идејама на којима друштво треба да почива, које треба да изграђује и чија друштвена вриједност самим тим не произилази из тржишта. Законска једнакост индивидуа није исто што и њихова тржишна једнакост, па је због тога увијек класичном либерализму било јасно да демократија и

тржиште нису уопште иста ствар. Међутим, када се као са неолиберализмом деси супротно, када друштвене вриједности постану исто што и тржишне вриједности, односно као оне које су једино дате у значењу материјалног успјеха или профита, јасно је да ни друштвене вриједности либерализма не могу остати онакве какве су биле раније" (Kulić, 2020: 133–134).

Капиталистичка доктрина и тржишни фундаментализам неолибералних теоретичара који се прелива из економије у политику и друштвеност, о чему пише Мишо Кулић, били су тема наших ранијих радова и истраживања. У њима смо дали оцјену капиталистичке логике и посљедица неолибералне мантре о слободном тржишту и њему сљедујућој слободи: „Свакоме ко је научно анализирао домете класичног капиталитичког тржишта или се покушао практично остварити у тој замишљеној 'слободи' која путем 'невидљиве руке' доводи до 'добробити за све', јасно је да је ријеч о суровој борби у којој успијева мањина, док већина актера бива поражена и на губитку. Па о каквој добити и добитницима онда можемо да разговарамо у 'нерегулисаном тржишту', у дословице 'дивљем капитализму' како су га многи аутори дефинисали? Највећи добитници 'слободног тржишта' су мале скупине власника капитала. Посебно они који на тржиште улазе са већим капиталом од других (при чему се увијек принципијелно поставља морално питање 'првобитне акумулације капитала'), а тиме и могућностима да ангажују најбоље менаџере, откупе најбоље патенте, плате најбоље рекламе, диригују услове рада и јавне политике, те у коначном остваре највећу добит. Одређену добит остварују стручњаци, посебно менаџери који управљају корпорацијама и слично. Поборници 'слободног тржишта' кажу да капитализам погодује и оним иновативним предузетницима који отварају 'средња' и 'мала' предузећа остварујући свој 'капиталистички сан', високе приходе и квалитет живота. Радници, према њиховом тумачењу, бенефит од оваквог система имају у великом избору послова који се нуде на тржишту, заради и могућностима остваривања одговарајућег стандарда сходно њиховим пословним способностима, знању, вјештинама и раду. Но то је 'бајка о капитализму'! Велике корпорације и њихови 'трустови' су једини стварни добитници 'слободног тржишта'. Менаџери су добри и плаћени док 'трају', док доносе 'екстра профит', па ће на бази тога да остваре и 'екстра бонусе' иначе им 'слиједи отказ и улица'. По правилу 'екстра профит' настаје неком врстом 'тржишног мешетарења' и скоро увијек 'на штету радника, услова њиховог рада и плата'. Тржиште је математика, а она је проста и садржана у томе 'да је улагање увијек мање од добити, при чему је тежња да се што је могуће мање уложи, а добије што је могуће више'.

Како је математика 'сурово прецизна' наука јасно је да нема велике добити тамо гдје су расходи високи. Због тога је дужност менаџера да у сарадњи са 'политичким намјештеницима' великих корпорација и њихових власника обезбиједе мале трошкове, а велику добит. Да би се то остварило, конкуренција мора да се угаси још у зачетку (тако неријетко страдају 'средња' и 'мала' предузећа, када 'велики' процијене за неке од њих да 'не треба да постоје'), а радници сведу на ниво 'полуробовског израбљивања'. Због тога се спроводе политике 'нерегулисаног тржишта'. То у пракси значи да се очекује да политичке елите доносе законе који погодују максималној добити 'великих', одсуству помоћи и заштите 'средњим и малим' предузећима и радницима. Међутим, проблем по реализацију ових неолибералних замисли 'које треба да богате учине још богатијима, а сиромашне држе под контролом' лежи у народу, у већинском осјећању и потреби људи за једнакошћу, солидарношћу и правдом, у чињеници да се у свакој епохи и сваком друштву јављају слободномислећи људи и континуиране 'културе отпора'. Због тога је 'крсташки поход неолиберала', како су га прозвали поједини аутори, кренуо као општа културна, образовна, научна, економска и на крају политичка кампања рушења ранијих културних и идеолошких вриједности широм свијета, те каснијег 'демагошког' усвајања 'неолиберале догме' и њихове примјене. Гдје то није било могуће 'мирним' путем, увођено је 'шоковима', за које су прописиване 'неолибералне терапије'. Посебно је било битно уништити економију као науку, свести је на 'неолиберално једноумље' које ће 'ратници' неолиберализма бранити њима својственом 'јањичарском' и 'асасинском' посвећеношћу" (Симовић, 2022: 76–77)

У томе су се посебно истакле најпрестижније економске катедре и институти, често финансирани од стране неолибералних центара моћи и њихових тинк-тенкова. Са великом дозом критике према савременим економским школама и институтима, те уз истрајну борбу за економију „као суштински моралну науку", о чему је својевремено писао Џон Мајнард Кејнз, Јован Душанић истиче: „Приликом образовања генерација и генерација нових економиста не постоји проблем само са изучавањем историје економске мисли (или *Економских доктрина*, како се тај предмет често назива) него проблем настаје и приликом изучавања стварне економске историје јер и ту долази до фалсификовања историјских чињеница. А управо би се из историје могле извући важне економске поуке и за решавање савремених економских проблема, под условом да се не искривљују историјске чињенице. О универзалним благодетима слободне трговине (отвореног тржишта) говори се као о неоспорној чињеници. Тврди се да је то универзални пут који води брзом

економском развоју, мада историјске чињенице говоре да су успешне и богате земље прво прошле етапу развоја без слободне трговине (уз политику држаног интервенционизма, протекционизма и планског стратешког инвестирања), а тек када су се развиле, другима су проповедале и натурале концепт отвореног тржишта јер им је то тада погодовало. То се најбоље може видјети на примеру две англосаксонске државе – В. Британије и САД – које су у новије доба највећи поборници слободне трговине" (Душанић, 2016: 45–48).

Тезе Мише Кулића и Јована Душанића, када је ријеч о савременом образовању, његовом поданичком односу према идејама тржишног фундаментализма и посљедицама, умногоме се подударају: „Неолиберална тржишна идеја је застрашујућа идеја, јер почива на увјерењу да тржиште има сопствени ум и да тај ум може да избалансира економске противрјечности тако што ће предузетничку слободну иницијативу у тржишном односу изразити као саму општу друштвену слободу. Ова неолиберална теологизација тржишта и укупних економских односа даје за право оним схватањима која тврде да је тржиште прогутало друштво, те да заправо друштво више и не постоји, јер више не постоји ниједна сфера која не би била ствар тржишта. Тако је логиком апсолутизације тржишта хумболтовски универзитет трансформисан у сервис капитала, па је нови болоњски универзитет, слиједећи логику профита као своју једину логику, успио да и саму научну истину интерпретира као тржишну истину. По први пут у историји тржиште постаје епистемолошка чињеница, неупитна истина, јер је аргументација садржана у томе да никоме и не може да треба нека истина која не би доносила материјалну корист. То је и разлог зашто болоњски универзитет не истиче критичко као креативно мишљење, већ креативност види само као техничку иновативност" (Кулић, 2020: 12).

Потчињавање образовних система неолибералном дискурсу дио је процеса културне унификације свијета, о чему смо писали у нашим ранијим истраживањима: „Културе су живе категорије и оне се самоизграђују, али и обликују кроз интеракцију са другим културним формама. Међутим, културна унификација неолибералне глобализације свијета није процес културне интеракције различитих култура. Посебно није процес који подразумијева њихово једнако вредновање и поштовање. Културна унификација јесте модел медијског, па чак и образовног (путем разних едукација и семинара неолибералних института и организација) униформисања свијета. Тиме се губи културна аутохтоност и мотив за одбрану свог културног модела живљења. Будући да је култура у основи сваке нације, онда се губљењем културе губи и однос према националном, а тиме

и према државном. На тај начин ресоцијализован простор губи свој суверенитет и у њему је могуће, од стране водећих центара глобализма, извршити политичку, војну и економску хегемонију" (Симовић, 2021: 104).

Појам економија уводи Ксенофонт означавајући њиме „управљање домаћинством", да би у каснијој разради, а у духу античког доба у којем је морал играо кључну улогу, Аристотел увео подјелу између економије и хрематистике (Душанић, 2016: 30). Појашњавајући овај историјско-појмовни контекст, Јован Душанић наводи: „Економија представља делатност која је повезана са стварањем – производњом богатства (робе и услуга) усмерена на задовољавање животно неопходних људских потреба – и оријентисана на општедруштвено корисна решења у интересу већине грађана. С друге стране, хрематисика је повезана с прерасподелом богатства с циљем корпоративно-личног богаћења уже групе грађана и она се у древно време називала лихварство, то јесте зеленаштво. Аристотел је истицао да за људе који су пошли путем хрематистике згртање богатства постаје бесконачно и ту не постоје никакве границе. Он је у склоности неких људи ка згртању богатства видео реалну опасност за друштво и упозоравао да хрематистика може довести до мутације целог друштва" (Душанић, 2016: 30–31).

Савремена економија је хремастика. Нема сумње да су неолиберали успјели у својој замисли да протјерају морал из економије, да је учине хремастиком, да се иза идеје слободе сакрију тоталитарне политике контроле и обесправљивања маса како би мала богата елита остала недодирљива у свом „Елизијуму". Овако велики подухват, на први поглед, изгледа као производ неке широке акције, унапријед и дуго припремане стратегије. Међутим, истина је другачија. Прича о неолибералној доктрини и њеном успону почиње оснивањем Друштва Монт Пелерин у истоименом швајцарском селу априла 1947. године. Тада се састало 36 признатијих научника, углавном економиста, поборника тржишног фундаментализма и противника тада популарних кејнезијанске и марксистичке мисли: „Њих је окупио Фридрих Хајек, који је постао први предсједник Друштва Монт Пелерин (првобитна замисао Фридриха Хајека била је да друштво носи назив Актон-Токвил). Поред Фридриха Хајека, чланови Друштва Монт Пелерин, у вријеме његовог оснивања, били су теоретичари попут Лудвига Мизеса, Милтона Фридмана, Карла Попера, Џорџа Стиглера, Френка Наита и њима сличних. Касније је Друштво Монт Пелерин проширило број чланова, привукавши милионе присталица и добивши неке од најважнијих функција у бројним државама свијета у области економије, политике, образовања, науке и других. Његови чланови су

неки од најпознатијих свјетских научника, од чега их је девет добитника Нобелове награде, при чему је њих осам ово признање добило из области економије" (Симовић, 2022: 74).

Анализирајући мотиве оснивања и касније дјеловање Друштва Монт Пелерин, Драган Вукадиновић закључује: „Њихов план је био сљедећи, да у року од 30 година промијене јавно мијење које симпатише са социјалном државом и да се инсталира њихова мантра: приватизација, мање пореза за привреду и смањење социјалне државе. Можда вам ово звучи превише једноставно, да је на неком брду у Швицарској пар економа смислило план из којег данас резултира инсталирани неолиберализам, али ствари тако стоје. Наравно да нису могли да изађу у јавност са изјавом: богати да постану још богатији. Њихова филозофија је била: богати да постану богатији јер је то за добробит свих. Са оваквим ставом су се приближили елити западног друштва. Милијардери су финансирали невладине организације и институте по свијету, данас их имамо преко 500. Финансирани су факултети који економију предају по овом принципу. Куповане су комплетне катедре на универзитетима широм западног свијета" (Vukadinović, 2017).

О упливу неолибералних тинк-тенкова у образовање и науку писали смо у ранијим пасусима. Већи проблем представља неолиберална мрежа савјетника и функционера који су зарад остваривања неолибералних замисли производили кризе и сукобе, увијек профитирајући из њих. Овај феномен се назива „доктрина шока", а представила га је Наоми Клајн (Klain, 2008). У чувеној књизи под називом „Доктрина шока: успон капитализма катастрофе" ова ауторка, како смо приказали у нашим ранијим радовима, доказује да се путем „пројектовања" и „увоза" политичких, економских и друштвених „криза" и „шокова" остварује „колективна дезоријентисаност сувереног становништва". У таквом стању „дезоријентисани народ" постаје „плутајућа" и „безлична" маса „неспособна за одбрану основних функција државе којој даје легитимитет" (Симовић, 2019: 323–324).

Наведени процеси подразумијевају урушавање владавине права, слабљење безбједносне и минимализовање социјалне функције државе. Све то представља посљедицу проведеног „шока" за којим слиједи „унапријед спремљена помоћ" у виду „неолиберале терапије": „Овај феномен је примарно присутан у економски и политички недовољно развијеним и транзицијски ослабљеним земљама, али и у дијелу водећих земаља западног свијета" (Симовић, 2019: 324).

Поменута књига Наоми Клајн умногоме је критика „доктрине шока" и економске школе Милтона Фридмана, највећег „мајстора

и професора шок терапија": „Ријеч је о економисти који је заговарао теорију слободног тржишта без икаквог утицаја државе сматрајући да је оно способно да се само регулише. У том контексту био је заговорник преноса заједничких државних и друштвених ресурса у приватни сектор. Вјеровао је да је за остваривање његових економских замисли потребно пројектовати стварне или фабриковане кризе, јер само оне могу довести до озбиљних промјена. Оне су у фридмановским пројекцијама имале за циљ сузбијање државног интервенционизма, укидање социјалне државе и јачање великих корпорација. Ову политику суровог богаћења привилеговане мањине и радикалног сиромашења и обезвређивања неприлеговане већине прихватили су многи економски центри моћи, њихове друштвене и политичке елите. У центру пажње Милтона Фридмана и његових присталица налази се остваривање политичке, друштвене и економске моћи најбогатијих корпорација над сувереним народима и њиховим државама. У таквој идејној логици животи и судбине људи нису питање од значаја за фридмановски обликоване центре моћи. У њима се не поставља морална дилема у процесу експлоатације радника. Њихов фокус је на остваривању корпоративно-елитистичких интереса. Због тога су у процесу урушавања бројних држава користили различите тактике дајући уџбенички примјер да 'циљ оправдава средство'" (Симовић, 2019: 324).

У нашим каснијим истраживањима поставили смо питање како смо дошли до оваквог стања и да ли су државе, елите и друштва широм свијета заиста толико слаби и интелектуално инфериорни према неолибералној мисли? (Симовић, 2022: 80). Одговор на ова питања пронашли смо у неколико разлога: „Први је чињеница да су носиоци неолибералне мисли, факултети и институти који су хтјели да је подрже, помогнути новцем неких од најбогатијих људи и корпорација свијета. Овај 'финансијски стимуланс' вишеструко се исплатио 'меценама неолиберализма', што показују разорни ефекти ове идеологије која је продубила економску неједнакост људи у свијету, чинећи богатије још богатијима. Без обзира на почетне успјехе подизања економске активности и стандарда у многим дијеловима свијета, неолиберална доктрина је у коначном направила велике економске кризе и 'фрустрирајућу' неједнакост доводећи човјечанство у фазу скоро па 'орвеловског свијета'. Други разлог је у томе што је неолиберална доктрина тражила савезнике у националним круговима склоним хрематистици. Они су били 'пета колона' сваког друштва у којем је покушана или у великој мјери остварена његова неолиберализација. Ту су и бројни стипендисти, ученици неолибералне доктрине из различитих наука, од економије, преко политикологије, до филозофије. Многи од њих су,

у скоро па теолошкој индоктринацији, прихватили неолибералну мисао касније је фанатично проносећи у својим окружењима. Све ово је дало простор неолибералним центрима моћи да се активно укључе у политичке процесе, најчешће као савјетници, усмјеравајући њима подобне, од њих финансиране, политичаре. Све ово пратиле су бројне психичке 'методе', од манипулације, сензорне депривације, тортуре, до 'шок терапија' које све наведено обједињују у 'доктрини шока' са циљем стварања 'неолибералног поретка'" (Симовић, 2022: 80)

Концепт „доктрине шока" првобитно је испробан у Чилеу. Побједа социјалистички оријентисаног предсједника Салвадора Аљендеа упалила је лампице, како међу геополитичким стратезима тако и међу неолибералним круговима који су увелико обликовали јавне политике Сједињених Америчких Држава са њима оданим кадровима на битним државним функцијама. Јужна Америка је у плановима и свијести капиталистичких елита и политичких моћника Сједињених Америчких Држава увијек посматрана као њихова „неотуђива зона утицаја", „њихов континент и парче земље". Одлазак Чилеа у правцу социјализма и његово приближавање евроазијској сили СССР-у било је недопустиво за америчке елите. Рјешење је пронађено у пројекцији „шока" кроз долазак на власт војне хунте вођене генералом Августом Пиночеом. Дејвид Харви пише да су државни удар и збацивање легитимно изабраног предсједника Салвадора Аљендеа „подржале америчке корпорације, ЦИА и амерички државни секретар Хенри Кисинџер (Henry Kissinger). Он је насилно угушио све друштвене покрете и политичке организације левице, демонтирајући све форме народног организовања (попут јавних центара здравствене заштите у сиромашним државама у суседству). Тржиште радне снаге је било 'ослобођено' регулаторних или институционалних ограничења на пример од моћи синдиката). Али на који начин је требало оживети умртвљену економију? Политика увозне супституције (јачање националних индустрија субвенцијама или царинским заштитама), која је доминирала у настојањима земаља Латинске Америке да остваре економски развој, изашла је на лош глас, нарочито у Чилеу, где она никад није функционисала нарочито добро" (Harvi, 2012: 22–23).

Послије чилеанског искуства, Милтон Фридман је, закључује Наоми Клајн, „научио како користити шокове или кризе великих размјера", радећи „као савјетник чилеанског диктатора, генерала Аугуста Пиночеа" (Klein, 2008: 15–16). Савјети Милтона Фридмана били су усмјерени ка томе да Чиле изврши „брзу и рафалну преобразбу економије – резање порезних стопа, слободну трговину, приватизиране услуге, резање јавне потрошње и дерегулацију тржишта.

Чилеанци су доживјели да њихове државне школе замијене приватне које су плаћали ваучерима. Била је то најрадикалнија капиталистичка преобразба у повијести, касније позната као револуција 'Чикашке школе', јер је велики број Пиночеових економиста студирао код Фридмана на чикашкоме Свеучилишту. Фридман је предвиђао да ће брзина, неочекиваност и опсег економских промјена 'олакшати прилагодбу'. Тој мучној тактици надјенуо је и име – економска 'шок терапија'. У сљедећим десетљећима, кад год би владе наметале насилне програме развоја слободног тржишта, одлучивале би се, све редом, за свеобухватно лијечење шоком, за 'шок терапију'" (Klein, 2008: 15).

Боливија, Авганистан, Ирак, а посебно државе реалног-социјализма постале су дио неолибералних експеримената, „шокова" и „терапија". Посебно је занимљив случај Русије. Она је површином највећа и ресурсима најбогатија држава свијета. Међутим, владавина Бориса Јељцина и „шок терапије" примјењиване у његово доба имале су катастрофалне посљедице по руску државу, посебно економију и друштво. О том периоду и његовим посљедицама пише Јован Душанић и изводи сљедеће закључке: „Борис Јељцин је са својим *младим реформаторима* све до финансијског краха у августу 1998. године, упорно спроводећи програм радикалних економских реформи, земљу довео у катастрофално економско стање. Бруто друштвени производ је у 1998. години износио 52% истог из 1989. године. Тако стрмоглав пад бруто друштвеног производа земље није забележен ни у време Првог светског рата (1914–1917, смањење од 25%), Грађанског рата који је после тога уследио (1918–1922, пад од 23%), а нити за време Другог светског рата (1941–1945, смањење од 21%) када је велики део земље био физички окупиран од стране фашиста. Нарочито драстичан пад бележи индустријска производња, а у оквиру ње машиноградња и лака индустрија. Због тога је дошло до значајних промена у структури индустријске производње (удео машиноградње и лаке индустрије са 41,1% у 1991. години смањен је на само 21,5% у 1998. години) и Русија све виши личи на земље трећег света које врше распродају својих сировина у замену за увоз потрошних добара. Инвестиције у привреду Русије смањују се из године у годину и у 1998. години чиниле су само 20% оних из 1991. године. У исто време дошло је до брзог пада животног стандарда становништва и његовог огромног раслојавања где на једној страни постоји новостворена невероватно богата класа и са друге стране огромна већина становништва која живи на ивици сиромаштва. Уз то, процењује се да 3/4 примања најбогатијих потиче из *сиве економије*. Економске тешкоће прати и демографска катастрофа. У Русији долази до веома забрињавајућег про-

цеса депопулације (проценат смртности становништва расте и већи је од процента рођених који се смањује) што је у XX веку у Русији било забележено једино у ратним временима. Смртност у Русији је већа него у било којој земљи Европе, Америке, Аустралије и Азије (са изузетком Авганистана и Камбоџе), те већине земаља Африке. Просечни животни век је знатно скраћен и данас трећина умрлих не доживи пензиони узраст. Код мушкараца просечни животни век износи само 57 година и за више од 7 година је краћи него пре једне деценије. Смртност *јачеī īола* у узрасту 16–59 година већа је него што је била крајем XIX века. Стручна истраживања показују да преко 70% одраслих живи у стању дуготрајног психоемоционалног и социјалног стреса које изазива забрињавајући раст депресије, психозе, алкохолизма и наркоманије. Очајање, изазвано економском ситуацијом у земљи, узрок је раста самоубистава и насиља у друштву" (Душанић, 2020: 66–67).

Неолиберална транзиција свијета био је највећи „шок" краја двадесетог вијека, а још је трауматичнија била „терапија" која је разорила економије, дезоријентисала друштва и обесмислила државе. Послије таласа демократских промјена крајем осамдесетих и током деведесетих година двадесетог вијека, демократска еуфорија је спласнула. Све више се јављају критичари демократске транзиције неолибералног типа. Овај тренд није настао због саме демократије као облика владавине и вриједности које она интегрише. Демократија је временом и у мање развијенијим и образованим друштвима постала идеал којем тежи највећи дио становништва. Године промоције демократије на глобалном нивоу учиниле су да њен ехо долази и у најзабаченије и најзатвореније крајеве свијета. Међутим, „увоз" демократије према неолибералним стандардима, њихове цезаристичке заваде, војна, економска и политичка покоравања и каснија експлоатација, довеле су до отпора демократској, неолибералној транзицији као „империјалном увозу" најмоћнијих држава Запада: „Претеране амбиције владавине светом и људима широм планете из одређених центара развијених земаља, доводе до отпора потиснутог, неразвијеног и маргинализованог дела света. Отпори су нарочито јаки, кад и ако развијене земље освајају богатство других немоћних земаља под геслом глобализације, ослобађања и демократизације. И једно и друго има кобне последице за укупан развој савременог друштва и човека. Окупације, отимања и понижења другога, по правилу слабијег, под егидом демократије, доводи до компромитовања демократије, посебно западне демократије" (Vasović, 2008a: 19).

У неолибералној транзицији индивидуализам и саможивост су потиснули међуљудску солидарност и емпатију. Богаћење мањине

и сиромашење већине у транзицијским државама створило је социоекономски јаз у којем је „способност већине да се политички оствари и установи нетиранску власт" сведена на минимум. Овом стању допринијела је „дивља приватизација" и слабљење државних институција у већини транзицијских држава. Френсис Фукујама наводи да је моћ државних институција, у ширем смислу, значајнија од опсега државних функција. Слабост државних институција, сматра он, био је кључни разлог неуспјеха приватизације у посткомунистичким државама: „Приватизација неизбежно ствара високе информационе асиметрије, и на влади је да те асиметрије исправи. Власништво и својинска права морају правилно да се идентификују, процене и јасно пренесу; права нових мањинских акционара морају да се заштите да би се спречили пракса преузимања компанија и распродаје њене имовине у циљу стицања профита и разне друге злоупотребе. Тако да, иако приватизација укључује смањење опсега државних функција, она захтева и тржиште које функционише и висок степен капацитета државе. Овај капацитет није постојао у Русији, па се многа приватизована имовина није нашла у рукама предузетника који су могли продуктивно да је употребе. Крађа јавних ресурса од стране такозваних олигарха умногоме је умањила легитимитет посткомунистичке руске државе" (Fukujama, 2007: 29).

Смањујући опсег државних надлежности, транзицијске земље су истовремено уништавале сопствену моћ, чак и у оним сегментима гдје су очувале своју регулаторну улогу. Тако ослабљене биле су жртве неолибералних центара моћи и својих компрадорских елита. Догађаји из деведесетих година девастирали су највећи дио транзицијских држава. У појединим од њих, каква је Русија, од доласка Владимира Путина на власт, политичка консолидација и економски опоравак започели су јачањем државних институција и политичког ауторитета. Тиме је са једне стране почела реизградња државне моћи, а са друге дјелимична аутократизација друштва. Ништа од овога се не би десило да је прављен еволутивни заокрет у економској и политичкој транзицији крајем осамдесетих и током деведесетих година двадесетог вијека, умјесто радикалног. Да је, умјесто револуционарног концепта демократизације која је подразумијевала радикално рушење институција и праксе, остварена постепена политичка транзиција, са једне стране, а са друге стране економска промјена у духу социјалдемократских идеја и постепене дерегулације у мјери прихватљивој за социјално сензибилне грађане, данас би државе бившег „социјал-реалистичког лагера" биле политички и економски стабилне, а не, у највећој мјери, девастиране. Истраживања упућују на то да интерес неолибералних

центара моћи није био политичко и економско јачање „транзиционих држава" већ њихова дезоријентација, слабљење и пљачка.

У низу примјера истичу се бивша Југославија и њена централна република Босна и Херцеговина: „'Шок терапија' у социјалистичкој Југославији била је пројектована кроз јачање међунационалних и међувјерских антагонизама. Трауматична историја међунационалних односа, политика пројектовања „страха једних од других", национална искључивост и мајоризација, нарочито српског становништва на просторима гдје су чинили мањину, били су довољни за остваривање сукоба. У складу са логиком фридмановске доктрине шока, националистичке вође су манипулацијом остариле моћ унутар својих нација, створивши снажне међунационалне сукобе. Тиме су шокирале властите нације усмјеравајући их у поље шовинистичке заслијепљености, антисоцијалистичке пропаганде и занемаривања раније изграђене социјалне свијести. Овим су националистичке елите отвориле простор за несметано спровођење приватизације, дерегулације и смањења социјалних давања. У свим постјугословенским државама посљедица је иста. Ове државе су постале политички и економски слабе и зависне од иностраних фактора" (Симовић, 2019: 328).

Посљедње изведена оцјена посебно се односи на постдејтонску Босну и Херцеговину: „Највећа жртва 'доктрине шока' у постјугословенском простору је Босна и Херцеговина. Захваљујући спољашњим утицајима у њој је оснажен деценијама присутан национално-вјерски сукоб. Из њега су пројектовано настале националистичке странке народњачке оријентације које су преузеле власт и даље пројектовале кризу до бруталне „шок терапије" која је остварена грађанским ратом од 1992. до 1995. године. Овом процесу је давала легитимитет и млађа структура трансформисаних комуниста, фридмановски оријентисаних и супротстављених идејама и пракси старије гарде политичара из времена успостављања реалног социјализма. У новононасталим условима у Босни и Херцеговини је извршена приватизација друштвене имовине и државних ресурса коју су спровели нови национални лидери. Друштвено и државно богатство предато је у сумњивим процесима мањини која је с временом остварила економску и политичку тајкунизацију сваког од три национално подијељена простора у Босни и Херцеговини" (Симовић, 2019: 329).

Приватизација у Босни и Херцеговини је сага о манипулативном развлашћивању народа, којем је у самоуправном систему припадала имовина, и о безочној пљачки великог дијела предузећа и ресурса: „Процес приватизације у Босни и Херцеговини започет је 1990. године. Према радовима дијела економских теоретичара, на-

води се да је тадашњи план државног врха, предвођен Антом Марковићем, предвидио да се приватизација одвија на начин да радници постану дионичари предузећа у којима су радили. Та врста приватизације је прекинута почетком ратова на простору бивше Југославије. Активнији процес економске трансформације, у чијем је основу била приватизација, Босна и Херцеговина доживљава по завршетку рата, 1995. године. У почетку су донесени закони на нивоу ентитета којима је установљен правни оквир за процес приватизације. У Федерацији Босне и Херцеговине Закон о приватизацији усвојен је 1997. године, док је Република Српска свој Закон о приватизацији усвојила 1998. године. Потпуно другачији Закон усвојен је 2006. године. Овим је законима одређен начин спровођења приватизације. Законима је регулисана област везана за додјелу и промет ваучера. Овај модел приватизације је друштвену својину претварао, кроз ваучере, у приватно власништво за мале новчане износе" (Simović, Matić, 2022: 189).

Усљед неефикасне контроле процеса приватизације и уз најчешћи „амин" тада актуелних власти, власници приватизованих предузећа најчешће нису улагали новац у њих, нити су покушавали да их учине профитабилним. Напротив, они су неријетко демонтирали предузећа, продајући их у дијеловима. У каснијим фазама распродавали су објекте и на крају земљишта самих предузећа: „Највећи дио предузећа приватизован у Босни и Херцеговини је затворен или пренамијењен. Често су предузећа приватизована, а онда су њихово земљиште или њихови објекти кориштени у друге сврхе. Негдје су прављени станови, негдје тржни центри, забавни објекти и слично. Радници су углавном остајали без посла, чиме је постратни период за многе постао једнако трауматичан као и ратни. Према појединим истраживањима, књиговодствена вриједност предузећа која су приватизована или је то требало да буду износила је преко 8,2 милијарди КМ. Међутим, према тим истим истраживањима, приход од приватизације предузећа износио је 1,3 милијарде" (Simović, Matić, 2022: 190).

Истовремено је с процесом приватизације у виду „дивљег капитализма" и „ортачке привреде" јавним простором загосподарила општеприхваћена критика „идеја љевице" и „планске привреде". Радничка права су се изгубила у „вихору приватизације", годинама прилагођавана интересима новоформиране, умногоме скоројевићке, елите: „Јавним простором су завладали незнање, саможивост, неукус, фанатизам и агресија... Лоша пословна култура, нетолеранција, изражена корупција, непотизам и политичка нестабилност створили су друштвену апатију са трајним посљедицама. Исељавање становника Босне и Херцеговине у развијене земље

попримило је обрисе својеврсног егзодуса... Економска зависност Босне и Херцеговине од иностраног капитала створила је њену политичку зависност од спољашњих центара моћи... У таквој атмосфери народ у Босни и Херцеговини је потпуно дезоријентисан и неспособан да изврши промјене... Наведена оцјена стања у економији, друштву и политици Босне и Херцеговине је разлог због којег поједини научници ову земљу описују као немогућу, нестабилну или недовршену" (Симовић, 2019: 329–330).

Отпор неолибералној хегемонији је рационалан избор људи који јој се супротстављају. Он је посљедица људске природе и људског искуства: „Антагонизам између владајућих и потчињених, оних који командују и оних који треба да слушају, између власти и грађана, испољава се у свим људским друштвима" (Diverže, 1966: 13). Ова оцјена Мориса Дивержеа је историјска чињеница. Без обзира на то да ли је ријеч о борби робова против робовласника, кметова против феудалаца, радника против буржоазије, или унутрашњих борби између неке од наведених класних скупина.

Отпор потчињених и маргинализованих је историјска константа према онима који су моћни и привилеговани, који друштво чине неједнаким и неправедним. Због тога неолиберална доктрина не може зауставити ток историје отпора и створити само њима прихватљиву „хармонију", подвући идеолошку и менталну баријеру према прошлости, те на крају убиједити човјечанство да је овакав идеолошко-политички и друштвени конструкт најбољи и најисправнији. То је немогуће јер идеја једнакости, ма колико била утопистичка, нерационална и непроведива, кружи као „облак сукоба" над свим доктринарно одређеним системима у којима постоје неједнакост и неправда, а посебно неолибералном. Једнакост, а не само једнакоправност, ма шта она у коначном била, мотивишућа је димензија човјекове свијести и агенс његове мобилизације на акцију. Због тога је међу противницима неолибералне мисли отпор овој доктрини цивилизацијска дужност, питање части и смисла, а њена аргументована критика свакодневна борба за истину и правду.

3.4. Обнова вишепартизма, распад социјалистичке Југославије и конституционални рат против Срба у Босни и Херцеговини

Четрнаести ванредни конгрес Савеза комуниста Југославије, одржан крајем јануара 1990. године, био је прекретница у процесу распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Ово је опште мјесто у историји и оцјена прихваћена од стране

највећег дијела истраживача посљедњих деценија југословенске историје. На засједању Савеза комуниста Југославије отворен је дуготињајући сукоб између двије непомирљиве струје. Прва су били центрипеталисти из Савеза комуниста Србије, а друга центрифугалисти предвођени Савезом комуниста Словеније и њиховим колегама из Хрватске. Овим сукобом некада јединствена партијска организација и један од стубова одржавања социјалистичке Југославије престаје да постоји. По завршетку Четрнаестог ванредног конгреса Савеза комуниста Југославије, Словенија и Хрватска почињу активни рад на остваривању независности, за шта добијају подршку тек уједињене Њемачке, а онда и њених НАТО савезника. Теза Милорада Екмечића да је уједињена и снажна Њемачка одувијек подразумијевала слабу Србију потврдила се и у овом случају.

Прије него што је почела сецесија бивших југословенских република, отворен је процес демократске транзиције која је омогућена распадом Савеза комуниста Југославије на Четрнаестом ванредном конгресу. То је подразумијевало организацију демократских избора у бившим југословенским републикама. Занимљиво је да су избори одржани у републикама као федералним јединицама југословенске државе, и то према правилима и законима које су оне одређивале, а не на државном нивоу. Ово нам доста говори о проблемима Устава из 1974. године који је центрифугализовао политички систем друге Југославије давши неприродно велике надлежности федералним јединицама. Тиме је створена конфедерација мимо логике имена државе и хтијења српског народа који је државност Србије и највеће људске жртве уградио у југословенску државу и ослобођење јужнословенских народа. Бројни су аутори писали о Уставу из 1974. године и умногоме се слажу да је ријеч о „подвали" српском народу и документу којим почиње конституционално разбијање политичко-системског јединства социјалистичке Југославије.

Поред политичке, социјалистичка Југославија је, још половином осамдесетих година, ушла у економску кризу. Босна и Херцеговина која је, „репресивним централизованим управљањем у привреди", током седамдесетих и у првој половини осамдесетих година двадесетог вијека, постигла изузетан економски раст, сада је економски радикално пропадала: „Историја социјализма у неразвијеним земљама одавно је показала да постреволуционарна концентрација и мобилизација ограничених материјалних и људских ресурса те централизовано руковођење у почетној фази развоја обезбјеђују импресиван раст, који касније постепено опада до привредне стагнације, и напосљетку кризе" (Антић, Кецмановић, 2016: 246). Економско посртање Босне и Херцеговине отворило је

простор за израстање критичке јавности, њихових захтјева за демократизацијом друштва и ревидирањем постојећег „идеолошког курса".

Привредне афере „Агрокомерц" и „Неум", које су имале велику медијску и политичку пажњу, довеле су до смјене или оставки тадашњег врха партијске и републичке власти у Босни и Херцеговини. Оне су послужиле „као катализатор за буђење цивилног друштва које је годинама било уњуткивано" (Антић, Кецмановић, 2016: 249). Генерација која се будила и тражила промјене изњедрила је низ познатих имена тог доба, попут Ненада Кецмановић, Војислава Шешеља, Рајка Петрова Нога, Емира Кустурице, Ненада Јанковића, Младена Матерића, Љиљане Смајловић и других. Међутим, како истичу Чедомир Антић и Ненад Кецмановић, за „радикалне промјене и демократске реформе" било је прерано: „То је искористила стара номенклатура, и упражњене столице попунила својим мање експонираним припадницима, попут Николе Филиповића на челу Предсједништва, Абдулаха Мутапчића на челу ЦК СКБиХ, Златана Каравидића на челу Скупштине, Марка Ћеранића на челу Извршног вијећа итд., те преко њих наставила дискретно да влада све до самих избора у јесен 1990. Но, док док су ови нови имали одговарајући ауторитет и самопоуздање, стари су га дефинитивно били изгубили, а СР Босна и Херцеговина је од 'републике за узор' – са почетка 70-их и средине 80-их пала на ниво најслабије федералне јединице, која је још прије пада Берлинског зида и распада Југославије једва одржавала изгубљену политичку равнотежу" (Антић, Кецмановић, 2016: 250).

Пад Берлинског зида (1989) и распад Савеза комуниста Југославије (1990), као посљедица буђења национално-републичких сепаратизама, увео је Босну и Херцеговину у процес обнове вишестраначја: „У атмосфери словеначког и хрватског сепаратизма, почетком деведесетих година двадесетог вијека, демократија и вишепартијски систем прихваћени су као логичан и исправан облик будућег устројства Босне и Херцеговине. Обнављање вишепартијског система означено је кроз „Закон о удруживању грађана" који је усвојила Скупштина СР Босне и Херцеговине (Ослобођење, 22. 2. 1990)" (Симовић, 2011: 341).

Обнова вишепартизма оживјела је старе националне и вјерске антагонизме у бившој Југославији, а посебно у Босни и Херцеговини, преточивши их у национално-партијске покрете и странке. Ово је за Босну и Херцеговину био својеврстан повратак, како су то оцијенили поједини теоретичари, на почетак двадесетог вијека и доба када, по принципу национално-вјерског сегментирања, настају прве партије у њој (Муслиманска народна организација (1906),

Српска народна организација (1908), Хрватска народна заједница (1908), Хрватска католичка удруга (1910) и друге). Уз постојеће једнопартијске структуре и њихове огранке, бивше југословенске републике, а посебно Босна и Херцеговина, свједочиле су политичко-партијском отварању пуном демократских слабости и друштвено-политичке неизвјесности: „У свим републикама формирају се политичке партије и то углавном по два принципа: једне настају трансформацијом бивших републичких огранака Савеза комуниста Југославије или евентуално из Савеза социјалистичког радног народа или Савеза социјалистичке омладине, друге опет настају од бивших дисидената, привредника, интелектуалаца, политичких авантуриста и сличних мање или више успјешних актера политичког живота тог времена. Најважнија подјела међу посљедњима била је на националне или национално-демократске опције и на партије либерално-демократске оријентације. Босна и Херцеговина је такође пратила ове линије расцјепа па је стога у прве изборе ушла са три доминантне националне партије (Странка демократске акције, Српска демократска странка и Хрватска демократска заједница) које су од великог броја гласача схваћене не само као симболи националног већ и демократског препорода. Насупрот њима били су већ 'опробани' и 'вићени' кадрови из претходног режима који су углавном оснивали партије лијеве оријентације (Странка демократских промјена, Демократски социјалистички савез и сл...). У таквој атмосфери национално-демократске партије (СДА, СДС и ХДЗ) били су апсолутни побједници избора који су формирали владајућу коалицију" (Simović, 2011: 330–331).

У ранијим радовима навели смо да је предизборна кампања у Босни и Херцеговини била слична оним у другим политичким системима који су се налазили у процесу демократске транзиције: „Карактерисао ју је велики број новонасталих партија, жеља за промјенама и зебња од будућности. У БиХ се стварала атмосфера сукоба, хаоса и међусобних оптужби као резултат политичке незрелости и основне демократске неписмености. Са једне стране, партије настале из бивше олигархије (СК БиХ, ССРН БиХ и ССО БиХ) су кампању градиле на идеолошкој промоцији идеје суживота по моделу већ потрошеног братства и јединства. Са друге стране већина националних политичких партија чији су лидери углавном били бивши дисиденти обликовала је своју кампању у смјеру политике заштите националних интереса" (Симовић, 2014: 119).

Повратак национално-партијском организовању и сукобима који су у највећој мјери одређени расправом између муслиманских и хрватских сецесиониста, с једне стране, и Срба, чувара ју-

гословенске државе и идеје заједништва, с друге, изњедрио је конфликте и атмосферу страха, о чему постоје бројна свједочења: „Прве веће предизборне инциденте прави ХДЗ. У еуфоричном говору, одржаном у Прозору, предсједник Странке Давор Периновић поручује сљедеће: „До сада је у Босни и Херцеговини власт држала комунистичко-четничка мафија". Послије његовог говора маса каменује кућу Крста Стјепановића, комунистичког функционера из тог града. Након тога, ХДЗ је у Мостару, од родитеља дјеце хрватске националности тражио да бојкотују наставу све док се не удовољи њиховом захтјеву. ХДЗ је захтијевао „да се за све ученике првог и другог разреда уведе латинично писмо, а да се тек у трећем разреду изучава ћирилично писмо". Овај захтјев хрватских политичара осудио је мостарски СДС, констатујући да „позив на бојкот наставе невину дјецу води у опасне политичке игре". Највећу полемику и распламсавање националних страсти у предизборна дешавања у БиХ унијеле су Туђманове и Милошевићеве изјаве. Туђман у листу *Шūиīл* даје изјаву о „природним и повијесним границама Хрватске", на шта Милошевић одговара да ће „у случају одступања од федеративне Југославије питање граница Србије бити отворено политичко питање". Изетбеговић ову Милошевићу изјаву, како каже, „доживљава као пријетњу" и додаје: „Што се мене лично тиче, мој укус је на страни конфедерације, али са становишта БиХ такво нешто није реалност. Реална је једино рационална федерација, што значи са извјесним конфедералним елементима. Што се пак тиче Туђмановог интервјуа, оног дијела којим се евентуално поставља питање граница и некаквог поновног опредјељења Муслимана, ја сам то већ коментарисао. Сматрам да су данашње границе Босне и Херцеговине историјске, можда више историјске него других република. И без тога сматрам да разумни људи не би требало да постављају питање унутрашњих граница јер не треба бити велики политичар да би се схватило да захтјеви и за најмање исправљање изравно воде у националне сукобе са великим посљедицама" (Симовић, 2014: 199–121).

Из низа наведених догађаја и изјава актера политичких процеса тог времена закључује се да је основно питање око којег су се сукобљавале политичке партије у Босни и Херцеговини током изборне кампање 1990. године било останак ове републике у Другој Југославији и њено унутрашње уређење. Политички сукоби по овом основу прерасли су у рат неколико година касније. У вријеме док је трајала политичка расправа, а инострани актери пројектовали будући сукоб и експерименте у Босни и Херцеговини, на државном нивоу одвијао се низ нелогичности, који је пратио распад Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. У том контексту за-

нимљив је процес избора Стјепана Месића за предсједника Предсједништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије који је у тренутку избора „активно радио на остваривању независности Хрватске и разбијању Југославије" (Симовић, 2022: 92).

Описујући ове догађаје Смиља Аврамов истиче: „Под притиском Европске заједнице и САД, Месић је ипак преузео кормило земље 1. јула 1991. Положио је заклетву на верност Југославији само неколико дана након сецесије Хрватске, и заклетве дате 'Независној Хрватској'. Тај чин деградирао је земљу, али и саму личност Месића. Нешто слично урадио је 1941. Влатко Мачек, вођа најмасовније хрватске странке, ХСС. У року од две недеље дао је три различите изјаве на верност: најпре влади Краљевине Југославије, која је потписала Протокол о приступању Тројном пакту 25. марта 1941, потом пучистичкој влади генерала Симовића, а два дана након тога јавно је дао пуну подршку усташама и Независној Држави Хрватској, уз позив свим члановима ХСС 'да искрено сарађују са новом владом'. Ништа мање не заслужује дипломатија САД и Европске заједнице, која је ултимативно захтевала избор Месића, иако су имале богату документацију о субверзивној делатности Месића против Југославије. Само два дана након преузимања функције, Месић је тражио од министра Геншера признавање Словеније и Хрватске као независних држава. Док је у Бону наишао на пуно разумијевање, у Паризу је наишао на негативан одговор" (Avramov, 1997: 142–143).

Жарко Гудац и Мирослав Ђорђевић наводе да је мијешање иностраних актера у југословенску кризу кулминирало послије два битна догађаја. Први је био доношење Одлуке о ембаргу, почетком новембра 1991. године у Риму, а која се односила само на Србију и Црну Гору. Други је био одлука званичног Брисела, под великим притиском Њемачке, да се призна суверенитет оним југословенским републикама које поднесу захтјев за признавањем независности Европској заједници до 23. децембра 1991. године: „Србија и Црна Гора, које су свој суверенитет добиле још далеке 1878. године на Берлинском конгресу, игнорисале су ту одлуку ЕЗ, па је на њих примењен ембарго. Пристрасност и неуспешни покушај ЕЗ да реши југословенску кризу натерао је крње Председништво СФРЈ да се обрати ОУН 10. новембра са молбом да интервенише у југословенској кризи слањем мировних снага у Хрватску где су се борбе расплamсале. Немачка 24. децембра самовољно признаје суверенитет Словеније и Хрватске, чиме је јасно исказала своју улогу у разбијању Југославије" (Gudac, Đorđević, 1997: 268).

Бројни су историчари, правници и политиколози писали о распаду Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Они су

у низу истраживачких радова и синтеза појаснили процес распада заједничке државе, ратне сукобе и мировне конференције организоване како би се ријешила југословенска криза. Највећи дио научних радника истиче битним процес с почетка деведесетих година двадесетог вијека када је организована Мировна конференција о Југославији. На њен захтјев Савјет министара Европске економске заједнице саставио је петочлану Арбитражну комисију с циљем и мандатом доношења правног мишљења о питањима око којих су покренути политички и војни сукоби у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији. Према предсједнику Уставног савјета Француске Роберту Бадинтеру, који је предсједавао петочланом комисијом, она је колоквијално названа „Бадинтерова комисија". Опште је мјесто у политичкој историји да је експертски тим у оквиру свог мандата, предвођен француским судијом, донио десет мишљења о „најважнијим правним питањима" везаним за југословенску државу и рјешавање кризе у њој.

У мишљењу под редним бројем 4, гдје је постављено питање признавања државне независности Босне и Херцеговине, Комисија се изјаснила да јој „не треба признати независност јер није провела одговарајући референдум". Међутим, већина других мишљења нису била у корист очувања Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и српских интереса. Радомир Нешковић, тумачећи мишљења „Бадинтерове комисије", посебно прво, наводи сљедеће: „У свом *Мишљењу бр. 1*, од 7. децембра 1991. године, Комисија је протумачила да се Југославија налази у дисолуцији и да процес осамостаљења република није сецесија, него њихово легитимно право да се издвоје из југословенске државне заједнице. На инсистирање Њемачке, Европска заједница је позвала републике које желе међународно признање да то учине до 24. децембра 1991. године. Четири републике (Словенија, Хрватска, Македонија и Босна и Херцеговина) изјасниле су се да желе државну самосталност. Код Босне и Херцеговине било је спорно што њен захтјев за самосталност није био уставно легитиман, јер су Срби, као један од конститутивних народа, били против осамостаљивања ове републике. Србија и Црна Гора су одговориле да остају у Југославији. Србија је истакла да она има право на сукцесију те државе, јер је своју државност унијела у прву југословенску државу" (Nešković, 2013: 157).

Највећа посљедица донесених мишљења „Бадинтерове комисије" био је тај да је Европска економска заједница „прихватила став да се Југославија налази у дисолуцији и да су републике као сукцесори дужне да ријеше питања насљеђивања бивше државе у складу са правилима међународног јавног права, уз обавезу поштивања људских права" (Nešković, 2013: 157).

Међутим, прије него што је „Бадинтерова комисија" дала оцјену стања у Југославији и препоруке за мирно рјешавање кризе, муслиманско-хрватска већина у Скупштини Босне и Херцеговине покренула је „конституционални рат" против Срба. У ранијим радовима смо, ослањајући се на истраживања Радомира Нешковића (Nešković, 2013: 128–154), Чедомира Антића и Ненада Кецмановића (Антић, Кецмановић, 2016: 253–305) анализирали и укратко синтетисали овај процес који има исходиште у одлукама донесеним још од стране Скупштине Босне и Херцеговине из времена када је њом управљао републички Савез комуниста: „Све је почело са доношењем амандмана LX на Устав Босне и Херцеговине (овај је амандман изгласан вољом Савеза комуниста Босне и Херцеговине пред крај њихове једнопартијске владавине) којим је помјерен баланс са етничког ка грађанском. Послије овог документа услиједила је иницијатива за конституисањем Вијећа народа коју је покренула Српска демократска странка и који би као политичко-системска институција имао могућност остваривања националног вета, чиме би се спријечила мајоризација било које од конститутивних нација. Ова консоцијацијски детерминисана иницијатива је одбијена послије чега је услиједила одлука о оснивању Српског националног вијећа, а затим одлуке о оснивању српских аутономних области и регије. По формирању прве демократски изабране скупштине 1990. године већина састављена од СДА, СДС и ХДЗ је била међусобно нетрпељива и склона конституционалном прегласавању партнера, што се види у низу донесених аката. Међу првима је био подношење Меморандума – писма о намјерама Странке демократске акције, а затим и дефинисање Платформе о положају БиХ у југословенској државној заједници. Ове су одлуке настале као производ окупљања антијугословенске коалиције око Странке демократске акције и Хрватске демократске заједнице. Реакција њиховог коалиционог партнера Српске демократске странке била је у доношењу одлуке о оснивању Скупштине српског народа у Босни и Херцеговини (којој се прикључио посланик Српског покрета обнове те касније и десет посланика из тзв. лијевог блока партија). Ово је тијело донијело низ одлука међу којима су најважније: Одлука о остајању српског народа Босне и Херцеговине у заједничкој држави Југославији, Одлука о организацији и спровођењу плебисцита српског народа у Босни и Херцеговини о остајању у Југославији, Декларација о проглашењу Републике Српског Народа Босне и Херцеговине, Устав Српске Републике Босне и Херцеговине и Одлука о повлачењу представника СР Босне и Херцеговине из савезних државних органа и организација. Ускоро је и Хрватска демократска заједница донијела

Одлуку о успостављању хрватске заједнице Херцег-Босне. Пресудан догађај у савременој историји Босне и Херцеговине био је доношење Одлуке о референдуму за суверену и независну БиХ. За ову су одлуку углавном гласали муслимански и хрватски посланици, примарно окупљени у Странци демократске акције и Хрватској демократској заједници" (Simović, Ilić, 2022: 74–75).

Наведени низ догађаја које смо у ранијим текстовима појмили као „рат конституционалним актима", показао је проблем недостатка институционалних механизама консоцијацијске демократије у плуралним, посебно демократски незрелим друштвима, каква је Босна и Херцеговина с почетка деведесетих година двадесетог вијека. Устав социјалистичке Босне и Херцеговине дефинисао је „постојање три конститутивне нације – српске, муслиманске и хрватске", па се „деценијама неформално примјењивао модел паритетности и међунационалног „балансирања", некад више, а некада мање, чиме су се одржавали „мир и коегзистенција", што је била нужност мирног функционисања овог изразито подијељеног друштва. Међутим, сваки пут у историји „када би се нарушила „логика консоцијализма", плурално друштво у Босни и Херцеговини би завршило у сукобу. То се десило и 1992. године. „Прегласавање и конституционална једностраност национално-политичких елита одвела је Босну и Херцеговину у рат" (Simović, Ilić, 2022: 75).

Исцрпивши све правне и политичке методе, српска елита и народ у Босни и Херцеговини били су приморани на војну одбрану. Историјско искуство српског народа је жртвено. Срби су генерацијама били дискриминисани, мучени, убијани и протјеривани са простора Босне и Херцеговине чије су већинско становништво били вијековима. Гробови и историјско страдање били су довољна опомена и мотив за стварање српске државе као јединог пута опстанка Срба у Босни и Херцеговини. Из осјећања обавезе према прецима и стварања темеља за будућност изграђена је Република Српска. Она је највећи политички успјех Срба у 20. вијеку, обиљеженом губитком српске државности, девастиране „Александровим југословенством" и коминтерновско-титоистичким политикама разбијања српског националног и територијалног јединства, а посебно српским страдањем, чији су обим и бруталност доживјеле само ријетке европске нације. Због тога је Република Српска најплеменитија српска идеја о слободи и опстанку остварена у 20. вијеку, којој посвећујемо наредна поглавља.

4. НАСТАНАК, ИЗГРАДЊА И ОДБРАНА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

4.1. Српска аутономна покрајина и српске аутономне области, Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини и проглашење Републике Српског Народа Босне и Херцеговине – конституционално обликовање Републике Српске

Отпор неправди дужност је сваког смисленог човјека. И као што се човјек појединачно опире злу које му се чини, тако се и народи опиру терору који се над њима врши. Ово је поједностављено тумачење из којег је израстао српски отпор у Босни и Херцеговини с почетка деведесетих година двадесетог вијека. Он је своју потврду и коначни облик добио у Републици Српској, коју многи теоретичари и политичари називају највећом политичком побједом Срба у двадесетом вијеку. Република Српска може да се посматра и као својеврсна обнова српске државности на простору Босне и Херцеговине. Ову смо тезу појаснили у ранијим поглављима наводећи да од раног средњег вијека, на већем дијелу територија данашњих Босне и Херцеговине и Србије, постоји јединствена српска држава. О овоме пишу Константин VII Порфирогенит, Милош Милојевић и други аутори.

Топоним Босна, нагласили смо у ранијим дијеловима рада, уско је повезан са српском историјом и државничком традицијом. Због свега наведеног Срби имају историјско право на простор Босне, њену средњовјековну традицију и државност, а посебно на стварање српског ентитета као израза суверене воље аутохтоног српског народа и његове потребе да се државнички обнови. То историјско право српски народ остварује са Републиком Српском, уздајући се у уједињење са Србијом. Тиме би се „српско питање" на Балкану вратило у оквире своје „историчности", завршавајући давно запо-

чет процес заокруживања модерне српске државе на већински српским просторима.

Овим се ствара основ за дуго жељену регионалну стабилност коју је могуће остварити само уз постојање јасне регионалне силе са нацијом дугог историјског трајања и државничке традиције, а то су Срби. Српска нација и држава нису пријетња другим нацијама и државама на Балкану. Напротив, теза о уједињеној Србији као проблему за њене комшије долази из словенофобних (примарно србофобних) кругова којима је јака словенска држава на Балкану, и то већински православна, баријера за њихово геополитичко ширење и остваривање глобалног утицаја. Такви су германски, неолиберални, али и панисламистички кругови. Сукоби Срба и других нација у регији најчешће су били производ „цезаристичке" политике и „увезених конфликата", о чему смо писали у бројним ранијим радовима. Због тога је настанак и развој Републике Српске једна од најважнијих националних категорија за Србе, али и за успостављање и очување мира на Балкану.

Срби у Босни и Херцеговини су почетком деведесетих година двадесетог вијека, усљед покушаја њихове мајоризације и националног развлашћивања, а као слободарска и антифашистичка нација с милионским губицима у свјетским ратовима, натјерани на самоодбрану, политичку, настанком Републике Српске, и касније војну, организовањем и дјеловањем Војске Републике Српске. У тим процесима Република Српска је одиграла битну ресоцијализујућу улогу унутар ширег националног корпуса. Њено постојање и снажан национално-државнички набој довео је до промјена парадигми унутар ширег српског бића. Захваљујући нападима на Србе у Босни и Херцеговини и њиховом стварању Републике Српске, већина српског народа и њихових елита постају свјесне заблуда југословенства и југословенске државе, одричу их се и враћају се на историјски курс и у природни оквир, а то је јасно национално профилисање и обнова јединствене српске државе. Овако постављена теза о улози Републике Српске у укупној историји српског народа захтијева додатна објашњења, а њих је најбоље дати кроз настанак и развој Републике Српске као највеће политичке побједе српског народа у двадесетом вијеку.

Горан Латиновић почетак изградње Републике Српске, њено конституционално и институционално обликовање везује за оснивање Скупштине српског народа у Босни и Херцеговини 24. октобра 1991. године: „Наиме, средином октобра 1991. године у Скупштини Босне и Херцеговине извршен је уставни пуч, односно противправно је заказан наставак сједнице, иако је она већ била окончана, а предсједник Скупштине БиХ и српски посланици напустили скупштин-

ску салу. Послије њиховог одласка, муслиманско-хрватска коалиција нелегално је наставила и изгласала Меморандум о сувереној Босни и Херцеговини и Платформу о уставном уређењу Босне и Херцеговине, чиме су грубо прекршени Устав Босне и Херцеговине и Пословник о раду Скупштине БиХ. Неуставне одлуке представника муслиманског и хрватског народа и њихово наметање против воље представника српског народа, довели су до тога да српски посланици, њих 83 од 86, напусте Скупштину Босне и Херцеговине и најаве да ће основати своју скупштину, уколико донесене одлуке не буду повучене" (Латиновић, 2022: 90).

Највећи дио српске политичке елите и народа осјећао је опасност од муслиманско-хрватског удруживања које је, кроз прегласавање већине српских посланика и игнорисање већинске воље српског народа, водило ка независности Босне и Херцеговине. Због тога су и прије конституисања Скупштине српског народа у Босни и Херцеговини (24. 10. 1991) српски одборници у локалним заједницама почели да се састају и проглашавају српске аутономне области и регије: „Као одговор на бошњачко-хрватски безобзирни марш ка сецесији БиХ, Срби су већ крајем 1991. године, у периоду од септембра до новембра, на подручјима на којима су чинили већину формирали српске аутономне области. САО Сјевероисточна Босна, са сједиштем у Бијељини, формирана је у септембру 1991. године. У новембру исте године промијенила је име у САО Семберија, а у децембру у САО Семберија и Мајевица. САО Романија, са сједиштем на Палама, формирана је у септембру 1991. године. У новембру 1991. трансформисана је у САО Романија – Бирач. САО Херцеговина или САО Источна Херцеговина, са сједиштем у Билећи, формирана је у септембру 1991. године. САО Сјеверна Босна или САО Озрен – Посавина, са сједиштем у Добоју, формирана је у новембру 1991. године. САО Бирач формирана је у новембру 1991. и истог мјесеца је укључена у САО Романија – Бирач. А САО Крајина, са центром у Бањој Луци, формирана је још у првој половини исте године. Ове области су се одлуком Скупштине 9. јануара 1992. године ујединиле у Српску Републику Босну и Херцеговину, која ће касније бити преименована у Републику Српску" (Кецмановић, Врањеш, Будимир: 2021: 190).

Анализирајући политичке и правне аспекте настанка српских аутономних области и регија, Радомир Нешковић наводи: „Као резултат међунационалног политичког сукоба у свим институцијама државне власти, током 1991. године, међунационална нетрпељивост је захватила и локалне средине (општине), при чему се исказивало неколико фактора. Један од разлога незадовољства биле су општинске границе које су дефинисане у вријеме владавине Са-

веза комуниста. Становништво је било незадовољно општинским границама које нису имале економску, географску и комуникацијску оправданост. Други разлог, који је утицао на погоршавање међуетничких односа у локалним срединама, произилазио је из ратног сукоба у Хрватској, јер је становништво у БиХ имало супротстављене ставове о овом сукобу (Срби су били на страни Српске Крајине, а Бошњаци и Хрвати на страни Хрватске). Трећи разлог произилазио је из потребе да се Босна и Херцеговина децентрализује, а будући да о томе није било сагласности, представници Срба у појединим општинама су почели самостално да доносе одлуке о децентрализацији државе кроз регионализацију. Четврти разлог произилазио је из негативног односа српског становништва према државној независности Босне и Херцеговине. Проглашавањем регија, Срби су настојали да створе нову реалност у којој би Босна и Херцеговина остала у саставу Југославије. Срби из Босне су Југославију схватали као гаранта својих националних интереса и као најоптималнију државну организацију и за све друге етничке нације и мањине. Југословенски државни органи су у Србима из Босне, али и из Хрватске, увиђали факторе за очување Југославије као државе, и настојали су да политичке капацитете Срба ставе у функцију југословенских државних интереса. Подударање пројугословенских ставова између Срба из Босне и Хрватске, с једне, и државних органа Југославије, с друге стране, било је из различитих мотива и имало је привремени карактер који је трајао до краја 1991. године. Након пропасти југословенске државе, почетком 1992. године, Срби из Босне и Херцеговине су измијенили политичке циљеве и, умјесто пропалих југословенских вриједности, приоритет су били витални национални интереси Срба у оквиру Босне и Херцеговине. Српске аутономне области су настајале од априла до децембра 1991. године у двије фазе: прво као заједнице општина, а затим као српске аутономне области и регије. Главни проблем у стварању српских аутономних области и регија био је начин њиховог проглашења: области и регије су проглашаване вољом представника једног народа (Срба) против воље представника друга два народа (Хрвата и Муслимана). Било је то стварање преседана, с негативним посљедицама: ако Срби имају право да прегласавају друга два народа на локалном нивоу, исто тако и друга два народа имају право да прегласавају Србе на нивоу Босне и Херцеговине. Прегласавање, као основа доношења одлука, имало је негативне посљедице по међунационалне односе и државни статус Босне и Херцеговине" (Nešković, 2013: 134–135).

Прегласавање у процесу настанка српских аутономних области и регија, о чему пише Радомир Нешковић, правно је тачна одред-

ница. Међутим, она има јасан политички контекст и морално оправдање. Доношењем амандмана LX, усвајањем Меморандума и других аката штетних по интересе српског народа у Босни и Херцеговини, а без њихове легитимно испољене воље или гласова њихових изабраних представника, обесмишљена је консоцијацијска логика у Босни и Херцеговини. Тиме су обезвријеђене и одбачене завнобиховске одреднице о троконститутивности и једнакости народа, испољене у правној формулацији о Босни и Херцеговини која је истовремено „и српска и хрватска и муслиманска".

Консоцијацијски механизми којима се одржава систем међунационалне „кочнице и равнотеже", то јесте међунационалног балансирања, није био институционално спроведен кроз законске акте у преддејтонској Босни и Херцеговини. Консоцијацијализам је функционисао као дио „добре праксе" спровођене унутар политичко-системског спектра, али необавезујуће у контексту класичне представничке демократије на чијој је законској и процедуралној основи почивао рад Скупштине Босне и Херцеговине.

Систематско, полувјековно гушење српске националне мисли и самоорганизовања у Босни и Херцеговини, протјеривање српских интелектуалаца, али и изворних комуниста пројугословенске оријентације, који су у највећој мјери били Срби, планско расељавање Срба, посебно кроз колонизацију Војводине, агресивно усељавање муслимана из Рашке у Босну и Херцеговину, гдје им се толерисало стварање великих дивљих насеља око градова, неријетко на српској земљи, а што је највидљивије у Сарајеву, стварање „муслиманске нације", митова о босанској самобитности и њеној супротности српском националном бићу и српској историји, потискивање ћириличког писма, пасивизација српских села и читавих већински српских области, њихова политичка и економска деаутономизација и економска маргинализација, довели су до политичког, друштвеног и демографског пада српског народа у Босни и Херцеговини. Истовремено је оснажена линија републичких сепаратиста, примарно из муслиманских и „републичко-управљачких" кругова. Ови су процеси таложили страх унутар Срба, масовно мучених, убијаних и протјераних у претходна два свјетска рата, позивајући на опрезност коју је српска елита испољила у вријеме конституционалног рата против српског народа с краја 1991. и почетка 1992. године.

Прва и најважнија одлука Скупштине српског народа у Босни и Херцеговини донијета је у Сарајеву 24. 10. 1991. године, а тицала се организације *Плебисцита српског народа Босне и Херцеговине о останку у заједничкој држави Југославији*, који је утемељен на раније усвојеној Декларацији: „Плебисцит је одржан 9. и 10. новем-

бра 1991. године. На њему је учешће узело око 1.350.000 бирача, од којих се 96,4 одсто изјаснило у прилог самосталне српске државе која може да буде у саставу југословенске државе, или Србије" (Антић, Кецмановић: 2016: 285).

На одржаном плебисциту изабрани представници српског народа добили су демократски легитимитет апсолутне већине Срба да спроводе политику останка српског народа Босне и Херцеговине у оквиру међународно признате државе Југославије. У том контексту, формирање српских аутономних области и регија нису биле чин сепаратизма већ једини начин очувања већински српских крајева Босне и Херцеговине унутар заједничке државе Југославије. Плебисцит је организован као одговор на мајоризацију српских посланика у Скупштини Босне и Херцеговине. То се посебно огледа у доношењу конституционалних аката, мимо воље конститутивног српског народа, усмјерених ка остваривању независности Босне и Херцеговине. Касније муслиманско-хрватска организација Референдума о независности Босне и Херцеговине (29. 2. и 1. 3. 1992) била је јасан показатељ да муслиманско-хрватске елите не желе компромисно рјешење са српским елитама и народом, већ насилно спровођење своје воље прегласавањем, а кроз злоупотребу референдума као механизма демократског испитивања воље грађана.

И Плебисцит и Референдум имају иза себе демократски изнесен став. Међутим, ове двије „већински изнесене воље" искључују једна другу у политичкој пракси. У овим процесима уочавају се мањкавости класичне представничке демократије у плуралним друштвима. У њима је захваљујући непостојању „културе консоцијацијског преговарања и доношења одлука", те „институционалног вета" могуће вршити „тиранију већине над мањином", што се десило прегласавањем конститутивног српског народа у Босни и Херцеговини у конституционалном рату вођеном против њих почетком деведесетих година двадесетог вијека.

Усред процеса прегласавања српских представника и бојазни српског народа да ће, уколико се не буду самоорганизовали и активирали у процесу своје одбране, доживјети судбину какву су имали под нацистичком окупацијом, Скупштина српског народа Босне и Херцеговине, на другој сједници одржаној 21. новембра 1991. године, доноси „Одлуку о верификацији проглашених српских аутономних области у Босни и Херцеговини" (Латиновић, 2022: 91). Наредне сједнице су трајно обиљежиле историју Републике Српске. На њима је, пише Горан Латиновић, донијет низ битних докумената с циљем конституционалне изградње Републике Српске, од којих се издвајају три: „Одлука да се приступи формирању Републике

Српске Босне и Херцеговине" (21. децембра 1991. године) као „федералне јединице у саставу савезне државе Југославије, у случају да хрватска и муслиманска национална заједница одлуче да промијене свој однос према Југославији". Одлука је донесена у складу са резултатима плебисцита српског народа у Босни и Херцеговини, одржаног 9. и 10. новембра 1991, а речено је да ће се Република Српска Босна и Херцеговина формирати „најкасније до Српске нове 1992. године", затим „Декларација о проглашењу Републике Српског Народа Босне и Херцеговине" (09. јануар 1992. године) и „Устав Српске републике Босне и Херцеговине" (28. фебруар 1992. године)" (Латиновић, 2022: 91–93). Овим кратким прегледом најважнијих одлука, издвојеним из обимнијег истраживања Горана Латиновића, назначили смо, по наше истраживање, најважније акте у конституционалном обликовању Републике Српске, а то су *Декларација о проглашењу Републике Српског Народа Босне и Херцеговине* и *Устав Српске Републике Босне и Херцеговине*.

О доношењу наведених аката, дефинисању стратешких циљева али и притисцима иностраних актера свједоче Чедомир Антић и Ненад Кецмановић дајући кратки преглед најважнијег дијела историје Републике Српске: „Када је референдум, противно Уставу СР Босне и Херцеговине, уз подршку СР Њемачке, постао извјестан, 'Скупштина српског народа' је 9. јануара 1992, на Св. Архиђакона Стефана прогласила Републику Српског Народа у Босни и Херцеговини са Сарајевом као главним градом. Српска Република Босна и Херцеговина проглашена је 28. фебруара када је донесен и устав нове државе, која је требало да окупи све српске земље у СР Босни и Херцеговини – чак и оне у којима су Срби чинили већину прије 1941. године. Новопроглашена српска земља требало је да остане у саставу СФР Југославије. Када су нелегитимне муслиманско-хрватске власти спровеле референдум и прогласиле независност, Српска Република Босна и Херцеговина је такође 7. априла 1992. прогласила самосталност и останак у југословенској федерацији. Готово сви посланици Срби у Скупштини Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине придружили су се почетком рата Скупштини српског народа. Двадесет дана касније Србија и Црна Гора су под притиском САД и ЕУ прогласиле нову државу – Савезну Републику Југославију. Српска Република Босна и Херцеговина није мијењала свој статус до краја рата. Ипак, до отварања Лондонске конференције љета 1992, Република Српска прихватила је да њен статус буде разријешен у оквирима политичког ентитета Босне и Херцеговине" (Антић, Кецмановић, 2016: 285–286).

Западне силе, с израженом србофобијом, чиниле су све у оквиру униполарног свијета деведесетих година двадесетог вијека да

разбију јединствену југословенску државу, а још више су радиле на томе да онемогуће природно уједињење Србије од већински српских територија на простору бивше Југославије.

Иако је „друга" Југославија, како наводи Миломир Степић, „замишљена и функционисала као тампон-зона према својевременој 'великој опасности совјетског комунистичког продора на Медитеран и у Европу уопште'", падом биполаризма губи на значају, поставши 'геостратегијска периферија свијета'" (Степић, 2001: 144), но то је било стање кратког трајања: „У тренутно створени и краткотрајни геостратегијски вакуум, користећи повољан *timing* инфилтрира се ватиканско-германски 'блок', доказујући да геостратегијски значај југословенског простора нити је нестао, нити је смањен, већ је у новој прерасподели моћи *као интегрална целина постао сувишан*, па чак и сметња" (Степић, 2001: 145). Надаље, истиче Миломир Степић, „ватиканско-германска коалиција је антијугословенска и важан је чинилац у разбијању заједничке југословенске државе. На основу иницијативе Свете столице да се признају Хрватска и Словенија, и то пре божићних празника 1991, чиме је требало да се искаже католички карактер тих република (...), може се закључити да је Ватикан и раније припремао њихову сецесију преко католичке цркве у Хрватској и Словенији. Тако је 'блиц' подухватом реализована германска геостратегијска 'завеса' од Балтика до Јадрана, а да су то уместо саме Немачке, непосредно учинили њени балкански и централноевропски сателити" (Степић, 2001: 145).

Јединствена и снажна српска држава на Балкану одувијек је била предмет страха и „расно-империјалистичких" похода германских елита и њихових сателитских држава и партнера. Такав међународни контекст укомбинован с режимом Слободана Милошевића, који је лутао између југословенства и српства, бољшевизма и демократије, био је изразито неповољан по Републику Српску. Њене елите и народ били су доведени у позицију борбе за опстанак у скоро немогућим условима. Вијекови ратовања и страх од понављања историје злочина над Србима охрабрили су српски народ у Босни и Херцеговини и његове представнике на оружани отпор свом истребљењу.

4.2. Република Српска у Одбрамбено-отаџбинском рату

Срби се вијековима боре да одрже своју државу, а када је изгубе, онда се боре да је поврате. Но прије свега Срби се вијековима боре против угњетавања и неправде. Они не ратују из хира или из империјалних побуда, жеље за колонијалним богаћењем и географским ширењем. То показује српска историја. Чак је и у вријеме Душановог царства, за које дио историчара каже да је било освајачко, српска држава имала мотив да одржи православни свијет Срба и Ромеја, оптерећен унутрашњим сукобима, што показује Душанова царска круна. Српска царевина се у тренутку ослабљене Византије, послије крсташких ратова и њиховог варварског пустошења Цариграда и других дијелова Царства, јавила као алтернатива и нада у православно, словенско-романско очување и државно јединство, којем је са сјеверозапада пријетио католичко-империјални свијет ратоборних ритера и освједочених пљачкаша, а са југоистока исламска инвазија.

Срби вијековима воде одбрамбене ратове, борећи се из невоље, да спасу себе, своје породице, вјеру и парче земље на којој живе. Такав је био и Одбрамбено-отаџбински рат који је Република Српска водила од 1992. до 1995. године. Овај рат јој је био наметнут, о чему пишу бројни аутори и истраживачки из различитих области друштвених наука. У његовој позадини стоје неолибералне елите и њихове геополитичке стратегије овладавања свијетом у којем Срби као аутохтон и аутономан народ, с историјом слободе, солидарности и правде, немају своје мјесто. Осим ако се Срби, уз дјеловање својих компрадорских елита, не повинују модерном „Елизијуму", владарском мјесту богатих и моћних, како га представља истоимени дистопијски филм. Поред унутрашње мржње, мухамеданског и католичког становништва, које је примањем друге вјере постало супротност својој етничкој браћи Србима и који су чинили братоубилачке злочине, посебно кроз 19. и 20. вијек, велику улогу у наметнутом рату Републици Српској имали су инострани актери. Све је кренуло са пројекцијом рата на ширем југословенском простору, гдје су посебну улогу имале њемачке и америчке политичке, економске и војне елите.

Владимир Александрович Лисичкин и Леонид Александрович Шељпин наводе да су Сједињене Америчке Државе, у циљу испуњавања својих геополитичких интереса на простору Југославије, одлучили да пројектују унутрашње сукобе и подјелу државе, сатанизујући Србе који су морали постати „обесправљена мањина у новоствореним државама": „Са одређеним циљем био је организован отпор

различитих друштвених снага пре свега по конфесионалном обележју. Нарочито су се супротстављали једни другима католици, православци и муслимани, иако су по пореклу и историји они чинили један народ. Крајем 80-их година са активним учешћем Запада почели су братоубилачки конфликти, хајка на Србе, гушење покушаја њиховог отпора, а после распада Југославије – масован излазак избеглица у Србију са територија на којима су они и њихови преци живели вековима. Унесрећен протеравањем из родних места, народ је изложен дискредитовању у медијима на Западу. Штавише, дешава се циљана кампања демонизације Срба, која је у великој мери подсећала на пропагандну кампању Хитлера против Јевреја" (Lisičkin, Šljepin, 2014: 143–144).

Срби су представљени као агресори у Босни и Херцеговини, што је парадоксално и нетачно одређење. Не можемо а да у овом дијелу рада не поставимо здраворазумско и теоријски оправдано питање: Како могу Срби да буду агресорски народ на земљу у којој су рођени, у којој су аутохтон, конститутиван и државнички потврђен ентитет од раног средњег вијека? Агресија је, кажу теоријска одређења, чин напада споља, а не изнутра. Срби у Босни и Херцеговини нису били агресори, нити то биолошки могу да буду. Они су браниоци дједовине, националног имена, хришћанске вјере и историјског права на српску државност која подразумијева територију Босне и Херцеговине.

Посматрајући процесе српског страдања у дугом историјском трајању, можемо да закључимо да су они били оружани (окупација од стране Османлија, преко Аустроугара па све до нацистичке Њемачке) и политички перфидни (кроз расељавање Срба из Босне и Херцеговине у Војводину и друге крајеве и насељавање муслиманског становништва на вјековна српска огњишта). Етничко чишћење Срба била је добро осмишљена вишедеценијска стратегија, настављена током грађанског рата деведесетих година 20. вијека, а на територији под контролом Армије Босне и Херцеговине. Иза свега криле су се панисламистичке идеје Алије Изетбеговића „мимикријски упаковане" у „мултикултуралну слику бх бранилаца европских вриједности" пред неупућеном западном јавности. Да је све то била „добро режирана представа" потврђују истраживања Семјуела Хантингтона који пише: „У Сарајеву се 18. априла 1994. окупило две хиљаде људи машући заставама Саудијске Арабије и Турске. Машући тим заставама, уместо заставама УН, НАТО или Америке, ове Сарајлије су се идентификовале са својим сународницима муслиманима и саопштиле свету ко су њихови прави и не-тако-прави пријатељи" (Хантингтон, 2000: 19).

Карактер рата у Босни и Херцеговини је примарно религијске природе. Ово истиче не само споменути Семјуел Хантингтон, већ и Дарко Танасковић. У својим радовима Танасковић појашњава својеврсну „притворност" муслиманског руководства, у њиховом представљању свијету, али и свјесно западњачко затварање очију пред стварним догађајима и карактером рата: „Верска димензија сукоба у Босни и Херцеговини дуго је пренебрегавана, прећуткивана и негирана из много разлога. Најодлучније су је, као битну и одређујућу, одбацивали Муслимани и представници 'демократског света' који се уз њих, као наводно једину и највећу жртву, декларативно, а делом и практично, од самог почетка „принципијелно" сврстао. Отварањем застрашујућег понора реалности верског рата силно би компликовало одржавање уверљивости фикције о „четничкој агресији" и довело у питање утемељеност читаве концепције приступа југословенској кризи и сличним појавама у другим деловима узбурканог света, с позиција 'новог светског поретка' у настајању или, тачније, октроисању. Вођство босанскохерцеговачких Муслимана понашало се, пред овом дилемом, изразито двојично. У изјавама намијењеним ушима западних престоница, енергично су оспоравали наводно српску пропагандну измишљотину о верском рату и држали се тезе о агресији и национал-комунистичком, фашистичком и варварском насртају на модел мултинационалне, мултиконфесионалне и мултикултуралне, толерантне Босне и Херцеговине. С друге стране, обраћајући се властитом народу и муслиманској браћи широм света, тврдили су, и тврде, да Муслимане сатиру само зато што су муслимани, да је на делу прећутна светска крсташка антимуслиманска завера, са светосавским православним фундаментализмом као егзекутором, египатским Коптом Бутросом Галијем, прочетничким лордом Дејвидом Овеном, лицемерним Митераном и њима сличним, као саучесницима" (Танасковић, 2006: 62–63).

Панисламистичка оријентација и вјерски фундаментализам руководства муслиманског дијела Босне и Херцеговине посљедица је умногоме идеја и смјерница политичког манифеста Алије Изетбеговића под називом „Исламска декларација". У овом документу Алија Изетбеговић наводи да је основни циљ сваког муслимана „остваривање ислама на свим пољима", како „у особном животу појединаца, у породици и друштву, кроз обнову исламске вјерске мисли", тако и кроз „стварање јединствене исламске заједнице од Марока до Индонезије" (Izetbegović, 1990: 7). Анализирајући дјеловање Алије Изетбеговића и карактер рата у Босни и Херцеговини, Мирољуб Јевтић закључује да је од момента доласка на власт Странка демократске акције „отпочела да пропагира догму која је обеһа-

ла рат до истребљења свима који не желе исламску супремацију" (Јевтић, 2009: 380).

Пошто смо, користећи референтне ауторе, маркирали карактер рата у Босни и Херцеговини као грађански, једно од главних истраживачких питања које се поставља у овом поглављу јесте како је он званично почео, те какав је био његов ток?

Милорад Екмечић тврди да је, осим Ворена Цимермана који је опструисао договор између Слободана Милошевића и Алије Изетбеговића око очувања тзв. „крње федерације" Југославије, а кроз имплементацију „Београдског споразума" усаглашеног између Адила Зулфикарпашића, Мухамеда Филиповића, Николе Кољевића и Момчила Крајишника, те који је, такође, саботирао и „Кутиљеров план" којим се спречавао рат у Босни и Херцеговини, пресудну улогу у отварању сукоба у овој републици имао аустријски министар спољних послова Алојз Мок. Циљ му је, истиче Милорад Екмечић, био да се грађанским ратом у Босни и Херцеговини „растерети српска надмоћ у Хрватској" (Екмечић, 2007: 541). Стара германска фобија према Србима као лидерском и најдржавотворнијем народу словенског југа, комбинована са ватиканским, атлантистичким и неолибералним интересима, добила је епилог у цезаристичким политикама завађања словеначког, хрватског и муслиманског становништва са њима историјским Србима.

Западне силе су једна за другом попуштале пред агресивним германско-атлантистичким и ватиканским политикама, не уважавајући српску спремност на компромисе унутар Југославије, њихову отвореност према Западу, жељу за нормалним политичким односима и економском сарадњом: „Шеф кабинета француског председника Ибер Ведрин (Hubert Vedrine) у књизи о тадашњој политици председника Митерана (Francois Mitterand) записао је да су земље Атлантског пакта, после рата против Ирака тога времена, закључиле да се оружаном интервенцијом може створити 'Нови светски поредак'. Срби су били први који су те циљеве оправдали вели Ведрин. У јавном мњењу тих земаља створио се утисак да је распад Југославије њихов тријумф против комунизма. Под вођством Немачке и 'охрабрења Ватикана хрватским католицима на штету православних Срба', створио се један општи међународни фронт против владе Југославије у Београду. Председник Митеран је у више наврата одвраћао немачког канцелара да обустави притисак против Срба, а јасно је видео да иза тога стоји Ватикан и католички кругови немачке. Римски лист 'Manifesto' је 1999. објавио недемантовану вест да је папа одобрио Хрватској 40 милиона долара, као помоћ у грађанском рату за независност. Посљедња европска држава која је прихватила разбијање југословенске зајед-

нице била је Велика Британија. Она се опирала признању хрватске независности, јер од три неопходна услова за независност (један национални идентитет, неспорна национална територија и способност да се без туђе помоћи одбрани), Хрватска није имала ниједан. У исто време, када је Европска унија растурила Југославију признањем независности одметнутим републикама, Британија је одустала од овог становишта, у замену за посебан положај у Европској унији. Мора да су се у том тренутку кости генерала Михаиловића превртнуле у гробу, због предвиђања 1946. да ће британска влада урадити исто и са комунистичком Југославијом, што је урадила са краљевском пре тога. У западним државама се разбуктала отворена србофобија. Зацарила је друштвима где је раније постојао тајни, или јавни, антисемитизам" (Екмечић, 2007: 542).

Грађански рат у Босни и Херцеговини почиње муслиманско-хрватским злочинима над Србима. Ово је опште мјесто у историји и теза око које су сагласни истраживачи чије радове наводимо у списку литературе (Милорад Екмечић, Горан Латиновић, Чедомир Антић, Ненад Кецмановић, Александар Врањеш, Жељко Будимир и други).

Пресудни и почетни догађај у српском страдању и отпору током деведесетих година двадесетог вијека било је убиство српског свата Николе Гардовића испред Цркве Светих Арханђела Михаила и Гаврила на Башчаршији у Сарајеву (1. 3. 1992). Николу Гардовића убио је Рамиз Делалић Ћело, муслимански криминалац, силоватељ и каснији лидер војних формација Армије Босне и Херцеговине. Злочини су настављени бруталним масакром над српским цивилима у Сијековцу (26. 3. 1992) гдје је, од стране хрватске војске и локалних хрватско-муслиманских милиција, поклано и убијено на десетине Срба, од дјеце па све до стараца.

Муслимани се за рат припремају од почетка деведесетих година. У том контексту Чедомир Антић и Ненад Кецмановић пишу да су муслимански лидери 10. јуна 1991. године у Дому милиције у Сарајеву формирали Вијеће одбране муслиманског народа које је окупљало Муслимане из цијеле Југославије (Антић, Кецмановић, 2016: 301). Словеначки и хрватски сепаратисти, а посебно хрватска усташка емиграција, сада помогнута режимом Фрање Туђмана, деценијама се припрема за отцјепљење од Југославије и рат против Срба. Довољан је био „амин" западних сила, посебно оних у којима је усташка емиграција имала своје базе, да почну ратови у Словенији и Хрватској. Ускоро је ратни сукоб пренесен у Босну и Херцеговину. Српско и пројугословенско становништво није очекивало, а ни планирало ратни сукоб с историјским Муслиманима и Хрватима. Српске елите нису имале паравојне формације и

ратне планове. Због тога је отпор Срба изнуђена реакција на страдања и звјерства која су им учињена почетком 1992. године. Одбрамбено-отаџбински рат вођен од 1992. до 1995. године један је од најболнијих и најчаснијих догађаја у буквару модерне српске историје.

Чедомир Антић и Ненад Кецмановић наводе да су се Срби, послије низа претрпљених злочина, а у дану када је Европска економска заједница безусловно прихватила нелегитимно изгласану независност Босне и Херцеговине, самоорганизовали и преузели власт у Зворнику и Фочи (Антић, Кецмановић, 2016: 305). Претходно су, истичу наведени аутори, бијељински Муслимани подигли оружану побуну. Она је убрзо савладана, а општина стављена под српску контролу. Хрватске јединице у истом периоду заузимају општину Купрес и пријете даљим нападима на Средњу Босну и Босанску Крајину. Међутим, српска елита у Босни и Херцеговини не иде у организовани сукоб већ се брани на локалном нивоу и континуирано позива на мир. Скупштина српског народа Босне и Херцеговине проглашава независност Српске Републике Босне и Херцеговине тек када Сједињене Америчке Државе, као најмоћнија сила свијета, признају независност Републике Босне и Херцеговине. Нису помогла бројна српска упозорења да је ријеч о нелегитимном акту који води у политичке и оружане сукобе, те молбе да се о овом проблему преговара.

Охрабрене признањем нелегитимно изгласане независности Босне и Херцеговине, муслиманске и хрватске паравојне јединице, по инструкцијама својих политичких вођа, почињу грађански рат у пуном формату: „У Сарајеву Специјалне јединице Драгана Викића, Зелене беретке и Патриотска лига почињу да врше терор над Србима у већински муслиманским и хрватским дијеловима града. Тако су муслиманске трупе Армије Р. БиХ 16. маја заузеле Пофалиће и масакрирале српске цивиле. Да Срби нису били спремни за рат, свједочи чињеница да 2. марта 1992. послије убиства на Башчаршији већина руководства није била у Сарајеву. У вријеме инсцениранога дејства снајпера на демонстранте 6. априла, муслиманске паравојне формације и демонстранти замало нису заробили предсједника СДС Радована Караџића. Српске снаге су без помоћи неутралне ЈНА до 22. априла успјеле да одбране Илицу. Тако је одређено разграничење у граду. Српско Сарајево, као одвојени град, конституисано је 30. септембра 1992. године. Прва фаза рата у граду достигла је кулминацију 3. маја 1992. године. ЈНА се у то вријеме повлачила из муслиманских и хрватских крајева, војници и официри који нису били родом из СР Босне и Херцеговине прелазили су у новоформирану СР Југославију. Генерали Милутин

Кукањац и Недељко Бошковић споразумјели су се око мирног повлачења војника ЈНА из централних градских касарни. На путу из града, у Добровољачкој улици, конвој су напали муслимански војници. Брутално су убијена 42 војника ЈНА, 71 је рањен, 207 заробљено. Напад су извршиле паравојне муслиманске јединице са еполетама АБИХ, по команди члана Предсједништва Ејупа Ганића, који је, као и обично, замјењивао одсутног Алију Изетбеговића. Из опкољене касарне војнике у конвоју предводили су командант армијске области генерал Кукањац и предсједник Предсједништва БиХ Изетбеговић. Изетбеговић је нешто раније слетио на сарајевски аеродром, који је тада контролисала ЈНА. Привремено је задржан што је допринијело екстермизацији Муслимана, али ионако лошој слици о Србима у западним медијима. Са чела пресјеченог конвоја, Кукањац се под ватром пробио према Врацама, а Изетбеговић мирно продужио ка недалекој згради Предсједништва. Иако је ово повлачење команде ЈНА било договорено посредовањем генерала Мекензија и уз гаранције УМПРОФОР-а, нико није одговарао за масакр у Добровољачкој улици. А скоро двије деценије касније, суд у Лондону је срамотно ослободио Ејупа Ганића задуженог по потјерници из Србије" (Антић, Кецмановић, 2016: 305–306).

Понашање Југословенске народне армије у Босни и Херцеговини је у најмању руку нејасно. Посебно у Сарајеву које је имало десетак касарни распоређених широм града. Југословенска народна армија имала је капацитете да почетком грађанског рата у Босни и Херцеговини 1992. године Сарајево, град с пола милиона становника, пресијече у више џепова и успостави контролу над његовим четвртима и паравојним јединицама. Лакоћу спровођења овакве акције осигуравала је чињеница да је четвртина градског и двије трећине приградског простора било насељено већински српским становништвом које је на Југословенску народну армију гледало са симпатијама, очекујући да их она заштити од терора муслиманских сепаратиста и њихових локалних банди. На тај су начин команданти Југословенске народне армије могли да осигурају безбједност у Сарајеву и натјерају политичке елите на преговоре до постизања мировног рјешења. Овим би био спријечен трогодишњи рат који је услиједио, страдање десетина хиљада цивила и војника, избјеглиштво и етничко чишћење више од милион људи. Сарајево је одувијек било кључ рјешавања проблема у Босни и Херцеговини. Мјесто на којем су почињали и завршавали се овдашњи сукоби, потврђивале велике побједе и још већи порази. Због тога је акција војног овладавања Сарајевом била смислена и уставом обавезујућа активност Југословенске народне армије. Међутим, она никада није остварена.

Командни врх Југословенске народне армије слушао је централу у Београду, а над њом је пресудан политички утицај имао Слободан Милошевић. Да ли због страха од иностраног интервенционизма према Србији и Црној Гори, иако он не би био оправдан јер се Босна и Херцеговина нелегитимно отцијепила од Југославије, или због његовог дубоког неразумијевања српско-муслиманских односа у Сарајеву и непознавања његовог стратешког, културног и војног значаја за Србе, Слободан Милошевић није покренуо акцију Југословенске народне армије за овладавањем над Сарајевом и спречавањем ескалације грађанског рата. Многи истраживачи инсистирају на томе да то није била његова надлежност с обзиром на то да је савезни врх формално управљао војском, а он Србијом, међутим, Слободан Милошевић је, у тим „смутним временима" суштински контролисао власт на различитим нивоима у Београду. Његово амнестирање у случају жртвовања Сарајевских Срба, индиректно 1992. године и директно у Дејтону 1995. године, предајом највећег дијела одбрањеног Српског Сарајева муслиманским властима, чини га једним од најгорих српских политичара 20. вијека.

Пошто врх Југословенске народне армије није донио одлуку да војном интервенцијом спријечи рат и одбрани српски народ, самоиницијативно се организује отпор Срба на нивоу локалних кризних штабова, градских и сеоских стража и барикада. Војска Републике Српске (12. мај 1992. године) настаје постепено. У то је укључен низ фактора: кризни штабови које организује Српска демократска странка, спонтани народни отпор, добровољачки одреди, српски официри и војници који напуштају Југословенску народну армију и прикључују се Војсци Републике Српске.

Истраживања српских историчара показују да је врх Југословенске народне армије команданте и војнике с простора Босне и Херцеговине интезивно прекомандовао у јединице смјештене у њиховој родној републици још крајем 1991. године. То је уз остављени дио наоружања била једина помоћ некада заједничке армије формирању Војске Републике Српске. Бивши официри и војници Југословенске народне армије, попут Ратка Младића, Манојла Милованoвића, Момира Талића, Новице Симића, Славка Лисице, Станислава Галића, Зорана Боровине и њима сличних, свјесни да муслиманско-хрватске паравојне формације воде бруталан рат против Срба, учествују у формирању и вођењу Војске Републике Српске.

Војска Републике Српске, првобитно названа Војска Српске Републике Босне и Херцеговине, формирана је као одбрамбена формација. Одлукама које су претходиле оснивању Војске Републике Српске дефинисано је искључивање кризних штабова из система

командовања, те интеграција свих паравојних формација насталих из потребе одбране српског народа од муслиманских и хрватских напада у регуларну Војску или њихово „разбијање и протјеривање" ако то не би прихватили (Боројевић, Ивић, 2014: 49). Овим је јасно поручено српском народу и локалним лидерима да војни и политички врх Републике Српске неће толерисати безакоње и анархију на својој територији. Вијекови борбе за слободу и отпора терору, уз чињеницу да су Срби катастарски имали у власништву скоро 66% приватног земљишта дали су резултат у овладавању Републике Српске над 66% територије Босне и Херцеговине (Боројевић, Ивић, 2014: 50).

Велика и разуђена територија Републике Српске била је одбрамбено сложена. Одржавање положаја Војске Републике Српске у Посавини, на Озрену, Босанској Крајини, Мајевици, Горњем Подрињу, Сарајевском ратишту и Источној Херцеговини јесу примјер војне вјештине и умијећа одбрамбеног ратовања. У почетку технолошки супериорнија, Војска Републике Српске крајем рата то није била. Иностранa подршка муслиманским и хрватским јединицама је континуирано расла, што је почетну српску премоћ неутралисало. Бројем војника Војска Републике Српске била је мања него муслиманске, а касније и хрватске трупе којима су помагале Оружане снаге Републике Хрватске. Узевши у обзир да је Сјеверoатлантски савез бомбардовао Републику Српску 1995. године, бројчани и уопште омјер снага био је до краја рата на штету Срба.

Поред свега наведеног и неповољног по српску војску, она је жељом својих војника да се одбране и сачувају животе, дједовину и идентитет остварила низ великих војних побједа. По много чему чинила је подвиге какви су уписани, као бриљантни, у савремену историју ратовања: „Војска Републике Српске била је готово двоструко малобројнија од удружених армија својих противника. Сматра се да није прелазила 80.000 војника. Њени фронтови ширили су се на око 3000 километара! Током трајања рата ВРС је имала шест корпуса: Први и Други крајишки, Трећи корпус, Источнобосански корпус, Херцеговачки корпус и Ваздухопловство и противваздушна одбрана. Свакако најважније побједе ВРС у 1992. години биле су операције „Врбас 1992" и „Коридор". Прво је ВРС под командом генерала Славка Лисице у енергичном нападу оклопних јединица успјела да ослободи Купрес. Од јуна до октобра 1992. ВРС у операцији „Врбас 92" успјела је да окупи српска подручја насељена Србима, заузимајући стратешки важно Јајце. Тиме је заокружено највеће цјеловито подручје Српске – Босанска Крајина. Да српско вођство стратешки није било спремно за рат говори чињеница да су српске земље на истоку и западу Босне и Херцеговине током

пуна два мјесеца грађанског рата остале раздвојене. У Бањој Луци, због немогућности да буде допремљен неопходан кисеоник, умрло је дванаест беба (Антић, Кецмановић, 2016: 308). Због свега наведеног покренута је велика војна акција под називом „Коридор 92" којом су ослобођени општине и градови у Посавини, чиме је Република Српска територијално увезана. Била је то једна од најбоље припремљених и спроведених војних акција којима је Војска Републике Српске добила углед и статус регионално респектабилне војне силе.

Описујући догађаје из 1992. године и значај који је ослобађање Посавског коридора имало по Војску Републике Српске, али и даље политичке процесе, Витомир Поповић наводи: „Војска Републике Српске је нарочито након заузимања Коридора који је спајао источни и западни дио Републике Српске, а и покушај Муслимана и Хрвата да овај Коридор пресијеку почетком 1993. године, постепено али сигурно претварала се у озбиљну оружану силу српског народа без које не би било могуће замислити било какве активности и опстанак српског народа на овим просторима а тиме и настанак и опстанак Републике Српске. Овај Коридор је у српској јавности познат по томе што је ради његовог непостојања и спојености источног и западног дијела Републике Српске, ради немогућности достављања кисеоника из Београда за Бању Луку у бањалучкој болници умрло 12 беба, али и онемогућен и било какав други транспорт из источног у западни дио Републике Српске. Свјестан своје улоге у одбрани интереса српског народа и значаја о успостављању јединствене територије Републике Српске, односно повезивању њеног источног и западног дијела, тадашњи командант Првог крајишког корпуса Војске Републике Српске, генерал Момир Талић је јуна 1992. године издао наредбу пуковнику Новици Симићу тадашњем начелнику штаба Прве оклопне бригаде и команданту Тактичке групе један, да пробије Коридор ка Србији преко Требаве до Видовдана, тј. 28. јуна. У жестокој офанзиви у којој, поред команданта генерала Момира Талића и свих војника и припадника овог корпуса велики допринос имао је и начелник Штаба Првог крајишког корпуса генерал Бошко Келечевић, командант специјалне јединице МУП-а Републике Српске Крајине генерал Боривоје Ђукић, генерал Славко Лисица и тадашњи начелник Штаба Прве оклопне бригаде касније генерал Новица Симић. Започете операције Коридор 14. јуна 1992. године су завршене у рану зору 26. јуна 1992. године. Овом приликом Први Крајишки и Источнобосански корпус су се спојили у рејону Корница и Чардак на размеђи Модриче и Шамца, на тај начин спојивши западни и источни дио Републике Српска успостављена је њена јединствена територија. Послије ово-

га Војска Републике Српске која је и до тада њеним формирањем представљала сигурност српског народа је одражавала потпуно јединство народа и војске. Сваком иоле просјечном човјеку је било више него јасно да без постојања јаке Војске Републике Српске није могуће водити борбу за опстанак и будућност Републике Српске. То је најбоље у једном свом интервју илустровао тадашњи предсједник Републике Српске Радован Караџић који је између осталог нагласио: 'У првих 45 дана, када нисмо имали војску, ни јединствене команде војске и полиције, ми смо доживјели хаос. Сви су мрзили све, сви су се борили против свих. То је био наставак Другог свјетског рата, људи су се сјетили да се десило ово или оно у породици, а други су се плашили да ће се то десити опет и рекли хајде да их убијемо прије него што они нас убију. Народ није заборавио ко им је убио очеве, дједове, мајке. Ко се плашио освете, почео је први'. Познати амерички публициста Арнолд Шерман је 1993. године написао да: 'језгро Војске Републике Српске су у овим биткама чинили обични људи које је ратни вихор отргао од мирног живота'. 'Мушкарци су подијелили вријеме између обичног живота и војних задатака. Ако је потребно, они се одмах појављују са оружјем, гдје је постојала опасност. Они знају ко може ићи кући и ко ће остати на борбеним положајима када почетна опасност спласне. У цивилном животу су обичне комшије и пријатељи у рату — ратни другови. Ово је војска грађана којима не требају инјекције патриотизма. Они се буквално боре за своје домове, њихову имовину, њихове породице, као и за своје животе'. Сви припадници Војске Републике Српске су на свим ратиштима дали велики допринос за очување њене територије и становништва, поштујући све Женевске и друге конвенције и највише међународне стандарде у овој области" (Поповић, 2018: 23–24).

На другом дијелу Српске, годину дана касније, освојене су планине Игман и Бјелашница, којима се стратешки овладавало цјелокупним подручјем Сарајева. Убрзо је ова врхунски изведена војна акција под командом Ратка Младића обустављена од стране политичког врха Републике Српске. О овим догађајима Радован Радиновић пише: „Операција 'ЛУКАВАЦ-93' је вођена у зони одговорности Сарајевског и делу зоне одговорности Херцеговачког корпуса. Оперативни циљ је био да се успостави контрола простора између Игмана, Јахорине и Бјелашнице. Но, њено извођење је обустављено наређењем Врховног команданта Радована Караџића, који је на то био принуђен притиском западних сила и претњом да ће бити прекинута Женевска конференција о БиХ. Караџић је наредио да се обустави даљње вођење те операције, а простор између Игмана и Бјелашнице да се препусти контроли УНПРОФОР-а. УНПРОФОР

је већ у септембру тај простор препустио муслиманским снагама, одакле су оне наставиле да упадају у борбени поредак ВРС и у српска насеља. А ова операција управо је и вођена да се ти упади спрече. Најтежа последица тог намерног пропуста УНПРОФОР-а је масакр из септембра 1994. године, у којем је на Бјелашници убијено двадесетак бораца ВРС, међу којима су и четири медицинске сестре" (Радиновић, 2018: 46).

Историја тек треба да расвијетли понашање политичког врха Републике Српске који је, поред успјешних операција Војске Републике Српске, заустављао сличне акције, не само у Сарајеву већ и према Горажду и Бихаћу. Њима се несумњиво ток рата окретао у смјеру далеко неповољним по Србе. Чини се да је грађански рат у Босни и Херцеговини, као и бројне ратове прије њега, пратио стари српски усуд према којем је српска војска остваривала велике побједе на фронту, а српски политичари трауматичне и неријетко катастрофалне поразе у политици.

На Републику Српску покретано је током Одбрамбено-отаџбинског рата на десетине офанзива. Нема дијела Републике Српске на којем није покушано урушавање српских линија и пресијецање српских територија. Војска Републике Српске зауставила је бројне нападе у Херцеговини, Сарајеву, Подрињу, Семберији, Мајевици, Посавини и Крајини. Војници су гинули, а Република Српска је на крају одбрањена. Тек је уз интервенцију Сјеверноатлантског савеза, удруживање муслиманских и хрватских војски, те санкција које је увео Слободан Милошевић, Република Српска доживјела прве војне поразе (губитак тринаест западнокрајишких општина). До тада су линије одржаване невјероватном снагом и стратешким промишљањем, без обзира на бројчану слабост српске стране.

Током рата на Српско Сарајево изведено је десетине већих напада и офанзива. На том се простору водио крвав грађански рат. Посебно су била брутална снајперска убијања цивила на обје стране. Тешке уличне борбе вођене су на Грбавици, Врацама, Храсном, Нецарићима, Добрињи, Илиџи, Отесу, Ступу и другим пограничним квартовима гдје се гинуло за сваку кућу, зграду, хаустор и стан. Процјене су да је 13.000 војника Републике Српске одржавало двоструку линију одбране коју је нападало више од 80.000 припадника Армије Босне и Херцеговине (Извјештај Независне међународне комисије за истраживање страдања Срба у Сарајеву у периоду 1991–1995. године, 2020: 647).

Тешке битке водиле су се на Озрену. Херојска борба војника Републике Српске на Возући током Одбрамбено-отаџбинског рата примјер је патриотизма и војничке издржљивости. Међутим, петоструко слабија Војска Републике Српске губи Возућу у септембру

1995. године. Освајајући озренска села Армија Босне и Херцеговине чини монструозне злочине над војницима и цивилима. По бруталности истакле су се муџахединске јединице које су снимале мучења и ритуална одсијецања глава српских заробљеника. Овакви монструозни злочини, или слични њима, нису забиљежени у дјеловању војника Војске Републике Српске. Ратишта у Посавини, Мајевици, Подрињу и Херцеговини била су под сталним нападима многобројних муслиманских јединица. Посебно су страдала српска села у околини Сребренице. Надалеко је познат покољ српских цивила у Кравици које су починиле јединице сребреничког ратног команданта Насера Орића.

Једна од најснажнијих муслиманских офанзива била је на простору Високе Крајине (1994. године), гдје је Војска Републике Српске успјела да се одбрани од великог напада Петог корпуса Армије Босне и Херцеговине. Била је то добро осмишљена акција у којој су муслиманске снаге из правца Бихаћа напале слабо насељен српски простор у Високој Крајини. Циљ им је био да се споје са Седмим корпусом армије Босне и Херцеговине који је покушао пробијање српских линија одбране у околини Бугојна. По стабилизацији фронта јединице Војске Републике Српске кренуле су у контраофанзиву с циљем освајања Бихаћа и Цазинске Крајине, што су војно могли да постигну у том тренутку. Међутим, овдје су се уплели инострани актери и акција је заустављена слично претходним српским контраофанзивама на Игману и у Горажду.

Горан Латиновић пише: „У намјери да спријече улазак Војске Републике Српске у Бихаћ и могући потпуни пораз Петог корпуса тзв. 'Армије Републике Босне и Херцеговине', државе чланице Сјеверноатлантског савеза војно су интервенисале. НАТО је у понедјељак 21. новембра 1994. дејствовао по аеродрому у Удбини, да би у сриједу 23. и у петак 25. новембра 1994. гађао српске положаје око Бихаћа, Крупе на Уни, Петровца, Дрвара и Двора на Уни. У истој намјери, тј. да спријече пораз Петог корпуса, чиме би били угрожени њихови планови према Републици Српској Крајини, Хрвати су у уторак 29. новембра 1994. започели офанзиву према Гламочу и Грахову, односно на подручју Ливањског поља и Динаре, са око 15.000 припадника хрватске војске и Хрватског вијећа одбране. Осим под војним, Срби су се нашли и под дипломатским притиском. Бивши амерички предсједник Џими Картер стигао је на Пале у понедјељак 19. децембра 1994. и предложио прекид ватре, као први корак ка свеобухватном мировном споразуму. Он је од предсједника Караџића и генерал-пуковника Ратка Младића, команданта Главног штаба Војске Републике Српске, тражио гаранције да Војска Републике Српске неће ући у Бихаћ. У суботу 31. децембра 1994.

потписан је споразум о потпуном прекиду непријатељстава, а Џими Картер одмах је обавијестио америчког предсједника Била Клинтона о успјеху своје мисије. Према томе, под притиском Сјевероатлантског савеза и хрватске офанзиве, као и државног руководства Републике Српске, Војска Републике Српске била је приморана да се задржи на достигнутим положајима и да обустави нападна дејства на Бихаћ. Британски генерал Мајкл Роуз, командант УНПРОФОР-, записао је: 'Пораз 5. муслиманског корпуса ме није изненадио. То је била реприза онога што се десило у априлу у Горажду. Многи официри бивше ЈНА су били Срби, и мора се рећи, добро обучени на совјетски начин у извођењу маневара и борбених дејстава, нарочито када је била у питању концентрација снага и средстава за извршење одсудног напада. (...) Време, ипак није било на страни Срба'" (Латиновић, 2021: 14–15).

Годину дана касније Република Српска је војно нападнута од Сјевероатлантског савеза. Најмоћнија војна организација у свијету напала је бројчано слабију Републику Српску. У овом сукобу српска војска и народ су показали велику храброст, достојанство и издржљивост. Послије ових напада удружене муслиманско-хрватске снаге освајају тринаест западнокрајишких општина и угрожавају залеђе Бање Луке. У том тренутку Република Српска води директни рат са Армијом Босне и Херцеговине, Хрватским вијећем одбране, Оружаним снагама Републике Хрватске и индиректно са Сјевероатлантским савезом. Власти у Савезној Републици Југославији јој у међувремену уводе санкције. Колико би држава преживјело овако нешто? Ријетко ко, а једна од њих је Република Српска, која поред свих војних и политичких недаћа и оспоравања постоји већ трећу деценију. Нападима на Републику Српску Сјевероатлантски савез и његове чланице заузеле су јасну страну у грађанском рату у Босни и Херцеговини, а то је била муслиманско-хрватска опција. Тиме се ова организација и њено вођство уписало у дугу листу злочинаца према српском народу.

Злочини над Србима током грађанског рата у Босни и Херцеговини били су застрашујући. Срби су убијани не само у ратним акцијама муслиманских трупа већ и вјерски ритуално, у садистичком иживљавању и са нескривеном дозом морбидности. Савремени свијет се згражавао на снимке злочина Исламске државе и ритуална одсијецања глава невиних људи током грађанског рата у Сирији. Тај исти свијет и њихова јавност жмирили су над једнако гнусним злочинима које су муслиманске јединице под влашћу Алије Изетбеговића чиниле над Србима, европским, државотворним, слободарским и антифашистички оријентисаном народом.

Потребно је далеко више од монографије овог типа да се маркирају само најважнији злочини над Србима. За потребе нашег рада користили смо низ публикација, а прије свих „Атлас злочина над Србима током Одбрамбено-отаџбинског рата" објављен 2022. године: „Први злочин којим почиње Атлас је злочин у Сијековцу. Поред тога што је ово први злочин почињен над Србима у Босни и Херцеговини, он представља и уопште први ратни злочин у Босни и Херцеговини. Самим тим значај Сијековца је у томе што је – поред тога што је први ратни злочин у Босни и Херцеговини – овај злочин извршен чак и прије почетка ратних дејстава на територији Босне и Херцеговине. Полазећи од чињенице да је злочин извршен 26. марта 1992. године евидентно је да су тада већ регуларне јединице Хрватске извршиле насилан улазак у Босну и Херцеговину и одмах почеле са злочинима. Још бруталнији и крвавији сценарио виђен је почетком априла 1992. године у купрешком селу Доњи Малован, као и на цијелој купрешкој висоравни када се за Србе поновила голгота Другог свјетског рата, а бестијалност злочина само подсјетила на усташки геноцид у НДХ-а. Хронолошки преглед омогућава праћење континуитета злочина, а праћењем се може уочити и њихов образац који је у већини случајева био сличан. Злочини су најчешће вршени у планираним нападима на небрањена српска села, убијањем невиног, махом старијег цивилног становништва те испољавањем окрутности над заробљеним цивилима и војницима. Такође, занимљиво је навести да су неки од напада, као што је примјер напада на Маглешиће, изведени иако је на снази било потписано примирје. Да су напади извођени у циљу уништавања српског етничког бића у прилог говоре и примјери убистава дјеце као што су били случајеви у селу Јошаница на Никољдан када су убијени брат и сестра Дражен и Драгана Вишњић као и двоипогодишња Данка Тановић или у селу Ледићи када је убијен двогодишњак Милун Тешановић, као и у Сердарима када је убијена четворогодишња Сњежана Тепић. Поред убистава дјеце свирепост је исказивана и убијањем трудница као у случају Љиљане Илић из Магашића или рањавањем као што је то био случај са Радмилом Сердар из села Сердари. Изражена бруталност приликом извршења злочина видљива је готово у сваком обрађеном мјесту злочина. Такође, међу бројним убиствима било је више оних у којима су жртве прије рата биле у пријатељским односима са убицама. Чак ни мртва тијела убијених цивила и(или) нису била поштеђена садистичког иживљавања нападача, већ су, нерijетко, и она скрнављена паљењем или одсијецањем одређених дијелова тијела итд." („Атлас злочина над Србима током Одбрамбено-отаџбинског рата", 2022: 15).

Војне формације на просторима под командом Алије Изетбеговића примјењивале су различите тактике убијања и прогона српског становништва, а при томе приказујући свјетској јавности ове злочине као српске. За такве биле су задужене елитне јединице. Најпознатија међу њима биле су „Шеве": „Према интервјуу Сефера Халиловића за часопис Свијет, 1998. године, на лични налог Алије Изетбеговића, СДБ РБиХ (Служба државне безбједности) формирала је посебну групу 'Шеве', 'која је била тијело паралелно систему' под Нецадом Угљеном, а он је директно извјештавао генерала Фикрета Муслимовића" (Извјештај Независне међународне комисије за истраживање страдања Срба у Сарајеву у периоду 1991–1995. године, 2020: 670).

Убијани су не само Срби већ и страни држављани, али и домаће муслиманско становништво. То потврђују бројна свједочења и извјештаји, како домаћих тако и страних свједока: „Украјинског војника Виктора Солохина 10. августа 1992. године погодио је и убио снајпер АРБиХ из круга касарне 'Маршал Тито'. Пуцањ је дошао из зграде у комплексу који је заузела јединица АРБиХ. У фебруару 2013. године, говорећи као свједок судија МКСЈ-а, официр СДБ-а АРБиХ Един Гараплија потврдио је да је Нецад Херенда убио француске војнике УНПРОФОР-а у Сарајеву, маја 1995. године, 'док је постављао барикаду на улици испред хотела 'Холидеј Ин' у Сарајеву да би заштитили људе од напада босанских Срба'. Снајпериста 'Шева' Нецад Херенда 18. маја 1993. године убио је млади пар на Врбања мосту – српског младића Бошка Бркића и дјевојку Муслиманку Адмиру Исмић, који су распродали ствари из стана и покушали да побјегну из 'Изетбеговићевог мултиетничког и демократског раја'. Обоје су имали по 25 година (...). Западни медији су одмах пребацили кривицу на српску страну. Свједок је рекао да је 'Српска страна окривљена за убиство пара, као и за већину снајперских операција'. На саслушању у Хагу, Гараплија је изјавио да је Херенда добио хиљаде марака за ово убиство (...). Много година касније, аналитичар ЦИА-е Џон Роберт Шиндлер (...) потврдио је да су их убиле 'Шеве'" (Извјештај Независне међународне комисије за истраживање страдања Срба у Сарајеву у периоду 1991–1995. године, 2020: 671).

Убијање дјеце снајпером, као свјесно циљаних мета, иако су она била недужна и ни по чему војно опасна, била је једна од највећих гнусности и монструозности убица грађанског рата. Убиства српске дјеце дешавала су се широм Републике Српске, у свим оним мјестима која су била у домету муслиманских снајпериста. Једно од најмонструознијих убистава десило се на Грбавици у Српском Сарајеву када су снајперском паљбом убијене дјевојчице Наташа Учур

и Милица Лаловић док су се, у вријеме потписаног примирја и доласка француског предсједника Франсоа Митерана у Сарајево, играле ластиша: „Снајпериста са зграде 'Лориса' на тадашњем Тргу Пере Косорића убио је 11. марта 1995. године десетогодишњу Милицу и деветогодишњу Наташу које су се играле ластиша у Улици Раве Јанковић, испред зграде на броју 59, у насељу које је тада било под српском контролом. Била је то њихова посљедња игра, осам мјесеци прије потписивања Дејтонског мировног споразума. Дјевојчице су одмах превезене у болницу Касиндо. Према записнику из болнице, Милица је довезена мртва, док је Наташа умрла 15 минута након пријема. Према наводима свједока, девојчице је убио С. П., припадник 101. бригаде такозване Армије БиХ. Сарајка Фатима Бајрамовић свједочила је да је то учинио Сејо Пискић који је рођен 1956. године у Грачаници. Ко зна колико их је снајпериста посматрао и око 15.30 часова одјекнула су два пуцња – посвједочио је својевремено Милан Павловић из Сарајева. Свједоци су испричали да се Пискић јавно хвалио да је из снајпера убио дјевојчице и још 20 Срба у насељу Грбавица. Привођен је, али никада није процесуиран. Овај случај не постоји у правосудним институцијама. Данас нема информација гдје се Пискић налази, а спекулише се да је погинуо или умро" (Без одговорности за убиство српских дјевојчица на Грбавици, 2016).

Дјеца у Републици Српској убијана су на на различите начине, не само снајпером или садистичким мучењем већ и недостатком кисеоника. Смрт дванаест бањалучких беба једна је од најпотреснијих прича о страдању српске дјеце у рату, за шта су одговорне политичке елите Запада. Био је то перфидно изведен злочин невиђен у модерној људској историји: „Смрт 12 бањалучких беба 1992. године, усљед недостатка кисеоника, представља трагедију којом су исписане најтужније странице историје Универзитетског клиничког центра /УКЦ/ Републике Српске, тадашњег Клиничко-болничког центра, и Бање Луке. Пријевремено рођеним бебама, које су постале индиректне жртве рата и директне жртве санкција, кисеоник је био неопходан у терапијском смислу, а није га било јер су биле пресјечене копнене комуникације сјеверозападног дијела Српске Републике БиХ са њеним источним дијелом и Савезном Републиком Југославијом, која је од краја маја била под санкцијама. На Одјељењу за интензивну његу бањалучког породилишта од 22. маја до 19. јуна 1992. године преминуло је 12 пријевремено рођених беба које би имале шансу да се боре за живот да им се кисеоник могао дати у бањалучкој болници или да су могле бити транспортоване у Београд ради боље здравствене његе. За ову трагедију одговорни су они који су могли да помогну, а нису то учинили,

прије свега генерални секретар УН Бутрос Бутрос Гали, Савјет безбједности УН и Комитет за санкције, који је одуговлачио и није издао дозволу да са батајничког аеродрома полети хуманитарни авион са кисеоником и осталом медицинском опремом. Уобичајена процедура за добијање дозволе трајала је до седам дана, али ни након 12 дана лет није одобрен. Бутрос Бутрос Гали сноси одговорност због недостатка ангажованости да изврши притисак на чланове Комитета. Нису извршили притисак ни на владе Хрватске и БиХ да дозволе прелет авиона и након одобрења од Комитета. Бутрос Бутрос Гали признао је да није постојала добра воља појединих чланица да се проблем ријеши – наводи се у монографији „Дјеца жртве рата 1991–1995" у издању Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица. Одговорни су Свјетска здравствена организација или Уницеф, који су бар могли да изврше притисак да се трагедија, ако не спријечи, онда барем ублажи, а умјесто тога они се нису ни огласили. Први апел за помоћ из Клиничко-болничког центра у Бањој Луци упућен је 21. маја 1992. године, а запослени су покушали да медицински кисеоник надомјесте индустријским који су, након апела за помоћ, достављали бројни појединци и организације из Бање Луке, али овај кисеоник није био стерилан и није посједовао исту влажност, а боце су пуњене под различитим притиском. Прва криза са кисеоником ријешена је посредством Међународног комитета Црвеног крста и мировне мисије УН у БиХ /Унпрофор/, када је почетком јуна авионима у Бању Луку допремљено 180 боца кисеоника и остале медицинске помоћи, али је ријеч само о краткорочној помоћи и ускоро Клиничко-болнички центар улази у нови период неизвјесности. У Југославији је посредством медија вођена кампања да се допусти лет и спријечи агонија у Клиничком-болничком центру, а подржале су је и бројне познате личности. Апеле су упутили и предсједник Југославије Добрица Ћосић, као и патријарх српски Павле. У монографији пише да су апели упућивани генералном секретару УН Бутросу Галију, међународним институцијама и хуманитарним организацијама, да су позиви за помоћ упућивани и из Републике Српске Крајине, Бање Луке и бањалучке болнице, док су тадашњи свјетски медији потпуно игнорисали сваку вијест о трагедији у Клиничко-болничком центру. Резолуцијом 760/1992 хуманитарна помоћ је изузета из санкција према Југославији, али ова одлука суштински није промијенила стање на терену. Специјални комитет Савјета безбједности УН одобрио је 24. јуна хуманитарне летове према западном дијелу Републике Српске Крајине и Аутономној Регији Крајина, али „захваљујући" отезању влада БиХ и Хрватске, које су морале дати дозволу за прелет авиона преко њи-

хове територије, до ових летова није дошло. Ако је питање полијетања авиона са територије Југославије било толико компликовано, помоћ је могла да стигне из било које друге земље. Аеродром у Бањој Луци је имао све услове за безбједно достављање хуманитарне помоћи, јер се налазио далеко од зоне борбених дејстава. Бања Лука, која није била дио Југославије, сносила је посљедице санкција. Бебама су одузета основна права, право на живот и право на лијечење. Ова права су загарантована Конвенцијом о правима дјетета, која је усвојена на Генералној скупштини УН 20. новембра 1989. године – наводи се у монографији. Хуманитарна криза ријешена је војном операцијом Војске Српске Републике БиХ, којом је ослобођена Посавина и створени су услови за несметани пролазак хуманитарних конвоја. Пробијањем копненог пута према Југославији и доласком хуманитарне помоћи првих дана јула трајно је ријешено питање проблема са кисеоником у Клиничко-болничком центру. Неке су бебе преминуле свега неколико часова по рођењу, родитељи им нису стигли дати ни име, па су, осим једне, сахрањене и заведене без имена" (Смрћу 12 бањалучких беба исписане најтужније странице историје, 2022).

Поред убистава српске дјеце, посебно су била брутална силовања Српкиња. Она су се дешавала широм територије под влашћу муслиманских или хрватских власти. Ове злочине су највише спроводили локални криминалци, ратни команданти, озлоглашени војници, а неријетко и познаници, комшије, чак и некадашњи пријатељи жртава. О монструозностима ових злочина свједоче бројне исповијести и историјска истраживања: „Писмо Привременог отправника послова Сталне мисије Југославије при Уједињеним нацијама, упућено генералном секретару од 18. децембра 1992. године, идентификовало је осам бордела којима је управљала АРБиХ у Сарајеву. Сљедеће локације су идентификоване у Сарајеву и околини, гдје су српске дјевојке и жене биле сексуално злостављане: хотел 'Загреб' у Сарајеву, гдје је између 40 и 50 српских жена злостављано; студентски дом 'Бјелаве' у Сарајеву, у којем је силовано око 30 српских жена; спортски центар 'Зетра', гдје је било злостављано и око 30 Срба; кафић 'Борсалино' у Сарајеву, у којем је силовано десетак жртава; у просторијама некадашње компаније 'Ђорђевић' на Цигљанима, у Сарајеву, у којима је око 30 жена српске националности злостављано; у просторијама Архитектонско-грађевинске техничке школе у Сарајеву, гдје је силовано 100 Српкиња; у згради основне школе у селу Тарчин код Хаџића, гдје је злостављано око 50 жена српске националности и у селу Урдук код Пазарића, гдје је злостављано десетак жена. Велики број жена је такође злостављан у просторијама јавних установа, као што су школе, хоте-

ли, стадиони, војне касарне и спортске дворане, као и у приватним становима и кућама. Многе жене нису пријавиле силовање због различитих фактора: времена, срама, политичког уплитања, миграције и расељавања, траума, убистава силованих жена и периода који је услиједио, имајући у виду да је велики број жртава умро од старости и/или лошег здравља... Докази о сексуалном злостављању српских жена и дјевојака у Сарајеву су шокантни. Учитељица Мирјана Мимовић, Српкиња из Сарајева коју су војници АРБиХ малтретирали, тукли и силовали под командом Исмета Бајрамовића Ћеле – након свих мучења и патњи, била је приморана да напусти Сарајево у којем је живјела 36 година. Према изјави бившег војника АРБиХ Јасмина Шљиве, он и Јусуф Лендо, Сувад Милић и Сакиб Пушкар, сви војници 10. брдске бригаде, у Сарајеву су редовно силовали српске дјевојке. У фебруару 1993. године, у соби бригаде 'Сторм компани', они су силовали 12-годишњу српску дјевојчицу. Жртва је умрла због силовања и мучења. Према изјави Јасмина Шљиве, током 1993. године силовали су око 50 жртава на истој локацији (...)... Горе наведене приче о мучењу и силовању цивилних жртава рата су све шокантне на свој начин, али изјава мајке жртве Мирјане Драгичевић заслужује посебну пажњу. Дјевојчицу Мирјану Драгичевић силовали су и убили – 28. децембра 1992. године у селу Доња Биоча код Илијаша – муџахедини из 7. муслиманске бригаде. Мирјанина мајка Рада Драгичевић описала је овај трагични тренутак на сљедећи начин: 'Моја кћерка је била у црвеној тренерци, обукла сам је. Тренерка је била преширока. Ухватили су је, раздвојили је од мене, она вришти, плаче. Када су почели да јој скидају одјећу, вриснула је. Она је плакала. Нисам могла да јој помогнем. Дозивала ме је 'мама, мама!' Нисам јој могла помоћи; држали су ме ... Кад ју је први силовао, била је .... па, била је свјесна. Али касније није чула, вјероватно је постала несвјесна када су та двојица .... Касније је постала тиха, није плакала, ни звала ме, ни било шта. Само је лежала на поду. Када су завршили, пуцали су у њу, а затим и на мене" (...) (Извјештај Независне међународне комисије за истраживање страдања Срба у Сарајеву у периоду 1991–1995. године, 2020: 704–705)

Послије прочитаних дијелова Извјештаја Независне међународне комисије за истраживање страдања Срба у Сарајеву у периоду 1991–1995. године нормалан људски ум не може да схвати колико монструозности живи у појединим људима. Човјек не може а да се не запита каква свирепост и болесна патологија тјера ове монструме на злочин. Злочин у којем болесни умови силују невину малољетну дјевојчицу водећи је у најболнију смрт. Како су се осјећале несрећне дјевојчице, дјевојке, мајке, њихова браћа, очеви, баке

и дједови? Чему су они били криви и кога су невина бића од дванаест година угрожавала, чије су они политике спроводили да би доживјели овакво мучење?

Жалосно је да су деведесетих година 20. вијека само ријетки знали за српску патњу, страдања српске дјеце, дјевојака и жена. Овакве и сличне исповијести српских жртава имамо широм Босне и Херцеговине, Хрватске, Косова и Метохије. Доступност информација о мучењу Српкиња у Сарајеву је злочине над њима истакла у овом дијелу рада. Међутим, судбина српских дјевојчица, дјевојака и жена била је иста и у другим мјестима под контролом Армије Босне и Херцеговине и Хрватског вијећа одбране. Злочин не познаје географију већ само спремност помраченог ума да учини најмонструозније свирепости над невиним и немоћним женским бићем. Многе Српкиње, поносне, храбре и достојанствене носе трауму проживљеног силовања и других облика мучења. Оне ћуте, крију своју бол. Носе је хришћански снажно и боре се са својом трауме, сјећањем и муком. Због тога свјетска јавност тако мало зна о њиховој патњи и страдању. Оне су праве и истинске хришћанке. Оне носе терет прошлости какав би ријетко ко могао да изнесе. Многе су остале трудне и имале тешке судбине послије завршетка рата. Многе су данас мртве и њихову бол нема више нико да исприча. То је болна слика и незацијељена рана грађанског рата у Босни и Херцеговини и свирепих злочина над невиним Српкињама.

Српкиње страдале током деведесетих година 20. вијека биле су жртве мржње и нечовјештва исламских фанатика, којих се гнуша чак и дио исламског свијета. Њихов радикализам није само испољен у Босни и Херцеговини. Он се дешавао у Чеченији, Авганистану, Ираку, Сирији, Нигерији, Либији, те у бројним терористичким нападима широм Европе. Својим фанатизмом исламисти стварају исламофобију оних који су њихове жртве. То онемогућава мир и суживот између исламског и неисламског свијета. Свирепости исламског фанатизма, приказаног деведесетих година 20. вијека у Босни и Херцеговини, свијет је свједочио 7. октобра 2023. године у Израелу, када су хорде Хамасових злочинаца сијале зло силујући до смрти јеврејске дјевојке и младиће. Преживјеле су одводили као звијери у тунеле и друга мучилишта широм Газе. Сваки нормалан човјек, гледајући снимке Хамасових злочина, осјећао је солидарност с јеврејским народом и жртвама, дајући подршку Израелу и његовој борби против Хамаса. Нажалост, злочин који је покренуо Хамас довео је до јеврејске одмазде и хиљада невиних жртава Палестинаца, од којих су највећи број цивили и невина дјеца. Сукоб у Гази, као и онај у Босни и Херцеговини тридесет годи-

на раније, показао је сву суровост грађанских ратова. Највећу одговорност за злочине у њима имају политичке елите.

Повезаност повампирених господара рата и политичких елита у дијелу Босне и Херцеговине под муслиманском влашћу доказују бројни историчари. Постоје, пишу Чедомир Антић и Ненад Кецмановић, фото-свједочења да је неке од највећих мучитеља сарајевских Срба (Мушана Топаловића Цацу, Рамиза Делалића Ћелу, Јуку Празину и Исмета Бајрамовића) Алија Изетбеговић примао као 'газије' то јесте 'хероје одбране Сарајева'" (Антић, Кецмановић, 2016: 311). Грађански ратови су окрутни, а политичари попут Алије Изетбеговића им дају „вјетар у леђа". То је онај неопходни подстицај за њихове сурове исходе и мрачне странице историје.

Српски народ доживио је геноциде у Првом и Другом свјетском рату, а у грађанском током деведесетих година припреман им је трећи у 20. вијеку. Међутим, креатори доминантне свјетске јавности и муслимански пропагандни кругови удружили су снаге да злочине над Србима умање, а истакну искључиво муслиманске жртве и страдања. За бројне злочине почињене над Србима током грађанског рата у Босни и Херцеговини нису пронађени и осуђени кривци. Штавише, чињено је све да се неки од најсвирепијих злочина заташкају и трајно забораве: „Злочини над Србима прикривани су и након рата, што је нарочито изражено на Озрену, у Сарајеву, и у западној Крајини, тако што су измјештане масовне и појединачне гробнице на другу, непознату локацију. На терену су установљени поуздани докази о постојању измјештених гробница у циљу прикривања злочина, што отежава или потпуно онемогућује проналажење несталих особа и процесуирање виновника злочина" (Илић и др., 2018: 353). За ратне злочине углавном су процесуирани Срби. Многе убице и мучитељи српске дјеце и невиних цивила ходају данас некажњено. Бројна истраживања из Републике Српске, захтјеви и иницијативе да се приведу правди ратни злочинци над српским становништвом нису прихваћени. Правда за српске жртве у Босни и Херцеговини је, показује судска пракса, недостижна.

У грађанском рату у Босни и Херцеговини страдале су десетине хиљада Срба: „Трагичан биланс рата на простору БиХ износи 29.070 српских жртава и жртава из Републике Српске. Посматрана хронолошки динамика људских губитака значајно нам открива неке од карактеристика рата: 1991 – 664 (2,28% од укупног броја жртава), 1992 – 12.981 (44,65%), 1993 – 4496 (15,47%), 1994 – 3749 (12,90%), 1995 – 5975 (20,55%). Треба имати у виду да ови статистички подаци нису коначни, те да постоји још 1205 евидентираних жртава које из методолошких разлога није било могуће сврстати. Као што

видимо највећи обим имају страдања из 1992. када су институције Републике Српске биле још у процесу формирања и 1995. када је Република Српска пролазила кроз највећа искушења. Одређене карактеристике рата видљиве су и у чињеници да око половину страдалих чине цивили и војници чија се смрт доводи у везу са почињеним ратним злочинима. Одређене тенденције у обликовању и унификовању слике о рату наћи ћемо у претходним пописима и процјенама броја жртава рата у БиХ. Тако је пописом сарајевског ИДЦ, који је укупно евидентирао 95.940 жртава рата у БиХ број српских жртава умањен за 4117, док је демографска јединица Тужилаштва Хашког трибунала српске жртве умањила за 6291 лице" (Илић и др., 2017: 354). Само је у Сарајеву, према одређеним изворима, страдало 6628 Срба, док неке процјене истичу да је ријеч о већем броју, наводећи цифру од 8225 жртава (Антић, Кецмановић, 2016: 310). Миливоје Иванишевић наводи податке према којима је број убијених Срба у Сарајеву 7428, од чега је број убијених жена 1242 (Иванишевић, 2017: 63–64). Према доступним подацима, број српске дјеце убијене у рату је 450, рањених је било 400, а исти број њих био је затворен у логорима широм Босне и Херцеговине (Којић: У протеклом рату убијено 450 српске дјеце, а у логору било више од 400, 2022).

Наведени подаци нису током рата, а ни послије њега, занимали модерни свијет. У мејнстрим медијима и међу глобалним елитама формирана је црно-бијела слика о „лошим Србима". Она је фанатично одржавана у јавном простору. Супротно историјским чињеницама, Срби у Сарајеву и Босни и Херцеговини представљени су агресорима на сопствену земљу и градове, неофашистима, иако су били један од најстрадалнијих народа у Другом свјетском рату с два антифашистичка покрета и јасном слободарском визијом, опсједачима и окупаторима Сарајева у којем су бранили своје животе, имовину и гробове предака блокирајући град природним линијама етничких подјела. Политичке, научне и шоубиз елите трудиле су се да Србе учине окрутним дивљацима недостојним европских вриједности. С друге стране, панисламисту, вјерског фанатика, идејног подстрекача мучења и прогона Срба Алију Изетбеговића, његове саборце и истомишљенике, мејнстрим медији и политичке елите глобализованог свијета подигле су у ниво мученика и праведника библијских размјера. Све то била је неистина и свирепо обликована пропаганда с јасним циљем неутрализације и уништења српског народа.

У досадашњем дијелу рада фокус смо ставили на злочине учињене према српском народу. Међутим, грађански ратови нису једносмјерна улица злочинаца и страдалника. Посебно не у Босни и

Херцеговини. Сваки од три народа имао је своје жртве и џелате. Као што су их имали Муслимани/Бошњаци и Хрвати, имали су их и Срби. Ово је опште мјесто у историји грађанског рата у Босни и Херцеговини и научно доказива теза.

Паравојне јединице које су спроводиле терор над несрпским становништвом није било лако обуздати, посебно у урбаним срединама прве линије фронта. Разне силеџије, криминалци и паравојне милиције чинили су злочине над Муслиманима и Хрватима, а неријетко и над Србима који су се бунили против њиховог терора. Признати злочин појединаца унутар свог народа, посебно над невиним жртвама других нација, патриотски је чин истинских родољуба. Осудити злочине и злочинце национална је дужност сваког праведног и достојанственог народа. А Срби, као правдољубив и слободарски народ, то јесу. Страдања несрпског становништва била су највећа у дијеловима Босне и Херцеговине гдје је становништво било национално најхетерогеније. Због тога је грађански рат био најсуровији у Посавини, Подрињу и Сарајеву. На тим мјестима злочини су били највећи, а злочинци најпознатији. Међу таквима Чедомир Антић и Ненад Кецмановић истичу Веселина Влаховића Батка осуђеног за „убиство тридесет особа, силовања и разна друга недјела" почињена током рата на српској Грбавици (Антић, Кецмановић, 2016: 311).

Паравојне групе каква је била Баткова спроводиле су терор над несрпским становништвом. Њихова злодјела доспијевала су путем медија у први план. Агресивност и злочини које су испољавали били су предмет осуда међународне и домаће јавности. То је кориштено у пропагандне сврхе како би се регуларне јединице Војске Републике Српске окарактерисале злочиначким и нехуманим. То је чињено по систему – сви су Срби исти и сви су једнако криви – што није одговарало истини. Злочини које су починили Срби били су најчешће производ терора локалних криминалаца и психопата, с једне, а с друге стране, доминирао је мотив освете, традиционално укоријењене међу динарским становништвом. Мотива за освету, нажалост, није недостајало.

У првим данима сукоба муслиманске и хрватске паравојне јединице кренуле су у систематско мучење, убијање и пљачкање српског становништва. При томе су, одраније, упамћени злочини над Србима из претходних ратова и освјежени су трансгенерацијска траума и ране. Ови су злочини остављали тешке трауме на преживјеле. Дио њих је посезао за ратном осветом. Најчешће су осветњивана убијена дјеца, родитељи, силоване кћерке, сестре и супруге. Злочини муслиманских паравојних и војних формација,

терор који су спроводили над Србима били су окидач појединцима да се упусте у злочин из освете.

Природа грађанских ратова је, нажалост, таква. Један злочин води ка другом, а он ка трећем и тако у недоглед. Историја сукоба на овом простору је дуга и трауматична. Вјечито понављање прошлости наводи нас на закључак да није непримјерено дати научну констатацију о немогућности остваривања суживота у условима овако обликоване плуралности Босне и Херцеговине. То показује искуство двије Југославије, а, судећи по атмосфери, и дејтонске Босне и Херцеговине. Чак и ако једна генерација проживи у миру, већ она сљедећа, по правилу, ратује.

Умјесто освете и злочина, мотив сваког разумног човјека у Босни и Херцеговини треба да буде трајно политичко-системско раздвајање сегмената њеног подијељеног друштва. Ако већ овдашње групе нису успјеле једне с другима да остваре заједништво, онда барем да се рационално и у миру „разведу" па да покушају, једни поред других, с јасном границом њихових суверених држава, остварити трајнији мир и жељену стабилност.

На први поглед тезе аутора ове књиге звуче шовинистичке, чега се аутор гнуша и јасно ограђује. Штавише, аутор ове монографије сматра највећом људском и грађанском дужношћу сваког човјека, носиоца суверенитета у његовој републици, да се бори за једнакоправност, мир и „владавину у корист свих". И баш из ових идеала, остваривања међусобног поштовања, толеранције, мира и „начела добре владавине" дисолуција Босне и Херцеговине изгледа реално и добро је рјешење за све. Остали модели су се показали као вјечито подгријавање агонија које никоме у Босни и Херцеговини нису донијеле добро.

Од неолитске револуције наовамо, човјечанство, како тврде бројни историчари и антрополози, живи културу ратова и сукоба. То је усуд људске врсте. Вјечита изградња и разарање, живот разапет „између клања и орања", како српску историју оцјењује Милорад Екмечић, а могуће ју је примијенити на човјечанство у цјелини. Ратови се не воде само оружјем, посебно не модерни. Они се у великој мјери воде економским активностима, а прије свега медијским садржајем и злоупотребом међународних организација.

Један од најактивнијих начина манипулације свјетском јавности и механизама притисака на Србе био је путем Међународног кривичног суда за бившу Југославију основаног у Хагу. Иако је имао циљ да истражи ратне злочине и осуди злочинце, он је постао инструмент за спровођење геополитичких интереса неолибералних елита Запада.

Жељко Вујадиновић пише да је Међународни кривични суд за бившу Југославију „дио широког система изградње новог глобалног поретка према мјерилима побједничке силе у Хладном рату. Ради се о периоду 'међународне дерегулације и рушења старих правних норми, када се јављају нови актери, нове могућности и ново сврставање, али не и нова правила'. У том контексту, према темељним истраживањима професора Милорада Екмечића као примарни циљ новог поретка испоставља се рушење досадашњег концепта националне државе. Дерогира се суверенитет нације, као природне тековине. НАТО агресија на СРЈ 1999. била је средство, а не коначни циљ. Бомбардована је цијела држава под образложењем спречавања хуманитарне катастрофе и уништавања војних циљева. Хашке пресуде су то имале и да потврде. Ствара се систем 'нације без држава'. Гидон Готлиб тај систем тумачи као замјену принципа самоопредјељења народа (Рузвелт versus Вилсон) 'новом шемом која је мање територијална по карактеру а више регионална по обиму. (...) Приступ захтијева (...) специјалне функционалне зоне преко државних граница, стварање националних аутономија у историјским земљама, давање признатог статуса националним заједницама које немају своје државе, стварање планова за савез народа на различитим аутономијама, као и одређивање националног идентитета у условима разликовања националности од права грађанства у држави. Посљедња ставка посебно је актуелна данас на Балкану, у покушају стварања политичких нација као вјештачких феномена. У овоме се налазе темељне основе противљења бошњачких политичара попису становништва у БиХ, којим би била обухваћена и изјашњавања о његовој националној и вјерској припадности. Према томе, разбијање СФРЈ, рат против СРЈ, односно Србије, у основи је рат сувереној нацији и праву на националну државу. Суверену нацију требало би да замијени систем нових регија. У овоме је један од разлога постојања Хашког трибунала и смисао 'суђења Србима'" (Вујадиновић, 2011: 235–236).

Анализирајући настанак, сврху и рад суда, Миша Ђурковић закључује: „Хашки трибунал је инструмент великих западних сила, чија је улога да злоупотреби идеју правде за намераване геополитичке циљеве, прекомпоновања простора СФРЈ. Штавише, он јесте врхунска манипулација јер се под видом наводне правде, испуњења моралних захтева и наводног универзализма, спроводи селективна манипулација, чиме се злоупотребљава и подрива стварна идеја правде" (Ђурковић, 2021: 137).

Жељко Будимир даје шире објашњење овог феномена: „Медијска сатанизација је била прва, почетна фаза једне операције дугог трајања са задатком да се Срби јавно оптуже и судски процесуи-

рају за најтеже злочине након Другог светског рата. Тако су Срби оптужени за злочин против мира којим је отпочела крвава дисолуција комунистичке Југославије, пуцањем по 'авнојевским шавовима'. Овдје је важно споменути улогу уједињене Немачке у спољном процесу разбијања југословенске федерације, која се враћа на међународну сцену као велика сила управо кроз политику наметања признања независности Словеније, Хрватске и БиХ. Овом епизодом се потврдила теза нашег великог историчара Милорада Екмечића, да уједињена и јака Немачка историјски значи слаба Југославија, односно Србија. Суптилна ревизија историје Другог светског рата и улоге Немачке вршила се кроз медијску пропаганду којом Срби постају гори и од нацистичке звери. Срби су одмах по признању новостворених држава на развалини Југославије означени као агресори против других суверених држава. Агресија је један од најтежих злочина по међународном праву који покреће механизам колективне безбедности у Уједињеним нацијама. Није се спомињало да су Срби конститутивни народ у Хрватској и БиХ и да су по уставу и они имали право на самоопредељење. Када се ратни пожар распламсао у Хрватској и БиХ, направљена је медијска конструкција новог злочина, етничко чишћење, који је наравно искључиво чинила српска страна (према CNN, BBC, Skay News, AP). Затим су 'угледни' ратни репортери пронашли 'концентрационе логоре' у БиХ за несрбе. Направљене су фотографије вађене из контекста, репортаже са снажним емотивним порукама, које су утврдиле да су Срби више него 'лоши момци', они су митско зло које има нацистичку природу. Стизали су извјештаји о масовним силовањима и убиствима које чини српска војска, чиме се медијска слика о српском злу бојила у таму пакла. Током грађанског рата у Босни и Херцеговини српска страна је у потпуности дехуманизована, као зло према коме неолиберална рука правде треба реаговати без милости. Друга фаза ове велике операције била је правно-политичке природе, за коју је задужен Хашки трибунал, основан од стране Уједињених нација по диктату Вашингтона, као ad hoc међународни суд за бившу Југославију. Хашки трибунал је наставио 'правну' демонизацију оптужницама и пресудама против српског политичког и војног руководства РСК, РС и СР Југославије. Данас је потпуно јасно да је Хашки трибунал имао за циљ да српску страну осуди за најтеже злочине и да оправда злочине над Србима. Јер се на такво зло невиђено од Другог светског рата морало одговорити војном интервенцијом, чиме се оправдало постојање НАТО пакта након нестанка Источног блока. Да би се 'српско зло' поистоветило са нацистичким било је потребно ратоводство 'босанских

Срба' осудити за најтежи злочин који познаје човечанство, злочин геноцида" (Будимир, 2023: 203–204).

Пресудом за геноцид у Сребреници, како наводи Жељко Будимир у даљем тексту, Срби се изједначавају са нацистима и предлаже се њихова денацификација као „завршна фаза демонизације Срба" (Будимир, 2023: 204).

Посебно значајан по демонизацију Срба у Републици Српској био је низ новинских текстова, репортажа, научних радова и књига које су изашле на Западу, током и послије грађанског рата, а каква је између осталих и „Босна: кратка историја", Ноела Малколма (у Сарајеву је ова књига објављена под називом „Босна: кратка повијест") (Malcolm, 2011). У овом квазиисторијском памфлету се манипулише прошлошћу и бројним историјским подацима. Циљ ове књиге био је Бошњацима приписати и створити историју коју немају, а Србима одузети, посебно њихову средњовјековну државничку традицију. Штавише, у књизи Ноела Малколма Срби су оцијењени „варварима" и „злочинцима" без преседана, иако је ријеч о најстрадалнијем и најдржавотворнијем балканском народу. Истом оном народу који је у Првом свјетском рату изгубио трећину популације, над којим је почињен геноцид у Другом свјетском рату, који је имао два антифашистичка покрета, показавши невјероватну хуманост у одбрамбеним ратовима које су водили, бивајући вјечити борци за истину и правду, али и вјечити страдалници.

„Босна: кратка историја" и слични радови, а посебно новински извјештаји, репортаже, холивудски филмови и други популарни садржаји, дио су широког опсега манипулације свјетске јавности с циљем сатанизације Срба, оправдања атлантистичке агресије на Републику Српску 1995. године, неолибералног експериментисања и иживљавања над Србима које је, по завршетку „дејтонске саге" (1995), настављено бомбардовањем и уништавањем Савезне Републике Југославије (1999). Због тога не чуди што су мировни преговори за Босну и Херцеговину (1992–1995) увијек били усмјерени против Срба, без икакве могућности да им се призна независна држава Република Српска, као њихово историјско право и морална сатисфакција за све оно што су доживјели у својој страдалничкој прошлости.

4.3. Институционална изградња Републике Српске: аутономне политике и државотворна логика

Срби су државотворан народ. Српске државе постоје вијековима. На простору који данас територијално покрива Босна и Херцеговина постојале су, поред некада јединствене Кнежевине Србије, и мање средњовјековне српске државе попут Босне, Захумља и Травуније. Дијелови савремене Босне и Херцеговине припадали су и другим српским државама као што су Рашка, Зета и Дукља. Послије османских освајања српске државе нестају с политичке мапе Европе, али идеја о уједињеној и снажној српској држави није престала да живи. Она се одржавала у свим српским крајевима, највише кроз усмено предање, епске пјесме и православну вјеру. Државотворна мисао српског народа изњедрила је стотине буна и битака за ослобођење и стварање јединствене националне државе.

Српска револуција у Смедеревском пашалуку обновила је српску државност, стварајући модерну Србију, међународно признату на Берлинском конгресу 1878. године. Револуција и обнова српске државе на простору Шумадије покренула је снажне борбе широм српских крајева у Босни и Херцеговини, на Косову и Метохији, у Македонији и Војводини. Српска борба имала је милионске жртве, а резултат је било стварање Југославије, државе у којој су Срби обједињени под династијом Карађорђевић, али с народима који су је од почетка рушили и чији је идентитет грађен као супротност српству. Оваква историја, па чак и заблудно југословенско искуство, омогућило је Србима да државотворно приступе изградњи Републике Српске и тиме потврде свој државотворни континуитет.

Ако прихватимо одређење Ненада Кецмановића који наводи да су основни конститутивни елементи државе „људска маса, територијалне границе, монопол на принуду, јавност, правила, опште добро, спољна и унутрашња суверености, одвојеност од грађанског друштва, институционализација, доминација, централизација итд." (Kecmanović, 2009: 102), онда можемо с правом констатовати да је Република Српска прије и током рата изградила скоро све конститутивне елементе државе. Она је, у највећем обиму, имала скоро 2/3 територије Босне и Херцеговине под својом војном контролом, државне институције и монопол силе. Једино јој је недостајало званично међународно признање – спољашњи суверенитет – који Уједињене нације никада нису хтјеле да јој потврде.

Парадоксална је историјска чињеница да је захтјев за признавањем независности Босне и Херцеговине прихваћен од стране

Уједињених нација, а послије муслиманско-хрватског референдума којим је прегласано српско конститутивно биће, те призната независност ентитету који не испуњава међународне стандарде државности. С друге стране, ово је право оспорено Србима, који имају дугу вертикалу државотворности на овом простору. Подсјетимо се да је византијски цар Константин Порфирогенит писао да Срби имају своју државу под називом Босна чије је средиште у граду Катера.

У овом дијелу рада маркирамо неке од најважнијих установа формираних у институционалној изградњи Републике Српске. У томе нам помаже истраживање српског историчара Горана Латиновића који хронолошки наводи одлуке којима су изграђене неке од најважнијих институција Републике Српске. Истраживање Горана Латиновића, у великој мјери, преносимо у цијелости, како би се боље разумио и читаоцима приближио процес институционалног обликовања Републике Српске у првим мјесецима њеног постојања.

Конституционални акти које наводи Горан Латиновић били су кључни за развој и опстанак Републике Српске: „Скупштина је 28. фебруара 1992. донијела Устав Српске Републике Босне и Херцеговине, којим је речено да је она држава српског народа и грађана који у њој живе, да њену територију чине подручја аутономних области, општина и других српских етничких цјелина, укључујући и подручја на којима је над српским народом извршен геноцид у Другом свјетском рату, да се Република, чији је главни град Сарајево, налази у саставу Југославије. Уставом је прописано да уставотворну и законодавну власт у Републици остварује Народна скупштина, да Републику представља и њено јединство изражава предсједник Републике, да извршну власт врши Влада, а да судска власт припада судовима. Послове државне управе обављају министарства и други републички органи управе, а Република има Народну банку, Службу за платни промет и финансијску контролу, Уставни суд, Врховни суд, судове и јавна тужилаштва и јединице локалне самоуправе. Скупштина је 28. фебруара 1992. донијела Закон о Влади, којим је речено да се у Српској Републици Босни и Херцеговини образује Влада, са 13 ресора: 1. унутрашњи послови, 2. народна одбрана, 3. правда, 4. финансије, 5. инострани послови, 6. привреда, 7. пољопривреда, шумарство и водопривреда, 8. просторно уређење, грађевинарство и заштита околине, 9. саобраћај и везе, 10. развој, наука и технологија, 11. образовање, наука, култура и физичка култура, 12. здравство, рад, социјална заштита и породица и 13. информисање. На истој сједници, Скупштина је донијела и Закон о државној управи, Закон о народној одбрани, Закон

о унутрашњим пословима, Закон о јавном информисању, Закон о Народној банци, Закон о Служби за платни промет и финансијску контролу, Закон о јавним приходима и јавним расходима и Одлуку о оснивању Радио-телевизије српског народа Босне и Херцеговине. Од нарочитог значаја био је Закон о министарствима, такође донесен 28. фебруара 1992, којим су утврђене надлежности 13 министарстава, а речено је да се 'републички органи управе оснивају као министарства и републичке управе, а републичке управне организације као републички заводи и републичке дирекције'. Влада Српске Републике Босне и Херцеговине донијела је 15. априла 1992. Одлуку о оснивању политичког и економског представништва Српске Републике Босне и Херцеговине у Београду, 20. априла 1992. Одлуку о формирању финансијске полиције Српске Републике Босне и Херцеговине, 27. априла 1992. Одлуку о оснивању Дирекције робних резерви у Српској Републици Босни и Херцеговини, а 29. априла 1992. Одлуку о оснивању политичког и економског представништва Српске Републике Босне и Херцеговине у Подгорици и Ужицу. Предсједништво Српске Републике донијело је 15. априла 1992. Одлуку о формирању Српске новинске агенције 'СРНА', а 1. маја 1992. Одлуку о оснивању казнено-поправних организација на територији Српске Републике Босне и Херцеговине. Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини донијела је 12. маја 1992. Одлуку о формирању Војске Српске Републике Босне и Херцеговине, Закон о порезу на промет производа и услуга, Одлуку о избору чланова Предсједништва Српске Републике Босне и Херцеговине, у које су изабрани Радован Караџић, Биљана Плавшић и Никола Кољевић, затим Одлуку о изгледу и облику заставе Српске Републике Босне и Херцеговине, Одлуку о утврђивању граничног појаса, облика и садржаја граничног обиљежја Српске Републике Босне и Херцеговине, Одлуку о оснивању привредних комора у Српској Републици Босни и Херцеговини и Одлуку о оснивању Народне банке, са сједиштем у Бањој Луци. Предсједништво Српске Републике Босне и Херцеговине донијело је 31. маја 1992. Одлуку о образовању ратних предсједништава у општинама за вријеме непосредне ратне опасности или ратног стања, а 1. јуна 1992. Закон о одбрани и Закон о војсци. Влада Српске Републике Босне и Херцеговине донијела је 24. маја 1992. Одлуку о оснивању Јавног жељезничког транспортног предузећа Српске Републике Босне и Херцеговине, са сједиштем у Бањој Луци, Одлуку о оснивању Јединственог јавног предузећа ПТТ саобраћаја Српске Републике Босне и Херцеговине, са привременим сједиштем у Сокоцу, и Одлуку о оснивању Фонда за путеве Српске Републике Босне и Херцеговине, са сједиштем у Палама, затим 31. маја 1992. Одлуку о осни-

вању Архива Српске Републике Босне и Херцеговине, са сједиштем у Сарајеву, а наредног дана и Одлуку о оснивању Народне библиотеке Српске Републике Босне и Херцеговине, чије је сједиште у 'главном граду Српске Републике Босне и Херцеговине'. Влада је 2. јуна 1992. донијела Одлуку о оснивању Јединственог јавног предузећа за производњу, пренос и дистрибуцију електричне енергије 'Електропривреда' Српске Републике Босне и Херцеговине, са привременим сједиштем у Палама, а пет дана касније и Одлуку о оснивању Народног позоришта Српске Републике Босне и Херцеговине, са сједиштем у главном граду. Влада је 7. јуна 1992. основала и Завод за физичку културу Српске Републике Босне и Херцеговине, такође са сједиштем у Сарајеву, наредног дана Јавно предузеће шумарства Српске Републике Босне и Херцеговине, са сједиштем у Бањој Луци, а 16. јуна 1992. и Одлуку о оснивању Јединственог јавног водопривредног предузећа 'Водопривреда Босне и Херцеговине' на подручју Српске Републике Босне и Херцеговине, са сједиштем у Палама. Предсједништво Српске Републике Босне и Херцеговине донијело је 8. јуна 1992. Одлуку о оснивању Казнено-поправног дома у Бањој Луци, а 13. јуна 1992. Закон о царинској служби и Закон о Црвеном крсту Српске Републике Босне и Херцеговине. Предсједништво је 15. јуна 1992. донијело Закон о издавању и увођењу новца Српске Републике Босне и Херцеговине, 16. јуна 1992. Одлуку о оснивању Казнено-поправног дома Бутмир – Илица, 17. јуна 1992. Одлуку о оснивању Државног документационог центра за истраживање ратних злочина против припадника српског народа, са сједиштем у Сарајеву, а три дана касније и Одлуку о оснивању Јавног фонда за пензијско и инвалидско осигурање Српске Републике Босне и Херцеговине. Предсједништво је 25. јуна 1992. донијело Закон о печатима и Одлуку о оснивању Казнено-поправног дома у Бијељини, 2. јула 1992. донијело је Закон о министарствима, којим је прописано да Влада Српске Републике Босне и Херцеговине има 15 министарстава: 1. одбране, 2. унутрашњих послова, 3. правосуђа и управе, 4. иностраних послова, 5. финансија, 6. обнове и развоја, 7. грађења, просторног уређења и саобраћаја, 8. образовања, науке, културе и вјера, 9. трговине и снабдијевања, 10. индустрије и енергетике, 11. пољопривреде, шумарства и водопривреде, 12. здравља, рада и социјалне заштите, 13. за избјеглице и хуманитарну помоћ, 14. информација и 15. за питање бораца и жртава рата. Министарства су републички органи управе, а републичке управне организације су: Републички завод за статистику, Републички хидрометеоролошки завод, Републички завод за цијене (у оквиру Министарства трговине и снабдијевања), Републички завод за заштиту културно-историјског и природног насљеђа (у оквиру Ми-

нистарства образовања, науке, културе и вјера), Републичка дирекција за робне резерве (у оквиру Министарства трговине и снабдијевања), Републичка дирекција за избјеглице и хуманитарну помоћ и Комитет за везе са Србима изван Српске Републике Босне и Херцеговине (у оквиру Министарства иностраних послова). Влада Српске Републике Босне и Херцеговине донијела је 10. јула 1992. Одлуку о оснивању Јавног филмског предузећа Српске Републике Босне и Херцеговине, са привременим сједиштем у Палама, и Одлуку о оснивању Галерије ликовних умјетности Српске Републике Босне и Херцеговине, са сједиштем у Сарајеву, а 16. јула 1992. и Одлуку о оснивању Института за економику и развој Српске Републике Босне и Херцеговине, такође са сједиштем у главном граду. Влада је 14. јула 1992. донијела Уредбу о граничним прелазима и контроли преласка границе Српске Републике Босне и Херцеговине, којом је одређено 25 граничних прелаза, и Рјешење о оснивању шест царинарница на подручју Републике. Предсједништво Српске Републике Босне и Херцеговине донијело је 27. јула 1992. Одлуку о оснивању Јавног фонда здравствене заштите и здравственог осигурања Српске Републике Босне и Херцеговине. Два дана касније, Влада Српске Републике Босне и Херцеговине донијела је Одлуку о оснивању Економског бироа у Београду, чиме је престала да важи ранија Одлука о оснивању политичко-економског представништва, као и Одлуку о оснивању Управе царина Српске Републике Босне и Херцеговине, са привременим сједиштем у Зворнику, а 1. августа 1992. основан је и Ауто-мото савез Српске Републике Босне и Херцеговине, са сједиштем у Сарајеву. Истог дана, Предсједништво Српске Републике Босне и Херцеговине донијело је Одлуку о оснивању Пољопривредног факултета у Бањој Луци. Скупштина је 12. августа 1992. донијела Одлуку о оснивању Врховног суда Српске Републике Босне и Херцеговине, а Влада је 20. августа 1992. донијела Одлуку о оснивању Лутрије Српске Републике Босне и Херцеговине, са сједиштем у Сарајеву, 11. септембра 1992. Одлуку о оснивању Завода за заштиту здравља Републике Српске, са привременим сједиштем у Бањој Луци, и 12. септембра 1992. Одлуку о формирању Девизног инспектората Републике Српске, са сједиштем у Бањој Луци. Предсједништво Српске Републике донијело је 12. септембра 1992. Одлуку о промјени сједишта Шумарског факултета у Сарајеву, који је пресељен у Бању Луку, као и Одлуку о промјени назива и сједишта Школе за унутрашње послове „Мијо Керошевић Гуја", која је постала Средња школа за унутрашње послове и која је пресељена из Сарајева у Бању Луку. Народна скупштина Републике Српске на сједници одржаној 14. септембра 1992. донијела је Одлуку о издвајању високошколских установа из

Универзитета у Сарајеву и њиховом удруживању у Универзитет у Сарајеву Републике Српске, Одлуку о издвајању високошколских установа из Универзитета у Мостару и њиховом удруживању у Универзитет у Мостару Републике Српске и Одлуку о издвајању високошколских установа из Универзитета у Тузли и њиховом удруживању у Универзитет у Тузли Републике Српске. Такође, Скупштина је донијела Одлуку о промјени назива листа 'Глас' у 'Глас српски' и проглашењу за дневни лист, као и Одлуку о проглашењу 'Јавности' за недјељник Републике Српске. Наредног дана, Скупштина је донијела Закон о Влади Републике Српске, којим су дефинисани њени послови као органа извршне власти, њен састав, права и дужности њеног предсједника и чланова, њен однос према Народној скупштини, којој је одговорна за свој рад, према предсједнику Републике и др. На истој сједници, Народна скупштина донијела је Закон о измјенама и допунама Закона о министарствима Републике Српске, којим су утврђена нова министарства: Министарство саобраћаја и веза, Министарство образовања, науке и културе, Министарство за урбанизам, стамбено-комуналне дјелатности и грађевинарство, Министарство за економске односе са иностранством и Министарство вјера. Такође, Народна скупштина донијела је и Закон о Народној банци, као организацији Српске Републике. Влада Републике Српске донијела је 21. септембра 1992. Одлуку о оснивању Јавног предузећа за медицинско снабдијевање 'Србофарм', са сједиштем у Бањој Луци, 26. септембра 1992. Одлуку о оснивању Републичког издавачког завода 'Просвета', са сједиштем у главном граду Републике Српске, а 19. октобра 1992. Одлуку о оснивању Института за геолошка истраживања, са сједиштем у Илици. Предсједништво Републике Српске донијело је 26. октобра 1992. Одлуку о оснивању ауто-сервиса Предсједништва и Скупштине Републике Српске. Народна скупштина Републике Српске донијела је 31. октобра 1992. Закон о јавним службама, Закон о банкама и другим финансијским организацијама, Закон о печатима, Закон о адвокатури и Закон о дирекцији за приватизацију и развој. Такође, Скупштина је донијела Одлуку о оснивању Јавног предузећа 'Радио-телевизија Републике Српске', са привременим сједиштем у Сарајеву, које чине: Радио-телевизијски студио Сарајево (Пале), Радио-телевизијски студио Бања Лука, Информативно-технички центар Бијељина, Информативно-технички центар Требиње и Радио-дифузија Републике Српске, као и Одлуку о оснивању Јавног предузећа за информативну, издавачку и графичку дјелатност 'Глас српски' у Бањој Луци. Истог дана, Скупштина је промијенила називе неколико општина и насељених мјеста у Републици Српској: Босански Петровац у Петровац, Босанско Грахово у Грахово, Босан-

ска Крупа у Крупа на Уни и Скендер Вакуф у Кнежево. Влада Републике Српске донијела је 13. новембра 1992. Одлуку о оснивању Музеја Републике Српске, са сједиштем у Бањој Луци. Народна скупштина Републике Српске донијела је 24. новембра 1992. Уставни закон о застави, грбу и химни Републике Српске, а 17. децембра 1992. Закон о држављанству српском и Закон о славама и светковинама. Истог дана, Народна скупштина утврдила је резултате гласања посланика, па је донијела Одлуку о проглашењу избора предсједника Републике Српске (Радован Караџић) и Одлуку о проглашењу избора потпредсједника Републике Српске (Никола Кољевић и Биљана Плавшић). Скупштина је 17. децембра 1992. донијела и Закон о привредној комори и Закон о Републичком фонду заједничких резерви. Истог дана, Скупштина је промијенила називе неколико општина и насељених мјеста у Републици Српској: Босански Нови у Нови Град, Босанска Костајница у Српска Костајница и Босанска Дубица у Козарска Дубица. На истој сједници, Народна скупштина је донијела Устав Републике Српске – пречишћени текст, као и Уставни закон за спровођење Устава Републике Српске" (Латиновић, 2022: 92–99).

Дужим прегледом одлука које су законодавне и извршне институције власти Републике Српске доносиле током 1992. године, издвојеним из обимнијег истраживања Горана Латиновића, приказали смо процес почетне изградње најважнијих институција Републике Српске. Оне су дјеловале суверено на територији коју је контролисала власт Републике Српске, а штитила њена војска. Прегледом одлука којима су дефинисани најважнији закони и формиране прве институције Републике Српске можемо да закључимо да се њена изградња прилагођавала реалном стању и околностима.

Претеча свих закона и институција Републике Српске је Народна скупштина, формирана 24. октобра 1991. године под називом Скупштина српског народа Босне и Херцеговине. Због тога је она централно политичко тијело у Републици Српској. Међутим, према свом политичком систему Република Српска није парламентаризам, већ полупредсједнички систем. Иако је Републици Српској, логици њеног настанка и култури саборовања био далеко прикладнији парламентарни облик владавине, уставотворци су се одлучили за полупредсједнички модел. Парадоксално је да је Република Српска обликована као полупредсједнички систем иако је њен први предсједник изабран у Народној скупштини. Каснији предсједници бирани су непосредно, чиме је полупредсједнички модел заживио у пуном капацитету. Склони смо размишљању да је по Републику Српску било далеко боље објединити институције

Предсједника и Владе у јединствен извршни орган који би био биран у Народној скупштини. Тиме би се дао већи значај законодавној линији власти и већа моћ посланицима као директним народним представницима, што је по развој парламентарне културе и демократије транзиционој Републици Српској било више него потреба.

Највећи дио институција Републике Српске био је са сједиштем у Српском Сарајеву[1], примарно на Палама и Илици. Дио институција имао је сједиште у Бањој Луци, а свега неколико њих у осталим градовима Републике Српске. Ратна дислокација дијела институција из главног града (Сарајево) није значила децентрализацију Републике Српске. Централизација је њена политичко-системска карактеристика, посебно од груписања институција у Бањој Луци, насталог усљед предаје дијелова Српског Сарајева Федерацији Босне и Херцеговине 1995. године и сукоба унутар политичког врха Републике Српске и Српске демократске странке 1997. године (Биљана Плавшић – Момчило Крајишник, Бања Лука – Пале) којим је умало подијељен и паралисан српски ентитет. Централизација је један од узрока неравномјерног развоја Републике Српске и фактор њених међурегионалних неспоразума.

Поред институција власти, Војске Републике Српске и медијских установа (СРНА и Српска радио-телевизија (СРТ)[2]), међу најважније јавне установе формиране одлукама власти Републике Српске, ратне 1992. године, спада Универзитет у Српском Сарајеву. Био је то један од најважнијих процеса у институционалној одбрани Републике Српске. Универзитет у Сарајеву имао је стотине професо-

1 Данас најважније институције власти Републике Српске имају сједиште у Бањој Луци: Народна скупштина Републике Српске, предсједник Републике Српске, Влада Републике Српске, Уставни суд Републике Српске и Врховни суд Републике Српске

2 У истраживању историје настанка и рада медија у Републици Српској Горан Латиновић истиче да је „од октобра 1992. до краја 1995. у *Регистар јавних гласила Републике Српске* уписано 119 гласила, од чега шест 1992, 46 током 1993, 35 гласила 1994. и 32 током 1995. Највише је уписано листова и часописа (85), затим радио станица (32), као и по једна телевизија и новинска агенција. Највише уписаних гласила било је из Бање Луке (29), Бијељине (18) и Сарајева (12), а потом слиједе Прњавор и Пале са по четири, Добој, Брод и Лакташи са по три. Тринаест општина имало је по два уписана гласила: Илијаш, Приједор, Невесиње, Милићи, Билећа, Требиње, Петрово, Соколац, Шамац, Брчко, Котор Варош, Власеница и Теслић, а 17 општина по једно уписано гласило: Угљевик, Гацко, Братунац, Возућа (Завидовићи), Челинац, Хан Пијесак, Вишеград, Зворник, Србиње, Љубиње, Нови Град, Дервента, Србац, Модрича, Градишка, Сански Мост и Српска Костајница" (Латиновић, 2020). Ови подаци говоре о продуктивној и динамичној медијској сцени Републике Српске током Одбрамбено-отаџбинског рата. У даљем истраживању Горан Латиновић наводи да је први забрањени лист у Републици Српској био недјељник *Екстра магазин* из Бијељине „због критичког писања о политичким и друштвеним приликама" (Латиновић, 2020). Незадовољство дијела становништва и елита у Републици Српској током Одбрамбено-отаџбинског рата са једне стране, а са друге корупција и лоше социјално-економске прилике имали су своју потврду у медијским написима и критикама успостављеног режима. Он је одговорио цензуром и забранама, што ће изродити снажну опозицију у каснијем периоду.

ра и сарадника српске националности који су одржавали и чинили репрезентативним сарајевски универзитет. Срби имају најдужу образовну традицију у Босни и Херцеговини. Прву модерну школу у Сарајеву оснива Стака Скендерова уз помоћ руског конзула Александра Фјодоровича Гиљфердинга, о чему смо детаљно писали у ранијим радовима (Симовић, 2022). Српска дјеца из Босне и Херцеговине одлазе још у 19. вијеку на школовање у Аустроугарску монархију, Руску царевину, Италију, Њемачку и Француску. Интелектуални живот у Босни и Херцеговини су примарно одржавали Срби. Довољно је поменути Симу Милутиновића Сарајлију, Петра Кочића, Бранка Ћопића, Иву Андрића, Алексу Шантића, Јована Дучића, Светозара и Владимира Ћоровића, Николу и Светозара Кољевића, Милорада Екмечића, Ненада Кецмановића, Рајка Петрова Нога, Момчила Капора, Бранка Чучка, Ђорђа Сладоју, Владу Милошевића и бројне друге умјетнике, научнике и стручњаке из различитих области људског стваралаштва, како бисмо видјели ширину српског интелектуалног корпуса у Босни и Херцеговини.

Међутим, за Србе, а посебно српску интелектуалну елиту, у дијелу Сарајева под контролом власти оданих Алији Изетбеговићу није било мјеста. Над њима је, слично као у доба Аустроугарске монархије или у вријеме нацистичке окупације, покренут терор и њихово систематско уништавање. О овим догађајима Драга Мастиловић пише: „Прогон српских интелектуалаца у Сарајеву започео је већ у априлу 1992. године. Тако је, на примјер, 6 априла те године, приликом одласка на посао, снајперским хицем рањен угледни професор и декан Медицинског факултета у Сарајеву Бориша Старовић. Исто тако, познати историчар и академик Милорад Екмечић био је затваран, тучен и малтретиран, као и бројни други српски интелектуалци у Сарајеву који на вријеме нису напустили град. Међутим, убиство уваженог сарајевског професора и народног посланика Милутина Најдановића, којег су муслиманске паравојне формације половином августа 1992. године одвеле из његовог стана и свирепо убиле, био је посљедњи сигнал и оним српским интелектуалцима који до тада нису напустили Сарајево да то морају што хитније учинити, ако мисле да спасу голе животе. На тај начин, на територију Сарајева које се налазило под контролом Војске Републике Српске избјегао је већи број професора и студената Универзитета у Сарајеву. Велики број њих је отишао даље, већином у тадашњу Савезну Републику Југославију, али је један дио остао у дијелу Сарајева који је припадао Републици Српској. Међутим, осим Електротехничког факултета који је био смјештен у Лукавици, то јесте у дијелу града који је остао под контролом Војске Републике Српске, ниједан од 22 факултета предратног Универзитета у

Сарајеву није могао да настави рад на ранијим локацијама. Због тога је Народна скупштина Републике Српске на свом 20. засједању, 14. и 15. септембра 1992. године у Бијељини, на дневни ред ставила 'Приједлог одлуке о издвајању Српског универзитета из бившег Универзитета у Сарајеву'. Приједлог одлуке образложио је министар за образовање, науку и културу Републике Српске Љубомир Зуковић. На поменутом засједању Народна скупштина је донијела одлуке о издвајању универзитета у Сарајеву, Мостару и Тузли. Одлука о издвајању свих високошколских установа из универзитета у Сарајеву, Мостару и Тузли и њиховом удруживању у Универзитет у Сарајеву Републике Српске објављена је у *Службеном гласнику Републике Српске* 9. новембра 1992. године" (Мастиловић, 2022: 122).

Универзитет у Сарајеву Републике Српске промијенио је током рата име у Универзитет у Српском Сарајеву, да би послије одлуке Уставног суда Босне и Херцеговине из 2004. године, којом је неуставном проглашена одредница „српско" у називима општина и градова у Републици Српској, ова институција добила је свој садашњи назив – Универзитет у Источном Сарајеву. Оснивање и рад Универзитета у Источном Сарајеву показује сву голготу српског народа у Сарајеву и Босни и Херцеговини. Универзитет у Српском Сарајеву почивао је на ентузијазму наставног и административног кадра и студената. Упркос неусловима, од смјештаја до хране, избјеглиштву, страдању и смрти која их је окруживала, Универзитет у Источном Сарајеву израстао је у репрезентативну високошколску институцију (детаљније погледати на званичном сајту Универзитета у Источном Сарајеву, 2024). Уз бањалучки универзитет основан 1975. године, ова је институција носилац образовног и научног развоја Републике Српске.

Највећа високошколска и научна институција у Републици Српској је Универзитет у Бањој Луци. Овај универзитет, основан седамдесетих година двадесетог вијека, одиграо је важну улогу у институционалном обликовању и очувању Републике Српске. Чинио је то школујући бројне стручњаке који данас воде и одржавају Републику Српску, умрежавајући се са партнерима широм свијета и промовишући Српску на међународном нивоу кроз својеврсну „образовну дипломатију". Са шеснаест факултета и Академијом умјетности, на којима је преко шездесет студијских програма, само на основним студијама, те сличним бројем на другом и трећем циклусу (укупно 15.000 студената), два велика и репрезентативна кампуса, Универзитет у Бањој Луци један је од најбоље организованих, опремљених и за студирање атрактивнијих високошколских институција у региону (детаљније погледати на званичном сајту Универзитета у Бањој Луци, 2024). Као такав, бањалучки универ-

зитет најзначајнија је јавна установа образовања у Републици Српској. Његов допринос стварању, очувању и изградњи Републике Српске је велики, а вријеме и научна истраживања ће то да потврде.

Посебно је истакнута улога радника и студената бањалучког универзитета током Одбрамбено-отаџбинског рата. О томе пише Никола Ожеговић: „Од почетка ратних дејстава одређен број студената, радника и наставног особља Универзитета у Бањој Луци налазио се у јединицама Војске Републике Српске. Предсједник Републике Српске др Радован Караџић је 30. октобра 1994. прогласио ратно стање у зони одговорности Другог крајишког корпуса ВРС, чиме је уведен и највиши степен борбене готовости на цјелокупној територији Републике Српске. У складу са том одлуком, генерал-потпуковник Момир Талић, командант Првог крајишког корпуса ВРС, издао је 3. новембра 1994. наредбу за формирање 'Студентске лаке пјешадијске бригаде', за чијег команданта је одредио пуковника Борислава Којића. Бригада је формирана на основу 'усменог наређења команданта Главног штаба Војске Републике Српске', а 'у циљу сламања усташко-муслиманске офанзиве и стабилизације одбране на купрешком ратишту'" (Ожеговић, 2022: 169–170). Међутим, Студентска бригада, која је бројала 2104 припадника, послана је на бихаћко ратиште. Током борбеног ангажмана 'Студентске лаке пјешадијске бригаде' који је трајао од 19. новембра 1994. до 13. јануара 1995. године погинуло је девет, а рањено 53 њена припадника, док их је двоје заробљено (Ожеговић, 2022: 170).

Ово је ријеткост, а можда и јединствен примјер у историји ратовања, да студенти једног универзитета учествују у војним активностима у оквиру једне бригаде. Тиме се ризикује губитак цијеле генерације студената неопходне друштву, не само у рату већ и касније, у миру, као будућих стручњака и носилаца интелектуалног живота и развоја заједнице. Студенти бањалучког универзитета показали су током одбране Републике Српске патриотизам, пожртвованост и храброст на којој им могу да завиде вршњаци широм свијета.

Осим образовним, Република Српска бранила се и градила, културним институцијама и садржајем. Платон је прије два и по миленијума тврдио да „уметник треба да буде човек веома ангажован када је у питању судбина његове државе" (Bren, 1998: 101). Овај идеал водио је дио културних стваралаца у Републици Српској у институционалну изградњу новоформиране државе, њено јасно идентитетско обликовање и културну продукцију. Културне институције и културни садржаји у Републици Српској имали су за циљ

да, поред одржавања културног живота на њеној територији, буду дио идеолошког апарата државе, уз медије и образовне институције, којима би се српско народно памћење институционално отјелотворило. Све то у циљу промоције истине о српском народу, његовом духовном бићу и историји, дуго потискиваним и нетачно представљаним.

Предраг Лозо пише да је културно памћење трансгенерацијско: „Комуникацијско или социјално сјећање које се везује за појединца и породично искуство је нестабилно и краткорочно, креће се одоздо нагоре у замишљеној друштвеној скали док се политичко или културно памћење претвара у експлицитно, хомогено и представља институционализовано кретање у правцу одозго надоље, од система као појединцу. У ланац активности сада се, дакле, укључује когнитивно учење о прошлости, али и имагинативно и емотивно поистовјећивање са елементима из ње, чему нам помажу прославе, процесије, итд. У овом случају историја постаје облик заједничког знања о прошлости, уз колективно поистовјећивање и колективно учествовање. То подразумијева, као што је већ наведено, појам колективне обавезе" (Лозо, 2023: 18).

„Православни гласови и звуци" одржани у Сарајеву 18. октобра 1990. године били су прва значајнија приредба која је имала за циљ да пробуди свијест о српском националном бићу и његовим интересима у Босни и Херцеговини. Срби који носе снажно усмено предање, слободарску традицију, државничку мисао и „литургијско памћење" имали су „колективну обавезу" организације оваквог догађаја у Сарајеву. Сценарио за „Православне гласове и звуке" урадио је Никола Кољевић, а продуцентске послове Раде Симовић. У обимној мемоарској грађи Никола Кољевић пише: „Желио сам да људе само подсетим на оно најбоље у нашој култури и нашој прошлости. Одабрао сам делове из књижевних дела, од средњовековних записа до нових српских лирских гласова и уз помоћ Људмиле Бећковић, обогатио их музичким инсертима који одражавају дух нашег народа, од дана моћног српског царства до тешких тужбалица доба страдалништва. Захваљујући Радету Симовићу, који је радио у Маркетингу Радио Сарајева, и Љубиши Владушићу, као директору у Скендерији, успели смо да добијемо салу и да из Београда доведемо хор Саборне цркве, глумце Љубу Тадића и Мишу Јанкетића, појца Павла Аксентијевића и Светлану Стевић, изворни славујски глас. Разуме се, загудиле су и гусле. Било је то први пут после педесет година да се у Сарајеву певало и звонко говорило о Србима, њиховој прошлости и култури" (Кољевић, 2008: 57). Била је то, уз касније организоване „С гусларима на Васкрс" 08. априла 1991. године у Сарајеву, гдје је сценариста и водитељ програма био

Рајко Петров Ного, а уредник Раде Симовић, једна од почетних тачака националне и духовне обнове Срба у Босни и Херцеговини. Обје манифестације организоване су под окриљем Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета".

Институционална обнова српског културног бића почиње раније од наведених манифестација. Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета" најстарија је и најважнија српска културна институција у Босни и Херцеговини. Нацистичком окупацијом и стварањем Независне Државе Хрватске њен рад је забрањен. Власт Савеза комуниста Босне и Херцеговине учинила је све да Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета", по обнављању након завршетка Другог свјетског рата угаси свој рад 1949. године. На поновну обнову њене организације и рада чекало се више од три деценије.

Најзаслужнији за обнављање Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета" на Видовдан 28. јуна 1990. године био је Војислав Максимовић. Обнављање Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета", формираног 1902. године као институције чији је примарни циљ био стипендирање ђака и студената, била је национална обавеза српске елите у Босни и Херцеговини. О том времену, догађајима и разбијању страха и стега једнопартијске диктатуре, а све у циљу обнове српске националне мисли и културног живота, Никола Кољевић пише: „Било је веома свечано, подсетили смо се на велике дане српске културе на овим просторима. Истина, било је то време када је било помало зазорно и присуствовати оваквом догађају, и право је чудо да је директор библиотеке дозволио такав скуп у Вијећници" (Кољевић, 2008:52).

Међу најважније задатке обновљено Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета" истакло је „проучавање историје и живота Срба; проучавање и његовање српске културне баштине; организовање и подстицање научног, умјетничког и књижевног рада; издавање публикација; ширење и популарисање књиге; чување језичког идентитета српског народа заснованог на вуковској традицији; његовање успомена из прошлости Срба давањем иницијатива и помагањем у оснивању музеја, подизању споменика и давању назива градовима, насељима, улицама, трговима, и установама; очувању ћириличног писма; оснивању културно-умјетничких друштава; сарадња са институцијама Српске православне цркве итд." (Историјат „Просвјете", 2024).

Због свега наведеног ова је институција, иако формално удружење, а не републичка институција културе, првопоменута и по много чему најважнија установа у процесу изградње културног живота Републике Српске.

Академија наука и умјетности Републике Српске утемељена је одлуком Народне скупштине Републике Српске 1993. године. Међутим, како пише на званичном сајту ове институције, конституисана је тек послије завршетка рата у Босни и Херцеговини 11. октобра 1996. године на Јахорини. Оснивачкој скупштини присуствовало је 65 научних радника из Републике Српске и Савезне Републике Југославије, а за првог предсједника Академије изабран је Петар Мандић. Академија наука и умјетности Републике Српске има сједиште у Бањој Луци (Академија наука и умјетности Републике Српске, 2024).

Републички завод за заштиту културног и природног наслеђа Републике Српске формиран је половином 1992. године као републичка управна организација у оквиру Министарства образовања, науке, културе и вјера (Латиновић, 2022: 96). Сједиште ове институције је у Бањој Луци.

Архив Српске Републике Босне и Херцеговине, са сједиштем у Сарајеву, основан је 31. маја 1992. године (Латиновић, 2022: 94). Међутим, постојећи Архив Републике Српске успостављен је као републичка организација тек 1993. године „Законом о министарствима" (СГРС бр. 19/93). У историји Архива Републике Српске записано је да су прије формирања јединствене републичке управне организације постојале три институције: Архив Босанске Крајине у Бањој Луци (основан 1963. године, а који је од 1953. године дјеловао је као Архив Града Бања Лука и Срески архив Бања Лука од 1956. до 1963. године), Регионални архив у Добоју (основан 16. фебруара 1954) и Регионални архив у Србињу/Фочи (основан 29. септембра 1981) које су одлуком из 1993. године постале дио заједничке институције са сједиштем у Бањој Луци и под садашњим називом (Архив Републике Српске, 2024).

Музеј Републике Српске основан је у новембру 1992. године у Бањој Луци. Он наставља културну традицију и правно насљеђе Музеја Босанске Крајине основаног тридесетих година 20. вијека, у вријеме Краљевине Југославије, под називом Музеј Врбаске бановине. Ова је институција формирана захваљујући напорима Светислава Тисе Милосављевића, првог бана Врбаске бановине (Музеј Републике Српске, 2024). Уз Народно позориште Републике Српске, које има истог оснивача и коријене, ово је културна институција са најдужом традицијом у Републици Српској.

Музеј савремених умјетности Републике Српске трансформисан је након десет година постојања из Галерије ликовних умјетности Републике Српске основане 1994. године, а баштини традицију и правно насљеђе Умјетничке галерије Бања Лука формиране 1971. године (Музеј савремених умјетности Републике Српске, 2024).

Прије него што је Влада Републике Српске донијела одлуку о преименовању Умјетничке галерије Бања Лука у републичку установу културе под називом Галерија ликовних умјетности Републике Српске на снази је била Одлука донесена 10. јула 1992. године о оснивању Галерије ликовних умјетности Српске Републике Босне и Херцеговине, са сједиштем у Сарајеву (Латиновић, 2022: 96). Слично је било и са Народном и универзитетском библиотеком Републике Српске формираном на Палама 1. јуна 1992. године (Латиновић, 2022: 94), која је дјеловала у неусловима, да би преласком у Бању Луку, на мјесто тадашње Народне и универзитетске библиотеке „Петар Кочић", која је трансформисана 1999. године у Народну и универзитетску библиотеку Републике Српске (Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, 2024), почела са радом у одговарајућим условима.

Претпоставка је да су власти Републике Српске наведене институције културе оснивали у српским дијеловима Сарајева, без обзира на рат и недостатак услова за рад, желећи тиме да придобију легитимитет над републичким институцијама културе у којима је било похрањено велико српско културно насљеђе, а које су остале на територији под влашћу Алије Изетбеговића. Прије грађанског рата у Босни и Херцеговини републичке институције културе биле су Земаљски музеј, Музеј револуције, Музеј позоришне умјетности и књижевности, Архив Босне и Херцеговине, Народна и универзитетска библиотека Босне и Херцеговине, Библиотека за слијепа и слабовидна лица, Умјетничка галерија Босне и Херцеговине, Кинотека Босне и Херцеговине и Народно позориште Сарајево. Све наведене институције, које су у највећој мјери градили и интелектуално уздигли српски умјетници и стручњаци, њихова дјела и радови, имале су сједиште у Сарајеву. Њихови објекти били су у централном дијелу града који је, у највећој мјери, од Срба и Јевреја етнички очишћен још у Другом свјетском рату, па је у њима доминирало муслиманско становништво. О културно-историјској баштини српског народа, њиховим документима, књигама, иконама, сликама, ношњама, разним умјетнинама, историјским предметима, тонским и видео-материјалима похрањеним у сарајевским институцијама културе писали смо интезивно почетком двијехиљадетих година тражећи сукцесију културног простора и пресељење српске културне баштине у Републику Српску (Симовић, 2002: 6).

Народно позориште Републике Српске највећа је позоришна институција у Републици Српској. Основано је под називом Народно позориште Врбаске бановине 1930. године, а на иницијативу и уз велики напор бана Светислава Тисе Милосављевића, који је интезивно радио на институционалној изградњи и културном уздизању

Врбаске бановине, најзападније већински српске провинције у Краљевини Југославији: „Позориште је отворено 1930. године у кући Рудовића у данашњој Улици бана Милосављевића. У извјештају о отварању Народног позоришта бан Милосављевић је написао: 'Најтеже је било решити питање позоришне зграде (…) Избор је пао на велику дворану Соколане, која је по својим димензијама и пространости једина могла да дође у обзир'. За смјештај Позоришта извршена је рестаурација овог објекта. Посебно репрезентативно била је уређена сала – зидови су били осликани декорацијом са стилизованим биљним мотивима. Дворана с балконом примала је 400 гледалаца. Данас се у овој згради налази биоскоп Мултиплекс 'Козара' (са пет сала). Свечана премијера у позоришту, уз говоре самог бана и високих званица, одржана је 2. септембра 1930. године, а на репертоару су били Нушићев 'Хаџи Лоја', Одавићеви 'Хеј, Словени' и Швабићев 'Повратак'. У првој и другој сезони позориште је приредило 632 представе. Позориште је пресељено у нову, намјенску зграду 15. октобра 1934. године. Наиме, друштво 'Змијање' дало је иницијативу за изградњу Дома краља Петра I Великог Ослободиоца. На земљишту уступљеном од градске општине, у периоду од августа 1933. до септембра 1934. године, према пројекту инж. Јосифа Голднера, изграђена је зграда у којој су били смештени позориште, музеј, друштво 'Змијање', КАБ, а од 1935. године и Народна библиотека са фондом од 6000 књига" (Народно позориште Републике Српске, 2024).

Народно позориште Републике Српске садашњи назив добија 1994. године, промијенивши статус и дотадашњи назив Крајишко народно позориште (1992–1994), а прије којег је дјеловало као Народно позориште Босанске Крајине (Симовић, 2011а: 215). Поред Народног позоришта Републике Српске, статус републичке институције културе има и Дјечије позориште Републике Српске, основано у Бањој Луци као градско дјечије позориште 1955. године (Дјечије позориште Републике Српске, 2024).

Народно позориште у Источном Сарајеву основано је 2022. године и налази се у новоизграђеној позоришној згради у Источном Новом Сарајеву (Донесена одлука о формирању Народног позоришта у Источном Сарајеву, 2022). Пут његове изградње тек почиње, а долазак до његовог оснивања био је више него тежак. Почетком рата у Босни и Херцеговини зграду Народног позоришта у Сарајеву освојиле су паравојне муслиманске формације, чиме је Србима онемогућен позоришни живот. Исто се десило са Камерним театром 55 и Позориштем младих, сарајевским позориштима у којима су српски глумци, редитељи и сценаристи оставили неизбрисив траг. Велики број српских умјетника и позоришних стваралаца

избјегао је или је одранијe живио у већински српским дијеловима града, у којима је формирано Српско Сарајево. С преко 120.000 становника у урбаним и субурбаним дијеловима, Српско Сарајево је током рата, без обзира на прву линију фронта и свакодневна страдања, имало потребу за позоришним животом. Власти Републике Српске су још 7. јуна 1992. године донијеле Одлуку о оснивању Народног позоришта Српске Републике Босне и Херцеговине, са сједиштем у главном граду (Латиновић, 2022: 95). Међутим, одлуку је било лакше донијети него спровести у дјело.

На иницијативу Давора Миличевића и Ненада Тадића, Раде Симовића и Љуба Божовића, којима се касније придружују Милован Пандуревић и други ствараоци, формира се *Сарајевска српска сцена* 1993. године, која изводи представу „Покојник у Народној скупштини" у Дому културе „Фамос" на Палама, а поводом Дана државности Републике Српске (Симовић, 2011а: 225; Симовић, 2011б: 28). На тадашњим Палама није било могуће одржати *Сарајевску српску сцену*, па се због тога *Срна фест*, као републичка културна институција коју је водио Раде Симовић, одлучује за сарадњу са општином Вогошћа и формирање *Сарајевског српског позоришта*. Општина Вогошћа је за потребе Сарајевског српског позоришта, уз политичку подршку Скупштине Града Српско Сарајево, а у периоду „од шест мјесеци трпећи муслиманске офанзиве и НАТО бомбардовања бивши Дом културе претворила у ПОЗОРИШТЕ са светским стандардима и нормативима" (Симовић, 2011а: 323). Трагедија по сарајевске Србе била је у томе што су највећи дијелови Српског Сарајева, а тиме и Вогошћа, потписом Слободана Милошевића, без икаквог објашњења и мимо интереса Републике Српске, предати у Дејтону 1995. године муслиманско-хрватском ентитету. Сарајевско српско позориште у Вогошћи постојало је само неколико дана и одиграна је, памте публика и њени савременици, једна представа у извођењу Народног позоришта Републике Српске из Бање Луке. Био је то емотиван догађај како за публику тако и за позоришне раднике. Сарајевске Србе чекао је нови егзодус и напуштање тек адаптираног позоришног објекта у Вогошћи (Симовић, 2011а: 323).

Све до 2022. године и формирања Народног позоришта у Источном Сарајеву, позоришни живот у овом граду почивао је на ентузијазму локалних умјетника, малим позоришним трупама, најчешће аматерским, затим сарајевским Србима, расутим широм Српске и свијета, а жељним да помогну одржавање и развој позоришног живота у Српском Сарајеву, те патриотски оријентисаним умјетницима широм српског простора. Захваљујући Међународном фестивалу малих сцена и монодраме, позоришна дјелатност

није прекинута у Српском, а касније Источном Сарајеву, ни након предаје већег дијела града у Дејтону 1995. године.

Позоришна умјетност међу сарајевским Србима има дугу традицију. Марко Марјановић даје преглед развоја позоришног живота у Сарајеву, којем су Срби дали највећи допринос: „Почеци позоришне умјетности у Сарајеву се везују за угледног српског трговца Максу Деспића, који је први организовао позоришне представе у граду на Миљацки, још за турског 'вакта'. На његовој идеји и визији, у каснијим 'ћесарским' годинама подигнут је прво Друштвени дом, који ће у послијератном времену слободе прерасти у Народно позориште, гдје ће свој ангажман наћи прве сарајевске глумице, Љубица Стефановић и Јелена Кешељевић, а бројна друга имена, углавном Срба, оставити неизбрисив траг у историји позоришне сцене Сарајева. Ношени жељом ка урбанизацији, модернизацији и културолошком просперитету, сарајевски Срби, махом имућни трговци и занатлије, настојали су да у свој град донесу све оне европске тековине у чијим благодетима су уживали током небројаних путовања и обилазака модерних градова и пријестоница, а које су имале ту срећу да се до њих не пружи рука „Порте". Једно од настојања српске грађанске елите у граду на Миљацки, који се тих година није простирао даље од Мариндвора, јесте било и формирање културе позоришта и театра. Путујући на Запад, Максо Деспић и његови синови почели су да стварају, а у врло брзом периоду и реализују идеју о оснивању прве позоришне трупе у свом граду. С обзиром на то да у то вријеме у Сарајеву није било изграђених објеката за потребе културе, Максо Деспић је као веома имућан и поштован Сарајлија, кога су уважавали и припадници других конфесија, одлучио да прве представе буду одигране у његовој приватној кући, која се и данас налази на лијевој обали Миљацке и свједочи о вишевјековном присуству Срба у Сарајеву, њиховој градској култури и начину живота. У овим првим представама глумци су били управо Деспићи, Максо и Никола, а на репертоару су се нашле углавном комедије. Максо и Мићо Деспић организовали су позориште угледајући се на енглеског конзула, извјесног Холмса. Занимљиво је да су у првом позоришту, како у Сарајеву тако и у цијелој Босни и Херцеговини, углавном играни комади Јована Стерије Поповића. Максо је толико труда уложио у развој идеје позоришта, да је чак и једну просторију у кући преуредио у Позоришну салу, чија се функција, поред приказивања представа, огледала и у простору гдје су Максо и потоњи Деспићи могли угостити значајне људе свога времена, као и представнике дипломатског кора у Сарајеву. Велика је била улога Максе Деспића у развоју сарајевске позоришне и уопштено културолошке мисли у Сарајеву. Иза њега

је остала кућа, као физички подсјетник на прво сарајевско позориште, али и идеја о развоју професионалне позоришне сцене у граду. Максина визија и идеја је у кратком периоду прихваћена и од стране новоуспостављене аустроугарске власти, па је Монархија 1897. године на истој обали Миљацке, само мало ниже од Деспића куће саградила Друштвени дом, који ће неколико деценија касније, доласком ослобођења, израсти у Народно позориште, прву професионалну позоришну кућу у Сарајеву. Народно позориште у Сарајеву основано је, а на темељима које је поставио и учврстио Максо Деспић, 17. 11. 1919. године, док је свечани чин отварања, у новембру 1921. године, припао Бранославу Нушићу, тадашњем начелнику Умјетничког одјељења Министарства просвјете и првом директору Народног позоришта у Сарајеву" (Марјановић, 2022).

Срби су, показују историјски радови, оставили велико позоришно насљеђе у Сарајеву и Босни и Херцеговини. Због тога је изградња позоришне зграде и формално отварање Народног позоришта у Источном Сарајеву логичан смјер изградње културних институција у Републици Српској. Поред Источног Сарајева, позоришне зграде и позоришта потребни су и другим градовима који имају услове за развој позоришне умјетности, што су ауторове препоруке властима и оправдана жеља, како би свијет драмског стваралаштва био доступан публици у цијелој Републици Српској.

Срна фест основан почетком Одбрамбено-отаџбинског рата био је један од значајнијих институција у пројектовању културних политика, културној анимацији, изградњи културних установа, промоцији и очувању српског националног идентитета. Раде Симовић, директор Срна феста, и неколико ентузијаста покренули су, поред оснивања позоришта у Српском Сарајеву, и низ позоришних фестивала у Републици Српској, те бројне друге манифестације. Један од најзначајнијих фестивала, покренут 1994. године залагањем *Срна феста* и локалних власти у Приједору, била је „Кочићева српска сцена", чије је постојање подстакло развој драмског стваралаштва у Републици Српској: „Послије првог фестивала почела су да се буде многа мала – камерна позоришта у Љубињу, Обудовцу, Требињу, Власеници, Милићима, Зворнику, Бијељини, Лукавици, Касиндолу, Градишци, Брчком, Бањој Луци и другим мјестима" (Симовић, 2011б: 29).

Највећи фестивалски изазов по *Срна фест* било је покретање и организовање Фестивала монодраме Републике Српске – „Хаџићи 95". Ријеч је о позоришном фестивалу одржаном у дијеловима Српског Сарајева током ратних дејстава, а без помоћи Министарства финансија Владе Републике Српске. У извјештајима *Срна феста* пише: „Ово је пионирски подухват, једна од најзначајнијих култур-

них манифестација која је одржана од 9. до 15. фебруара 1995. године, на првој линији фронта – уз подршку, чуђење и дивљење наших и свјетских медија. На фестивалу се такмичило шест представа (оригинални драмски текстови домаћих аутора) у изврсној интерпретацији професионалних глумаца РС и уз подршку и до сада незабележен интерес публике. Ближа историја светског театра не познаје податак да је завршено вече једног позоришног фестивала пратило 3000 посетилаца, а то се десило у Хаџићима 15. фебруара (ратне) 1995. године. Ово је податак којим би се поносиле све нације света и подржале све владе – осим наше! СРНА ФЕСТ је доживео, и то да на дан отварања фестивала у готово ненормалним условима – на 300 метара од непријатеља, пред пуном двораном и гостима из Грчке и СР Југославије, да кад потпредседник Државе Никола Кољевић, бираним речима велича тренутак – добије депешу у којој пише: 'Министарство финансија одбија захтев за суфинансирање фестивала уз образложење.....'" (Симовић, 2011а: 323).

Недуго по завршетку фестивала Раде Симовић, као сценариста, и Драган Елчић, као редитељ, почињу снимање документарног филма „Крстић" о егзодусу сарајевских Срба приказаном кроз ексхумацију палих српских војника, за шта је овај филм награђиван престижним наградама, укључујући „Гран при" фестивала у Београду и „Златни витез" добијен у Минску (Симовић, 2011а: 322).

Влада Српске Републике Босне и Херцеговине донијела је 10. јула 1992. Одлуку о оснивању Јавног филмског предузећа Српске Републике Босне и Херцеговине, са привременим сједиштем у Палама (Латиновић, 2022: 96). Ријеч је о културној установи *Срна филм*, једној од најважнијих културних институција, која је видео-формом освједочила Одбрамбено-отаџбински рат и страдања српског народа, а она је 2009. године трансформисана у *Кинотеку Републике Српске* (Кинотека Републике Српске, 2024).

Аудио-визуелни центар Републике Српске, формиран 2021. године у Бањој Луци, једна је од посљедњих институција културе основаних у Републици Српској. Њихов циљ је, како се наводи на званичном сајту, спровођење конкурса из области аудио-визуелних умјетности, организација едукативних радионица, подршка домаћим ауторима у њиховом раду и развоју, унапређивање међународне и регионалне сарадње (Аудио-визуелни центар Републике Српске, 2024).

Сарадњом Владе Републике Српске и Владе Републике Србије, 2013. године, основан је *Андрићев институт* у Вишеграду. Ријеч је о институцији којом руководи Емир Кустурица, а која има културни и научно истраживачки карактер: „Андрићев институт научној, академској и стручној заједници, као и широкој јавности, нуди један нови и

цјеловитији концепт у истраживању, организацији, повезивању и промоцији различитих идеја и сазнања, у духу захтјева времена и окружења, кроз истраживачке пројекте, научне студије, публицистику, конгресе, конференције, симпозијуме, научне скупове, семинаре, округле столове, радионице, организацију едукативних, промотивних и других посебних догађаја, не само на простору „Андрићграда", Републике Српске и Републике Србије, него и шире. Своје научне резултате из области друштвених и хуманистичких наука Андрићев институт остварује кроз рад пет одјељења и то: Одјељења за књижевност, Одјељења за српски језик, Одјељења за историју, Одјељења за филм и медије и Одјељења за османистику. Организовањем конференција, семинара, научних скупова, објављивањем зборника радова са научних конференција, монографија у којима се доносе научни резултати везани за одређене годишњице, периодичних публикација, развијањем своје библиотеке и галерије, Андрићев институт представља већ свуда препознатљиво научно и културно име. Андрићев институт установио је 2015. године 'Велику награду Иво Андрић' која се додјељује у двије категорије: За животно, књижевно стваралаштво, које представља укупни допринос књижевности и култури и За најбољу књигу објављену у Републици Српској и Републици Србији у години за коју се Велика награда додјељује" (Андрићев институт, 2024).

Поред културних, развијале су се спортске институције и такмичења у Републици Српској, посебно послије потписивања Дејтонског мировног споразума и окончања рата. Занимљиво је да су током овог процеса обновљени поједини српски спортски клубови и друштва угашени деценијама раније. То умногоме говори о снази српског памћења и жељи да се најбоље организације из српске историје обнове и развију. Овдје посебно истичемо обнову и изградњу сарајевске „Славије", коју годинама истражује историчар Александар Костовић[3], најзначајнијег српског клуба у Босни и Херцеговини између два свјетска рата.

3 „Славија" је назив за више клубова из различитих спортова са сједиштем у Источном Сарајеву. Основу савременог спортског друштва „Славија" чини истоимени фудбалски клуб, основан 1908. године. О сарајевској „Славији", њеној историји и значају, годинама пише Александар Костовић: „Историја Славије између два свјетска рата је историја спорта БиХ и у буквалном смислу те ријечи историја сарајевских Срба. Све почиње 1908. када ученици 6. разреда сарајевске гимназије, након боравка у Загребу гдје су се упознали са правилима фудбалске игре, доносе прву фудбалску лопту у Сарајево. Међу најистакнутијим тадашњим сарајевским гимназијалцима били су Феодор Лукач и Емил Најшул који су се познавали још из нижих разреда гимназије које су похађали у Тузли. Поред њих треба споменути и Стеву Јокановића, Здравка Јефтановића и Свету Геровца. То су све били иницијатори оснивања првог фудбалског клуба на просторима Босне и Херцеговине. Клуб су назвали 'Средњошколски спортски клуб'. У *Политикином* тексту насталом 30 година касније поводом јубилеја Славије написано је да су клуб 'основали ђаци српски оријентисани и надахнути идејама словенства и југословенства. Другим речима дечаци који су постали на-

Изградњом политичких, безбједносних, економских, просвјетних, културних и спортских институција Република Српска је током рата и послије њега заокружила процес институционалне изградње поставши држава по свему осим по међународном признању. Зашто није дошло до њега, анализирамо у сљедећем поглављу.

ционални борци и мученици, а доцније први пионири организованог спорта у слободној држави. Клуб није имао званични карактер, а према томе ни јавно руководство, него се Феодор Лукач сматрао његовим предсједником, а благајник је био Здравко Јефтановић и он је водио бригу о чланарини која је износила једну круну мјесечно. У првој оснивачкој групи били су омладинци – Лукач, Најшул, Јефтановић, Јокановић, Сулејманпашић, Радовић, Геровац, Бугарски, Самарџија, Караман, Зовко, Човић, Матановић….'" (Костовић, 2016). Осим фудбала, наводи Александар Костовић, „иста екипа младића је у Сарајево донијела и планинарство и атлетику и при томе организовала први лакоатлетски митинг у БиХ. Увели су спортско пливање и покренули скијање на околним планинама. У то вријеме у Сарајеву су постојала два центра: Гимназија и Хотел 'Европа' из којих су полазиле све културне и спортске активности. Управо у хотелу 'Европа' договаране су будуће активности, а све је било олакшано тиме што је Здравко Јефтановић био син власника 'Европе'. Током балканских ратова 1912. и 1913. године развио се у клубу национални покрет тако да је поред спортског добијао и национални карактер, а већина чланова клуба су се укључили у рад 'Младе Босне'. У тим годинама дошло до подјеле јер су се од 'Средњошколског спортског клуба' одвојили хрватски фудбалери који су приступили раније основаном 'Хрватском спортском клубу' који ће касније добити име САШК. Они који су остали назвали су се 'Српски спортски клуб'. Међутим, пред те младиће се испријечила администрација, односно тадашња власт. Угледни представници др Душан Јефтановић и Јово Шошић борили су се да нови клуб добије јавно-правни статус. Нису успјели у тим жељама пред влашћу која није била благонаклона српским идејама. Ипак, то није спријечило 'Српски спортски клуб' да развије своје успјешне активности, а тешкоће пред којим се нашао 'Српски спортски клуб' ујединиле су све његове чланове и симпатизере. Направљено је ново игралиште код 'Чурчић-Виле' које је задовољавало тадашње услове и потребе фудбалске и атлетске екипе, али Сарајевски атентат прекида планиране спортске активности, а у наредним данима, ношена антисрпском хистеријом, руља је разорила игралиште и сав инвентар спалила, а доста чланова клуба је похапшено. Клуб је за вријеме рата дао 15 официра, пребјеглица у Русију, а затим српских добровољаца. Они су под вођством Стеве Геровца основали 'Српски спортски клуб' у Одеси и око себе окупили све наше људе који су се тамо затекли. Играчи су били из Соколских удружења тако да је клуб у неком облику наставио свој рад и током Првог свјетског рата. Након завршетка Првог свјетског рата вратили су се из војске многи чланови клуба, па су заједно са млађим друговима који су остали у Сарајеву одлучили да обнове 'Српски спортски клуб'" (Костовић, 2016). Године 1921. „Српски спортски клуб" мијења име у „Славија", а 1925. године гради репрезентативан стадион на Маријин двору, у то вријеме највећи и најмодернији у Босни и Херцеговини. Нацистичка окупација и стварање Независне Државе Хрватске донијели су терор и геноцид над Србима. Све што је било српско предвиђено је за уништење, па и клубови под именом „Славија". Завршетком Другог свјетског рата власти Савеза комуниста Босне и Херцеговине нису дозволиле обнову сарајевске „Славије". У ранијим истраживањима писали смо да је ова „одлука била бесмислена јер је Славија била антифашистички клуб. Штавише, дио њених играча и управе био је у партизанима или близак њима. Овакав развој догађаја није спријечио велики број Срба да сачувају успомену на Славију. То је довело до обнове клуба деведесетих година, у вријеме рата у Босни и Херцеговини. Клуб је обновљен у Сарајеву, из којег је пресељен у Српско (данас Источно) Сарајево 1995. године. И поред свих историјских и актуелних оспоравања и недаћа, „Славија" још увијек опстаје. И као што 'Селтик' историјски представља симбол отпора католичке мањине и њихових сиромашних радника у Шкотској, тако и „Славија" представља симбол отпора, страдања и обнове Срба у Сарајеву, али и у цијелој Босни и Херцеговини. Уз бањолучки 'Борац', 'Славија' је несумњиво један од историјски најзначајнијих клубова у Републици Српској" (Симовић, 2019: 58)

4.4. Мировне конференције за Босну и Херцеговину и конгресна политика великих сила: од Лондона до Дејтона

Мировне конференције за Босну и Херцеговину показале су малициозност главних актера униполарног свијета, разарајућу самоувјереност и самодопадност Сједињених Америчких Држава, неоколонијалне политике западног свијета, њихове агресивне кампање и кршења норми међународног права. С друге стране, овај процес показао је истовремено снагу и издржљивост српског народа и његовог ратног руководства. Притисци на Републику Српску, током мировних преговора, од 1992. до 1995. године, били су најтежи удар србофобних елита на српски народ и његов суверени простор послије Другог свјетског рата. Тешко је пронаћи примјер такве координације медијског сатанизовања, квазинаучног прекрајања историје, дипломатских и економских притисака, санкција као инструмента остваривања хегемоније атлантистичког свијета, и на крају војне интервенције, којима се покушавала „обуздати" Република Српска и „приморати" на вољу и агенде неолибералних кругова Запада.

У овом дијелу рада истражујемо мировне преговоре за Босну и Херцеговину на бази релевантних научних радова и докумената. Међутим, прије него што се упустимо у тај процес, будуће истраживаче усмјеравамо, остављајући истовремено простор и себи за даља научна истраживања, ка концепцијама које су Босну и Херцеговину посматрале у ширем контексту рјешавања проблема завршетка изградње националних држава на Балкану, а не само као изоловани проблем на који се фокусирао политички Запад деведесетих година 20. вијека.

Балканске нације почињу изградњу својих модерних држава у 19. вијеку, а једна од кључних тачака спорења било је српско овладавање Босном и Херцеговином. Ово је парадоксално јер је Босна и Херцеговина вијековима била већински српски простор, дио српске државе или српских држава, у зависности од средњовјековних односа српских феудалаца, али и геополитичких околности, па је било легитимно српско право на њену територију. Осим тога, хтијење већинског српског народа у Босни и Херцеговини било је усмјерено ка стварању јединствене српске државе. Ово је било у супротности са османским, германским и хрватским интересима.

Исламизовани дио српског народа у Босни и Херцеговини постао је жртва манипулације, прво османских, а потом аустроугарских власти. Инсистирајући на особености босанских муслимана, коју је највећи дио муслиманских елита прихватио као основу за

стварање засебне нације, дошло је до раздора унутар српског народа у Босни и Херцеговини. Процес стварања муслиманске нације довршен је у вријеме једнопартијске диктатуре Савеза комуниста Југославије, а бошњачке у доба неолибералне хегемоније свијетом током деведесетих година 20. вијека. Осим фабрикованог стварања муслиманске, а касније бошњачке нације, међу босанским муслиманима развијан је снажан антагонизам према православним Србима, из чега су проистекли бројни сукоби и ратови. Слично је било са католичким становништвом, које је усљед агресивне кроатизације, још током 19. вијека, постало перјаница данашњег хрватског национализма. Формула свих иностраних освајача, као и оних ентитета и субјеката који су на било који начин жељели да овладају Босном и Херцеговином, била је цезаристичког типа „завади па владај". То се показало успјешним политикама с обзиром да домаће становништво, посебно муслиманско и католичко, није било способно да препозна ове политике и одупре им се.

Плуралност Босне и Херцеговине, њени унутрашњи сукоби и геополитички интереси великих сила према њој учинили су је предметом међудржавних и геополитичких расправа на Берлинском конгресу 1878, затим на Јалти 1943, те у коначном, у преговарачком процесу током деведесетих година 20. вијека, окончаном у Дејтону 1995. године. У јавном простору, током ратова деведесетих година, јављале су се разне опције подјеле Босне и Херцеговине, често непровјерене или лоше интерпретиране, као што је била наводна српско-хрватска (Милошевић–Туђман) долинама ријека Босне и Неретве (што је идеја још са Јалте) (Delalić, 2022, Туђман и Милошевић договарали поделу БиХ, 2013, Janković, 2022 и сл.). Слична ситуација била је с јужном српском покрајином Косово и Метохија која је од некадашњег средишта српског етничког простора и средњовјековне српске државе временом, усљед планске колонизације Албанаца од стране османских власти, постала већински албански простор. Посебно је албански елемент, демографски и политички, овладао Косовом и Метохијом послије геноцида учињеног над Србима током Другог свјетског рата и одбијања титоистичке Југославије да косовским и метохијским Србима омогући повратак на предратна станишта. Због тога се прије, а и током ратова деведесетих година, код дијела политичара јавља идеја о српско-албанској подјели Косова и Метохије као дио свеукупног процеса завршетка изградње националних држава на Балкану (Ћосић: Милошевић је одбио подјелу Косова 1991. године, 2011).

Током деведесетих година, али и послије њих, усљед криза двијехиљадитих година (неуспјех дејтонске Босне и Херцеговине, „Мар-

товски погром" над Србима на Косову и Метохији, распад Србије и Црне Горе, албанско-македонски сукоби и слични догађаји), покренуло се питање завршетка изградње националних држава на Балкану и заокруживања националних територија као легитимно и научно релевантно. Због тога и не чуде нон-пејпери на ову тему који с времена на вријеме „испливају као случајност" у јавни простор (Миладиновић, 2021, Медији објавили „нон пејпер" који је Јанша наводно упутио у Брисел, 2021). Иако ова промишљања и свједочења нису озбиљно разматрана у јавном простору, она су истраживачки изазовна па их због тога вриједи поменути у овом раду[4].

Већина наведених идеја и иницијатива дешава у вријеме ратова деведесетих година 20. вијека, али су поједине од њих, као што видимо из нон-пејпера, преживјеле до данас и још увијек се активно размишља о њима. Све ове идеје и иницијативе скривено, а неке и отворено, подразумијевају тзв. „планско пресељење" становништва што, у пракси којој смо свједочили у грађанским ратовима и НАТО агресији, подразумијева етничко чишћење. Нека савремена тумачења говоре о тзв. „добровољном пресељењу", гдје би људи који остају изван својих националних држава практично демократски изгласали „добровољну самоделокацију, размјену имовине и капитала", што граничи са немогућим.

Разлог због чега покрећемо ово питање у оквиру овог поглавља јесте његова потенцијална политичка и друштвена реализација,

4 Када је ријеч о Босни и Херцеговини, једна од идеја још из деведесетих година 20. вијека била је, поред наведене „Милошевићев–Туђманове" подјеле из Карађорђева, њена тронационална дезинтеграција. Она би пратила територијални распоред ратних република: Босне и Херцеговине, Српске и Херцег-Босне. При овој расподјели, која је подразумијевала минималне територијалне корекције, српски простори (највећи дио Крајине, Посавине, Подриња, Источна Херцеговина и дијелови Сарајева (вјероватно с границом на ријеци Миљацки)) ушли би у састав уједињене српске државе, хрватски простори (Западна Херцеговина, већи дио Мостара, дијелови Средње Босне и Посавине) интегрисали би се у хрватску државу, док би већински бошњачке територије чиниле Републику Босну и Херцеговину (или само Републику Босну). Слични приједлози могли су се чути међу свједоцима времена и за етничку подјелу Косова и Метохије (при чему би Србија задржала сјевероисточне дијелове јужне српске покрајине). Овдје је ријеч о о обједињавању територија које су у датом тренутку биле под контролом одређених националних скупина уз територијалне уступке и корекције у виду коридора, стратешких кота, излаза на Јадранско море, већих ријека, планинских врхова и слично. Поред ове, постојале су идеје и промишљања, поједина само усмено казивана аутору и невјеродостојна, која су подразумијевала радикалне етнотериторијалне измјене. Ријеч је о великом помјерању и замјени становништва у циљу стварања компактних националних територија и држава. Ове су концепције подразумијевале усмјеравање Хрвата ка простору постојеће Републике Хрватске, ојачавајући њену границу хрватским просторима у југозападној Босни и Херцеговини. Бошњаци би се од централних усмјеравали ка сјеверозападним дијеловима Босне, док би Срби територијалну компактност постигли уједињењем Србије (по завршетку етничке подјеле Косова и Метохије), Црне Горе, те сјеверних, сјевероисточних, источних и југоисточних дијелова Босне и Херцеговине, у јединствену националну државу. Овдје су у питању разне варијације и територијалне комбинаторике.

које треба да се плаше сви они који желе добро људима и простору у којем живе. Легитимно је да ове теме буду дио научних радова и јавне расправе, па чак и политичких преговора, али мора да се зна њихова ризичност, сложеност и сви изазови који проистичу из промишљања о њима. То нису само „пука теоретисања", „идеје које завршe на полицама библиотека" или „документи које политичари похране у своје ладице". Често ове идеје и иницијативе „опију људе" и „уведу их у политичку акцију", а она може да има трагичне посљедице. Управо због свега наведеног, историја нас учи да је свако питање промјене етничких и државних граница, посебно на Балкану, завршавало у трагичним сукобима и девастацији, што нико хуман не жели да се понови.

У даљим пасусима анализирамо преговоре за окончање политичке и институционалне кризе у Босни и Херцеговини. На ову тему писано је доста научних радова и књига. У њих укључујемо и наша раније истраживања, а посебно научну монографију под називом „Народ, партије и демократија у Босни и Херцеговини", објављену 2019. године (Симовић, 2019).

Иако стално излазе нови научни радови, не можемо да се отмемо утиску да су они, уз мала помјерања постојећег знања, и даље упућени на раније анализе и закључке. Због тога се у овом поглављу, слично као и у раније написаној и горе поменутој научној монографији, усмјеравамо на провјерене ауторе и њихове радове (Begić, 1997, Bugarel, 2004, Kasapović, 2005, Nešković, 2013, Антић и Кецмановић, 2016), како бисмо комплетирали ширу слику нашег истраживања о Републици Српској, њеном настанку, развоју и представничкој демократији.

Ослањајући се на научне радове поменутих аутора, као и на наша раније објављена истраживања (Симовић, 2019), дајемо кратак преглед мировних преговора које Радомир Нешковић назива „синтезом арбитражног процеса великих сила у рјешавању кризе у Босни и Херцеговини" (Nešković, 2013: 181). Процес преговарања почиње у Лондону, почетком деведесетих година 20. вијека, а у контексту рјешавања југословенске кризе. Ксавије Бугарел наводи да се процес преговарања за Босну и Херцеговину одвијао по фазама. „Европска фаза", „Заједничка фаза Европска заједница / ОУН", „Прва ОУН фаза", „Друга ОУН фаза", „Фаза 'Контакт групе'" и „Фаза разилажења", и оне су одређене према степену моћи и нивоу заинтересованости одређених иностраних актера за рјешавање кризе у Босни и Херцеговини (Бугарел, 2004: 201–210). Наведено тумачење користили смо за објашњење мировних преговора за Босну и Херцеговину у књизи под називом „Народ, партије и демократија у Босни и Херцеговини" (Симовић, 2019: 146–147). Тада смо истакли

да су у оквиру наведених фаза преговарања настали „сљедећи мировни планови и рјешења: Кутиљеров план (фебруар–август 1992), Венс-Овенов план (јануар–март 1993), Овен-Столтембергов план (јун–децембар 1993), Вашингтонски споразум (март 1994), План Контакт групе (мај–јуни 1994) и Дејтонски мировни споразум (октобар– новембар 1995)" (Симовић, 2019: 147).

У даљој анализи дајемо краћи преглед наведених споразума, њихових основних карактеристика и разлога неуспјеха: „Кутиљеров план (фебруар–август 1992), дошао је у вријеме остваривања независности Босне и Херцеговине, проглашења самосталности Републике Српске и почетка војних сукоба. У том контексту Чедомир Антић и Ненад Кецмановић пишу: 'Европска економска заједница одлучила је већ 6. априла да безусловно призна СР Босну и Херцеговину као независну државу. Истога дана српско становништво преузело је власт у стратешки важним градовима Зворнику и Фочи. Већ сутрадан, Сједињене Америчке Државе признају независност Босне и Херцеговине. Српска Република Босна и Херцеговина и сама је прогласила независност. У Сарајеву Специјалне јединице Драгана Викића, Зелене беретке и Патриотска лига почињу да врше терор над Србима у већински муслиманским и хрватским дијеловима града. Тако су муслиманске трупе Армије Р. БиХ 16. маја заузеле Пофалиће и масакрирале српске цивиле' (...). Оваква атмосфера тражила је озбиљно мировно рјешење и стратегију. Оно је понуђено од стране Жозеа Кутиљера, иностраног изасланика и преговарача. План је признавао независност Босне и Херцеговине, али и децентрализован политички систем у њој. Она је имала бројне институције и механизме у којима је гарантован национални паритет и узајамни вето. План је предвиђао подјелу Босне и Херцеговине на федералне јединице са јасним националним предзнаком. Овај план је, уз често спомињано лобирање америчког дипломате Ворена Цимермана, одбио Алија Изетбеговић. Сљедећи приједлог европских дипломата био је план Сајруса Венса и Дејвида Овена, познат под називом 'Венс-Овенов план' (...). Овај план је такође признавао независност Босне и Херцеговине и предвиђао је федерално државно уређење. Структуру земље требало је да чини десет националних провинција, док је за Сарајево предвиђен посебан статус. План је послије низа турбуленција на релацији Слободан Милошевић – вођство Републике Српске, и спроведеног референдума, одбачен у Републици Српској због бројних примједби. Највеће су биле у вези са територијалним разграничењем федералних јединица. Исте године европски преговарачи Дејвид Овен и Торвалд Столтемберг нуде 'Овен-Столтембергов план' (јун–децембар 1993). Као и претходни планови, он полази од при-

знавања независности Босне и Херцеговине, али и битно другачијих рјешења од претходних планова. По први и једини пут предвиђено је конфедерално уређење Босне и Херцеговине. Ово је био искорак европских дипломата ка снажнијим центрифугалним тенденцијама, умјесто дотадашњих центрипеталних, што је посебно изражено у чињеници да су три националне републике у Босни и Херцеговини имале право на отцјепљење. План је одбацила бошњачка страна, што је изазвало политичке и војне сукобе унутар ње (Алија Изетбеговић – Фикрет Абдић). Послије пропасти 'Овен-Столтемберговог плана' посредовање у преговарању преузима дипломатија Сједињених Америчких Држава. У почетку свог дјеловања методолошки приступају рјешавању једног конфликта (бошњачко-хрватског), како би касније ријешили и други (однос муслиманске и хрватске стране према српској). Првонаведени конфликт завршен је 'Вашингтонским споразумом' (март 1994), којим је створена муслиманско-хрватска федерација. У овим процесима дипломатија Сједињених Америчких Држава ослонила се на помоћ Хрватске која је зависила од иностраних фактора, а која је имала снажан утицај на хрватске лидере у Босни и Херцеговини. Рјешавање конфликта између сада јединственог муслиманско-хрватског ентитета и Републике Српске био је тежи и захтјевнији процес. Он је доживио неуспјех одбијањем Плана контакт групе (мај– јуни 1994). План који је одбила Република Српска био је доста сличан касније усвојеном плану из Дејтона и нудио је широк степен децентрализације" (Симовић, 2019: 147–148).

Једно од кључних питања које су постављали српски народ и елита током југословенске кризе и арбитражног процеса великих сила за Босну и Херцеговину, а касније и НАТО бомбардовања Савезне Републике Југославије, јесте: гдје је толико очекивана подршка Руске федерације Србима? Љубав Срба према Русима и Русији је велика, неупитна, понекад чак и ирационална и на штету сопствених интереса, али чврста, постојана и утемељена у православној саборности, словенској народности и везама које сежу у дубину средњег вијека и доба владавине Ивана Грозног. Без руске помоћи Србија не би обновила своју државност на Берлинском конгресу 1878. године, а не би успјела ни да издржи Први свјетски рат гдје јој је једини искрени савезник било моћно Руско царство и династија Романов.

Међутим, Русија у доба Бориса Јељцина била је у магновењу, а њена политика талац неолибералних кругова који су преузели контролу над бројним функцијама и процесима у Кремљу, а посебно над дипломатијом. Као једног од највећих штеточина по српске интересе и српско–руске односе, те по само Русију, Јелена Гускова

истиче Андреја Козирјева, министра иностраних послова Руске Федерације. Његова скоро па фанатична прозападна и неолиберална оријентација учинила је велику штету српском народу, али и самој Русији.

Истражујући овај период савремених српско–руских односа Јелена Гускова пише: „Руска дипломатија на Балкану током свих година кризе одликовала се недосљедношћу, несавјесношћу, немарношћу која се граничи с криминалом. Час нисмо жељели да сарађујемо са Милошевићем и условљавали смо своје учешће у рјешавању југословенске кризе смјеном режима у Југославији, захтијевајући одлазак 'националбољшевика' и њихових лидера (1992. године), час смо га вољели до те мјере да смо преговарали само са Београдом; ставили смо свој потпис на све резолуције Савјета безбједности о пооштравању санкција, а увјеравали смо руководство Југославије да улажемо мукотрпне напоре да оне буду укинуте, уврталиси смо руке Београду непрестано тражећи од њега уступке, а сами нисмо испунили обећања; пријетили смо да нећемо допустити бомбардовање српских положаја у Босни и Херцеговини, али нисмо чинили ништа поводом тога; наступили смо као гарант Дејтонског мировног споразума, а бацили смо Босну на милост и немилост представницима НАТО-а: жалили смо се на фашистичке методе поступања према српском становништву у Хрватској и уручили Франьи Туђману Орден маршала Жукова. И коначно, нешто касније, током 1999. године, осудили смо агресију НАТО-а на Југославију, али не само да нисмо помогли већ смо на најгрубљи начин преко Черномирдина натјерали ту земљу да прихвати најгоре могуће услове капитулације" (Гускова, 2023: 382).

За све руске грешке и огрешења према Србији и Републици Српској српски народ је проналазио објашњења и праштао Русији, како то нескривено и с емоцијама истиче Јелена Гускова. Као да су међу првима, а вјероватно и јесу, Срби схватили све замке неолибералног Запада, сву моћ њихових обавјештајних служби, тинк-тенкова, медија и стипендирања, кроз које је долазила брутална индоктринација дијела елита у свим државама свијета, јављајући се у облику тешког вируса аутошовинизма и деструкције. Југословенска криза и страдање српског народа су током деведесетих година, истиче у својим говорима и размишљањима Жељко Будимир, помогли Русији да се освијести и схвати све замке које јој је приредио неолиберални Запад. Тиме је улога Срба, као великог историјског народа, поново добила планетарни значај. Послије НАТО бомбардовања српског народа 1995. и 1999. године Русија поново долази себи, враћа се суверенизму и иде, с Кином и сличним државама, у изградњу мултиполарног свијета, о чему пишу бројни

стручњаци из области међународних односа. Нема сумње да је једна од прекретница у редефинисању савременог свијета међународних односа било НАТО бомбардовање Републике Српске 1995. године, а касније и потписивање мировног споразума у Дејтону.

Прије него што је организована мировна конференција у Дејтону, њени креатори предвођени администрацијом Била Клинтона покренули су војне нападе на Републику Српску како би ослабили њену преговарачку позицију, прије свега када је ријеч о њеној територији: „У намјери да Републику Српску што ефикасније сведе на унапријед заданих 49% територије БиХ, а користећи се недоказаним ставом о српској кривици за злочин почињен на сарајевској пијаци *Маркале*, НАТО снаге су 30. 8. 1995. почеле акцију бомбардовања Републике Српске под називом *Намјерна сила* и *Мр̄тво око* која је трајала до 13. 9. 1995. У овој операцији коришћене су забрањене бомбе са осиромашеним уранијумом. У намјери спречавања комуникације порушени су сви радио и телевизијски предајници. У нападима НАТО-а страдали су и цивили у РС. Овако координисане акције муслиманских, хрватских снага и НАТО-а већ средином октобра извршиле су свој циљ. Република Српска је била сведена на мање од 49% територије БиХ" (Илић и др., 2018: 353).

Бојан Б. Димитријевић пише: „Паралелно са каснијом фазом ваздушних удара и успехом Холбруковог присиљавања Срба да седну за преговарачки сто, са Запада Босанске Крајине почиње офанзива регуларних снага Републике Хрватске и Армије БиХ. Мада није директно подржавала муслиманско-хрватске снаге, авијација НАТО је дејствима у дубини и по комуникацијама отежавала ионако тешко стање у коме се нашла Република Српска и њена војска" (Димитријевић, 2023: 358). Пад Републике Српске Крајине, а затим и тринаест западнокрајишких општина, посљедица су НАТО напада и одсуства помоћи власти Савезне Републике Југославије. Република Српска у коју је само из Републике Српске Крајине дошло 250.000 избјеглица била је на прагу хуманитарне катастрофе.

Називи НАТО акција *Намјерна сила* и *Мр̄тво око* су, у најмању руку, морбидни. Они су антихришћански и антицивилизацијски. Сами ови називи говоре о злочиначкој концепцији њихових креатора. О размјерама злочина и напада НАТО пакта на Републику Српску свједоче не само убијени војници већ и цивили, њихово свјесно и систематско тровање уранијумским бомбама које су касније проузроковале смрт хиљада људи са простора који су бомбардовани, посебно Срба из Хаџића, разорена привредна и цивилна инфраструктура. Ово је био злочин без преседана у историји НАТО савеза. Четири године касније учиниће још већи злочин бомбардовањем Савезне Републике Југославије. Године 1995. и 1999. биле

су борба „Давида и Голијата". Нажалост, српски народ, као Давид у овом поређењу, херојски се борио и остварио више него што је то ико могао да замисли. Но, борба мале Републике Српске и касније Савезне Републике Југославије, прве са једва милион и по, а друге са десет и по милиона људи и слабим економијама и војскама, против НАТО савеза иза којег стоје стотине милиона људи њихових чланица, више од пола свјетске економије и највећи војни капацитети у историји свијета, била је одмах осуђена на неуспјех. Међутим, жилавост српског народа и отпор записан у генима дуге историјске борбе против окупатора и неправде сачувао је Републику Српску и Србију. Осакаћене, девастиране, подијељене, али ипак живе и на путу опоравка. Потврда Републици Српској да је жива и да није поражена стигла је кроз њено међународно признање као државотворног ентитета у оквиру Босне и Херцеговине на мировној конференцији у Дејтону 1995. године.

Кутиљеров план (1992)

(Преузето 29. 7. 2024 са NSRS_1991–2011.pdf (narodnaskupstinars.net))

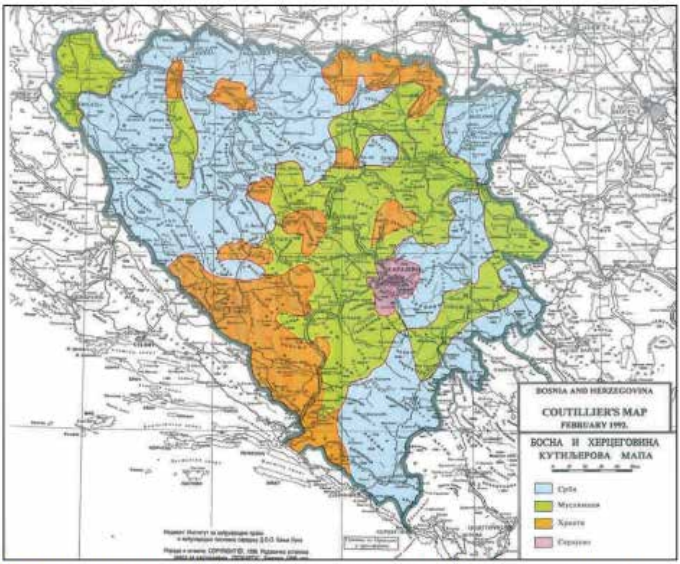

Кутиљеров план – по коме би Босна и Херцеговина била држава са три конститутивне јединице (републике) које би чиниле Савезну Републику Босну и Херцеговину ★
Coutillier's plan – according to which Bosnia and Herzegovina should be a state of three constitutive units (republics) that would comprise the Republic of Bosnia and Herzegovina

Венс–Овенов план (1993)

(Преузето 29. 7. 2024 са NSRS_1991–2011.pdf (narodnaskupstinars.net))

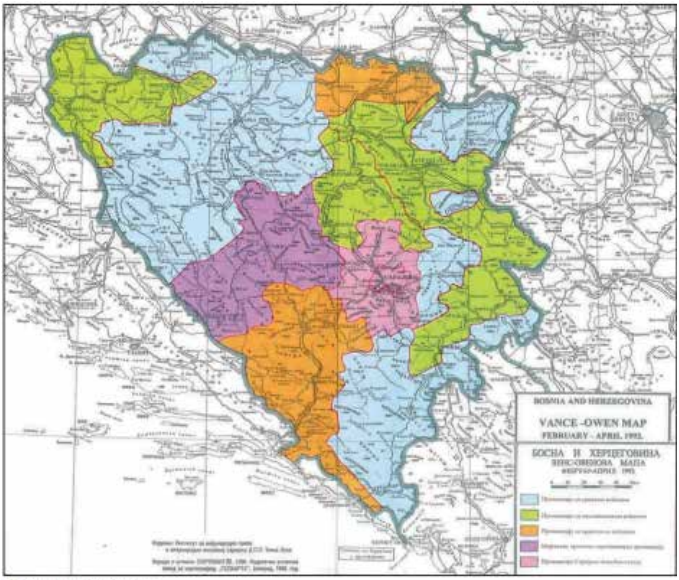

Венс–Овенов план ● *Vance-Owen's Plan*

Овен–Столтембергов план (1993)

(Преузето 29. 7. 2024 са NSRS_1991–2011.pdf (narodnaskupstinars.net))

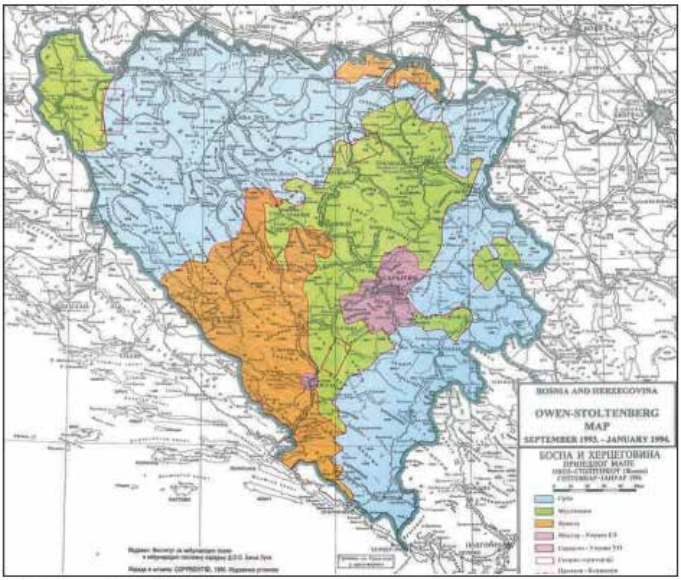

Овен–Столтембергов план ● *Owen-Stoltenberg plan*

План Контакт групе (1994)

(Преузето 29. 7. 2024 са Maps of peace plan proposals before and during the Bosnian War (kshs-jugoslavija.blogspot.com))

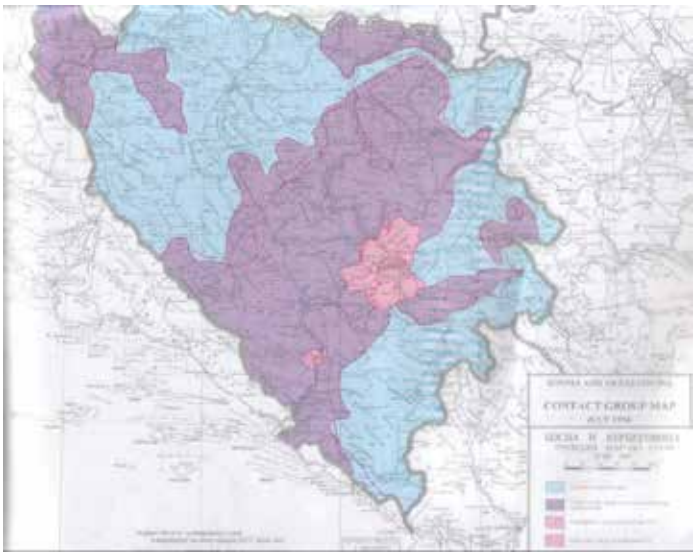

Дејтонски мировни споразум (1995)

(Преузето 29. 7. 2024 са NSRS_1991–2011.pdf (narodnaskupstinars.net))

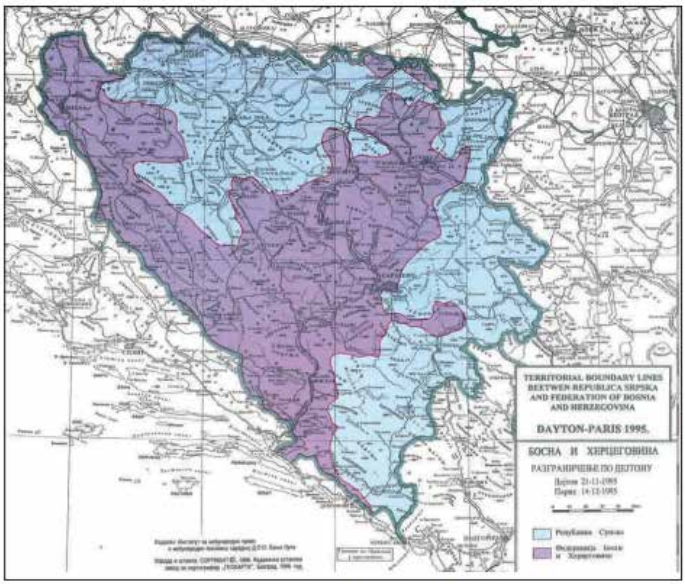

Разграничење између Републике Српске и Муслиманско-хрватске федерације по Дејтону у новембру 1995. године ● Demarcation between the Republic of Srpska and the Muslim-Croatian Federation after Dayton in November 1995

4.4.1. Дејтонски конгрес и његове контроверзе: Српско Сарајево, Брчко и стратешке коте

Преговорима у Дејтону, осим поменутог напада НАТО пакта на Републику Српску, претходио је низ конгреса у организацији великих сила за рјешавање унутрашњих политичких и војних сукоба у Босни и Херцеговини. Тиме су дефинисане двије категорије. Прва је да су велике силе, преговарајући са све три зараћене стране у Босни и Херцеговини, признале њихов једнак статус и верификовале, свјесно или несвјесно, сукоб у Босни и Херцеговини као грађански рат, а друга је да су организацијом преговора око рјешавања кризе у Босни и Херцеговини вратиле у међународни јавни простор конгресне политике великих сила као модел рјешавања криза на одређеним просторима. Тако је 117 година послије одржавања Берлинског уприличен Дејтонски конгрес на којем је одлучивано о судбини овог простора (детаљније видјети у Симовић, 2023).

Прије организације конгреса у Дејтону преговори су вођени у Женеви и у Њујорку. Сједињене Америчке Државе нису дозволиле да доживе неуспјех сличан плану Контакт групе из 1994. године па су првобитно постигли са зараћеним странама споразуме у Женеви (8. 9. 1995) и Њујорку (26. 9. 1995), којима је регулисан највећи дио спорних питања, прије свега конституционалних одредби. Нова фаза била је делегитимисање политичког врха Републике Српске, којем преговарачки тим Сједињених Америчких Држава није вјеровао, прибојавајући се њиховог принципијелног става око најважнијих питања за Републику Српску. Због тога је дефинисан и спроведен стратешки план америчких представника да власти Републике Српске развласте и да њихово право да одлучују о себи препусте Слободану Милошевићу.

О преддејтонским притисцима на Републику Српску, НАТО бомбардовању, оптужницама за ратне злочине Међународног суда правде у Хагу против политичких лидера и војних команданата Републике Српске, а посебно о санкцијама које је Републици Српској увела Савезна Република Југославија предвођена Слободаном Милошевићем, писали смо у нашим ранијим истраживањима. У њима, користећи бројна свједочанства и научне радове, закључујемо: „Сви ови процеси утицали су на то да посланици у Народној скупштини Републике Српске пристану и дају сагласност за именовање Слободана Милошевића као свог главног преговарача на Конгресу у Дејтону. Слично као и на Берлинском конгресу, у расправи и доношењу одлука о својој судбини Срби из Босне и Херцеговине нису могли равноправно да учествују. Чињеница да је Слободан

Милошевић добио легитимно право Народне скупштине Републике Српске да одлучује о њеној конституционалној будућности, без обзира на то што није њен држављанин, изгледа у најмању руку чудно. Овдје је несумњиво ријеч о феномену 'изнуђеног пристанка'. То је стање у којем не постоји стварна воља већ се низом условних фактора условљавани актер тјера да оствари пристанак на одређену активност коју формално легитимише као своју без обзира на постојање његовог суштинског отпора према томе" (Симовић, 2019: 153).

У истом истраживању цитирали смо Николу Поплашена, којег и овдје користимо због тачности оцјена које износи и политичке парадоксалности коју критикује: „То је једна необична историјска ситуација када у име једне државе свој потпис ставља представник друге државе са којим је та држава у сукобу. Блокада на Дрини не представља ништа друго него санкције Србије према Републици Српској. У исто вријеме предсједник те државе заступа интересе народа који је блокирао и онемогућио у реализацији њихових политичких и других циљева. Према томе, та нелогичност је допринијела још већом нелогичности што су људи Републике Српске овластили Слободана Милошевића па се тако парадокс диже на квадрат и налазимо се пред једним историјским чвором о коме ће се тек са историјске дистанце моћи писати потпуније и зрелије" (Поплашен, 1998: 39).

Дејтонски конгрес трајао је двадесет дана окупивши велики број преговарачких тимова: „На преговорима у Дејтону учествовале су Делегација Републике / Федерације Босне и Херцеговине, Делегација Савезне Републике Југославије, Делегација Републике Хрватске, Делегација Сједињених Америчких Држава, Делегација Европске уније, Делегација Републике Француске, Делегација Савезне Републике Њемачке, Делегација Уједињеног Краљевства Велике Британије и Сјеверне Ирске и Делегација Руске Федерације. Иако нису могли да одлучују, у српској делегацији нашли су се представници Републике Српске предвођени Николом Кољевићем и Момчилом Крајишником. Заједно са Слободаном Милошевићем, пред пут су усагласили заједничке преговарачке циљеве. Током преговора представници Републике Српске су све више маргинализовани, а српска преговарачка стратегија је постала израз самоволје Слободана Милошевића. То умногоме потврђује процес његове предаје највећег дијела Српског Сарајева Федерацији Босне и Херцеговине и омогућавање арбитражног процеса за Брчко, чиме је угрожен витални коридор према Босанској Крајини, најбројнијем и највиталнијем простору Републике Српске" (Симовић, 2019: 154–156).

Споразум је парафиран 21. новембра 1995. године у Дејтону (ваздухопловна база „Рајт Петерсон"), а потписан 14. децембра 1995. године у Паризу, те га је по свом карактеру међународни мировни уговор састављен од једанаест анекса: „Анекс 1А Војни аспекти мировног рјешења, NATO-SOFA Босна и сродна пропратна писма, NATO-SOFA Хрватска, NATO-SOFA СРЈ; Анекс 1Б Регионална стабилизација; Анекс 2 Граница између ентитета; Анекс 3 Избори; Анекс 4 Устав; Анекс 5 Арбитража; Анекс 6 Људска права; Анекс 7 Избјеглице и расељена лица; Анекс 8 Комисија за очување националних споменика; Анекс 9 Јавне корпорације Босне и Херцеговине; Анекс 10 Цивилно спровођење и Анекс 11 Међународне полицијске снаге" (Поповић, Лукић, 1999: 21).

Дејтонским мировним споразумом заустављен је грађански рат у Босни и Херцеговини и обликована асиметрична федерација са елементима консоцијацијске демократије у њој. О дејтонском уређењу Босне и Херцеговине и његовим предностима и манама писаћемо у наредном поглављу. Фокус овог дијела рада је на контроверзама које су уско везане за дејтонске одлуке у којима је Слободан Милошевић имао главну ријеч када је у питању „српска преговарачка страна". Како вријеме пролази, а истина све више добија своју научну верификацију можемо с правом да констатујемо да Слободан Милошевић није дорастао задатку вођења српских националних и државничких интереса у Дејтону. Његово дјеловање било је по много чему штетно, како за Републику Српску тако и за преостале српске територије у Хрватској. Ово нас уводи у оцјену о лику и дјелу Слободана Милошевића, о чему пишемо неколико теза насталих на темељу бројних научних радова, свједочења, видео-докумената, личних искустава и сазнања.

Упркос ставу дијела српске јавности, Слободан Милошевић није био велики државник каквим га многи представљају. Упечатљив изглед, динарска фигура, изражено чело, робусна коса, мрк поглед, дубок и озбиљан глас естетски су кодиране карактеристике које представља ментални склоп просјечног становника наших простора, вјечно у онтолошкој потрази за националним лидером. Међутим, Милошевићево држање, његов бескомпромисан став, хладнокрвна одрешитост и декларативна заштита свих Срба, а посебно косовско-метохијских, нису одговарали политичкој пракси коју је спроводио. Ријечи којима је вјешто баратао, стварајући међу већином грађана осјећај озбиљности и сигурности, нису били подударни с његовим дјелима. Слободан Милошевић није спроводио државнички смислене, одговорне и ефикасне политике неопходне српском народу у важном периоду историјских промјена с краја 20. вијека. То су чињенице сабране из резултата српске национал-

не политике деведесетих година 20. вијека, ако је та политика уопште била српска! Историја тек треба да открије да ли је Слободан Милошевић имао само лоше процјене по властити народ и државу или постоји нешто дубље у његовом политичком дјеловању, усмјеравано од неког или нечег. То је за сада недокучиво, а потенцијално шокантно откриће.

Дио српских националиста и антиглобалиста Слободана Милошевића славе због његовог отпора НАТО савезу 1999. године, занемарујући чињенице да је изгубио, тј. предао (како то многи тумаче) цјелокупну Српску Крајину, српске дијелове Сарајева и Косово и Метохију, при томе оставивши Републику Српску без битних стратешких висова и кота послије разграничења у Дејтону, чиме је њена савремена одбрана далеко тежа него 1992. године. Поједини суверенисти и социјалисти га називају посљедњим стубом одбране социјалне државе игноришући чињенице да је у сумњивим приватизационим процесима створио плејаду српских тајкуна, новопечених олигарха, данашњих владара српског националног простора и недодирљивих моћника. Пљачкашка приватизација није социјализам, одржавање непрофитних предузећа како би се подмирили кадровски захтјеви партије, „прање новца" кроз њих и извоз истог у иностране банке још мање. Социјализам и Милошевић су антиподи, а не синоними, како то многи желе да прикажу. Постоје и они који тврде да је постојао ред и морални оквир у „Слобино вријеме", а да се све то касније изгубило. Таквих „тумача" је с разлогом најмање. У вријеме владавине Слободана Милошевића криминал, у неријеткој спрези са државним властима, о чему постоје бројна писана и видео-свједочења, доживио је свој врхунац. Некада једна од најбезбједнијих престоница Европе, Београд је деведесетих година постао град криминалних обрачуна и криминофилије. Генерације младих људи одрастале су у систему поремећених вриједности славећи криминалне „узоре". Морал такве „Милошевићеве Србије" уљепшавала је турбо-фолк сцена, примитивна и бахата, парадирајући „Ружичастом телевизијом". Овим феноменима посветићемо пажњу у наредним поглављима. Наведени ставови производ су личног искустава, али и теза бројних научника, новинара и аналитичара, па су тиме изнесене оцјене општа мјеста. Колико год Слободан Милошевић био критикован, а неки ће рећи и „сатанизован", не можемо се отети утиску да је његово политичко дјеловање нанијело велику штету српском народу, што се и те како види у коначним одлукама Дејтонског конгреса.

Три су највеће дејтонске контроверзе и издаје српских интереса, а тиме и Републике Српске, њеног народа и руководства, у чему је улога Слободана Милошевића кључна. Прва је предаја дијелова

Српског Сарајева, друга је омогућавање арбитражног процеса за спор око ентитетске линије разграничења на територији општине Брчко и трећи је предаја стратешки важних кота које је до Дејтонског конгреса контролисала Војска Републике Српске.

Предаја дијелова Српског Сарајева је првонаведена и најконтроверзнија тачка Споразума из Дејтона. Њој је претходила велика свјетска пропагандна активност „борбе за тзв. мултиетничко Сарајево Алије Изетбеговића". Из те геополитичке борбе западних елита против Срба, примарно сарајевских, израсли су митови о херојском Алијином и злочиначком Српском Сарајеву. Ти митови и историјске нетачности живе и данас.

Постоји мантра, широм западног, исламског и нажалост дијела српског простора о такозваном опкољеном Сарајеву, о агресији Срба на овај некада, са његовом широм околином, већински српски град. То је једна од највећих манипулација током грађанског рата у Босни и Херцеговини. Ријеч је о добро осмишљеној стратегији којом се тражио легитимитет свјетске јавности да Сарајево припадне Муслиманима, што се касније и десило.

Срби су чинили двије трећине становника у приградским и једну трећину у градским насељима Сарајева. При томе су бројчано доминирали у неким од највећих градских насеља, попут Грбавице и Илице. Са Југословенима који су углавном били Срби, њихов број у Сарајеву био је већи од званичних статистичких података[5]. Таква дистрибуција српског становништва, којем је пријетила својеврсна „Сарајевска Вартоломејска ноћ", посебно послије убиства Николе Гардовића на вјенчању његовог сина испред старе православне цркве на Башчаршчији, довела је до спонтаног српског отпора. Исход је био такав да су српске снаге под војну контролу ставиле сва приградска насеља и општине, те дио градских четврти (Илица, Пејтон, Лужани, Отес, Нецарићи, Добриња 1, Добриња 4, Враца и Грбавица), чиме је остварен одбрамбени прстен око централних дијелова града у којем је доминирало муслиманско становништво. Унутар муслиманских дијелова града, према појединим процјенама, остало је око 50.000 Срба и 30.000 Југословена. Они су нерijетко кориштени као „својеврстан живи штит" према

5 Чедомир Антић и Ненад Кецмановић наводе да су Срби у Сарајеву, према попису из 1991. године, чинили 30 посто становника града (157.000). Са Југословенима, који су били углавном Срби или мјешовити бракови са пројугословенским осјећањем, тај проценат био је далеко већи и износио је 42 посто становника Сарајева (216.000) (Антић, Кецмановић, 2016: 303). Према нашим ранијим истраживањима, у „Сарајеву је 1991. године живјело 157.143 Срба. Од овог броја у урбаном дијелу града живјело је 117.300 Срба. Са дијелом Југословена, којих је било 56.470 и чији се највећи дио касније идентификовао са Србима, овај број је далеко већи. Процјењује се да је реалан број Срба у Сарајеву 1991. године износио више од 186.000. Ови демографски показатељи чинили су Сарајево другим градом по броју Срба у Југославији" (Симовић, 2019: 156).

Српском Сарајеву (кроз регрутације Срба на линије фронта и њихово истурање у биткама, копање траншеа под пушчаном ватром са српских положаја, мучења, изнуде и пљачку). Срби који су пружили отпор муслиманском терору и паравојним формацијама чували су своје породице, куће и гробове оних чији су потомци.

Питање које постављамо у оквиру овог дијела рада јесте: Како Сарајевски Срби могу да буду агресори на родни град, а како његови „аутохтони браниоци" могу да буду „блискоисточни муџахедини" и тзв. „Санџаклије" (муслиманско становништво из Рашке области у Србији које се, од 70-их година 20. вијека интезивно насељава у Сарајево мијењајући његову демографску слику у корист муслимана), који су фанатично ратовали под заставом Армије Републике Босне и Херцеговине и вођством Алије Изетбеговића, младомуслимана и панисламисте? Ово питање има једноставан одговор. Ријеч је о свјесној замјени теза, као перфидном облику манипулације осмишљеном од стране муслиманских и западњачких елита.

Срби су у јавном простору приказани „лошим и варварима", „опсједачима и освајачима" тобоже слободарског и антифашистичког Сарајева. Супротно овом пропагандно-манипулативном садржају, истина је била другачија од оне глобално пласиране. Манипулација је утицала не само на највећи дио међународне јавности већ и на извјестан број Срба. Ријеч је о аутошовинистички оријентисаним појединцима и организацијама тзв. „другосрбијанаца", али и новопечених „другосрпскијанаца", који, заслијепљени антисрпском пропагандом и неријетко спонзорисани из иностранства, фанатично игноришу истину о Србима, посебно сарајевским. Скоро па кастински увезани, они инсистирају на српским злочинима, варваризму и садистичкој борби против „херојског", „мултиетничког" и „антифашистичког" Сарајева. Ово је доминантна мантра политичких елита Запада, исламског свијета, а посебно холивудских филмова. Ријетко шта је у историји модерног свијета било предмет овакве планетарне манипулације, претварања бијелог у црно, дана у ноћ, истине у лаж као што је то био случај са Сарајевом и његовим Србима.

Сарајево под муслиманском контролом било је све осим слободарски и мултиетнички град. Био је то највећи концентрациони логор за Србе у њиховој модерној историји. На стотине приватних и јавних логора било је расуто по сарајевским подрумима, кућама и касарнама. Према процјенама свједока и истраживача, у муслиманском дијелу Сарајева било је 211 логора и других врста мучилишта за Србе (Извјештај Независне међународне комисије за истраживање страдања Срба у Сарајеву у периоду 1991–1995. године,

2020: 700). Српкиње су брутално силоване, чак и дјевојчице, мушкарци убијани и бацани у околне јаме, а многи насилно регрутовани и слани да погину копајући ровове за муслиманске трупе. Локални криминалци (Рамиз Делалић Ћело, Јусуф Празина, Мушан Топаловић Цацо, Исмет Бајрамовић и други) били су окрутне убице, силоватељи и пљачкаши које је Алија Изетбеговић примио као хероје, знајући за њихова злодјела (Антић, Кецмановић, 2016: 311). Њихове јединице чиниле су злодјела каква је савремени свијет видио само годинама касније у Исламској држави насталој на тлу Сирије и Ирака.

Сарајево није било антифашистички и слободарски град каквим га представља западна јавност. Напротив, био је то својеврстан концентрациони логор за Србе, један од ријетких ове врсте у историји ратова. Једини антифашисти у грађанском рату у Босни и Херцеговини били су Срби, а Српско Сарајево антифашистички град, као уосталом и други српски градови. Историјска тачност је да су Срби, с два антифашистичка покрета, били доминантни борци против фашизма у цијелој бившој Југославији. С друге стране, муслиманско и хрватско становништво је 40-их година већински благонаклоно гледало на нацистичке окупаторе и на Независну Државу Хрватску. Муслимански и хрватски војници били су окосница нацистичких трупа и главни актери геноцида почињеног над Србима током Другог свјетског рата. Због тога је беспредметно њихове потомке називати антифашистима, а Србе, чији су преци гинули против нацизма, фашистима. Сваки иоле упућенији читалац у историју ових простора може да потврди ове тезе.

Сарајево је било центар прогона православних хришћана и мјесто фанатичног исламизма. У овом су граду систематски мучени, протјеривани и убијани не само Срби и Југословени, већ и поједини Муслимани и Хрвати који нису одобравали политику Алије Изетбеговића и ратних криминалаца. Муслиманске снаге у Босни и Херцеговини, посебно у Сарајеву, водиле су примарно вјерски рат, како онај против православних хришћана тако и онај унутрашњи – усмјерен ка радикализацији босанских муслимана. У овоме су им помагали бројни добровољци из исламских земаља. Они су, као инострани ратници, били агресори на српски народ и њихову земљу.

Сарајево је током грађанског рата у Босни и Херцеговини испод аеродрома у насељу Бутмир имало тунелску везу са свијетом. Осим тога, званичним конвојима УНПРОФОР-а допремане су разне потрепштине грађанима Сарајева. Међутим, расподјелу помоћи неравномјерно су чиниле власти Странке демократске акције и локални криминалци, чиме се остваривало ратно профитерство: „У

просјеку је двадесет авиона дневно (13.000 летова током рата) слијетало на сарајевски аеродром. Ваздушном линијом је у град Сарајево доношено између 1500 и 2000 тона хране седмично. Пуковник Валентин извијестио је да је током 1993. године 'дневно слијетало између пет и двадесет авиона – што је око 200 тона хране. Сарајево је адекватно опскрбљено лијековима и храном' (...) Тунел дужине осамсто метара испод аеродрома (објекат Д-Б), који је повезивао насеља Добриња и Бутмир изграђен је у потпуној тајности, између јануара и јуна 1993. године, средствима 1. корпуса босанске војске (...) Рад су надгледали Бакир Изетбеговић и инжењер Нецад Бранковић. Двије чете босанске војске оптужене су да су обезбјеђивале операције и спречавале приближавања било ког члана УНПРОФОР-а. Тунел, који је био од великог стратешког значаја за босанску владу, у почетку је босанска војска користила за транспорт војне опреме и људства. Касније су кроз тунел пролазили многи званичници и дипломате из муслиманских земаља, а кориштен је и за интервенције добротворних муслиманских удружења. Генерал Брикмон је у другој половини 1993. године споменуо тунел. 'Испод аеродрома постоји тунел, првенствено резервисан за оперативне потребе муслиманске војске. Вјероватно га користе и они који имају довољно марака да плате да кроз њега прођу' (...) Сваки дан кроз тунел је пролазило просјечно око 3000 људи. Накнада за пролазак је свакодневно доносила неколико десетина хиљада њемачких марака. У зависности од гужве, пролазак кроз тунел је трајао између двадесет минута и два сата. Један медицинар се жалио да је морао да сачека 45 минута како би могао да евакуише четири рањена бошњачка војника, јер је тунел тренутно користила фирма Алемка Нухановића (...) за пренос пошиљке кока-коле. Тунел је пропуштао велике количине хране, робе, лијекова и медицинске опреме. Десетине хиљада тона хране и опреме (у просјеку око 30 тона дневно), као и милиони литара горива и кабл за снабдијевање града електричном енергијом прошли су кроз тунел током рата. Црно тржиште се развило, што је омогућило ратним профитерима да граде своју срећу, уз саучесништво цивилних и војних власти (...). Генерал Брикмон је примијетио да је 'црно тржиште процвјетало, што је богатим омогућило да купе готово све' (...). Финансијске токове које је генерисао тунел контролисао је министар Хасан Муратовић" (Извјештај Независне међународне комисије за истраживање страдања Срба у Сарајеву у периоду 1991–1995. године, 2020: 823).

Наведено говори у прилог тези да Сарајево није било опкољен град без могућности комуницирања са свијетом. Његово поређење са Лењинградом, што је била честа слика за свјетску јавност, дегу-

тантно је и вријеђа антифашистичку борбу и жртве становника данашњег Санкт Петербурга. За разлику од Лењинграда опкољеног нацистичким јединицама њемачких окупатора, који немају никакву везу са Русијом, Сарајево је током грађанског рата у Босни и Херцеговини било национално и вјерски подијељен град са два прстена борбе, суштински неповољним и по Србе и по Муслимане.

Иако са великим српским жртвама и фасцинантном одбраном, сарајевски Срби су издани у Дејтону а њихов, највећи дио Српског Сарајева, предат Федерацији Босне и Херцеговине. Главни преговарач и човјек који је учинио ову историјску неправду и својеврстан злочин, не само према сарајевским Србима већ и према цијелој Републици Српској, којој је Сарајево (то јесте Српско Сарајево), у том тренутку, главни град, био је већ поменути Слободан Милошевић. Ток догађаја из Дејтона историја још увијек није до краја спознала. Због тога ћемо се у наставку рада ослонити на наша раније објављена истраживања и закључке.

О току преговора у Дејтону везаним за предају дијелова Српског Сарајева писали смо у научној монографији под називом „Народ, партије и демократија у Босни и Херцеговини" (Симовић, 2019). Користећи мемоарску грађу Николе Кољевића (Кољевић, 2008), Алије Изетбеговића (Izetbegović, 2005), бројне изјаве и усмена тумачења, дали смо кратку ретроспективу „дејтонске издаје" Српског Сарајева и његове предаје муслиманско-хрватској Федерацији Босне и Херцеговине: „Према свједочењу Николе Кољевића, сав процес предаје Сарајева је водио Слободан Милошевић и о тим активностима делегација из Републике Српске сазнала је преко телевизије (...). Послије те информације Слободан Милошевић је, према наводима Николе Кољевића, ушао у собу Момчила Крајишника, гдје су се окупили представници из Републике Српске, и честитао им успјешно окончане преговоре ријечима: 'Територија Републике Српске је лепа и широка, добили сте пола Босне, чисто Подриње, све градове у Посавини, сву Посавину изузев једног малог парчета. Ни жица не сече коридор! Бања Лука има залеђину, коридор за Горажде је свега 3 км, урадили смо шта смо могли. Немате разлога да будете незадовољни' (...) Послије овога је услиједила расправа између Момчила Крајишника и Слободана Милошевића 'на ивици непријатне свађе', при чему је Крајишник оптужио Милошевића да није постигао минимум територијалних приоритета о којем су се договорили у Добановцима. На питање зашто је предао Сарајево, Милошевић је одговорио 'да Срби никада не могу добити Сарајево јер су га бомбардовали три године' (...). Да ли због незнања или због политичког лицемјерства, ова теза Слободана Милошевића сугерисала је да је Сарајево било жртва српске оку-

пације, а не да се у њему одвијала одбрана аутохтоног народа. Сарајево није било окупирани град од стране Срба који су дошли изван њега да га 'три године бомбардују'. То је био град у којем Срби живе вијековима, много дуже него друге нације. Срби су у Сарајеву у већини били концентрисани у урбаним просторима Грбавице, Врца, дијелова Добриње, Илице и сл., и у скоро цијелом субурбаном простору. О свом успјеху око добијања већег дијела Сарајева и арбитраже око Брчког свједочи Алија Изетбеговић. Предаја Сарајева је, тврди Изетбеговић, била лични чин Слободана Милошевића. Она се, према Изетбеговићевим мемоарима, десила неочекивано и неуобичајено, посебно што су преговори до тада ишли у правцу стварања дистрикта Сарајево. Преткрај преговора у Дејтону Слободан Милошевић је ненајављен ушао у апартман Алије Изетбеговића у којем је он разговарао са Кларком и Хилом, рекавши му: 'До врага са вашим DC моделом: то је прекомпликовано, неће успјети. Ја ћу ријешити Сарајево. Али још не смијете разговарати о мом приједлогу ни с ким из српске делегације. Морам разрадити технологију касније, када све буде ријешено'. 'Кажем вам', наставио је, 'Изетбеговић је зарадио Сарајево не напуштајући га. Он је тврд тип. То је његово.' (...) Осим предаје Сарајева, Слободан Милошевић није хтио да дискутује ни о повратку етничких српских општина у Крајини, што је био један од договора. Ово је такође била велика српска трагедија и једна од најболнијих тачака у историји Републике Српске" (Симовић, 2019: 158–160).

Конструкције које је користио Слободан Милошевић о „опсади Сарајева и његовом трогодишњем бомбардовању", као и о Алији Изетбеговићу као „тврдом типу који је зарадио Сарајево", неодољиво се уклапају у неолибералну мантру о „херојском, мултиетничком и антифашистичком Сарајеву нападнутом од српских агресора", за коју смо утврдили у ранијим дијеловима текста да је лаж у функцији пропаганде којом српска страна у Босни и Херцеговини покушава да се „обузда и покори". Не можемо а да не поставимо питање како то да исту агенду имају неолибералне елите Запада и Слободан Милошевић, тобоже антиглобалиста и борац за мале народе? Да ли је можда Слободан Милошевић био дио истог неолибералног тима и завјере? Да ли им је само послужио као оружје у остваривању њихових интереса, па је касније „пуштен низ воду", бомбардован и одведен у Хаг? Ово су легитимна питања која чекају научни одговор.

Историјске чињенице казују да је Слободан Милошевића главни кривац за предају највећег дијела Српског Сарајева Федерацији Босне и Херцеговине. Усмена свједочења аутору, која су дали људи из безбједносно-обавјештајног сектора (који не желе да се њихова

имена овдје спомињу), потврђују да су прије преговора у Дејтону имали оперативна сазнања о томе да је Слободан Милошевић спреман да Српско Сарајево преда Федерацији Босне и Херцеговине, о чему је информисан предсједник Радован Караџић. Низ доказа упућује на то да је ријеч о унапријед смишљеној активности. Да злочин буде већи, сарајевским Србима је у Дејтону остављено неколико градских и приградских насеља на југоисточној периферији града без икакве реалне шансе да се војно одбране у било каквом потенцијалном сукобу са, сада, десетоструко већим муслиманским дијелом Сарајева. Осим тога, предајом дијелова Српског Сарајева предате су фабрике „ФАМОС", „Енергоинвест", „УНИС", „ПРЕТИС", „ТАС", „Техничко-ремонтни завод", „Кока кола Хаџићи", „Орао", чиме је учињена немјерљива штета економији Републике Српске. Ови су привредни гиганти запошљавали више од 100.000 радника прије рата 1992. године. Са тим предузећима Република Српска би била данас економски развијенији ентитет од Федерације Босне и Херцеговине. Парадоксално је да су ова предузећа понајвише градили српски стручњаци остављајући неизбрисив траг у економској историји Босне и Херцеговине.

Поставља се логично питање – ако је Слободан Милошевић предао највећи дио Српског Сарајева из мржње према сарајевским Србима, незнања или неког нама непознатог разлога, онда би минимална емпатија према српском народу у Сарајеву налагала да се предају и српски дијелови на југоистоку града, а да се заузврат сарајевским Србима изгради град на Палама или на некој другој територији. То би био начин очувања сарајевских Срба и исправљање учињене им неправде. Но, Слободан Милошевић није био праведан, а ни поштен према сарајевским Србима, као што то није био ни према једнако страдалним крајишким и косовско-метохијским. Ова монографија је обимом и истраживачким капацитетима лимитирана да би докучила мотиве оваквог дјеловања Слободана Милошевића. Резултати његове политике су поражавајући. Крајишки, сарајевски и косовско-метохијски простори на којима је формирана прва српска држава и гдје Срби опстају вијековима данас су скоро без српског становништва. Оно што није пошло за руком Османлијама и њемачким елитама, у вијековима њиховог освајања – а то је трајни нестанак Срба са наведених простора – остварио је Слободан Милошевић.

Свједоци и актери процеса преговарања у Дејтону наводе да је истрајност Алије Изетбеговића на добијању Брчког довела до отварања *арбитражног процеса* на овом простору. Слободан Милошевић, којем се журило да оконча сукоб у Босни и Херцеговини, пристајао је на све веће захтјеве муслиманске стране. Био је пора-

жен упорношћу Алије Изетбеговића који је инсистирао на реализацији главних муслиманских интереса, а један од њих био је овладавање општином Брчко. О томе Алија Изетбеговић пише: „Касно навечер, око 11 сати, посјетио ме је државни секретар Christopher и кратко рекао да у року од једног сата треба одговор на два питања: хоћемо ли Србима препустити Брчко и јесмо ли спремни вратити вишак од 1,5 посто територије. Ако ово не можемо учинити, преговори се завршавају и сматрају неуспјелим. Обавио сам хитне консултације у нашем тиму, а затим по Шаћирбеговићу одговорио: вратит ћемо један посто територије, а Брчко не дамо. Брзо након овога у моју собу дошао је John Kornblum и донио папир на коме је писало да, и поред учињених напора, преговори о миру нису успјели и да се закључују. Апелирано је на све стране да се уздрже од разбуктавања сукоба. Доносилац је замолио да потпишем пријем овог писма. Ставио сам потпис и први пут након пет дана отишао мирно на спавање. У току ноћи, међутим, догодио се обрт. Милошевић је прихватио арбитражу за Брчко" (Izetbegović, 2005: 314). Поједина правна тумачења кажу да под арбитражу потпада само гранична линија спорења унутар Брчког, али не и цијела територија ове општине. Међутим, касније спроведена арбитража (1999) била је нови ударац за Републику Српску јер је њен исход цјелокупну територију општине Брчко учинио кондоминијумом на који једнако право полажу оба ентитета.

Предаја дијелова Српског Сарајева и отварање арбитражног процеса у вези са линијом разграничења на територији некадашње општине Брчко само су дио ширег конструкта „велике дејтонске подвале" српском народу. Ако додамо томе војне одредбе споразума којима НАТО савез улази у Босну и Херцеговину, као контролор и арбитар међунационалних и међуентитетских односа и безбједносних спорења, онда је слика о својеврсној издаји српских интереса у Дејтону далеко бистрија. Уз високог представника као квазисистемску институцију, пораз српске политике у Дејтону је историјска чињеница. При томе је ову политику спроводио врх Савезне Републике Југославије предвођен Слободаном Милошевићем. Окружен „експертима", давао је стратешке коте и српске просторе не водећи рачуна о посљедицама и будућој српској одбрани. Послије споразума из Дејтона Република Српска изгубила је контролу над најважнијим тачкама за одбрану „коридора" којим се спајају источне и западне територије Републике Српске, кључне тачке за одбрану Херцеговине, Подрињa и дијелова Крајине.

Анализирајући губитак *стратешки важних позиција* у Дејтону Синиша Симикић наводи: „Потписивањем Дејтонског мировног споразума обје стране (Република Српска и Муслиманско-хрват-

ска федерација) су међусобно чиниле територијалне уступке. Након што су низом операција координисаних са НАТО агресијом на Републику Српску у септембру 1995. године Хрватска војска и тзв. Армија БиХ заузели велики простор високе Крајине и изашли на линију Бочац – Мањача, стање пред мировне преговоре за српску страну није било завидно. Територије које су Дејтонским споразумом враћене Републици Српској биле су општине Мркоњић Град и Шипово у цјелини, као и неколико дијелова осталих општина, попут дијела општине Кључ, од које је новооснована општина Српски Кључ (данас Рибник). Међутим, Република Српска је у Дејтону изгубила неколико стратешки веома важних територија које ћемо таксативно набројати: 1. Оџачки џеп је направио додатни мостобран за могуће пресијецање коридора, 2. Уски појас територије око Градачца и Орашја додатни притисак на коридор, 3. Арбитража за Брчко је пресјекла Српску на два дијела, 4. стратешка контрола Тузланског басена – Столице и Вис, 5. Предаја Српског Сарајева, 6. Коридор до Горажда је пресјекао Републику Српску и Херцеговину оставио без територијалне везе са остатком Српске, 7. Планина Вележ као стратешка контрола долине ријеке Неретве и очи Западне Херцеговине, 8. Потенцијална угроженост путне везе Бања Лука – Мркоњић Град. О већини наведених губитака у претходним годинама је писано из угла стручњака из различитих области. Ипак, губитак врхова Мајевице остао је у сјени. Највећи врх планине Мајевице, Столице, од 10. априла 1992. године био је под контролом снага Републике Српске. У чему је његова важност била? Као највећи врх Мајевице контролом Столица Војска Републике Српске је обезбјеђивала стратешку контролу Тузланског басена, а такође ратне окршаје је држала с другу страну планине Мајевице штитећи на тај начин српски живаљ у општинама Лопаре и Угљевик. Као други бок контроле Тузланског басена Војска Републике Српске је све вријеме рата контролисала узвишење Вис изнад Калесије. Вис с једне стране и Столице с друге стране фактички су „очи" Тузланског басена. Друга битна карактеристика врха Столице била је што се на њему налазио телекомуникациони релеј који је фактички служио као веза између источног и западног дијела Српске. Знајући то, припадници тзв. Армије РБиХ су од септембра 1992. до краја рата извели пет великих офанзива с циљем овладавања рејоном Столица и локалних висова који су Војсци Републике Српске служили као предстража Столица. Сви напори муслиманске стране били су неуспјешни, да би у току НАТО агресије релеј на Столица био бомбардован и срушен, а да је поред Столица Вис био од стратешке важности види се по томе што је и овај врх био бомбардован од стране НАТО снага. Упоредо с нападима на

Столице, вршени су напади и на коту Вис изнад Калесије са несмањеном жестином. Дејтонским споразумом највећи врх Мајевице, Столице, као и кота Вис изнад Калесије су припали муслиманско-хрватској федерацији и тиме је у битном нарушена стратешка одбрана сјевероисточне Српске. Дакле, у тренутној констелацији односа контролом Столица од стране Федерације БиХ врло лако се контролише цјелокупан простор Семберије и западне Србије. Такође, контролом Столица у рату снаге ВРС су успјешно штитиле Бијељину од могућих гранатирања пошто није била у домету муслиманске артиљерије. С друге стране, контролом Виса изнад Калесије муслиманска страна је жељела тежиште рата пренијети на простор Осмака и стварање претпоставки за излазак на ријеку Дрину. Предајом Виса изнад Калесије, те највећег врха Мајевице, Столица, као и низа околних узвишења (Мала Јелица, Колијевка, Бањ Брдо) Република Српска је у Дејтону већ стављена у неповољан дефанзивни положај у сјевероисточном дијелу. Самим тим, могућности ефективне одбране Српске би биле доведене у питање јер губитак Мајевице се током Одбрамбено-отаџбинског рата сматрао предулазом за губитак Коридора" (Симикић, 2023).

Политички, војно и економски Република Српска је у тежем положају данас него што је била у рату од 1992. до 1995. године. Српска неслога, двовјерност и слабост српских елита нису биле достојне великих ратничких побједа српских војника и команданата, а посебно српског народа у цјелини, спремног на муку и подвижништво у најтежим тренуцима своје историје. Срби као побједници балканских ратова, оба свјетска, па на крају и грађанског рата у Босни и Херцеговини, имају вјечити усуд војних побједа уз велика народна страдања и сталне политичке поразе у миру. Дејтонски конгрес и његове одредбе умногоме су потврда ове тезе. Међутим, српска борба, жилавост и генетска способност да лоше претворе у добро показују се карактерном особином Срба у постдејтонским годинама. Прихватајући међународно јавно право и обавезе, Република Српска заживјела је у дејтонској стварности. Њене елите и народ поштују дејтонске надлежности и у оквиру њих се труде да очувају Републику Српску. Уз спољашње притиске и унутрашње изазове, Република Српска живи дејтонску збиљу остварујући бројне захтјеве суверeног народа који јој даје подршку и легитимитет.

5. „ДЕЈТОНСКА СРПСКА”: ИНОСТРАНИ ИНТЕРВЕНЦИОНИЗАМ И УНУТРАШЊИ ИЗАЗОВИ

5.1. Уставни дизајн Босне и Херцеговине и политичко-системско уређење Републике Српске

Истраживање политичког система Босне и Херцеговине, његове сложености, научних и политичких расправа и одредница усмјерава нас ка базичном теоријском и политичком питању: када Босна и Херцеговина постаје држава и какав је њен уставни карактер, да ли њену државност пратимо од 1992. године, на чему инсистира бошњачка јавност, или то постаје тек са својим „дејтонским рођењем”, на чему истрајава највећи дио српских аутора?

Шире објашњење овог истраживачког питања, које има не само научну већ и друштвено-политичку оправданост, даје Горан Марковић: „Одговор на ово питање, као и на многа друга, највећим дијелом не зависе од објективних правних аргумената, већ од националне и идеолошке припадности оних које се баве овим питањем. Умјесто таквог приступа, потребно је дати објективну уставноправну анализу, без обзира на то да ли она одговара политичким и идеолошким ставовима њеног аутора. Заговорници тезе да је Босна и Херцеговина настала 1992. године полазе од норме која је садржана у члану 11 Устава, а која гласи: ’Република Босна и Херцеговина, чије је званично име од сада ’Босна и Херцеговина’, наставља своје правно постојање у међународном праву као држава, са унутрашњом структуром модификованом овим Уставом, и са постојећим међународно признатим границама’. По овим ауторима, самим Уставом, а то значи и дејтонским мировним споразумом, призната је државност Босне и Херцеговине од 1992. године, па она не може бити нова држава, јер творци Дејтонског мировног споразума нису имали намјеру да стварају нову државу. Осим тога,

Босну и Херцеговину признале су Уједињене нације, у чијем саставу је била од 1992. године, тако да је постојала као субјект међународног права и прије потписивања Дејтонског споразума. У Сарајеву су пак дјеловале институције Босне и Херцеговине, које су формиране још 1990. године, само им је почев од 1992. године измијењен састав, пошто водећи српски политичари више нису учествовали у њиховом раду. Неки заговорници овог схватања одричу легитимитет Уставу Босне и Херцеговине, сматрајући да је још увијек на снази Устав Републике Босне и Херцеговине, пошто Устав Босне и Херцеговине није усвојен по поступку који прописује овај други устав. Осим тога, 'дејтонском уставу' замјера се и то што није усвојен након политичке расправе и прихватања од стране надлежних органа. Међутим, питање легитимитета не може се посматрати у контексту уставног дисконтинуитета, јер оно с њим једноставно нема везе. Устав Босне и Херцеговине означио је посљедњу етапу уставног дисконтинуитета, који је започео још доношењем Устава Федерације Босне и Херцеговине. Зато, Устав Босне и Херцеговине не може бити ни легитиман ни нелегитиман, јер Устав Републике Босне и Херцеговине није представљао највиши правни акт ни прије Дејтона, па није могао бити 'поништен' тек у Дејтону. Насупрот овом мишљењу, каже се да је Босна и Херцеговина нова држава, настала потписивањем дејтонског мировног споразума и доношењем новог устава, као његовог саставног дијела. Не може се говорити о континуитету државности Босне и Херцеговине јер она није функционисала као јединствена држава у периоду од априла 1992. до децембра 1995. године, пошто су се њене институције распале, оно што је од њих остало у Сарајеву није вршило власт на цијелој територији Босне и Херцеговине, а знатан дио становништва се није покоравао правном поретку који су те институције створиле и примјењивале. Према томе, прије би се могло рећи да се Босна и Херцеговина почетком рата подијелила на неколико дијелова, који су се у рату конституисали као државе (мада без међународног признања), које су имале своју организацију власти и вршиле суверену власт, коју су становници на тим територијама признавали као легитимну. Напријед наведена уставна норма из члана I Устава Босне и Херцеговине очигледно је била израз чињенице да међународни чиниоци, који су признали Босну и Херцеговину 1992. године, нису могли а да при том не угрозе властити кредибилитет, Уставом прокламују било шта друго осим да је Босна и Херцеговина иста она држава која је призната као суверена држава 1992. године. Да су било шта друго прописали Уставом, то би значило да су оповргли властиту одлуку из 1992. године" (Марковић, 2021: 88–89).

Дејтонски мировни споразум и Устав као његов интегрални дио имају „изнуђени пристанак" суверeног народа и њихових елита, о чему смо детаљно писали у ранијим истраживањима (Симовић, 2019: 11). То је већ прва битнија политичка и теоријска аномалија у низу оних које су обликовале Босну и Херцеговину учинивши је тешко разумљивим политичким системом и „научно-политичким спецификумом": „Трибалистичка искључивост народњачких странака у Босни и Херцеговини и иностранo стимулисање подјела довели су до одсуства договора око државности и државног уређења Босне и Херцеговине, стварања стања 'затвореникове дилеме' и рата. У свему томе дио домаћих елита је тражио иностране савезнике, а они, опет, простор за остваривање своје моћи и утицаја. У тој алхемији слабио је суверенитет домаћих елита и народа које су оне представљале. Таква ситуација је довела до конституционалних рјешења која нису била изграђена еволутивним путем 'одоздо', за шта су се својевремено залагали реформисти, већ је настала радикалним наметањем „одозго", то јесте шок интервенцијом иностраних актера. Чињеница да је у конституционалном обликовању Босне и Херцеговине успостављен модел конституционалног шок интервенционизма 'одозго', насупрот конституционалним реформама 'одоздо' створила је бројне политичке и теоријске аномалије и сврстала Босну и Херцеговину у хибридне системе" (Симовић, 2019: 165).

Међу најважнијим теоријским питањима која окупирају правнике и политикологе у проучавању дејтонске Босне и Херцеговине јесте карактер њеног политичког уређења. Аутори који су анализирали политички систем Босне и Херцеговине ишли су у крајности оцјене његовог карактера. Једни су тврдили да је ријеч о „децентрализованој унитарној држави", други да је у питању „федерација", трећи „федерално-конфедерална" творевина, а четврти да је у питању „унија". Овако различити ставови отварали су бројне дебате и научне полемике. Била би потребна цијела монографија да их детаљно анализирамо, суочимо и из њих изведемо одговарајуће теоријске закључке. Међутим, за потребе нашег рада, довољно је да маркирамо најважније тезе, закључке и токове научне полемике, уважимо политичку теорију и њене домете, те на бази добијених сазнања дамо суд о карактеру политичког система дејтонске Босне и Херцеговине.

Став о томе да је Босна и Херцеговина унитарна високо децентрализована држава заступа мали број углавном бошњачких аутора. Анализирајући радове који промовишу ову тезу, Горан Марковић наводи: „По њима, Босна и Херцеговина је високо децентрализована унитарна држава. Сматрају да она има унитар-

ни облик државног уређења зато што ентитети нису представљени у институцијама Босне и Херцеговине. Због тога они не могу имати правну природу федералних јединица, а Босна и Херцеговина се не може сматрати федералном државом. Други разлог због којег Босну и Херцеговину не сматрају федералном него унитарном државом је што ентитети нису државе и не учествују у одлучивању о међународним економским и политичким питањима. Схватање о Босни и Херцеговини као децентрализованој унитарној држави сматрамо потпуно неутемељеним" (Марковић, 2021: 457).

У научној монографији под називом „Народ, партије и демократија у Босни и Херцеговини" (Симовић, 2019: 163–191) дали смо кратак пресјек промишљања и аргумената аутора (Поповић, 2005; Кузмановић, 2016; Савић, 2007) који заступају став да је Босна и Херцеговина конфедерација или конфедерално-федерална творевина. Милијан Поповић међу првим и ријетким ауторима изворно дејтонско уређење Босне и Херцеговине оцјењује конфедералним: „Ову тврдњу извлачимо из његовог текста у којем каже да се Босна и Херцеговина у посљедњих десет година, усљед нелегалних и антиуставних промјена, 'претварала од државног савеза у федерацију, а Република Српска од конфедералне јединице у федералну јединицу' (...). Овакав научни став умногоме дијели Рајко Кузмановић. Он сматра да је уставом креираним у Дејтону 'утемељено једино могуће децентрализовано двоентитетско федерално-конфедерално уређење Босне и Херцеговине' (...). Сличан закључак износи Снежана Савић наводећи да је Босна и Херцеговина 'специфична, сложена државна заједница са претежним елементима конфедералног облика државног уређења и са сасвим незнатним елементима федералног облика државног уређења' (...). Ову тезу Снежана Савић потврђује и у каснијим радовима, наводећи да је Босна и Херцеговина 'држава коју карактеришу елементи конфедерално-федералног облика уређења' (...). У прилог потврди ове тезе Снежана Савић наводи неколико запажања. Прво је то да су представници оба ентитета учествовали у закључењу Анекса 4 Дејтонског мировног споразума, што је карактеристика конфедералног облика државног уређења. Друго је чињеница да су изворне надлежности ентитета дефинисане Уставом Босне и Херцеговине, те да су надлежности државних институција симболичне. Треће се односи на чињеницу да у свим институцијама Босне и Херцеговине, осим Уставног суда, постоји принцип одлучивања по кључу ентитетског или националног гласања (...). Пратећи наведене тезе, Снежана Савић наводи да 'у Предсједништву Босне и Херцеговине постоји могућност да сваки од његових чланова као представник конститутивног народа, по том принципу се, поред ентитетског, и

бира, уложи клаузулу заштите виталног националног интереса ентитета у коме је изабран, сагласно члану V 2 д устава, да се у Представничком дому Парламентарне скупштине за већину гласова захтијевају гласови трећине посланика из било којег ентитета, сагласно члану IV 3 д устава, да у Вијећу народа Парламентарне скупштине постоји такође могућност заштите виталног националног интереса, сагласно члану IV 3 ф устава, што подсјећа на одлучивање у конфедерацијама. Поред тога, што је најзначајније, 'основни атрибути државе као организације која располаже монополом физичке силе – војска и полиција, према уставу, организовани су на ентитетском нивоу' (...). Немогућност остваривања права ентитета на сецесију Снежана Савић сматра федералном карактеристиком политичког система Босне и Херцеговине и због тога га оцјењује као конфедерално-федералну организацију" (Симовић, 2019: 166–167).

Мирјана Касаповић у посљедњој и до сада њеној најобимнијој студији о Босни и Херцеговини (2020), користећи примарно иностране ауторе и њихове оцјене, наводи три главне тезе које дефинишу карактер државног уређења Босне и Херцеговине. Оне се протежу од мишљења да је „Босна и Херцеговина федерација", преко тезе да је ријеч о „конфедерацији Федерације БиХ и Републике Српске" до става да је у питању промјењива „конфедерална парадигма" (Kasapović, 2020: 402).

Због тога не чуди оцјена Матеја Савића који истиче да је Босна и Херцеговина „са правног аспекта, јединствена држава у свијету, било да посматрамо њено унутрашње уређење, њене институције, или пак њен међународноправни статус. Самим тим што постоји знатан број различитих становишта у погледу њеног одређења и што се не може представити једна интегрална и општеприхваћена дефиниција Босне и Херцеговине, можемо, с правом тврдити да се ради о државном организму *specialis* карактера. 'Босна и Херцеговина представља специфичну државну заједницу, како због сложеног облика њеног државног уређења тако и због њеног специфичног положаја и међународноправног статуса, првенствено због утицаја међународне заједнице у њој'" (Савић, 2022: 22).

Теза о томе како је Босну и Херцеговину тешко теоријски уоквирити у неки од познатих модела политичко-системског уређења отвара научну полемику која има своје поборнике и противнике. И док један дио аутора заступа став о проблематичности теоријског одређења Босне и Херцеговине, други тврде да је то беспредметна расправа на коју одговор даје теорија о федерализму. Горан Марковић, који Босну и Херцеговину појми као федерално уређену државу, наводи: „Теорија федерализма врло је развијена и пружа до-

вољно знања за анализу облика државног уређења Босне и Херцеговине. Познати федерални модели међусобно се разликују у већој или мањој мјери, јер не постоји идеалан теоријски модел федералне државе којег би се уставотворци придржавали. Према томе, нема разлога за тврдњу да је облик државног уређења Босне и Херцеговине толико посебан да се не може анализирати у оквирима теорије федерализма. Он јесте специфичан до те мјере да се уређења других држава не могу с њиме поистовијетити, што не значи да не садржи обиљежја федералног уређења или конфедерација, како истичу неки аутори. Само је питање која од ових обиљежја преовладавају и да ли су присутна суштинска обиљежја федерације или конфедерације да би се Босна и Херцеговина могла дефинисати као доминантно федерална држава или конфедерација" (Марковић, 2021: 455).

У ранијим истраживањима Горан Марковић наводи да је плуралност Босне и Херцеговине пресудно утицала на стварање сложене државе која у њеном случају има одлике федерације које су видљиве у њеном институционалном дизајну: „Федерализам у Босни и Херцеговини води рачуна о више конститутивних чинилаца него што је то обично случај. Федерације, како знамо, почивају на два конституенса – грађанима и федералним јединицама. Први конституенс постоји и у босанскохерцеговачком федерализму, с том особеношћу што је у великој мјери супституисан трећим конституенсом – конститутивним или државотворним нацијама. Конститутивни елементи федерализма, у конкретном случају, јесу грађанин, ентитети и нације, с тим што трећи елемент потискује први, пошто су државноправни и политички положај етничких група као колективитета у визури национално-политичких елита важнији од правно-политичког положаја индивидуалних грађана. Федерализам омогућава успостављање институционалног механизма за споразумијевање националних политичких елита, чиме се, у јединственом државноправном оквиру, рјешава национално питање сваке од конститутивних нација" (Marković, 2012: 67–68).

Радомир Нешковић пише да је Босна и Херцеговина „по свом унутрашњем уређењу федеративна држава у изградњи, 'недовршена држава' која функционише на основи равноправне конститутивности три етничке нације, балансу етничких и грађанских вриједности и директној примјени међународног јавног права у уставном систему државе" (Nešković, 2013: 298).

У овом и ранијим истраживањима заступамо научно одређење да је Босна и Херцеговина „сложена федерација" у чији устав су уграђени бројни елементи консоцијацијске демократије како би се постигао систем међунационалне „кочнице и равнотеже": „Ко-

ристећи теоријске домете науке о политици, и уз упоредну анализу различитих ставова о државном уређењу Босне и Херцеговине, прихватамо научно мишљење да је Босна и Херцеговина федерација 'сложеног типа'. Она има одређене системске специфичности, од асиметричних рјешења преко изворних одредби везаних за надлежности у области безбједности и бројних институционалних механизама често прикладнијих за конфедерално уређење. Међутим, она је земља чији је устав омогућио њену политичко-системску центрипеталdocumentацију у односу на њене тадашње реалне центрифугалне позиције. Устав Босне и Херцеговине има супремацију над ентитетским уставима. Федерални механизми уграђени у политички систем Босне и Херцеговине не дозвољавају ентитетима да врше било какву конституционалну или територијалну измјену на државном нивоу без међусобне сагласности. У конфедерацијама је основна логика односа између конфедералних јединица у томе да свака од конфедералних јединица увијек може да напусти конституционални аранжман који је склопила са другом или другим конфедералним јединицама. То није случај у Босни и Херцеговини. За такво нешто потребна је сагласност оба ентитета. Због тога је Босна и Херцеговина асиметрична и у много институција национално дефинисана федерација са сложеним државним апаратом и правилима функционисања. Правила о којима овдје говоримо односе се на бројне консоцијацијске механизме у Босни и Херцеговини уграђене у њену дејтонску уставност и са циљем успостављања додатних националних механизама заштите уз већ успостављене федералне" (Симовић, 2019: 170).

Нина Сајић, реферишући се на широк спектар кориштене литературе о подијељеном друштву Босне и Херцеговине и њеној федералној структури, а прије свега на теорију о федерализму, одређује Босну и Херцеговину као федерацију. Међутим, она истовремено иде корак даље постављајући кључно питање за успјех једне федерације, а то је питање „федералног духа", којим се стварају везе којима се помирују индивидуално и колективно у одређеној политичкој заједници, што је управо онај недостајући састојак за успјех федерализма у Босни и Херцеговини. Он се, пише Нина Сајић, ствара, а никако намеће, што се покушало у Босни и Херцеговини: „Лојалност, привржености, међусобно повјерење и трпељивост нису нешто што се може наметнути споља, а у случају Босне и Херцеговине од стране ОХР-а, већ то мора да дође изнутра. Питање је да ли су у околностима 'квази-протектората' преко Канцеларије високог представника лојалност федерацији и федерални дух, имали уопште прилику да еволуирају" (Sajić, 2023: 127).

Нина Сајић појашњава да критичари постојећег уређења Босне и Херцеговине (углавном припадници бошњачке елите) сматрају да је ова држава нестабилна и неефикасна због „компликованог" политичког уређења, међутим, поентира Сајић, није проблем у „компликованом" политичком уређењу већ у постојању „културе зависности и недостатку „духа федерализма" или „федералног духа" (Sajić, 2023: 124).

И док је Босна и Херцеговина федерација сложеног типа, Република Српска је унитарно уређен ентитет. Према Уставу, власт у Републици Српској организована је према општеприхваћеном начелу подјеле власти на законодавну, извршну и судску. Због тога, члан 69 Устава Републике Српске прописује сљедеће одредбе: „Уставотворну и законодавну власт остварује Народна скупштина. Законодавну власт ће у Републици Српској вршити Народна скупштина и Вијеће народа. Закони и други прописи које изгласа Народна скупштина, а који се тичу питања виталног националног интереса било којег од конститутивних народа, ступају на снагу тек након усвајања у Вијећу народа. Републику представља и њено државно јединство изражава предсједник Републике. Извршну власт врши Влада. Судска власт припада судовима. Заштиту уставности и законитости обезбјеђује Уставни суд. Од ниже наведених функција, највише двије се могу попунити из реда једног конститутивног народа или из реда Осталих: 1) предсједник Владе, 2) предсједавајући Народне скупштине Републике Српске, 3) предсједавајући Вијећа народа, 4) предсједник Врховног суда, 5) предсједник Уставног суда, 6) републички јавни тужилац" (Устав Републике Српске, 1992).

Република Српска је првобитно имала далеко већу моћ парламента у односу на друге облике власти. Разлог је у генези њеног настанка неодвојивој од Скупштине српског народа у Босни и Херцеговини формиране 24. октобра 1991. године, те у каснијим политикама српских представника који су, закључује Радомир Нешковић, свјесно јачали Скупштину као институцију „без чијег легитимитета српски ентитет не би био прихваћен у међународним преговарачким процесима" (Nešković, 2013: 209).

Радомир Нешковић сматра да моћ Скупштине опада током јуна 1992. године када упоредо са јачањем извршне власти на снагу ступа одлука о забрани дјеловања политичких организација док траје рат: „С обзиром на то да је дјеловала једна политичка организација, *Српска демократска странка*, Влада је забранила рад ове странке која је основала српски ентитет и била легитимни представник српске нације и имала легалитет за вршење власти. Када овоме додамо чињеницу да су у Влади преовладавали кадрови бившег Са-

веза комуниста, очигледна је била намјера да се под окриљем ванредних околности промијени власт на начин што ће се ослабити, редуковати или елеминисати утицај Српске демократске странке и створити простор за дјеловање других странака, прије свега *Социјалистичке партије*, чији је предсједник био Слободан Милошевић. Формирање *Социјалистичке партије Републике Српске* и *Српске радикалне странке* током 1993. године потврдило је оправдане сумње да забрана рада Српске демократске странке није била случајна погрешка или пропуст него одлука са политичким циљем" (Nešković, 2013: 210–211).

Појашњење процеса слабљења парламента у односу на извршну власт у Републици Српској, а у контексту формалне забране дјеловања Српске демократске странке, с једне, и настанка нових партија, с друге стране, даје нам за право да поново актуелизујемо улогу Слободана Милошевића у политици српског ентитета почетком деведесетих година. Тај утицај је по много чему лош, а између осталог и по логици коју су власти Републике Српске, угледајући се на режим Слободана Милошевића и политички систем Србије, прихватиле у свом територијалном обликовању и институционалном дјеловању. Они су били супротни хтијењу највећег дијела народа у Републици Српској, духу њеног тек стасалог парламентаризма, а прије свега аутономним регијама и областима као самоорганизованим територијалним јединицама без којих отпор муслиманско-хрватској доминацији не би био могућ, а тиме ни настанак Републике Српске. Међутим, политички врх Републике Српске, који је све мање марио за парламент и историјске основе регионализма у Републици Српској укинуо је аутономне регије и области као облике „демократске децентрализације", а увео је концепт „централизма државне власти", о чему детаљно пише Радомир Нешковић (Nešković, 2013: 211).

Слабљење Народне скупштине Републике Српске у односу на извршну власт, посебно увођењем полупредсједничког система, централизацијом изразито разуђеног, географски, привредно и демографски неуједначеног простора Републике Српске створени су велики проблеми по њен прије свега локални ниво организовања и напретка. Умјесто усвајања добре праксе модерних држава свијета које дају велику аутономију својим регијама и локалним заједницама, чиме оне постају слободније, креативније и динамичније, Република Српска као да је остала заробљена у, по локалну самоуправу, неповољној прошлости: „Генерално, концепт локалне самоуправе је остао исти. Она је и даље једностепена и монотипска. Између локалног и републичког нивоа власти и даље остаје један ниво организовања, а то је општина, односно град. Монотипски об-

лик организовања значи да све јединице локалне самоуправе без обзира на величину, број становника, ресурсе и друге карактеристике имају исте надлежности. Дакле, иста је надлежност, како у погледу регулаторних тако и услужних дјелатности, општине Градишка која има 49.196 становника и општине Источни Дрвар који има 66 становника" (Vranješ, 2020: 99). Постојећи законски оквир, описује Невенко Врањеш, дефинисао је услове за распуштање локалних парламената од стране Народне скупштине Републике Српске, питање именовања привременог органа јединице локалне самоуправе од стране Владе и привремено финансирање локалне заједнице која се нађе у таквој ситуацији да њене локалне институције не функционишу и не доносе одлуке, те су дефинисани, између осталих, категорија и максималан број запослених у администрацијама јединица локалне самоуправе који се одређује према броју становника (Vranješ, 2020: 100–101).

Локална самоуправа у Републици Српској је умногоме слаба, непрепознатљива, неефикасна, субвенционисана и зависна од ентитетских власти, те са низом политичко-системских мањкавости и аномалија. Њена униформисаност не одговара потребама, географски, привредно и политички, неједнаких локалних заједница. Осим тога, велика контрола централних власти у Републици Српској над радом јединица локалне самоуправе чини их недовољно слободним да се креативно испоље и заживе у својој политичкој и друштвено-економској аутентичности. Територијална организација која подразумијева просторно велике градове и општине чија градска сједишта најчешће гуше сеоске средине, а при томе чак ни градска језгра не одржавају квалитетно, изразит је и јавно препознат проблем. Њему треба додати питање „патуљастих" општина насталих од дијелова некада великих јединица локалне самоуправе чија су сједишта, дејтонским разграничењем, остала у Федерацији Босне и Херцеговине. Чак и површном анализом мапе политичко територијалне организације Републике Српске можемо уочити бројне нелогичности и проблеме који проистичу из њих. Стање локалне самоуправе у Републици Српској посљедица је грађанског рата у Босни и Херцеговини, али и централистичког насљеђа бивше Југославије, о чему су писали бројни аутори из области права, историје и политикологије.

Због тога се децентрализација, али и територијална реорганизација локалне самоуправе у Републици Српској намеће логичним избором. Она, наводи Јанез Шмидовник, подразумијева да „држава дио власти, односно дио јавних задатака, и то задатке локалног значења 'локалне послове', преноси у руке локалних самоуправних заједница, које би начелно обављале ове задатке самостално, са

својим органима, са својим средствима, ипак под одређеном контролом централних органа власти" (Šmidovnik, 1999: 29). Како се велики дио захтјева грађана одвија унутар локалних заједница, попут доброг привредног амбијента, комуналне инфраструктуре, предшколског образовања, социјалне заштите, здравства, локалне безбједности, квалитета саобраћаја, урбанистичке изградње, архитектонске естетике града, културе, забаве и спорта, онда је јасно да надлежности и територијална организација Републике Српске морају да се мијењају како би одговорили изазовима које пред њих постављају локални становници, а то је могуће једино снажењем надлежности локалних заједница. Организацији и децентрализацији локалне самоуправе у Републици Српској, као једној од најважнијих политика у процесу њеног институционалног редизајна, посветићемо се у наредним поглавља овог рада.

5.2. Иностран интервенционизам, Канцеларија високог представника за Босну и Херцеговину и геополитичке тенденције

Арбитрарном вољом великих сила, а не договором суверeног народа и њихових елита, успостављен је политичко-правни оквир Босне и Херцеговине у дејтонској бази „Рајт Петерсон" 1995. године. Међутим, историја иностраног интервенционизма у Босни и Херцеговини је дужа од *дејтонске саīе* и сеже у 19. вијек, све до Берлинског конгреса 1878. године. Анализа посљедње три деценије фокус је нашег истраживања, а сазнања до којих смо дошли упућују на сљедећи закључак: „Присуство и дјеловање међународне заједнице у Босни и Херцеговини можемо подијелити у неколико фаза. Прва је била предратна фаза у којој су међународни актери учествовали у процесима везаним за отпочињање политичке и друштвено-економске транзиције и остваривање државности Босне и Херцеговине. Друга је била ратна фаза када је међународна заједница водила арбитражни процес рјешавања ратне кризе у Босни и Херцеговини и њено уставно центрипетирање. Посљедња, трећа фаза, јесте дјеловање спољних актера у условима постдејтонске Босне и Херцеговине. У њој постоји њихово снажно институционално присуство и активно контролисање босанскохерцеговачког суверенитета" (Симовић, 2019: 263).

У научној монографији под називом „Народ, партије и демократија у Босни и Херцеговини" (Симовић, 2019) навели смо да су постдејтонски период обиљежила примарно два модела иностраног интервенционизма у Босни и Херцеговини. Први је био војни, а други политички, оличен кроз дјеловање Канцеларије високог пред-

ставника за Босну и Херцеговину, институције дефинисане Анексом 10. Дејтонског мировног споразума, чији је мандат садржан у надгледању његовог спровођења: „Иако су међународне интервентне снаге, суштински предвођене NATO савезом, у оквиру мисија IFOR-a (Implementation Force) и SFOR-a (The Stabilisation Force) завршиле свој мандат у Босни и Херцеговини, њихов утицај и активно присуство није тиме престало. Један од доказа у прилог овој тврдњи је и постојање дугогодишње операције „EUFOR ALTHEA". Чињеница да је присуство спољашње војске правно легитимисана одредба споразума из Дејтона говори понајвише о карактеру контролисаног суверенитета савремене Босне и Херцеговине. Иностране трупе у Босни и Херцеговини су према Дејтонском мировном споразуму имале мандат да спроводе активности у процесу раздвајања и дјелимичног разоружавања зараћених војски. С временом су међународне Снаге за спровођење почеле да воде интензивне процесе војне стабилизације и контроле Босне и Херцеговине. Ови процеси су вођени под њиховим ауторитетом, а манифестовани су прикупљањем нелегалног наоружања, подршком другим спољашњим актерима у Босни и Херцеговини и спровођењем појединих анекса Дејтонског мировног споразума. Присуство међународних војних снага под суштинским вођством организације NATO савеза имало је озбиљне импликације по друштвене и политичке односе у Босни и Херцеговини. У првим постдејтонским годинама најважнија тема било је хапшење и изручивање оптужених за ратне злочине Међународном суду правде у Хагу. Процес хапшења и изручења оних који су били оптужени за кршење и повреду хуманитарног права био је политичка и правна неминовност. Међутим, бројна хапшења, због метода које су коришћене, изазвала су низ контроверзи и антагонизама према спољашњим војним и политичким актерима. Анализирајући овај феномен Никола Поплашен наводи преко двадесет хапшења која су током свог мандата извршиле снаге SFOR-a. У тим активностима, истиче Поплашен, дешавала су се убиства, нелегални упади у приватне посједе и јавне установе, претреси и запљене документације, а било је и случајева бесправног одузимања имовине (...). Један од најупечатљивијих случајева било је страдање свештеничке породице Старовлах на Палама. Овакве активности страних војника на територији Босне и Херцеговине, а посебно Републике Српске, стварале су отпор међу народом и његовом политичком елитом према овим актерима. Не би била претјерана тврдња ако бисмо рекли да су многи становници у Републици Српској ове трупе доживљавали као окупаторе и потенцијалне узурпаторе, а не као мирнодопске стабилизаторе, што им је међународним манда-

том повјерено. Осим војних, постојале су и бројне друге институције у Босни и Херцеговини које су у својим структурама имале иностране актере или су биле под њиховом директном контролом. Све оне су спроводиле активности усмјерене ка јачању центрипеталних политика у Босни и Херцеговини мимо воље центрифугалних сила унутар подијељеног друштва и политичких партија насталих из њиховог центрифугалног самообликовања. Најважнија међу институцијама јасног институционалног присуства спољног фактора у Босни и Херцеговини је Канцеларија високог представника. Ова институција је специфична и може се сматрати одређеном неонамјесничком установом. Ова одредница има смисла у оној мјери у којој Дејтонски конгрес стављамо у упоредни контекст са Берлинским конгресом одржаним стотину седамнаест година раније и његовим институционално-контролним посљедицама по Босну и Херцеговину" (Симовић, 2019: 264–265).

Између парафирања Дејтонског мировног споразума у бази „Рајт Петерсон" 21. новембра и његовог потписивања у Паризу 14. децембра 1995. године, на иницијативу британске дипломаткиње и баронесе Паолине Невил Џонс, организована је Конференција у Лондону чије посљедице видимо у данашњој моћи Канцеларије високог представника за Босну и Херцеговину насталој у манипулативно-мешетарској игри дипломата атлантистичког свијета: „Неколико дана прије потписивања Дејтонског мировног споразума у Паризу, одржана је Конференција за имплементацију мира 8. и 9. децембра 1995. године у Лондону, у којој нису дата никаква додатна овлаштења високом представнику, али зато је створен нови оквир из којег ће у наредним годинама, умјесто споменутих интерпретативних овлашћења (да 'надгледа', 'одржава', 'координише', 'олакшава', 'извјештава', 'усмјерава'), високи представник присвојити сасвим нова вандејтонска овлашћења да 'усваја', 'суспендује', 'поништава', 'намеће', 'наређује', 'кажњава', 'смјењује', 'доноси одлуке' и сл. Током Конференције у Лондону основан је Савјет за имплементацију мира – ПИК (енг. Peace Implementation Council – PIC) који чини 55 самоизабраних држава и међународних организација и проглашено је да ће ово тијело бити насљедник Међународне конференције о бившој Југославији (енг. ICTFY). Наглашавамо да ова организација до данас није утемељена ни на Дејтонском мировном споразуму нити на резолуцији Савјета безбједности Уједињених нација, него свој легитимитет црпи из наводног континуитета са Међународном конференцијом о бившој Југославији. На основу тога формиран је и управни одбор Савјета за имплементацију мира као управљачко тијело под предсједавањем високог представника, у чијем саставу се налазе представници САД, Русије,

Француске, Њемачке, Јапана, Канаде, Италије, Велике Британије, Предсједништва ЕУ, Европске комисије и Организације исламске конференције коју представља Турска" (Кецмановић, Врањеш, Будимир, 2021: 272–273).

Савјет за имплементацију мира је мимо „слова Дејтона", али и мимо стандарда и норми међународног права, дао себи надлежности ширења институционалне моћи високог представника, посебно одлукама из Синатре и Бона 1997. године, које су потврђене у Мадриду годину дана касније. О практичној протекторској моћи и хегемонистичком интервенционизму великих сила у Босни и Херцеговини свједоче изјаве Педија Ешдауна, једног од контроверзнијих високих представника, у којима истиче да је његов посао „могао бити широк колико год је он то желио да направи", настављајући да је „могао да се умијеша у све" и да му је зато на располагању стајала Канцеларија високог представника „са око 800 запослених и буџетом од 36 милиона евра", чиме је остваривао „задатак изградње институција ефективне власти" и „почетак постепене разградње структуре Дејтона" (тумачења и дјелимични цитати преузети су и интерпретирани из истраживања Ненада Кецмановића, Александра Врањеша и Жељка Будимира) (Кецмановић, Врањеш, Будимир, 2021: 278).

Нелегитимним ширењем моћи Канцеларије високог представника за Босну и Херцеговину и њеним дјеловањем (наметањем закона, смјењивањем легитимно изабраних представника, уцјенама и ултиматумима...) створен је политичко-правни преседан и квазисистемска појава: „Као таква, институција Високог представника има елементе законодавне, извршне и судске власти, што је чини системском аномалијом без преседана у модерном свијету. Ову тезу правдамо чињеницом да представљање Босне и Херцеговине на путу ка Европској унији, консултовање у вези са избором амбасадора и сл., што као овлашћење има високи представник, ову институцију позиционира у ред институција извршне власти у Босни и Херцеговини. Могућност наметања закона високог представника ставља у ред законодавних институција, док његова могућност да смијени или забрани рад лицима у политичком животу, без обзира на то да ли су они изабрани представници, ову институцију чини и судском. Занимљиво је да је сва демократска пракса савременог свијета усмјерена на системско раздвајање моћи извршне, законодавне и судске власти, док је у Босни и Херцеговини у виду једне квазисистемске институције, без преседана, омогућено обједињавање толике легалне политичке силе" (Симовић, 2019: 267).

Чедомир Антић и Ненад Кецмановић пишу да је ревизија Споразума у Дејтону почела 1998. године „процесом усклађивања ен-

титета са Уставом Босне и Херцеговине" (Антић, Кецмановић, 2016: 290). Од тада до данас Република Српска изгубила је више десетина надлежности. Поред преноса надлежности, једнако проблематичне по Републику Српску биле су смјене и притисци, како на појединце тако и на институције. Они се испољавају још од времена Карлоса Вестендорпа и његовог неопротекторског чина смјене Николе Поплашена, легитимно изабраног предсједника Републике Српске, чиме је успостављен образац дјеловања високих представника према овом ентитету: „Томе је посебно допринио трећи по реду високи представник Волфганг Петрич, који је 'бонска овлашћења' почео да користи као главни инструмент свога дјеловања. Доносио је одлуке умјесто и против воље демократских установа уколико 'не могу или не желе саме да их донесу', и смјењивао политичаре за које би лично процијенио да крше Дејтонски мировни споразум. Пошто над њим није било ефективне контроле, то је практично значило онога кога пожели" (Антић, Кецмановић, 2016: 350–351).

Милан Благојевић, један од најактивнијих аутора у критици дјеловања Канцеларије високог представника за Босну и Херцеговину и креатор појма *охаеризам*, који описује као облик савремене колонијалне владавине, истиче да под наведеним појмом подразумијева „читаву технологију владања коју је протеклих година на противправан начин развио високи представник", а у чијој суштини је „правно насиље и наметање воље високог представника свакоме и у свему" (Благојевић, 2019: 112).

Високи представници су наведеном технологијом неоклонијалног управљања (*охаеризмом*) годинама развлашћивали Републику Српску, а неријетко уз помоћ домаћих елита што, у својим радовима и колумнама, детаљно описује Милан Благојевић, наводећи да је „немилосрдно посезање у уставне надлежности Републике Српске толико одомаћено да се слободно може констатовати како је на том друштвеном пољу створен посебан тип правне и политичке (не)културе у којој је кршење Устава нормално стање": „Родоначелник тог процеса је високи представник у БиХ, који је изградио не само темеље него и огроман дио здања наведене (не) културе, због чега је на европској цивилизацији, хтјела то она икада признати или не, остављена тамна мрља, коју вријеме никада неће избрисати. Цијела монографија не би била довољна да се наброје све активности високог представника којима је појединце, смјењујући их с разних функција и послова, осуђивао на грађанску смрт, док је друге именовао на разне функције, омогућујући им узлет до за њих неслућених висина. О уставним амандманима те законима и оснивању бројних органа на нивоу БиХ да не говорим.

Из овог кратког излета у не тако далеку прошлост видимо ко је један од субјеката који су неуставно преносили надлежности Српске на ниво БиХ. Истина, високог представника у БиХ штити дипломатски имунитет, већ ће познаваоци овог проблема. Али, ако за тренутак оставимо по страни ту чињеницу (која је неправда par excellence) и ствари посматрамо из угла правне филозофије (која је за право оно што је етика за морал), несумњиво је да све оно што су чинили овдашњи високи представници представља, казано Радбруховом терминологијом, законско неправо над којим тријумфује надзаконско право. Но, није само високи представник у БиХ био актер неуставног развлашћивања Српске, јер су то били разни и многобројни домаћи субјекти. И ту, нажалост, има много примјера метода помоћу којих су неуставно преношене, односно преузимане уставне надлежности Српске у корист власти на нивоу БиХ" (Благојевић, 2019: 16).

Пред одлазак са мјеста високог представника за Босну и Херцеговину (2021. године), Валентин Инцко, посљедњи, за Републику Српску, легитимно изабран високи представник, искористио је „бонска овлашћења" и наметнуо допуне Кривичног закона Босне и Херцеговине којима се кажњава свако ко „јавно одобри, порекне, грубо умањи или покуша оправдати злочин геноцида, злочин против човјечности или ратни злочин", а који је пресуђен од стране „Међународног казненог суда за бившу Југославију или Међународног суда или суда у Босни и Херцеговини" и то казном затвора „од шест мјесеци до пет година" (Инцко наметнуо закон о негирању геноцида, 2021). Пошто је „Хашки трибунал" донио пресуду о томе да је на простору Сребренице почињен геноцид који институције Републике Српске и њени најистакнутији лидери не прихватају, јасно је да ове измјене имају политичке конотације и да су међу српском политичком елитом и већином српског народа доживљене као акт којим жели да се демонизује Република Српска, и у коначноме укине, а све под „плаштом" и наративом о „геноцидној творевини", што је теза доминантног дијела бошњачке елите и њихових западних савезника.

Ове допуне су одмах одбачене од стране Народне скупштине Републике Српске, а против тзв. „Инцковог закона" иступили су бројни српски стручњаци и интелектуалци упозоравајући на позадину и посљедице овакве одлуке. У том контексту Владислав Јовановић пише: „Такозвани Инцков закон не пада са неба. Дошао је као логички след догађаја који су претходили да се уздрма политички легитимитет Републике Српске и да се кроз низ акција, укључујући и судских, доведе у питање морално оправдање за њено постојање у Босни и Херцеговини. Према томе, Инцков закон није

самостална акција, она је дуже припремана, упућивања су разна упозорења и претње да би се могао донети. Инцков закон донесен је када је то геополитички одговарало западним спонзорима Босне и Херцеговине, који журе, да колико је то могуће, паралелно и убрзано решавају проблеме који имају у Републици Српској, на Косову и самој Србији. На мети је прво Република Српска. Погодност је постојање пресуде Хашког суда о Сребреници. Да не улазимо у то какав је то суд, како је направљен, коме одговара, од кога добија новац, шта је све прескакао да би био искључив у односу на Србе у БиХ. Али пошто је у интересу запада, у Босни се вербални деликт повампирио из употреба у нашој бившој заједничкој држави, да не говоримо о нацизму, стаљинизму итд. Све то пролази мимо реакције Савета Европе који је био врло говорљив и енергичан у изједначавању нацизма и стаљинизма и осуди једних и других на подједнак начин. Пошто се авет забране слободе мишљења и говора појављује на најзваничнији могући начин и то у срцу Европе гдје се једна дејтонски створена држава већ 25 година налази под торством, под протекторатом западних великих сила, требало би да Савет Европе каже своју реч у вези са тим. Иначе сам закон је не само анахрон, већ је и антидемократски. Још је у старој Грчкој речено да у све треба сумњати. Сумња је покретач напретка, цивилизације, човечанства, то знамо. И сада се затвара могућност, становницима Републике Српске, милион колико их има, да оспоре нешто што је неки суд, са оспореним начином његовог стварања, донео мишљење у форми пресуде као апсолутну и вечну истину. Међутим, као што сам казао, то је шира потреба западних земаља да пред једном појачаном рундом надметања, са новим ривалима Кином и Русијом што пре испослују ширење свог утицаја на преосталом делу Балкана и аналогно томе сужавају утицај својих ривала. То ради паралелно у Републици Српској и на Косову где се дају слободне руке такозваној албанској влади да провоцира и нервира Србију не би ли је извукла из њеног принципијелног става који запад не може да пређе и да онда Србију почну да хватају на такозваним процедуралним слабостима. Међутим, има једна нова ствар која можда даје и веће објашњење зашто се Инцко, односно они који су иза њега, одлучио да учини овај убрзани и фатални корак. А то је што је у међувремену појачано интересовање јеврејског фактора у свету за случај Сребренице као геноцидног случаја. Независна Међународна комисија о Сребреници донела је категорички суд да у Сребреници није био злочин геноцида. Не би ни та одлука била толико импресивна и далекосежна да у њој нису садржани дугорочни интереси Јевреја и јеврејског народа који је прошао кроз прави геноцид Холокауст и да се разни други рат-

ни злочини по убрзаном поступку не проглашавају геноцидним. Рецимо бошњачка страна је у Хашком трибуналу више пута инсистирала да Срби у Босни и Херцеговини извршили не само један геноцид него 6 или 7, а садашња власт у тзв. држави Косово инсистира на три геноцида у три последња века. Према томе та инфлација са употребом речи геноцид сигурно да директно релативизује највећи могући геноцид који је до сада постојао, а то је Холокауст. Истовремено, то одговара и интересима неких да се у мноштву појава и геноцида слабије види онај главни и одговорност одговорних за тај случај" (Јовановић, 2023: 173–174).

Срби су, уз Јевреје и Русе, народ који је доживио највише страдања и геноцида у Европи у посљедња два вијека (овоме треба додати и страдања ромског народа, такође велика и брутална). Због тога је природна сарадња Срба и Јевреја, исто као што већ постоји снажна веза између Срба и Руса, њихова народна и институционална повезаност. Као страдалнички народи, жртве германских, расистичко-империјалних и панисламских, џихадско-радикалних политика, Срби и Јевреји, исто као и Срби и Руси, имају заједнички интерес да се кроз сарадњу, политичко, економско и безбједносно повезивање самоодреде једни према другима и у заједништву одбране од истих, у протеклим вијековима, по њих доказаних непријатеља, а то су ксенофобне германске елите на Западу и радикални исламски џихадисти на Истоку.

Поред „тврде моћи" коју дио међународне заједнице спроводи кроз декретско наметање одлука и друге облике притисака Канцеларије високог представника за Босну и Херцеговину, постоје и механизми „меке моћи" који се примјењују на овом простору с циљем остваривања интереса оних који их пројектују.

„Мека моћ" како наводи Џозеф С. Нај, „може почивати на таквим изворима као што су привлачност нечијих идеја или способност да се политички приоритети поставе на начин који обликује жеље других" (Naj, 2006: 94). Дјеловање „меке моћи" која се неријетко базира на манипулацији, лажним представама и обећањима – што се види на примјеру „идеје босанскохерцеговачких евроинтеграција" – одређује неријетко геополитичку оријентацију нација и њихових елита у Босни и Херцеговини.

Геополитичко позиционирање нација и политичких актера у Босни и Херцеговини је далеко важније него што је то случај са бројним другим државама. Различите свјетске силе су историјски пројектовале Босну и Херцеговину у своје интересне зоне. Међутим, како се Босна и Херцеговина налази на „крвавој граници сукоба цивилизација", те како је географски „међаш геополитичких

крајишта", она је вијековима предмет „геополитичке пожуде", због чега је неријетко испаштало њено подијељено становништво.

Сукоб у Украјини, догађај планетарне важности, умногоме се прелио у босанскохерцеговачке геополитичке сукобе оснажујући већ присутне наративе о „лошим и добрим момцима". Страдања у Украјини смо у нашим ранијим радовима оцијенили као „братоубилачка", сматрајући их великом словенско-православном трагедијом. Она је дуго припремана унутар неолибералних кругова и њиховог Сјеверноатланског савеза, што показују бројна истраживања. Атлантистичко дјеловање у Украјини се умногоме ослања на искуства њихове војне интервенције у бившој Југославији: „Атлантистичке, 'цезаристички' обликоване политике 'увоза' сукоба путем улагања огромног новца у 'квинслишке елите', медијску манипулацију и ратове, економске трансформације и реформе образовног система, 'аминоване' од компрадорских елита и супротне националним интересима, својевремено су у Југославији и њеној централној републици Босни и Херцеговини биле увертира за много већи изазов, а то је отварање братоубилачког фронта у Украјини. Сукоб на простору данашње Украјине прелива се и у Босну и Херцеговину, усложњавајући односе између актера њеног подијељеног друштва. На почетку нашег рада истакли смо да ово није први пут. Још је у вријеме 'Кримског рата' јавност у Босни и Херцеговини била јасно подијељена на антируску и проруску. Тако је било и у каснијим ратовима, догађајима и епохама. Већ по избијању сукоба у Украјини јавила се масовна антируска хистерија у несрпским дијеловима Босне и Херцеговине. У овоме се посебно истичу бошњачки и тзв. грађански кругови у Босни и Херцеговини. Они су атлантистички и антируски оријентисани, па су њихове реакције и ставови управо у том тону. Осим тога, бошњачка и тзв. грађанска елита желе да сукоб у Украјини искористе како би остварили своје основне циљеве, а они су евроатлантски пут Босне и Херцеговине и њена политичко-системска центрипеталdocumentација" (Симовић, Зарић, 2023: 46–47).

Послије пола деценије доминантне подјеле свијета на идеолошке блокове, рушење Берлинског зида 1989. године отворило је другачије међународне односе и сукобе: „Касних осамдесетих комунистички свет се срушио и хладноратовски међународни систем је постао историја. У постхладноратовском свету, најважније разлике међу људима нису идеолошке, политичке или економске него културне. Људи и народи покушавају да одговоре на најосновније питање с којим могу да се суоче: Ко смо ми? На то питање они одговарају на традиционалан начин, како је на њега до сада одговарано, упућујући на ствари које им највише значе. Људи себе дефи-

нишу појмовима предака, религије, језика, историје, вредности, обичаја и институција. Они се идентификују с културним групама: племенима, етничким групама, религиозним заједницама, нацијама и на, на највишем нивоу, цивилизацијама. Људи користе политику не само да унапреде своје интересе, него такође и да дефинишу свој идентитет. Ми знамо ко смо само када знамо ко нисмо, и, често, када знамо против кога смо" (Хантингтон, 2000: 21–28).

У геополитичком размјеравању свијета Срби имају и те како хомоген став, знају ко су, шта су и на чијој су страни. Бројна истраживања јавног мњења показују да српски народ има изразито негативан став о НАТО пакту, посебно у Републици Српској. Ово није само посљедица оружаног и идеолошког сукоба између српског народа и НАТО савеза. Ово је и културолошки сукоб између талассократског атлантизма и његове неолибералне мисли са једне и српског православног бића оријентисаног ка византијском насљеђу и Руској држави са друге стране.

Анализирајући геополитичку димензију НАТО савеза Срђан Перишић наводи да је ријеч о војно-политичком блоку са јасним циљевима: „НАТО је званично формиран у циљу заштите Европе од 'совјетске опасности', што је било главно објашњење атлантистичке геополитике током трајања Хладног рата. Занимљиво је да при оснивању организација није имала подршку становништва нити у једној европској чланици. Први генерални секретар НАТО-а, Хастинг Исмеј (Hastings Ismay) објаснио је 1952. године суштину постојања НАТО-а речима: 'Циљ НАТО-а је да задржи Русе изван Европе, Американце унутар Европе, а Немце под Европом'" (Перишић, 2022: 76). Даље истраживање Срђана Перишића наводи на закључак да „НАТО снаге нису биле званично укључене ни у једну војну операцију током Хладног рата". Међутим, послије њега „НАТО је извршио прву војну агресију на Републику Српску у Босни и Херцеговини (1994–1995) и на Републику Српску Крајину (1995). Након тога, НАТО је извршио агресију на Савезну Републику Југославију (1999), Авганистан (2001–2021) и Либију (2011)" (Перишић, 2022: 76).

Атлантистички центри моћи користе разне механизме како би држали покорним одређене државе и њихове политичке елите. Када механизми „меке моћи" престану да дјелују, они се усмјеравају ка снажнијим притисцима, у виду санкција, па чак и отворених пријетњи силом. На Републику Српску је годинама снажан притисак да прихвати улазак Босне и Херцеговине у Сјевероатлантски савез. Одупирући се оваквим настојањима атлантистичких кругова, Милорад Додик као предсједавајући и српски члан Предсједништва Босне и Херцеговине у обраћању Савјету безбједности

Уједињених нација јасно наглашава: „Ми не подржавамо чланство у НАТО. НАТО је у два наврата бомбардовао Србе без сагласности овог тијела, те је то била унилатерална акција у којој су страдали многи недужни цивили и дјеца. Народ који је то преживио наравно да нема разлога ни потребе да подржава НАТО" (Кецмановић, Врањеш, Будимир, 2021: 384). Овим аргументима се политичко руководство Републике Српске брани од НАТО пакта. Међутим, то није једини начин. Република Српска ствара годинама партнерства са Русијом и НР Кином, највећим конкурентима Сјеверноатлантског савеза.

Нарастајућа моћ Русије и НР Кине, поновно блоковско позиционирање свијета, оружани сукоби, економски и технолошки ратови, међуцивилизацијска и међудржавна нетрпељивост, показали су, пише Семјуел Хантингтон, да је тренутак еуфорије на крају хладног рата створио илузију хармоније: „Раних деведесетих свет је постао другачији, али не нужно мирнији. Промена је била неизбежна, али не и прогрес. Сличне илузије хармоније бујале су, за кратко, на крају сваког важнијег сукоба у двадесетом веку. Први светски рат био је 'рат да докрајчи ратове и да у свету осигура демократију'. Други светски рат, као што је рекао Френклин Рузвелт, требало је да учини 'крај систему унилатералне акције, искључивим савезима, равнотежама моћи и свим другим лукавим прорачунима са којима се вековима покушавало – и који су увек пропадали'. Уместо тога имаћемо 'универзалну организацију нација које воле мир' и почетке 'сталне структуре мира'. Ипак, Први светски рат отворио је комунизам, фашизам и покретање један век старог тренда у правцу демократије. Други светски рат произвео је хладни рат који је истински био глобалан. Илузија хармоније на крају хладног рата ускоро је била разбијена умножавањем етничких сукоба и 'етничким чишћењем', сломом закона и поретка, појавом нових образаца савеза и сукоба међу државама, ускрснућем неокомунистичких и неофашистичких покрета, интезивирањем религиозног фундаментализма, крајем 'дипломатије осмеха' и 'да политиком' у односима Русије са Западом, неспособношћу Уједињених нација и Сједињених Држава да угуше крваве локалне сукобе и растућим потврђивањем уздижуће Кине" (Хантингтон, 2000: 33).

Западна свијест је умногоме дефинисана идејама римског наслеђа. Оне су империјалне и јасно постављају релацију између грађана империје и варвара. Они немају и не могу да имају иста права. Римска империја је тежила културној унификацији, као и данашње западне силе, користећи манипулацију, „цезаристичке политике", поткупљивање и на врхунцу војну силу. „Илузија хармоније" о којој пише Семјуел Хантингтон је посљедица не толико

цивилизацијских сукоба, они су одувијек постојали, већ чињенице да западне силе никада нису хтјеле свијет различитости и једнакоправности, већ његову културну унификацију, економско и војно потчињавање. Због тога су пројектоване бројне кризе и сукоби деведесетих година двадесетог вијека, а државе десуверенизоване. Таква је и Босна и Херцеговина. Захваљујући религијским и вјерским сукобима, Босна и Херцеговина је на „крвавој линији сукоба цивилизација" била простор лаког геополитичког потчињавања и спровођења друштвених и политичких експеримента. Она се налази на путу „Германског похода на Исток", неолибералног спровођења колективне „сензорне депривације", а све са циљем да се у коначном геополитички порази и потчини евроазијски простор као центар свјетских ресурса и кључ потпуног овладавања свијетом.

5.3. Избори, Изборни закон Босне и Херцеговине и обесмишљавање демократије

Постоје разни епитети којима се описује феномен избора. За једне је то „празник демократије", за друге „највеће демократско достигнуће", а за треће „начин да народ влада преко изабраних представника". Дитер Нолен за изборе каже да су „битан елемент демократске партиципације", наводећи и остале начине учествовања у политици, попут чланства у странкама, при чему изборе означава најбитнијим јер су они за највећи дио грађана „једини облик судјеловања у политичком процесу" (Nohlen, 1992: 18).

Ђовани Сартори наводи да изборни системи „одређују како се гласови транспонују у посланичка места и како због тога утичу на понашање бирача. Поред тога, одређују и да ли ће бирач гласати за странку или за личности. С обзиром на прву ствар, критеријум је да ли се транспоновање гласова у посланичка места врши „у пропорцији" или не, те је стога главна подела изборних система на пропорционално представништво и већинско представништво. С обзиром на другу ствар, критеријум је то ко контролише селекцију кандидата, а главна подела је на глас 'личности' или не. Али будући да оба критеријума дозвољавају разне степенове и мешавине, не изненађује то што се општа класификација и типологија изборних система показују као замршене" (Sartori, 2003: 19). Милан Јовановић наводи да су „изборни закони кључ и покретачка осовина демократског политичког представљања и представничке владе" (Јовановић, 2004: 11).

Демократске дефиците, нестабилност и нефункционалност Босна и Херцеговина умногоме дугује изборном законодавству. Од

привремених изборних рјешења из 1996. године па све до данас, изборна правила у Босни и Херцеговини извор су бројних конфликата и фактор њене парламентарне нестабилности. Изборно законодавство и избори од 1996. до 2000. године имали су јасан циљ разбијања снажних националних странака и чврстих скупштинских већина, о чему смо писали у претходним радовима: „Начин и динамика према којој су избори одржавани у овом периоду одговарала је слабљењу главних националних странака што је у том тренутку одговарало центрипеталистичким политикама креатора изборних процеса у Босни и Херцеговини" (Симовић, 2019: 293).

Изборни закон Босне и Херцеговине (2001), умногоме креиран од стране Волфганга Петрича, високог представника и његовог тима, а онда, под латентним притисцима, усвојен у Парламентарној скупштини Босне и Херцеговине, био је корак нагоре. Рјешења из овог изборног закона погодују малим, често цеховским партијама сезонског карактера, па је коначни резултат изразито фрагментирано бирачко тијело, велики број партија, висок степен партократизације, некомпетентне и неефикасне владе. У јакој националној кохезији „нелогична је дисперзија гласова на много малих странака", наводи Рајко Васић (Vasić, 2014: 112). Он сматра да је то производ дјеловања иностраног фактора у Босни и Херцеговини „који продукује формирање нових странака и од рата наовамо води политику атомизације српског и хрватског политичког мозаика" (Vasić, 2014: 112). Рајко Васић додаје да поједини актери међународне заједнице „форсирају нове странке, без обзира о којој се ради. О томе свједоче разне 'нове' партије и 'покрети' који су сви до једног у Републици Српској" (Vasić, 2014: 112). Поједини теоретичари и аналитичари оцјењују да је то један вид „обојених револуција".

Анализирајући Изборни закон Босне и Херцеговине (Изборни закон Босне и Херцеговине, 2001), његове одредбе и политичку праксу, дали смо, у већ цитираној научној монографији „Народ, партије и демократија у Босни и Херцеговини", шири пресјек најважнијих дијелова овог, послије Устава, најважнијег документа у свакој демократској држави: „Актуелни изборни закон одређује начин и технике гласања за изборне функције у Босни и Херцеговини, од државног до локалног нивоа власти. Он обезбјеђује спровођење темељних начела општости, једнакости, непосредности и тајности гласања. Добни цензус предвиђен Изборним законом Босне и Херцеговине је осамнаест година. Активно и пасивно бирачко право могу да остваре само она лица која су уписана у Централни бирачки списак. Списак се ажурира на основу мјеста боравка лица које остварује активно или пасивно бирачко право и идентификацио-

ног документа који је издао надлежни орган. Овај процес одвија се аутоматски и грађани не морају да се самостално региструју пред сваке изборе. Ово је квалитетно демократско рјешење којим се грађани стимулишу да партиципирају на изборима без низа административно-техничких баријера. Изборни закон Босне и Херцеговине омогућио је остваривање гласачког права и држављанима Босне и Херцеговине који живе у иностранству (...) Са друге стране, Изборни закон Босне и Херцеговине онемогућава остваривање права гласа и кандидовања на неку од изборних функција у Босни и Херцеговини лицима која се налазе на издржавању казне изречене од Међународног суда за ратне злочине у бившој Југославији; затим лицима која су под оптужницом Суда у Хагу, а нису се повиновала наредби да се појаве пред овом институцијом. Ово се односи и на лица која се налазе на издржавању казне коју је изрекао суд Босне и Херцеговине, судови Републике Српске, Федерације Босне и Херцеговине и Дистрикта Брчко. Такође се односи и на лица која се нису повиновала наредби да се појаве пред судом Босне и Херцеговине, судовима Републике Српске, Федерације Босне и Херцеговине и Дистрикта Брчко. Лица која спадају у неку од наведених категорија не могу бити уписана у Централни бирачки списак (...) Изборни закон Босне и Херцеговине примјењује принцип парламентарне инкомпатибилности како би онемогућио персонално гомилање више изабраних и именованих функција. Парламентарна инкомпатибилност се односи на судије редовних и уставних судова, тужиоце и њихове замјенике, правобраниоце и њихове замјенике, омбудсмане и њихове замјенике, чланове судова / домова / вијећа за људска права, нотаре, полицијске службенике, државне службенике, генералне ревизоре и замјенике генералног ревизора у институцијама у Босни и Херцеговини, гувернера и вицегувернере Централне банке Босне и Херцеговине, припаднике Оружаних снага Босне и Херцеговине, припаднике Обавјештајно-сигурносне агенције Босне и Херцеговине, као и дипломатске и конзуларне представнике Босне и Херцеговине у иностранству који имају дипломатски статус у складу с Бечком конвенцијом о дипломатским односима (из 1961. године). Лица која обављају наведене послове могу се кандидовати за неку од јавних изборних функција само ако претходно поднесу оставку на тај положај или поступе у складу са законима који регулишу њихов статус (...) Према Изборном закону Босне и Херцеговине, једно лице може истовремено да врши највише двије јавне посредно или непосредно изабране функције. Неспојиво је истовремено вршење ових функција са вршењем функција у извршним органима власти. Такође је неспојиво истовремено вршење више од једне функ-

ције у извршним органима власти. Једно лице не може истовремено да обавља јавну изборну функцију у Босни и Херцеговини и јавну изборну или политички именовану функцију у другој држави. Носилац изборне или политички именоване функције у другој држави дужан је да, у року од четрдесет осам сати након потврде његовог мандата у Босни и Херцеговини, врати један од ова два мандата. Носилац јавне изборне функције у Босни и Херцеговини који је изабран или именован на политичку функцију у другој држави, дужан је да у року од четрдесет осам сати од избора или именовања у другој држави врати мандат у Босни и Херцеговини (...) Ове одредбе су добри механизми заштите од персонализације бројних изборних и именованих функција у Босни и Херцеговини и изван ње. Тиме се врши дисперзија моћи у политичком систему Босне и Херцеговине на више укључених чинилаца, што је добра демократска пракса. Институција предвиђена за спровођење избора у Босни и Херцеговини је Централна изборна комисија. У њеној структури постоји национални паритет који подразумијева седам чланова (по два Бошњака, Срба, Хрвата и један из реда Осталих), именованих на мандат од седам година. Подорганизационе јединице Централне изборне комисије су општинске изборне комисије које се састоје од три, пет или седам чланова, који се бирају на мандат од седам година, и Бирачки одбори, састављени од три до пет чланова, које именује општинска изборна комисија за потребе избора. Њихови мандати и активности трају док се не заврши изборни процес (...) Према Изборном закону Босне и Херцеговине мандат припада изабраним посланицима без обзира на то да ли су били независни кандидати или их је кандидовала одређена странка (...). Овај модел је демократичнији јер даје већу слободу дјеловања посланику, отварајући му могућност да се активира у интересу оних који су га бирали, а не у интересу партије која га је кандидовала. Међутим, у досадашњој пракси ово демократско рјешење неријетко се злоупотребљавало у процесима постизборне 'трговине мандатима'. Тиме су парламенти постајали нестабилне политичке пијаце, а грађани изневјерена маса. Још једно изразито демократско рјешење у Изборном закону Босне и Херцеговине предмет је честих злоупотреба. Ријеч је о неблокираним затвореним листама уписаним у овај закон (...). Захваљујући овој одредби бирачи у Босни и Херцеговини могу да мијењају редослијед кандидата у оквиру одређене изборне листе тако што ће заокружити своје преференције унутар ње. Овим рјешењима урушава се моћ партијских олигарха који у врх изборних листа стављају најоданије људе и оне које желе да помогну, без обзира на њихове стварне квалитете. Оваква пракса је унутарпартијско клијентистичко умрежа-

вање. Оно онемогућава развој унутарстраначке демократије. Због тога су овакви механизми у Изборном закону Босне и Херцеговине добар пут да се таква пракса сузбије. Међутим, увођење изборног прага унутар листе и разни механизми 'унутарпартијског таљења гласова' обесмишљавају ово рјешење. Честа је пракса да се најмоћнији људи на листи, помогнути страначком олигархијом, договоре о међусобном усмјеравању гласова својих бирача. Они који немају унутарпартијски капитал за то у коначном добију мање гласова од оних који су се колоквијално речено 'уталили'. Такви процеси су доводили до тога да особа која је појединачно имала највише личних гласова у коначноме не буде међу првопласираним јер су њене страначке колеге умрежиле своје гласове и тако добиле хибридно велики број гласова који не осликава реално стање. Још је већи проблем са системом компензационих мандата уграђеним у Изборни закон Босне и Херцеговине (...). Логика стварања компензационих мандата била је да се неутралише недовољна представљеност која настаје у оквиру расподјеле мандата неком од изборних формула. Иако је Сент Лагијева формула прилично добар модел претварања гласова у мандате и фаворизује мање странке, у Босни и Херцеговини егзистирају и компензацијски мандати. Они се додјељују партијама које прећу изборни праг који је у Босни и Херцеговини три процента гласова од укупног броја изашлих бирача. Додјела компензацијских мандата је другопроцесна активност која слиједи тек пошто се заврши расподјела мандата путем Сент Лагијеве формуле. И док се мандати путем Сент Лагијевог модела прерачунавања гласова у мандате додјељују кандидатима који су учествовали на редовној листи за коју су бирачи директно гласали, то није случај са компензационим мандатима. Они се додјељују оним кандидатима који се налазе на компензационој листи. Она је мање видљива у јавном простору, а на гласачком мјесту и за гласачком кутијом никако. На компензационим листама се налазе исти људи који се налазе и на редовним листама. У оквиру компензационе листе редослијед кандидата се не може мијењати бирачким преференцијама. У пракси то значи да они који су високо рангирани на компензационој листи могу да рачунају на мандат без обзира на то што нису прошли путем редовне. Ако неко не прође путем редовне листе, претпоставка је да није био избор довољног броја бирача. Због тога је остваривање мандата путем компензационе листе једна форма изневјеравања бирачке воље. Високорангирани људи на компензационим листама у Босни и Херцеговини су најчешће они партијски чланови које страначка олигархија по сваку цијену жели да види у парламенту. Без обзира на чињеницу да се путем компензационих листа 'надомирује' национална и полна пропорцио-

налност, оне су се показале као изразито лоше. Компензацијске листе су један од највећих предмета партократске злоупотребе у Босни и Херцеговини. Ако се зна да само у Републици Српској њену Народну скупштину попуњава двадесет компензалаца од укупно осамдесет и три посланика, јасно је о којим размјерама проблематичности је ријеч. Највећи изазов Изборном закону Босне и Херцеговине и политичким елитама које могу да га измијене јесте имплементација пресуде Европског суда за људска права по основу предмета 'Сејдић– Финци'. Ова пресуда налаже Босни и Херцеговини да измијени свој устав и изборни закон, којим ће омогућити пасивно бирачко право неконститутивним народима за чланове Предсједништва Босне и Херцеговине и за делегате у Дому народа Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине. За сада не постоји консензус партијских елита око рјешавања овог проблема. У дугом процесу преговарања највећи дио партија из Републике Српске предлагао је да избор члана државног Предсједништва из Републике Српске буде и даље директан и без одреднице српски. Према њиховим приједлозима, бирао би се члан из Републике Српске. То би био класичан федерални и грађански принцип избора члана Предсједништва из једне од двије федералне јединице у Босни и Херцеговини. Међутим, проблем за имплементацију овог логичног приједлога настаје у чињеници да је Босна и Херцеговина асиметрична федерација. Састављена је из два ентитета и са три конститутивна народа који имају снажне национално-партијске картеле и механизме вета у процесу доношења одлука на државном нивоу. Овај проблем је концентрисан у Федерацији Босне и Херцеговине из које се тренутно бирају бошњачки и хрватски члан Предсједништва. Већину рјешења која су ишла у правцу стварања двије изборне јединице – већински бошњачке и већински хрватске – одбацивале су бошњачке партије. Са друге стране, било које рјешење које је подразумијевало могућност прегласавања хрватског бирачког тијела одбацивале су хрватске партије" (Симовић, 2019: 304–309).

Наведена анализа показује добре и лоше стране Изборног закона Босне и Херцеговине. Објективним тумачењем можемо да, по стабилност и функционалност политичких институција, додатно појаснимо и истакнемо више одредби које подводимо под „лоша изборна рјешења". Ријеч је о постојећој Сент Лагијевој формули и ниском изборном прагу од 3% који иду у корист партија са мањим бројем гласова, а на штету оних са већим. Тиме се оснажује моћ „патуљастих странака" које најчешће дјелују као интересне групе с циљем остваривања личних интереса својих лидера, а путем „цеховских коалиција", користећи, у оваквој фрагментираности пар-

ламената, свој „уцјењивачки и коалициони потенцијал". Осим тога, поједине велике партије, „разбијајући" своје политичке ривале на више малих партија, праве „мрежу малих парламентарних странака" користећи их за одржавање своје моћи. На овај начин друштво иде у процес веће партократизације и клијентизма.

Сљедећи велики недостатак Изборног закона су компензациони мандати, који су, како смо раније навели, предмет изневјеравања демократске воље бирача и злоупотребе законског оквира за остваривање „унутарстраначке трговине", чиме се оснажује моћ партијских олигархија, а урушава унутарпартијска демократија. Предмет „унутарпартијских талова" су и затворене неблокиране листе на којима је могуће мијењати редослијед кандидата заокруживањем већег броја преференција, што кандидати неријетко злоупотребљавају кроз усмјеравање својих гласача ка онима са којима праве „тал" и тиме хибридно повећавају број гласова себи и „унутарпартијским ортацима". Ова појава неријетко доводи до унутарпартијских раскола и нестабилности партијског живота. Власништво појединца над мандатом је демократско достигнуће, али када постоји изграђена култура политичке одговорности. У нашим условима то није случај, па је честа појава олаког напуштања странке са којом је кандидат ушао у парламент и његово позиционирање током трајања мандата у другу, а некад се промјене и по три политичке партије у једном мандату. Иако тзв. „прелетачи" своје промјене „страначких дресова" правдају програмским и идеолошким изневјеравањем своје „базне странке", у позадини су најчешће њихови партикуларни интереси. Таква пракса ствара нестабилност и политички хаос, што се рефлектује на друштво у цјелини и губитак њиховог повјерења у политичке институције.

Један од истакнутих проблема Изборног закона Босне и Херцеговине јесте процес гласања у иностранству. Он је неријетко предмет изборног инжењеринга. Такође је проблематичан избор и састав чланова Централне изборне комисије, која је ексклузивитет правника, иако се овом проблематиком, на основним студијама, једнако баве политиколози и новинари. Такође се међу недостатке изборних правила могу да подведу број и величина изборних јединица којих је, за територијално мали и бројчано малобројан простор Босне и Херцеговине, превише. Треба истаћи то да систем релативне већине који се примјењује за избор на појединачне функције, умјесто логичнијег двокружног модела гласања, неријетко доводи до кохабитације између извршне и законодавне власти. Овим се стварају „кохабитацијске кризе", посебно на локалном нивоу. На крају, истичемо проблеме високе новчане таксе за пријаву кандидатских листа на изборе, што одређује Централна изборна

комисија, затим питање контроле бирачких одбора, ажурности бирачких спискова и непостојање скенера за препознавање гласача на бирачком мјесту, те на крају електронског читача гласова којим би се искључила било каква могућност манипулације бројања гласова. О овоме смо, осим у научним радовима, писали и изјашњавали се у низу јавних наступа с циљем развијања свијести о проблему оваквог изборног законодавства у Босни и Херцеговини (Симовић, 2024).

Анализирајући Изборни закон Босне и Херцеговине и манипулације у изборном процесу, Синиша Бенцун издваја неколико најзначајнијих које утичу на исход избора, а које преносимо у цијелости: „Дописивање преференцијалних гласова. Иако у БиХ уведене 2000. године, отворене листе су прве нападе манипулатора доживјеле тек 2008. године на локалним изборима када скоро па није било домаћег нестраначког посматрања избора, а још учесталија пракса настављена је на сљедећим општим (2010) и локалним изборима (2012). Манипулација се своди на дописивање личних гласова појединим кандидатима унутар страначке листе при процесу бројања гласова на бирачком мјесту, без промјене укупног броја гласова/мандата који ће сама странка у коначници добити. За ову врсту манипулације потребан је консензус свих присутних на бирачком мјесту, а једноставна је за договор јер не утиче на резултате странака, истовремено обезбјеђујући личну материјалну или нематеријалну корист 'дописивачима'. Примјер за овакву манипулацију објашњен је у претходном поглављу. Лијек за ову манипулацију свакако није затварање отворених листи, него смањење утицаја политичких партија на именовање бирачких одбора, јачање улоге нестраначких посматрача, али и измјене у самом систему – нпр. гласање највише за једног од предложених кандидата на отвореној листи. Carousel (енг. вртешка) гласање, или тзв. бугарски воз како се колоквијално зове у неким земљама, појава је када политичке партије, несигурне у лојалност дијела бирача на које могу да врше притисак, обезбјеђују већ попуњене гласачке листиће за те бираче, захтијевајући да са бирачког мјеста изнесу празне листиће. И тако у круг, како и само име манипулације каже. Ова манипулација дешава се током процеса гласања, тешко је доказива, а нестраначки посматрачи индиције траже кроз примјећивање извлачења листића из џепова иза кабине, врбовање бирача испред бирачког мјеста, убацивање гласачких листића за све изборне нивое у смоцима истовремено, итд. Основни предуслов је да се најприје изнесу празни листићи, што у актуелном бх амбијенту и није велики проблем – код гласања за четири различита нивоа страначки активисти могу неопажено да изнесу по један празан листић,

убацујући преостала 3 истовремено (пресавијено заједно) у гласачку кутију. Ова манипулација може се предупредити бољом контролом гласачке кутије, односно обавезно појединачним убацивањем листића, изједначавањем броја гласачких кутија и броја нивоа за који се гласа, прозирним гласачким кутијама, те скраћивањем кабина на минималну висину која ће обезбиједити тајност гласања. Класична куповина гласова обично се дешава неколико дана прије избора, када страначки активисти врбују бираче да свој глас и гласове чланова породице продају за новац. Обзиром на социоекономско стање, незадовољство грађана, али и размишљање на кратак рок, многи бивају олако врбовани да продају свој глас за 50 или 100 КМ. Обзиром да је гласање у правилу тајно, методи контроле су различити: некима бива наложено да фотографишу гласачки листић, док неке странке дају различите комбинације на отвореној листи (нпр. гласати за првог, петог и седмог кандидата) и различит начин означавања листића, да би код процеса бројања гласова чланови бирачког одбора из предметне странке могли установити да ли је бирач означио према инструкцији. Механизам заштите против овакве манипулације, са ограниченим ефектима, јесу скраћивање кабине на минималан ниво који ће омогућити тајност гласања, чиме би се могла контролисати употреба мобилних телефона иза паравана. Међутим, једини прави резултат може дати утицај на свијест бирача и схватање лоших посљедица оваквог приступа изборном процесу. Гласање умјесто неизашлих на изборе, појава је која такође подразумијева консензус присутних на бирачком мјесту након његовог затварања. Наиме, гласови бирача који нису изашли на изборе пропорционално се подијеле на политичке субјекте у омјеру који одговара броју реално добијених гласова. Пошто се овом манипулацијом не утиче директно на изборни резултат, поставља се питање зашто би то неко радио? Одговори неких интервјуисаних чланова бирачких одбора били су да су се локални активисти обавезали страначким шефовима донијети одређен број гласова са неког бирачког мјеста, па на тај начин испуњавају зацртане квоте. Мјера за смањење могућности овакве манипулације је јачање одговорности чланова бирачког одбора и њихова бар дјелимична деполитизација, те свакако јачање улоге нестраначких посматрача. Поништавање важећих гласачких листића радикална је манипулација која се јавља под условом да политички субјект другим видовима злоупотреба система и манипулацијама доминантно овлада бирачким одбором и страначким посматрачима, па да код бројања гласова без озбиљног надзора и контроле може поништавати листиће који му не иду у прилог. Под сличним условима дешава се и манипулација писања лажних из-

вјештаја са изборног мјеста, јер уколико неко има потпуну контролу над бирачким мјестом, може радити низ манипулација и превара. Овакве појаве могу се елиминисати ангажовањем барем једне 'независне' особе на бирачком мјесту, односно дјелимичном деполитизацијом бирачког одбора, повећавањем казнених мјера, те јачањем улоге нестраначких посматрача. Пререгистрација већег броја бирача у оне изборне јединице гдје би њихово гласање могло направити значајан утицај на изборни резултат. Овакве активности представљају класичан изборни инжењеринг, без обзира на мотиве оваквом понашању. Честа је појава у мањим општинама гдје мали број бирача може да одлучи побједника на изборима. Такође, овакве активности могу да имају и доминантну политичку позадину и различите циљеве, као што је била кампања коалиције 1. март за пререгистрацијом што већег броја гласача из Федерације БиХ у Сребреницу за локалне изборе 2012. године, али и Опште изборе 2014, гдје су појединци изјављивали да се дугорочно гледано пререгистрацијом гласача из ФБиХ у РС може елиминисати тзв. механизам ентитетског гласања, јер ће из Републике Српске у Парламент БиХ бити изабран довољан број несрба. У функцији потенцијалног изборног инжињеринга био је и фамозни П2 образац непосредно послије ратних сукоба у БиХ, којим су се бирачи могли регистровати за 'општину будућег живљења'. Полуге за спречавање изборног инжињеринга било које врсте налазе се искључиво у будућем изборном закону и проведбеним актима. Куповина мјеста у бирачким одборима евидентно се дешава у цијелој БиХ и еклатантан је примјер злоупотребе постојећих одредби изборног закона и подзаконских аката, а ради остваривања доминације унутар бирачког одбора. Наиме, политичке партије које немају интереса имати своје представнике у бирачким одборима у изборним јединицама гдје немају бирачко тијело, продају, трампе или уступају своја мјеста другим заинтересованим политичким субјектима. Овај проблем констатован је како у извјештајима посматрачких мисија ОЕБС-а, тако и код домаћих нестраначких посматрача коалиције Под лупом. Намеће се и логично питање: Чему толика жеља да се има већи број чланова бирачког одбора на једном бирачком мјесту него што је то прописано, уколико нема никаквих манипулација? Управо неке од наведених манипулација могу бити разлог повећаног страначког интересовања за бирачке одборе. Да би то себи омогућили, политички субјекти прибјегавају новој манипулацији: пријављују фиктивне независне кандидате који им омогућују додатни број чланова бирачких одбора. Све озбиљне манипулације које се вежу за бирачке одборе, бројање гласова на бирачком мјесту, фиктивне кандидате и сл., могу се значајно смањи-

ти измјенама изборног закона и проведбених аката, и то на више начина. Нпр. дио бирачког одбора, најмање предсједник, може се именовати од стране локалних изборних комисија, а регрутовати из институција правосуђа, државних службеника и других чија се одговорност у бирачком одбору може повезати са послом који тренутно обављају. Једноставном измјеном проведбених аката од стране ЦИК-а (без измјене изборног закона) може се наложити политичким субјектима да имена кандидата за чланство у бирачким одборима дају прије, а не послије жријебања. И треће, може се омогућити да само они политички субјекти који имају кандидате у основној изборној јединици могу ући у жријебање за чланове бирачких одбора, чиме би све жријебане странке имале интереса имати своје људе у бирачким одборима, а не уступати исте другима" (Bencun, 2015: 27–31).

Изборни закон Босне и Херцеговине и успостављени образац политичког понашања, с низом лоших рјешења и појава које наводи Синиша Бенцун у претходном цитату, а ми у пасусима, чине изборни процес у овој земљи „даном жалости", а не „празником демократије", док његове исходе, у виду нестабилних скупштинских већина и цеховских коалиција, можемо третирати „парламентарном странпутицом", а никако стабилном представничком демократијом.

Чини се да је Изборни закон Босне и Херцеговине, као „чедо" иностраног интервенционизма, било једно у низу системских рјешења којима је остављен простор за дестабилизацију и нефункционалност Босне и Херцеговине, што одговара иностраним актерима у њиховом постизању геополитичке контроле над овим простором. О томе како побољшати изборна правила и развити парламентаризам у Републици Српској у његовом најбољем облику, писаћемо у наредним поглављима. Прије него што се упустимо у приједлог редизајнирања изборног законодавства, истраживање усмјеравамо ка опису карактера политичких партија, партијског система и партијских коалиција у Републици Српској.

Резултати избора за посланике у Народној скупштини Републике Српске (1996–2022)

(**Извор:** *Централна изборна комисија Босне и Херцеговине – Резултати избора*)

НАРОДНА СКУПШТИНА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ								
ИЗБОРИ 1996. ГОДИНЕ			*ИЗБОРИ 1997. ГОДИНЕ*			*ИЗБОРИ 1998. ГОДИНЕ*		
Партија / коалиција	**%**	**М**	**Партија / коалиција**	**%**	**М**	**Политичка партија**	**%**	**М**
Српска демократска странка	52,3	45	Српска демократска странка	26,5	24	Српска демократска странка	21,7	19

Странка демократске акције	16,3	14	Коалиција за цјеловиту и демократску БиХ	17,3	16	Коалиција за цјеловиту и демократску БиХ	16,9	15
Народни савез за слободни мир	11,5	10	Српски народни савез РС	15,7	15	Српска радикална странка РС	13,1	11
Српска радикална странка РС	6,7	6	Српска радикална странка РС	16	15	Српски народни савез РС	12,9	12
Демократски патриотски блок РС	3,0	2	Социјалистичка партија РС	9,8	9	Социјалистичка партија РС	10,7	10
Странка за БиХ	2,4	2	Странка независних социјалдемократа	1,9	2	Странка независних социјалдемократа	7,3	6
СДП БиХ, УБСД, ХСС, МБО	2,1	2	Социјалдемократска партија БиХ	2,7	2	Радикална странка РС	3,7	3
Српска странка Крајине и Посавине	1,6	1	Остале странке	–	0	Социјалдемократска партија БиХ	2,7	2
Српска патриотска странка	1,3	1				Српска коалиција за РС	2,6	2
Излазност	1.132.818 (БиХ: 83%)		Излазност	70,07%		Хрватска демократска заједница БиХ	1,6	1
						НХИ — ХКДУ	1,4	1
						Коалиција за краља и отаџбину	0,4	1
						Излазност	844.320 (БиХ: 74%)	
ИЗБОРИ 2000. ГОДИНЕ			***ИЗБОРИ 2002. ГОДИНЕ***			***ИЗБОРИ 2006. ГОДИНЕ***		
Партија / коалиција	**%**	**М**	**Партија / коалиција**	**%**	**М**	**Партија / коалиција**	**%**	**М**
Српска демократска странка	36,1	31	Српска демократска странка	31,2	26	Савез независних социјалдемократа	43,3	41
Странка независних социјалдемократа	13	11	Савез независних социјалдемократа	21,8	19	Српска демократска странка	18,3	17
Партија демократског прогреса	12,3	11	Партија демократског прогреса	10,7	9	Партија демократског прогреса	6,9	8
Странка демократске акције	7,6	6	Странка демократске акције	7,1	6	Демократски народни савез	4,0	4
Странка за БиХ	5,2	4	Српска радикална странка РС	4,4	4	Странка за БиХ	4,0	4
Социјалдемократска партија БиХ	5	4	Социјалистичка партија РС	4,2	3	Социјалистичка партија	3,6	3
Социјалистичка партија РС	4,9	4	Демократски народни савез	4	3	Странка демократске акције	3,4	3
Демократска социјалистичка партија	4,1	4	Странка за БиХ	3,6	4	Српска радикална странка РС	2,9	2

Демократски народни савез	3,5	3	Социјалдемократска партија БиХ	3,4	3	Социјалдемократска партија БиХ	2,5	1
Српски народни савез РС	2,3	2	Пензионерска странка РС	1,8	1			
Пензионерска странка РС	1,3	1	Савез народног препорода	1,3	1			
Нова хрватска иницијатива	0,7	1	Српски народни савез РС	1	1			
Демократска странка РС	0,6	1	Демократска патриотска странка	0,9	1	Излазност	57,1%	
Излазност	**61%**		Демократска странка РС	0,8	1			
			Нова хрватска иницијатива	0,6	1			
			Излазност	**52,9%**				
ИЗБОРИ 2010. ГОДИНЕ			***ИЗБОРИ 2014. ГОДИНЕ***			***ИЗБОРИ 2018. ГОДИНЕ***		
Партија / коалиција	**%**	**М**	**Партија / коалиција**	**%**	**М**	**Партија / коалиција**	**%**	**М**
Савез независних социјалдемократа	38	37	Савез независних социјалдемократа	32,3	29	Савез независних социјалдемократа	31,9	28
Српска демократска странка	19	18	СДС — ПУП — СРС РС	26,3	24	Српска демократска странка — (СДС –СРС РС – СРС)	18,0	16
Партија демократског прогреса	7,6	7	ДНС — НС — СРС	9,2	8	Демократски народни савез	14,4	12
Демократски народни савез	6,1	6	Партија демократског прогреса	7,4	7	ПДП РС — Младен Иванић	10,2	9
СП — ПУП	4,2	4	Коалиција Домовина	5,2	5	Социјалистичка партија	8,2	7
Демократска партија	3,4	3	Народни демократски покрет	5,1	5	Заједно за БиХ	4,3	4
Социјалдемократска партија БиХ	3,1	3	Социјалистичка партија	5,1	5	НДП Драган Чавић –НС – СНС– Слобода	4,1	4
Странка демократске акције	2,7	2	Излазност	**56,9%**		Уједињена Српска	3,1	3
Српска радикална странка РС	2,4	1				Излазност	**57,7%**	
Српска радикална странка др Војислав Шешељ	2,2	–						
Народна демократска странка	2,1	2						
Излазност	**56,2%**							
ИЗБОРИ 2022. ГОДИНЕ								
Партија / коалиција	**%**	**М**						

Савез независних социјалдемократа – СНСД – Милорад Додик	34,6	29
СДС – Српска демократска странка	14,9	13
ПДП – Партија демократског прогреса	10,3	8
Социјалистичка партија Петар Ђокић – НДП – СНП	5,9	5
Покрет за државу	5,7	5
Демократски савез – Демос	5,5	5
Уједињена Српска	5,1	4
За правду и ред – листа Небојше Вукановића	4,9	4
ДНС – Демократски народни савез	4,5	4
Народна партија српске – Дарко Бањац – ПУС – Прва СДС	3,3	3
СПС – Социјалистичка партија српске – Горан Селак	3,1	3
Излазност		**53,8%**

Резултати избора за предсједника и потпредсједника Републике Српске (1996–2022)

(Извор: *Централна изборна комисија Босне и Херцеговине – Резултати избора*)

ПРЕДСЈЕДНИК И ПОТПРЕДСЈЕДНИЦИ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ					
ИЗБОРИ 1996. ГОДИНЕ		***ИЗБОРИ 1998. ГОДИНЕ***		***ИЗБОРИ 2000. ГОДИНЕ***	
Кандидат	**%**	**Кандидат**	**%**	**Кандидат**	**%**
Биљана Плавшић (*Драгољуб Мирјанић*)	**59,2**	Никола Поплашен (*Мирко Шаровић*)	**43,9**	Мирко Шаровић (Драган Чавић)	**49,8**
Абид Ђозић (*Мевлудин Сејменовић*)	18,3	Биљана Плавшић (*Светозар Михајловић*)	39	Милорад Додик (Доброслав Ћук)	25,7
ИЗБОРИ 2002. ГОДИНЕ		***ИЗБОРИ 2006. ГОДИНЕ***		***ИЗБОРИ 2007. ГОДИНЕ***	
Кандидат	**%.**	**Кандидат**	**%.**	**Кандидат**	**%.**
Драган Чавић	**35,9**	Милан Јелић	**48,9**	Рајко Кузмановић	**41,3**
Милан Јелић	22,1	Драган Чавић	29,4	Огњен Тадић	33,8

Адил Османовић (пот.)	**6,7**	Адил Османовић (пот.)	**4,1**	–	–
Иван Томљеновић (пот.)	**0,8**	Давор Чордаш (пот.)	**0,8**	–	–
ИЗБОРИ 2010. ГОДИНЕ		***ИЗБОРИ 2014. ГОДИНЕ***		***ИЗБОРИ 2018. ГОДИНЕ***	
Кандидат	**%.**	**Кандидат**	**%.**	**Кандидат**	**%.**
Милорад Додик	**50,1**	Милорад Додик	**45,4**	Жељка Цвијановић	**47**
Огњен Тадић	35,9	Огњен Тадић	44,3	Вукота Говедарица	41,8
Енес Суљаковић	**2,4**	Рамиз Салкић	**3,6**	Рамиз Салкић	**3,1**
Емил Влајки	**0,9**	Јосип Јерковић	**0,9**	Јосип Јерковић	**0,9**
ИЗБОРИ 2022. ГОДИНЕ					
Кандидат	%.				
Милорад Додик	**47,1**				
Јелена Тривић	42,8				
Ћамил Дураковић	**2,2**				
Давор Прањић	**0,3**				

Резултати избора за члана Предсједништва Босне и Херцеговине из реда српског народа (1996–2022)
(**Извор:** *Централна изборна комисија Босне и Херцеговине – Резултати избора*)

ЧЛАНОВИ ПРЕДСЈЕДНИШТВА БиХ ИЗ РЕДА СРПСКОГ НАРОДА					
ИЗБОРИ 1996. ГОДИНЕ		***ИЗБОРИ 1998. ГОДИНЕ***		***ИЗБОРИ 2002. ГОДИНЕ***	
Кандидат	**%**	**Кандидат**	**%**	**Кандидат**	**%**
Момчило Крајишник	**67,3**	Живко Радишић	**51,3**	Мирко Шаровић	**35,5**
Младен Иванић	30	Момчило Крајишник	44,8	Небојша Радмановић	19,9
ИЗБОРИ 2006. ГОДИНЕ		***ИЗБОРИ 2010. ГОДИНЕ***		***ИЗБОРИ 2014. ГОДИНЕ***	
Кандидат	**%**	**Кандидат**	**%**	**Кандидат**	**%**
Небојша Радмановић	**53,3**	Небојша Радмановић	**48,9**	Младен Иванић	**48,7**
Младен Босић	24,2	Младен Иванић	47,3	Жељка Цвијановић	47,6
ИЗБОРИ 2018. ГОДИНЕ		***ИЗБОРИ 2022. ГОДИНЕ***			
Кандидат	**%**	**Кандидат**	**%**		
Милорад Додик	**53,9**	Жељка Цвијановић	**51,7**		
Младен Иванић	42,7	Мирко Шаровић	35,5		

5.4. Карактер партија, партијског система и партијских коалиција у Републици Српској

Ако бисмо провели најпростије анкетирање на тему политичких партија, скоро да не бисмо нашли саговорника без минималног теоријског знања о политичким странкама и међупартијским односима. Иако Република Српска нема дугу традицију политичких партија и демократије, нема сумње да је њен партијски живот интензиван, демократски промјењив и динамичан, а теоријски из-

азован. Ово је логично јер се, како пише Владимир Гоати, велики број грађана „емотивно везује за партије ('партијска идентификација', 'партијска лојалност'), што није у толикој мери случај са другим демократским институцијама, на основу чега се може закључити да партије чак имају известан приоритет над тим институцијама" (Goati, 2008: 11). У основи свега је културолошки феномен према којем су „политика и странчарење", наглашава Зоран Стојиљковић, „омиљени спорт међу грађанима Србије" (Stojiljković, 2006: 5). Ништа другачије није у Републици Српској. Осим тога, функције које политичке партије имају у политичком систему дају им „приоритет" о којем говори Владимир Гоати.

Политичке партије настају „унутар конкурентске борбе за обликовање политичке власти и контролу над њом" (Stojiljković, 2006: 5). Као такве развиле су низ функција у вријеме ере „партијског премрежавања демократских друштава", којој свједочимо, добу њихове „неопходности у представничким системима и доктринама", те остваривању „алтернативности" неопходне у такмичарско обликованим „демократским изборима". Зоран Стојиљковић наводи пет кључних, манифестних функција политичких партија. То су: „изражавање интереса и уобличивање јавног мњења; номинација и избор носилаца политичких и јавних функција; контрола и усмјеравање рада државних органа, политичка мобилизација и партиципација, као и функција политичког образовања и социјализације" (Stojiljković, 2006: 33).

Из наведених функција могуће је закључити да је читав политички живот унутар модерних представничких демократија уско повезан са дјеловањем политичких партија. Ово је случај и у Републици Српској. Због тога је битно написати неколико реченица о политичким партијама и карактеристикама партијског система Републике Српске. То чинимо кроз контекст и историјски преглед партијског живота Босне и Херцеговине, од времена аустроугарске окупације до оснивања Републике Српске 1992. године. Ово је научно оправдан истраживачки пут с обзиром на чињеницу да су бројне партије-претходнице, али и постојеће-живуће, њихова партијска култура и клијентистички однос са бирачима, успостављени прије формалног оснивања Републике Српске. Овим темама посветили смо бројне објављене радове. Због тога ће ово поглавље умногоме бити синтеза наших ранијих истраживања и закључака.

Опште је мјесто у науци о политици да политичке партије настају као резултат дјеловања линија друштвених расцјепа, а оне су у Босни и Херцеговини слојевите и као такве формативни фактор с највише утицаја на настанак и карактер њених партија и партијског система: „Прво поље друштвених расцјепа у Босни и Хер-

цеговини је сегмент културноисторијског расцјепа. Унутар њега постоји национално-вјерска трихотомија: Бошњаци (муслимани), наспрам Срба (православаца), наспрам Хрвата (католика). Ово је, уједно, и најзначајнија линија подјела унутар плуралног друштва Босне и Херцеговине. О овом феномену смо писали у ранијим пасусима. Друго поље друштвених расцјепа у Босни и Херцеговини је сегмент политичко-вриједносног расцјепа. У оквиру ове подјеле постоји унутрашња стратификацијска дихотомија изражена на оси национално, вјерско и традиционалистичко, наспрам грађанског, секуларног и модернистичког. Треће поље друштвених расцјепа у Босни и Херцеговини је сегмент социоекономског расцјепа. Он подразумијева унутрашњу трихотомну подјелу на релацији нова транзицијска елита, наспрам средње класе у опадању и неповлашћених социјалних група. Четврто поље друштвених расцјепа у Босни и Херцеговини је сегмент центро-периферног расцјепа. У њему постоје двије дихотомије. Прва се односи на подјелу означену у виду: евроатлантски и транзицијски противници, наспрам евроатлантских и транзицијских присталица. Друга се односи на подјелу везану за регионалне супротстављености, при чему се поставља релација: централисти наспрам децентралиста. Наведене линије друштвених расцјепа су укорињене у политичким странкама у Босни и Херцеговини. Постојећа друштвена стратификација обликује њихове програме, организацију и политичку праксу. Као посљедица таквог корелатског дјеловања линија друштвених расцјепа на партије у Босни и Херцеговини настаје њен партијски систем. Тиме је карактер подијељеног друштва Босне и Херцеговине пренесен у његову партијско-системску организацију" (Симовић, 2019: 39–40).

Прве политичке партије у Босни и Херцеговини настају у вријеме аустроугарске окупације. Најзначајније странке тог времена биле су: Муслиманска народна организација (1906), Српска народна организација (1907), Хрватска народна заједница (1908) и Хрватска католичка удруга (1910). Иако у колонијалном статусу, војно окупиране, економски експлоатисане, системски дискриминисане и оптерећене унутрашњим сукобима, елите у Босни и Херцеговини нису прихватиле улогу поражених, политички неуких и маргинализованих људи. Српски, муслимански и хрватски прваци, помогнути млађом и ратоборнијом генерацијом учењака који су стицали дипломе широм Европе, имали су потребу за политичком инклузијом, представљањем и заступањем својих интереса. Пут ка таквом политичком дјеловању водио је кроз оснивање политичких партија. Овај процес одвијао се послије смрти Бењамина Калаја (1903), оснивања низа културно-просвјетних друштава Срба, мус-

лимана и Хрвата, повећања општег нивоа политичке писмености становништва Босне и Херцеговине и њиховог материјалног богатства. Ријеч је о ефектима спроведене модернизације друштва, прије свега економске, када се са феудалне прелази у капиталистичку привреду. То је за посљедицу имало унапређење школства, подизање нивоа образовања и културног живота, којим су оснажене националне идеје из којих су настале прве политичке партије у Босни и Херцеговини. С друге стране, настанак политичких партија у окупираној Босни и Херцеговини довео је до међупартијске поларизације Срба, муслимана и Хрвата, што је постало трајна карактеристика партијског система Босне и Херцеговине. Прве политичке партије у Босни и Херцеговини настале су као националне и конфесионалне организације успостављајући образац за све касније формиране политичке странке, посебно током деведесетих година 20. вијека.

У том контексту Мустафа Имамовић пише: „Основни услов за дјеловање класичних политичких странака у БиХ није постојао, пошто земља у то вријеме није имала никакво представничко тијело. Одатле су грађанске политичке странке које се формирају у БиХ у првој деценији 20. стољећа, по свом облику, политичкој идеологији и психологији углавном одговарале типу 'народних организација' које настају у колонијалним земљама у доба њихове борбе за национално ослобођење. Већина босанских грађанских политичара, без обзира на националну припадност, сматрала је да у Босни и Херцеговини, као окупираној земљи чији државноправни статус није ријешен, без представничког тијела нема услова за дјелатност класичних политичких странака. У том смислу основни политички задатак је рјешење државноправног статуса земље и стварање претходних услова за страначку активност. Свако страначко диференцирање је штетно и недопустиво у условима када је потребно наступати сложно да би се постигли основни национално-политички циљеви. То се не може постићи уз помоћ страначких него само уз помоћ 'националних' организација. Овакав приступ одређивао је програм и политичку стратегију босанских грађанских странака, које на прво мјесто стављају своје национално-политичке циљеве. Да би се то постигло, један народ мора стајати у цијелости уједињен у својој 'народној организацији'. Тек када један народ постигне своје државноправне политичке циљеве, могу се путем странака и парламената рјешавати различита сталешка питања" (Imamović, 2007: 133).

Управо су рјешавање националног питања Срба у Босни и Херцеговини и њен политичко-правни статус мотиви настанка Српске народне организације у Сарајеву 1907. године. Српска грађанска

интелигенција тог времена, пишу Ненад Кецмановић, Александар Врањеш и Жељко Будимир, „заступала је тезу да су Босна и Херцеговина српске земље 'по крви и језику', да у њима живи српско становништво које је подијељено на три вјере. На српском карактеру БиХ инсистирала је *Српска ријеч*, покренута 1905. године у Сарајеву. Група окупљена око овог листа била је национална и родољубива, али истовремено и конзервативна, а Григорије Јефтановић вјеровао је да имају право наступати у име свих Срба и у свим пословима. Вољели су да тактизирају и служили су се опортунистичким методама. Припадник средње генерације националних бораца против Аустроугарске, Васиљ Грђић покреће лист *Народ* у Мостару 1907. године, када се у Бањој Луци појављује и *Отаџбина* Петра Кочића. Народова група (звали су је и мостарска и херцеговачка) била је национално самосвјесна и залагала се за грађанске слободе. Из круга *Народа* проистекла је идеја о оснивању Српске народне организације. Њој је припадао највећи дио интелигенције цијеле земље (предводили су је Душан Васиљевић, Никола Стојановић, Ристо Радуловић, Васиљ Грђић, Урош Круљ, Алекса Шантић, Светозар Ћоровић, Атанасије Шола). Задатак *Народа* и *Отаџбине*, како је истицао Радуловић, јесте борба против 'турчинства', 'калајштине' и 'аморалности'" (Кецмановић, Врањеш, Будимир, 2021: 101–102).

Исте године када су почели да излазе „Народ" и „Отаџбина" (1907), истиче Драга Мастиловић, формирана је Српска народна организација: „Она је створена као израз правилног схватања тадашњих водећих српских политичара у Босни и Херцеговини о неопходности превазилажења дотадашњих несугласица и прије свега потребе јединствене опозиционе акције Срба у БиХ према аустроугарској управи. Први конкретан корак у том смјеру учињен је 11. маја 1907. године када је одржана конференција свих заинтересованих и донесен закључак о потреби спровођења једне политичке организације међу Србима у Босни и Херцеговини. Тада је изабран и Привремени одбор у који су ушли: Никола Стојановић, Коста Кујунџић, Вукосав Груберовић, Урош Круљ, Ђорђо Малић, и Милан Сршкић" (Мастиловић, 2012: 88–89).

Српска елита у Босни и Херцеговини била је опредијељена за политичко-партијску борбу како би остварили српске националне интересе и заштитили већинску српску популацију. Међутим, начин дјеловања и границе политичке борбе дијелиле су српске прваке, а касније и народ, што је неријетко доводило до унутарпартијских критика и сукоба: „Насупрот старијим вођама који су носили борбу за црквено-просвјетну аутономију, па углавном, заморени и задовољни њеним резултатима, препоручивали да не

ваља 'гонити вјетар капом', претежни дио интелигенције се залагао за стварање организације са широким политичким програмом која би окупила све народне снаге и повела борбу за демократизацију политичког живота у земљи. И када се борба за вјерско-просвјетну аутономију завршава, током 1905. и касније, јасно се испољавају четири групе и тенденције у српском политичком животу, од којих три постају познате по називима својих гласила: 'Српска ријеч', 'Народ' и 'Отаџбина', те група др Лазара Димитријевића око часописа 'Дан'" (Imamović, 2007: 187).

Упркос различитим методама рада, ставовима и неспоразумима, Српска народна организација освојила је све мандате (31) предвиђене за Србе на изборима за Босански сабор 1910. године. Борба за српске националне интересе подразумијевала је подозрење и опструкције аустроугарских власти. Слично су у борби за бољи положај муслиманског становништва и рјешавање политичко-правног статуса Босне и Херцеговине третирани прваци из Муслиманске народне организације. У томе се развио нуклеус српско-муслиманске сарадње у првој деценији 20. вијека: „Срби православне и Срби мухамеданске вјере имали су доста заједничких интереса у супротстављању католичкој аустроугарској монархији која је са собом носила западне вриједности неподесне за већински православне Србе и њихове мухамеданске истокрвнике. Међутим, српска рука сарадње је овдје била искренија јер су Срби, са Григоријем Јефтановићем, водили аутохтону политику независну од спољних актера. Муслимани предвођени Али-бегом Фирдусом били су вољни да се споразумију са православним Србима, али су увијек били под снажним утицајем исламских центара моћи у Турској" (Симовић, 2024: 145).

Годинама касније, Милорад Екмечић открива разлоге оваквог односа вођа Муслиманске народне организације према њиховој истокрвној браћи у Српској народној организацији: „Кључ је нашао турски историчар Бабуна 1996. (Aydin Babuna), у документу из турских архива, да су муслимани добијали инструкције од турске владе да се споразумијевају са српском страном, али да коначни потпис не стављају на папир. Две стране су се споразумеле о узајамним уступцима. Срби су се одрекли решавања аграрног питања, а муслимани прихватили српско име као своје, добивши заузврат национални идентитет и језик, султана као суверена аутономне Босне и Херцеговине и протеривање свих католика – четврт милиона, који су се плански населили у земљи до 1914. године, са двадесет католичких и мало лутеранских аграрних колонија" (Екмечић, 2007: 333).

Српско-муслимански преговори и сарадња убрзо долазе у кризу. Ово се поклапа са смрћу Алибега Фирдуса, умјереног и компромисног муслиманског првака спремног на сарадњу са Српском народном организацијом. Послије његовог одласка, стварну моћ у Муслиманској народној организацији остварује Шефик Арнаутовић, човјек изразите мржње према православним Србима. Позната је његова пријетња са сједнице Босанског сабора православним Србима да ће им „сарајевски муслимани спалити куће ако подрже социјалне немире српских сељака" (Симовић, 2024: 144; Кецмановић, Врањеш, Будимир, 2021: 107).

Сарајевским атентатом забрањен је рад Српске народне организације. Бројни њени чланови бивају ухапшени и мучени, а многи гину. Муслиманско-српска сарадња прерасла је у радикални сукоб и братоубилачки рат током четири године Првог свјетског рата. Слично се поновило у Другом, а касније и у грађанском рату од 1992. до 1995. године.

Између два свјетска рата Босна и Херцеговина је била партијска периферија новонастале Краљевине. Међутим, диоба Босне и Херцеговине између хрватских и српских елита била је једна од централних тема.

У Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (касније Југославији) Срби из Босне и Херцеговине нису имали ниједну репрезентативну партију. Српска елита и бирачко тијело везало се за најважније српске и југословенске странке са центром у Београду: „У партијском систему Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца Срби и Хрвати из Босне и Херцеговине гласали су и најчешће приступали српским и хрватским партијама са центрима у Београду и Загребу. Муслимани су се доминантно изјашњавали за Југословенску муслиманску организацију. Овакве партијске преференције становништва у Босни и Херцеговини у вријеме Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца биле су производ груписања српске моћи у партијама из Београда и хрватске у партијама из Загреба. Политичка аутохтоност Срба и Хрвата у Босни и Херцеговини је утопљена у шире национално-партијске оквире. У овим процесима српске и хрватске елите у Босни и Херцеговини најчешће су прихватале подређени и периферни положај унутар својих ширих националних групација. Таква политика стављала их је у позицију политичке, економске и друштвене маргинализације и зависности од центара моћи у Београду и Загребу" (Симовић, 2019: 84).

Тезама које смо изнијели у научној монографији „Народ, партије и демократија у Босни и Херцеговини" (Симовић, 2019) дали смо додатна појашњења у каснијим радовима: „'Версајска Југославија' краља Александра Карађорђевића, као британско-француски

пројекат против СССР-а, сукоб између Срба (Београд насупрот 'Пречана') и дислоцирање политичких одлука Срба у Босни и Херцеговини, из ње ка дворској елити и њима оданим политичарима у Београду, била је умногоме лоша по српску партијску елиту у Босни и Херцеговини. Они су изгубили своју политичку аутохтоност и способност да одлучују о себи. То ће их годинама пратити, па чак и за вријеме Републике Српске када је српска партијска елита у Босни и Херцеговини повратила своју национално-партијску аутохтоност и аутономност. Ново српско страдање у Другом свјетском рату био је наставак страдања из Првог. На штету Срба створене су републичке границе друге Југославије, а у складу са коминтерновско-дрезденским политикама разбијања српске територијалне цјеловитости и српског националног бића" (Симовић, 2024: 151).

Срби су државотворан народ, с једном од најдужих државничких традиција у свијету. Као такви водили су низ одбрамбених и ослободилачких ратова и револуција. Са два антифашистичка покрета у Другом свјетском рату Срби су били на страни побједничке коалиције, поднијевши велику жртву. Уз Русе и Јевреје, Срби су били најстрадалнији народ у Европи током 20. вијека. Српски народ је током Другог свјетског рата масовно приступио Народноослободилачком покрету предвођеном Комунистичком партијом Југославије. Због тога су Срби доминирали у чланству каснијег Савеза комуниста Југославије, али нису имали полуге моћи. Оне су припадале Јосипу Брозу Титу, који је био Хрват по националности, те његовим најоданијим сарадницима, од којих су већина били других нација и неријетко нескривеног антагонизма према Србима. Српски кадрови који су обављали битније функције у партији и власти били су или национално неосвијештени, у заблуди, поткупљени, уцијењени, а често и брутално протјеривани, ако би се окуражили да изнесу став о угрожености српског народа у држави коју су управо они стварали.

У том контексту Ђорђе Вуковић пише: „Срби су уњуткивани, клеветани, прогоњени. У комунистичкој БиХ, под паролом 'ни српска, ни муслиманска, ни хрватска', манипулације режима постаће клице каснијих сукоба. Коста Николић тврди да од 1971. године, када је конституисана муслиманска нација у СФРЈ, започиње еуфорично раздобље вјерске, културне и политичке ренесансе муслиманског народа. Савез комуниста Југославије желио је да ријеши проблем ниске заступљености муслимана у Комунистичкој партији БиХ, што је посљедица неједнаког учешћа у народноослободилачкој и антифашистичкој борби у којој су Срби били убједљиво доминантни. Ипак, циљ је био да се ослабе Срби, потисне њихов културни и национални идентитет" (Вуковић, 2018: 65).

Радомир Нешковић даје шири преглед карактера и посљедица владавине Савеза комуниста у доба Друге Југославије: „Комунистичка партија Југославије је у околностима Другог свјетског рата и окупације земље извршила револуцију с циљем да освоји власт и да државу и њен политички систем преуреди у складу са својом идеологијом и политичким програмом. Комунистичка партија је у ратним околностима постала главни државотворни субјект који је Југославију дефинисао на новој уставној основи: 1. Уређење државе на федеративном принципу гдје ће сваки од народа-нација имати своју федералну јединицу; 2. Укидање монархије и увођење републиканског облика владавине; 3. Укидање капитализма и увођење државног социјализма; 4. Укидање вишепартијског система и увођење једнопартијске власти Комунистичке партије. Сукоби између Срба и Хрвата у држави СХС и Краљевини Југославији ишли су на руку Комунистичкој партији која је имала политички став да је за кризу у држави одговорна „великосрпска буржоазија" која је спроводила „великосрпску хегемонију". Успостављањем федералних јединица за Словенце, Хрвате, Црногорце, Македонце, и Србијанце створила би се држава на другачијим, федералним основама против 'великосрпске агресије'. У процесу освајања власти Комунистичка партија је градила паралелну државну власт стварајући Антифашистичко вијеће народног ослобођења Југославије. На првом засједању и оснивању 26 и 27. новембра 1942. године у Бихаћу, АВНОЈ је проглашен за највише представничко тијело народа, а формирање извршне власти је избјегнуто због противљења великих сила, јер је у Лондону била Влада Југославије у избјеглиштву која је имала међународно признање. На другом засједању АВНОЈ-а, од 29. до 30. новембра 1943. године у Јајцу, осим потврђивања АВНОЈ-а као највишег народног представништва, основан је и Национални комитет као извршна власт. Легализована је партизанска војска и Тито као маршал и врховни командант. Краљу Петру је забрањен повратак у земљу и оспорен је легитимитет Владе у избјеглиштву. Прокламована народна воља трансформисана је у националну вољу, па су умјесто појма југословенски народ коришћени појмови: Словенци, Хрвати, Црногорци, Македонци, Срби. Национална воља је дефинисана у контексту угњетених и угњетачке нације, при чему је српска нација дефинисана као угњетачка, а словеначка, хрватска, македонска и црногорска као угњетене нације које ће свој статус моћи остварити кроз републике као федералне државне јединице. Државотворност пет нација је даље трансформисана у конститутивност Комунистичке партије Југославије, јер је ова партија себе прогласила легитимним класним и националним представником. На наведеној основи је утемељена консти-

туишућа улога Комунистичке партије која је изворни народни легитимитет трансформисала у национални, а затим у партијски" (Nešković, 2017: 92–93).

Једнопартијска диктатура Савеза комуниста Босне и Херцеговине губила је временом карактер ригидног тоталитаризма идеолошки обликованог у логици титоистичко-кардељовске доктрине. Посљедњих деценија једнопартизам у Босни и Херцеговини одржаван је умногоме као модел прагматског једностраначја. Низ подсистема и слобода развијао се у оквиру ове политичко-режимске конструкције постепено га уводећи у стање пропитивања, аферичности, дјелимичне апатије, пољуљаног легитимитета и коначне неодрживости. Економска и политичка транзиција Источног блока, започета половином осамдесетих година 20. вијека, отворила је простор демократизације социјалистичке Босне и Херцеговине. Пад Берлинског зида 1989. и словеначко-хрватско разбијање јединственог Савеза комуниста Југославије исте године довело је до обнове вишепартизма у Босни и Херцеговини и првих демократских избора одржаних у новембру 1990. године.

Без обзира на ресурсе којима су располагале, контролу доминантних медија и јавних институција, партије настале из Савеза комуниста Босне и Херцеговине (Савез комуниста Босне и Херцеговине – Странка демократских промјена) и његових сателита Социјалистичког савеза радног народа Босне и Херцеговине (Демократски социјалистички савез Босне и Херцеговине) и Савеза социјалистичке омладине Босне и Херцеговине (Савез социјалистичке омладине – Демократски савез Босне и Херцеговине), основаних с циљем успостављања „привида политичке плуралности и изборних могућности" у транзиционој Босни и Херцеговини, изгубиле су изборе од тронационално обликованог блока „народњачких" партија (Странке демократске акције, Српске демократске странке и Хрватске демократске заједнице).

Босна и Херцеговина је умногоме одступала од обрасца већине политичких система бившег социјалистичког блока. У њима се демократска трансформација друштва одвијала „управљањем одозго", што је за резултат имало најчешће побједу „софтлајнерских струја" бившег комунистичког режима. Супротно очекивањима „трансформисаних комуниста", побиједиле су национално профилисане и антикомунистички оријентисане партије: „У условима недовољне политичке писмености, ауторитарне политичке културе и јачања националног шовинизма стварала се атмосфера сукоба и хаоса. Трансформисани комунисти су контролисали медије и многе социјалне подгрупе. Бројни инциденти и неправилности обиљежили су изборну кампању. Теме које су доминирале и на

крају пресудиле у корист народњачких партија биле су антикомунизам, национално питање, однос према распаду Југославије и независности Босне и Херцеговине. По завршетку избора формирана је коалициона власт између Странке демократске акције, Српске демократске странке и Хрватске демократске заједнице. У почетку остваривања овог коалиционог аранжмана партнери су водили рачуна о успостављању националног паритета и консензуалном доношењу одлука. Консоцијацијски модел који су примјењивали био је производ њихове воље, а не слова закона, што је направило проблеме у њиховом каснијем раду. Он је с временом попримао обрисе политика изречених у току изборне кампање и све је више водио у сукоб и, у коначноме, у рат. Основа њиховог унутрашњег поларитета је у томе што је Српска демократска странка тражила останак Босне и Херцеговине у Југославији, а Странка демократске акције и Хрватска демократска заједница њену независност. Касније су Српска демократска странка и Хрватска демократска заједница инсистирале на децентрализованом уређењу Босне и Херцеговине, док је Странка демократске акције тражила останак унитарног система. С временом су се овим политикама прикључиле остале народњачке партије сходно нацији из које су долазиле, али и партије лијеве оријентације. Српски посланици, углавном из бивших реформиста, подржали су Српску демократску странку, останак Босне и Херцеговине у Југославији и касније стварање Републике Српске. Њихови бивши муслимански и хрватски партнери, посебно из трансформисаних комуниста, везали су се за идеје независне Босне и Херцеговине легитимишући политике Странке демократске акције и Хрватске демократске заједнице. Тиме је дошло до 'разведених бракова' унутар партија љевице. Овај разлаз некада јединственог идеолошког круга по основу националне проблематике, државне независности и уређења Босне и Херцеговине траје и данас. Често њихов међусобни антагонизам надилази онај који имају према народњачким партијама. Процес у којем је политички сукоб трансформисан у војни трајао је мање од двије године" (Симовић, 2019: 134–136).

Овакав исход одговарао је неолибералним круговима. Они су жељели да „цезаристичким политикама" идеолошку борбу замијене културном, радикализују друштвене подјеле и „терапуетски" овладају политичким системима широм свијета. Модел раније „опробан" у дијелу западних држава ефикасно су примјењивали у плуралним друштвима бившег „социјалистичког лагера": „Прије него што су почеле да се урушавају суверене економије и политике земаља трећеталасног свијета, извршен је процес неолиберализације старих демократија и некада умногоме социјалних држава.

Ријеч је о Великој Британији и Сједињеним Државама. Ове двије земље англосаксонског свијета деценијама су биле узор бројним политичарима, теоретичарима и грађанима мање развијеног свијета. Рефлексија, у почетку латентно припремљених, а касније манифестно изведених економских промјена у овим државама, ширила се ка остатку свијета. Она је с временом поразила бивше режиме реалног социјализма и увела их у трећеталасну демократизацију. Иако демократизација није била основни мотив ових промјена, већ прелазак са реалсоцијалистичке на тржишну привреду, она је послужила као механизам за спровођење ових намјера.

Наведена оцјена није критика њихове политичке демократизације, напротив. Овдје заступамо тезу да је у овим државама, у којима су се јављале кризе укључености, легитимитета и други друштвени проблеми, демократизација и усвајање либералних стандарда било пријека потреба. Међутим, ово је био другоразредни интерес водећих центара моћи на Западу. Њима су доминирали неолиберални кругови жељни личних економских, а не стварних демократских успјеха земаља бившег тоталитарног блока. Констатација коју износимо је утемељена у посљедицама које су услиједиле у трећеталасним процесима. Наиме, чим су почеле да се политички трансформишу, бивше земље реалног социјализма су одлазиле у процесе економске трансформације. Они су најчешће завршавали у успостављању тајкунске привреде, привредно-партијском клијентизму и општем паду стандарда. Природни ресурси наведених земаља, њихова јефтина радна снага и финансијске институције дошле су у великом проценту под контролу мултинационалних компанија и њихових неолиберални стратега. Тиме је стварна потреба људи из ових земаља за демократијом, њихова борба против тоталитарних режима и жеља за праведнијим и егалитарнијим друштвом, постала предмет злоупотребе. У процесима личног богаћења и поновне монополизације власти успјели су бројни бивши, трансформисани, политичари из ранијег система. На новац и власт нису били имуни ни многи радикални заговорници промјена изван бившег система који су успјели да добију изборе и остваре власт.

Ова пракса се дешавала пред очима изманипулисаних маса којима је умјесто идеолошких наметнут режим културних сукоба. Умјесто дихотомије рад насупрот капитала, подгријаван је низ нових сукоба који су имали културни предзнак и ишли су од националних према вјерским. Неолиберални центри моћи који су улагали ресурсе у трећеталасне промјене сада су их умножено извлачили из тих земаља, не марећи толико за њихову демократизацију. Штавише, политички незреле власти у транзицијским

земљама и са нарушеним суверенитетом нису биле пријетња новом неолибералном поретку. Корумпиране владе које се нису бојале сувереног народа биле су добар механизам за одржавање моћи иностраних актера који су експлоатисали њихове земље. Овакав сценарио, у већој или мањој мјери, доживјеле су све транзицијске земље. Тек су у посљедњој деценији неке од њих успјеле да одреде и стабилизују своје друштвене, политичке и економске интересе. У земљама у којима је транзиција била недовољан систем за успостављање будуће контроле, инострани центри моћи снажили су унутрашње центрифугалне факторе. Они су најчешће имали културно детерминисане неспоразуме и прошлост. У новим условима рађао се фанатизам који је доводио до ратова, политичке, економске и, у коначноме, друштвене девастације" (Симовић, 2019: 101–102).

У атмосфери међунационалних сукоба и борби Српска демократска странка остварила је статус партије с карактером националног покрета. Улога њених посланика, лидера и партијских функционера на терену била је пресудна у процесу оснивања Републике Српске, њеног институционалног обликовања и одбране. Због тога се Српска демократска странка сматра државотворном. Она је најстарија живућа српска партија у Босни и Херцеговини, те је и данас једна од најзначајнијих за српски свијет у цјелини.

Током Одбрамбено-отаџбинског рата Српска демократска странка суочила се с три кључна проблема, како их дефинише и појашњава Радомир Нешковић: „Први проблем био је у томе што странка није имала сарадњу са Социјалистичком партијом Србије која је била владајућа у овој држави. Континуирану политичку сарадњу СДС је остваривао од оснивања са Демократском странком која је у Србији дјеловала као опозиција. Српска демократска странка је примарно полазила од националних интереса Срба у Босни и Херцеговини, док је Социјалистичка партија Србије примарно полазила од државних интереса Србије који се нису увијек поклапали са националним интересима Срба из Босне и Херцеговине. Други проблем била је потивуставна и противзаконита одлука Владе Републике Српске од 24. јуна 1992. године о забрани политичког дјеловања Српске демократске странке док траје међунационални рат. Била је очигледна намјера Владе да политичким путем елиминише утицај Српске демократске странке и да се створи простор за организовање и дјеловање других политичких партија чија је централа била у Београду, прије свега Социјалистичке партије. Трећи проблем Српске демократске странке био је у чињеници да она није одлучивала нити учествовала у извршној власти (ни ка-

дровски ни политички), а сносила је политичку одговорност за рад извршне власти која је дјеловала против Српске демократске странке. Наведена противзаконита одлука Владе потврђује да извршна власт у Републици Српској није била под контролом Српске демократске странке и да је Влада била састављена од љевичарских кадрова. Организација и дјеловање Српске демократске странке у данашње вријеме разликује се у односу на њено дјеловање у периоду 1990–1991. година, нарочито у јачању овлаштења предсједника странке. Српска демократска странка је у великој мјери одступила од организације и начина дјеловања у односу на период 1990–1991. године. Политички плурализам је редукован и контролисан што указује и да је СДС увела страначку дисциплину својствену љевичарским партијама што је страно њеном изворном народњачком плуралистичком духу" (Nešković, 2017: 369–370).

Занимљиво је да је Влада Републике Српске забранила рад Српској демократској странци 24. јуна 1992. године, а да су се годину дана касније основале и регистровале Социјалистичка партија Републике Српске, као испостава истоимене партије Слободана Милошевића, и по сличном обрасцу, Српска радикална странка Републике Српске, као испостава истоимене странке Војислава Шешеља. Ово је био начин директног „уплива" београдских центара моћи у партијски живот Републике Српске. И док је једна линија утицаја водила преко „социјалистичке струје", усмјерена примарно на Босанску Крајину, друга се кретала преко „националистичке", тражећи упориште у антикомунистичким крајевима и међу незадовољнима владавином Српске демократске странке. Без обзира на формално суспендовање рада Српске демократске странке, њени кадрови и инфраструктура „на терену" постепено су партократизовали систем, већ навикнут на такав модел политичког понашања. Тек је по завршетку грађанског рата у Босни и Херцеговини и успостављању дејтонске стварности обликован савремени карактер партија у Републици Српској и њен партијски систем.

Када је ријеч о организацији политичких партија у Српској, оне су странке масовног типа. Имају снажну унутарпартијску пирамиду, олигархијске односе, слабу унутарстраначку демократију, минимум равноправности и немогућност институционализованог фракционаштва. Анализирајући статуте и организациона појашњења, доступна у електронској форми, најзначајнијих партија у Републици Српској (Савез независних социјалдемократа, Српска демократска странка, Партија демократског прогреса, Социјалистичка партија, ДЕМОС, Народна партије Српске, Уједињена Српска, За правду и ред – листа Небојше Вукановића, Социјалистичка партија

Српске, Демократски народни савез и Народни фронт)[6], закључујемо, слично претходним истраживањима (Симовић, 2019: 200), да су оне организоване по територијалном принципу. Ниједна странка нема функционални принцип организовања. Политичке партије у Републици Српској најчешће су подијељене у мјесне, рејонске, општинске/градске и регионалне одборе. Иако постоје изузеци, као што је случај са Савезом независних социјалдемократа, који нема регионалне одборе, већина странака је слично организована, пратећи административне границе локалних заједница и линије изборних јединица одређених за потребе избора посланика у Народну скупштину Републике Српске. Детаљније о организацији политичких партија писали смо у ранијим монографијама и научним радовима (Simović, 2011, Симовић, 2014, Симовић, 2019).

Посебни облици организовања политичких партија у Републици Српској су активи жена, младих и пензионера. Поједине политичке партије организују стручне савјете као стална организациона тијела која окупљају стручњаке из различитих области људског дјеловања. Степен њихове организованости, профилисаности, значај и јавно присуство зависе од бројности страначког чланства, нивоа образовања, идеолошке оријентације, карактера партије, њене финансијске моћи и потреба. Савјети најчешће функционишу као својеврсне базе умрежавања људи, који не морају нужно бити чланови партије, већ појединци заинтересовани за сарадњу са одређеном странком или за рјешавање друштвених проблема путем партија као главних актера политичког живота. У савјетима се често отварају питања непријатна по политичку странку и унутарпартијске олигархије, па је несумњиво модел организације и функционисања савјета добар пут ка демократизацији партија. Савјети имају расправни, едукативни и савјетодавни карактер. Ако им дају одговарајући значај, политичке партије могу да их користе као својеврсну „копчу" између грађана, посебно присталица и симпатизера, и ужег партијског руководства. С друге стране, савјети могу да буду предмет злоупотребе партијских олигархија и један од ин-

6 Статути, програми, интернет-презентације, новински чланци и други документи који приказују организацију и програмске одреднице парламентарних партија са сједиштем у Републици Српској (Статут Савеза независних социјалдемократа (2023), Програмски принципи Савеза независних социјалдемократа (2019), Статут Српске демократске странке (2022), Програм Српске демократске странке (2010), Програм обнове Републике Српске Партије демократског прогреса (2021), Статут Социјалистичке партије (2021), Политичка платформа Социјалистичке партије (2021), Статут Социјалистичке партије Српске (2020), Циљеви и задаци Социјалистичке партије Српске (2020), Статут Демократског народног савеза (2023), Демократски народни савез: О нама (2024), Демократски савез: О нама (2024), Статут Демократског савеза – ДЕМОС-а (2023), Статут Уједињене Српске (2015), Програмска декларација Уједињене Српске (2015), О Народној партији Српске (2024), Статут Народне партије Српске (2023), Program Za pravdu i red – Lista Nebojše Vukanovića (2024), Народни фронт – Narodni front (2024)).

струмената очувања унутарстраначке моћи доминантног лидера или више партијских вођа.

Позивајући се на радове Сузан Скаров (Scarrow, 2005) и Горана Чулара (Cular, 2005), у ранијим научним радовима истраживали смо ниво унутарстраначке демократије у Републици Српској (Симовић, 2016). Из тог истраживања, које се примарно ослања на подјелу нивоа унутарпартијске демократије изнесену код Чулар, оцијенили смо да је партијска сцена у Републици Српској најближа „партијама ниског нивоа демократије, са благим помјерањима ка индивидуалистичко-елитистичком типу партија" (Симовић, 2016: 115).

У погледу инклузије чланства, истакли смо да „све партије у Српској имају изразито малу укљученост чланства у доношење страначких политика, селекцију кандидата и доношење страначких статута и програма" (Симовић, 2016: 115). Парадоксалан и умногоме споран аспект унутарстраначке демократије политичких партија у Републици Српској односи се на доношење одлука унутар њихових организација: „Статути предвиђају одређен степен аутономије регионалних и локалних одбора дајући им права да креирају политике на локалном нивоу и то их позиционира ка индивидуалистичко-елитистичком типу партија, али само у тенденцији". „Моћ вета" партијског врха кроз смјене локалних функционера, потврђивања локалних изборних листа и немогућност локалног нивоа да битније утиче на политику виших организационих облика власти чини да странке у Српској ипак оцјењујемо као странке ниског степена унутарстраначке аутономије. Када је ријеч о партијском систему Српске, он је релативно институционализован, али не довољно да буде битна карика у процесу демократске консолидације Републике Српске и Босне и Херцеговине. Посебан проблем развоја унутарпартијске демократије у анализираним партијама из Српске представља чињеница да оне између себе имају конкурентски однос, што значи да су њихови програми и ставови око кључних питања слични, а да је сукоб више персонални, док опозициони однос ове партије имају према релевантним странкама са сједиштем у Федерацији Босне и Херцеговине. Оне опет имају два блока – хрватски и бошњачки, при чему се партије које их творе унутар себе, свака у свом блоку, суштински не разликују. Ријеч је о идентичној позицији као и унутар српског партијског блока у Републици Српској. Тиме се у демократске процесе у странкама и изван њих укључује и нова димензија на бази које се ствара политичко понашање мањка толеранције унутарпартијске демократије у Српској, а то је национално-ентитетска логика политичко-партијског дјеловања. Закључак овог истраживања је

да је унутарпартијска демократија у Српској слаба. Међутим, то није непознаница. То је дио посљедице цјелокупног процеса демократске транзиције у којој се налазе Република Српска и Босна и Херцеговина. Тенденција демократизације различитих нивоа, од односа у породици, заједници, на послу (...) је свеприсутна и као таква полако постаје и дио политичке праксе, не само међу партијама већ и унутар њих. За већи степен унутарпартијске демократије потребно је статутарно и у пракси снажније укључити чланство у доношење одлука, омогућити непосредни избор страначког предсједника и предсједништва, чак и главног одбора. Потребно је омогућити институционално стварање фракција, отварање вертикалних и хоризонталних канала унутарпартијског комуницирања, те смањити надлежности извршних органа странака. Ово је могуће кроз изван и унутарстраначко едуковање и демократско социјализовање. У том контексту битну улогу има и академска заједница. Најважнију улогу имају „меке струје" у врховима партијских олигархија које су спремне на унутарстраначку демократизацију и који једини могу, у савезништву са демократски оријентисаним чланством, да разбију круту страначку линију партијског врха „тврдолинијаша" (Симовић, 2016: 115–116).

Степен унутарпартијске демократије и односа умногоме зависи од „генетике" настанка политичких партија. Странке које настају од центра ка периферији су по правилу демократичније, а у Републици Српској таквом можемо одредити само Српску демократску странку. Осим тога, битно питање је да ли партије настају парламентарним или ванпарламентарним путем. То умногоме одређује њихове унутрашње али и спољашње, међустраначке, односе. Међу парламентарним странкама у постојећем сазиву Народне скупштине Републике Српске (2022) више је оних насталих парламентарним (Савез независних социјалдемократа, ДЕМОС, Народна партије Српске, Уједињена Српска, За правду и ред – листа Небојше Вукановића, Демократски народни савез и Народни фронт), него ванпарламентарним путем (Српска демократска странка, Партија демократског прогреса и Социјалистичка партија).

Анализом програма, декларација и других страначких докумената[7], а посебно политичке праксе, можемо да закључимо да стран-

7 Статути, програми, интернет-презентације, новински чланци и други документи који приказују организацију и програмске одреднице парламентарних партија са сједиштем у Републици Српској (Статут Савеза независних социјалдемократа (2023), Програмски принципи Савеза независних социјалдемократа (2019), Статут Српске демократске странке (2022), Програм Српске демократске странке (2010), Програм обнове Републике Српске Партије демократског прогреса (2021), Статут Социјалистичке партије (2021), Политичка платформа Социјалистичке партије (2021), Статут Социјалистичке партије Српске (2020), Циљеви и задаци Социјалистичке партије Српске (2020), Статут Демократског народног савеза (2023), Демократски народни

ке у Републици Српској прате тренд деидеологизације и прилагођавања политика дневним изазовима, а посебно хтијењима бирача, ма колико их то уводило у идеолошке контрадикције и програмска одступања. Тиме долазимо до закључка да су све релевантне партије у Републици Српској идеолошки најближе одредници „велики шатор". Ово је посљедица транзицијских процеса у којима су једнопартијска диктатура и доктрина реалног социјализма оцијењене лошим. За њих је предвиђена либерално-демократска и капиталистичка замјена. Међутим, преоријентација у либерално-капиталистички свијет имала је више декларативну него стварну подршку. „Капиталистичка магија" престајала је да буде привлачна већ у првим транзицијским годинама када је дошло до дерегулације тржишта, масовне приватизације, рушења радног законодавства и све већег јаза између богатих и сиромашних. С друге стране, ни демократија није била по вољи немалог броја изабраних представника навикнутих на ауторитарне обрасце политичког дјеловања. Уз све наведено, простор бивше Југославије био је национално сукобљен, а остваривање националних држава кремен над боцом лако запаљивог плина. Таква атмосфера изњедрила је политичке ставове и јавне политике који су у контрадикцији. Њих прате идеолошка недосљедност и политичка патронизација.

Програмски документи партија у Републици Српској[8] описују их у широком идеолошком појасу од социјалистичких и социјалдемократских (Социјалистичка партија, Социјалистичка партија Српске и Савез независних социјалдемократа), преко социјално-либералних (За правду и ред – листа Небојше Вукановића), затим национално-конзервативних и демохришћанских (Српска демократска странка, Уједињена Српска, Демократски народни савез, ДЕМОС и Народна партија Српске), па све до либерално-капиталистичких

савез: О нама (2024), Демократски савез: О нама (2024), Статут Демократског савеза – ДЕМОС-а (2023), Статут Уједињене Српске (2015), Програмска декларација Уједињене Српске (2015), О Народној партији Српске (2024), Статут Народне партије Српске (2023), Program Za pravdu i red – Lista Nebojše Vukanovića (2024), Народни фронт – Narodni front (2024)).

8 Статути, програми, интернет-презентације, новински чланци и други документи који приказују организацију и програмске одреднице парламентарних партија са сједиштем у Републици Српској (Статут Савеза независних социјалдемократа (2023), Програмски принципи Савеза независних социјалдемократа (2019), Статут Српске демократске странке (2022), Програм Српске демократске странке (2010), Програм обнове Републике Српске Партије демократског прогреса (2021), Статут Социјалистичке партије (2021), Политичка платформа Социјалистичке партије (2021), Статут Социјалистичке партије Српске (2020), Циљеви и задаци Социјалистичке партије Српске (2020), Статут Демократског народног савеза (2023), Демократски народни савез: О нама (2024), Демократски савез: О нама (2024), Статут Демократског савеза – ДЕМОС-а (2023), Статут Уједињене Српске (2015), Програмска декларација Уједињене Српске (2015), О Народној партији Српске (2024), Статут Народне партије Српске (2023), Program Za pravdu i red – Lista Nebojše Vukanovića (2024), Народни фронт – Narodni front (2024)).

(Партија демократског прогреса и Народни фронт). Наведене идеолошке оцјене декларативно су присутне у јавним наступима партијских првака, иако се од њих неријетко могу чути изјаве неспојиве са званичним програмима странака које представљају. Ово се најчешће дешава међу млађим кадровима који су одрасли у времену „реформских агенди" актера политичке и економске транзиције који су идеолошки више збуњивали него што су просвећивали суверени народ у Републици Српској. Због тога је политичка пракса странака у Српској премрежана „ад-хок политикама" које у „великошаторском маниру" помирују интересе различитих скупина, како домаћих тако и иностраних, у реалном времену, простору и догађајима. Тиме се неријетко губе базичне идеолошко-програмске обавезе релевантних партија према бирачком тијелу, на шта је оно, у дугом трајању бихејвиоралне истости, навикнуто. Социјално угрожен простор, каква је Република Српска, са социјалистичком прошлошћу, научен на социјална давања и бенефите, не може да живи неолибералну стварност. Истовремено, пад социјалистичке привреде и криза социјалистичке државе у предтранзицијско доба нису могли да остваре пословну иновативност и економски напредак без политичке и економске либерализације цјелокупног система. Наведеном треба додати национално-државничка и културно-идентитетска питања која су приоритет свих релевантних партија у Републици Српској.

Идеолошко-програмске политике доминантних странака у Републици Српској у пракси сведене су на неколико важних тачака које оцјењујемо њиховим заједничким, идеолошко-програмским именитељем. Ријеч је о политикама снажења српског националног бића, очувања надлежности Републике Српске, њене међународне афирмације, чвршћег повезивања са Србијом и сталног балансирања између развојне и социјалне државе. Највеће разлике испољавају се у домену социоекономских политика, гдје социјалистичке и социјалдемократске партије, супротно либералним, инсистирају на већем државном интервенционизму и давањима. Пракса показује да партије које се нађу у извршној власти Републике Српске, без обзира на њихову идеолошко-програмску позадину, временом крену путем класичног државног интервенционизма јер их супротне политике воде ка губитку избора. Примјер који потврђује ову тезу је дјеловање Партије демократског прогреса. Она је, као владајућа партија почетком двијехиљадетих, спроводила реформе неолибералног типа, посебно у банкарском сектору, што ју је временом коштало губитка избора. Само су националне теме снажнији фактор добијања или губитка гласова бирача у Републици Српској од социоекономских. У новије вријe-

ме овоме можемо додати геополитичку димензију самопозиционирања партија у Републици Српској, од којих су два најважнија питања: евроатлантске интеграције и однос према Русији и НР Кини.

„Европски пут" Босне и Херцеговине је декларативно усаглашена политика свих релевантних партија у Републици Српској. То показују њихова програмска начела, али и јавне политике, које су умногоме ослоњене на европске стандарде и праксу. Међутим, осуде и уцјене Републике Српске од стране европарламентараца, бриселске бирократије и најзначајнијих европских влада годинама удаљавају бираче и политичаре у Републици Српској од Европске уније и „идеје европског јединства". Најмање присталица „европски пут" Босне и Херцеговине има међу суверенистички оријентисаним партијама социјалдемократске, социјалистичке, национално-конзервативне и демохришћанске оријентације, док је међу партијама социјално-либералног и либералног спектра снажније. Осим иностраних притисака на Републику Српску, једнако политичких и економских, антиевропско осјећање подгријавају бошњачке елите и њима блиске „грађанске опције" у Босни и Херцеговини. Оне неријетко користе „европски пут" Босне и Херцеговине за покушаје остваривања веће централизације државе и укидање надлежности њених ентитета.

Атмосфера међусобног неповјерења, политичко-системски ризици „европског пута" Босне и Херцеговине по аутономност Републике Српске, отворена србофобија немалог броја европских званичника, стални економски притисци и санкције, створили су међу Србима доминантно осјећање евроскептицизма: „Бошњачка политичка елита, невладине организације програђанске оријентације које подршку имају углавном међу Бошњацима и дио званичника западних земаља, прије свега Европске уније, покушавају да путем реформи које су предвиђене за Босну и Херцеговину изврше уставне реформе које ће консоцијацијски и етнофедерално уређену Босну и Херцеговину учинити грађанском и централизованијом државом. Најчешћа теза је да је оваква структура Босне и Херцеговине 'нестабилна' и 'нефункционална', те да је са њом немогућ европски пут Босне и Херцеговине. То може да се прочита из низа страначких докумената већински бошњачких партија и иницијатива невладиних организација" (Симовић, 2022: 57–58).

Посебан осјећај одбојности према Европској унији великог броја становника Републике Српске, обликоване у српској динарској традицији и хришћанском учењу, стварају „новоевропске вриједности", „геополитичка искључивост" европских елита сведена у општу русофобију и јасна дистанца између „европских моћника" и њима

потлачених маса: „Европска унија један је од најбоље упакованих производа западног свијета. Она годинама подиже имиџ Запада и привлачна је дестинација за све оне који живе изван Европске уније, креиране као својеврсни Елизијум, мјесто богатих и срећних људи супротно остатку пренасељеног и девастираног свијета (видјети детаљније о Елизијуму у истоименом филму из 2013. године). Европска унија намеће се као простор слободе, једнакоправности, економског благостања, толеранције и заштитник модерне цивилизације. Индекс демократије, економски показатељи, степен сигурности, развој образовања, науке и културе, ове квалификације Европске уније умногоме потврђују. Међутим, манихејски принцип добре Европске уније и 'лоших момака' изван овог 'Елизијума' није тачан, што се види дубљом анализом. Осим тога, бројне позитивне ствари у Европској унији имају свој контекст, који није нимало хуман, напротив. Редукција слободе и те како је присутна у Европској унији и њеним чланицама. То се посебно види у политичкој пракси када се осуђује, чак и забрањује свако, па и само принципијелно, довођење у питање доминантног „европског" дискурса и из њега произашлих агенди. А тај успостављени дискурс који цијелу Европу расистички потчињава њеном западном дијелу, негирајући европски Југ, посебно Балкан, у којем се дефинишу основе европске цивилизације, те европски Исток, који је интелектуално подигао европску културу и цивилизацију и који је посљедњи чувар старих европских вриједности и хришћанске цивилизације, неолибералан је и трансхуманизујући. Слобода испољавања личних ставова који не одговарају доминантном неолибералном дискурсу, националних, државничких, па чак и старих породичних вриједности, права на аутохтоне и аутономне политике, све више постају предмет игнорисања, осуде и забране унутар јавног простора Европске уније. Иако је биологија дефинисала мушки и женски пол, европски дискурс то све више забрањује, мијењајући ОН и ОНА са ОНО. Свако принципијелно противљење негацији природе доводи вас у позицију осуде главних европских политичара и њихових 'тинк-тенкова' за нетолеранцију, хомофобију и сличне етикете, што сигурно није мотив највећег дијела оних који критикују ове антиприродне политике. Сексуална оријентација, као и лични осјећај према себи, свом тијелу и духу, приватна је, а не јавна ствар. Суштина хармоничног полиса јесте у јасној граници између јавног и приватног простора. Он је екстремно нарушен у Европској унији. Из јавног простора избачене су традиционалне вриједности, које су синтеза искуства народа који живи на једном територију, хришћански морал, националне и патриотске одреднице којима су развијани унутрашња емпатија и солидар-

ност. Наведене категорије замијењене су ријалитизацијом јавног простора, његовом еротизацијом, конзумеризмом, сатанистичким политикама насиља и неморала, те свеопштом конкурентско-дарвинистичком парадигмом неолибералне логике тржишног успјеха. Породице су на екранима и билбордима замијенили педофили, зоофиличари и изопачености разних врста, снажне и моћне жене које су биле научнице, политичарке и мајке, замијениле су старлете и несретна лица жена којима је наметнут терет фрустрирајућег неолиберализма, који је све осим слобода за жене, а умјесто класика свјетске књижевности, дјечијих емисија у којима се развијало пријатељство и јасно дефинисало добро и лоше, спортски дух и здравље, добили смо 'тик-ток изазове', убиствена 'прочишћења', 'злочиначке умове' и најгоре облике сатанизма. То није слобода, то је софистицирано поробљавање. Једнакоправност тек не постоји у Европској унији. Чак и 'природна права', у која се заклињу европске елите, селективно се примјењују. То видимо у случају отимања руске државне имовине, као и приватне имовине њихових грађана у 2022. години. О односу према мигрантима и радницима, њиховом израбљивању и понижавању, могу да се напишу десетине хиљада страница. Толеранција тек није европска карактеристика. Однос према исламском свијету, словенским народима, а посебно према православној Русији, Србији и Републици Српској, протјеривање њихових писаца из библиотека, музичких композиција са репертоара европских концертних дворана и сличне политике нису ништа друго него примјер нетолеранције. Државе благостања највећи су мотив доласка бројних људи изван овог 'Елизијума' у његов 'обећани рај'. Нема сумње да је Европска унија један од најбогатијих дијелова свијета са високим степеном економског благостања. Али то има свој контекст, а он се зове вишевјековна колонијална експлоатација свијета. Европска колонијална историја јесте сага о злочинима, мучењима, робовласништву и низу нехуманих експеримената широм свијета. Користећи све механизме, од силе, 'цезаристичких политика', економског мешетарења, манипулације, западноевропске елите покориле су добар дио свијета, изузев руских земаља, због чега и имају највећу мржњу и фобију према њима. Године колонијалног богаћења акумулирале су капитал који ствара благостање у Европској унији. Њиме се купује социјални мир, иако социјална правда суштински не постоји, при чему се овај давно отети капитал умножава банкарским задуживањем неразвијеног свијета, њиховим економским уцјењивањем и поткупљивањем њихових компрадорских елита. Сва та моћ штити се уз помоћ суровог безбједоносног система обавјештајних служби, полицијске бруталности према неисто-

мишљеницима и НАТО пакта. А он је тек занимљив феномен, јер поставља другачију димензију Европске уније. А то значи да је она 'мали Елизијум', млађи и слабији брат 'великог Елизијума' званог Сједињене Америчке Државе. Оне су главни геополитички играч таласократског атлантизма, у којем је Европска унија тек један од 'актера' у неолиберално-атлантистичком поробљавању свијета" (Симовић, Зарић, 2022: 39–40)

Питање интеграције Босне и Херцеговине у НАТО савез централно је геополитичко питање у Босни и Херцеговини и потврда њене радикалне подијељености. И док су бошњачке, хрватске и грађанске елите за улазак Босне и Херцеговине у НАТО савез, српске су против. Оне прате стање духа српске нације у Босни и Херцеговини која је антиатлантистички опредијељена, што има своје историјске коријене: „Бомбардовање Републике Српске од стране НАТО савеза било је у корист муслиманских и хрватских снага, те је умногоме натјерало руководство Републике Српске на преговоре у Њујорку и Женеви, а потом и на конгрес у Дејтону. Иако је пружила несразмјерно велик отпор НАТО савезу, Војска Републике Српске и њено политичко руководство нису могли да их побиједе. Република Српска, са свега милион и по становника, осиромашена и војно слаба, борила се достојанствено. Но, несразмјер у оперативној моћи учинио је своје. Занимљиво је да у том тренутку Република Српска није имала ниједног озбиљнијег савезника у свијету који би стао на њену страну. Због тога је питање атлантизма кључно геополитичко питање у Босни и Херцеговини и главни извор национално-партијских подјела. То се ишчитава из програма политичких партија, гдје су бошњачке и програђанске (читај пробошњачке партије), као и хрватске, усмјерене ка атлантизму, а српске изразито противне уласку у овај војни савез" (Симовић, Зарић, 2022: 43).

Притисци атлантистичких центара моћи на српски народ и елите су снажни и трају деценијама. Описујући разлоге такве политике Миломир Степић пише: „Сходно неупитном интересу да настави доминацију на Балкану као 'веригама света' и 'евроазијској трансмисији', Запад под америчким вођством настоји да 'зацементира' постојећу вештачку и наметнуту геополитичку 'архитектуру'. Ради тога фаворизује оне локалне актере који испуњавају неколико потребних услова: да са становишта таласократских, атлантистичких циљева имају повољан географски и геополитички положај (првенствено излаз на море), да не припадају православној цивилизацији или да су склони конвертитству, да су традиционално или тренутно (утилитарно) проамерички, тј. антируски оријентисани... Њихов посебно цењен 'квалитет' јесте ако су радикално против пруских упоришта на Балкану, које таквима сматра За-

пад. Будући да у постхладноратовском раздобљу једино српски народ и српске земље поседују такво својство, посебна агилност усмерена је на њихово фрагментирање и сажимање јер 'од Беча до Цариграда нема већег народа од нашег" (Степић, 2017: 16).

Иако је српско бирачко тијело у Босни и Херцеговини доминантно антиатлантистички опредијељено, многе су партије, у зависности од својих „партијских спонзора", „политичких заблуда", историјских процеса и догађаја, кокетирале са НАТО савезом, њиховим мисионарима, пропагандним центрима и „савјетодавцима". Двовјерност српских политичких елита неријетко би препознао српски бирач и казнио их. Но, штета по српске интересе је несумњиво чињена у „политикама кооперативности и савезништва".

Са евроинтеграцијама стање је нешто другачије. Српско опредјељење према Европској унији је варирало, од велике подршке до разочарења. Овдје постоји дјелимични несклад, како између бирача и странака тако и унутар самих партија. Страначки лидери се без обзира на стварне политике у медијским наступима додворавају већинском осјећању народа и то је општа појава. Са друге стране, унутар самих партија постоји велики број актера који лобирају, из различитих интереса, од убјеђења до финансијске користи, за евроинтеграције. Све то усложњава европски пут дајући му карактер конфликтности и политике великог ризика.

Алтернативу Европској унији поједине политичке странке виде у организацији држава под називом БРИКС. Предвођена Русијом, НР Кином, Индијом, Бразилом и Јужноафричком републиком, организација БРИКС остварује се као политичка, а примарно економска противтежа атлантистичким државама Западног свијета. У процесу мултиполаризације БРИКС је неријетко избор или барем „декларативна пријетња" српских партија жељних слободе од униполарног свијета чије су жртве били током деведесетих година двадесетог вијека. О сврсисходности овакве политике, стварним могућностима умрежавања Републике Српске и држава БРИКС-а, опструкцијама евроатлантистичких центара моћи и истрајности домаћих елита, свједочиће генерације у наредним годинама прекомпозиције савременог свијета.

Геополитичке теме често су пренаглашене у партијским сукобима. Тиме се даје другоразредни значај унутрашњим проблемима који су несумњиво социоекономског карактера, али и владавини права. Финансирање политичких странака, стварна могућност учествовања у партијском животу, посебно недовољно богатих, а опет независних појединаца и скупина, једно је од кључних демократских питања у Републици Српској. Организација и рад политичке партије, цјеновник Централне изборне комисије за пријављи-

вање листа за изборе, вођење кампање, плаћање предизборних огласа и медијских наступа, организација страначких трибина и друге појединости везане за партијску борбу недостижне су највећем дијелу становника. Тиме се партијска сцена затвара и постаје „кастинска привилегија" мале скупине људи који кроз различите партије остварују конкурентску борбу, често правећи интересно-конкурентске, а не идеолошко-опозиционе односе. У таквој атмосфери „друштвено-политичке" затворености јавља се снажна политичка камуфлажа а процеси добијају партократско-клијентистичке обрисе.

Партократија и клијентизам су карактеристика већине модерних система, тиме и Републике Српске. Када систем годинама живи у таквој атмосфери, примјећује Ђорђе Вуковић, јавља се елита „моћних људи без идеала", изабраних и именованих функционера „огрезлих у егоизам и самољубље, толико дрских да се препоручују као наше коловође, као да прије њих ништа није постојало и као да би са њима све нестало" (Вуковић, 2022: 13). Партократију и клијентизам можемо да посматрамо као облик политичке корупције. Ријеч је о појави која, како сматра Милан Љепојевић, „урушава и умртвљује институције које треба да спроведу владавину права": „Најопаснија корупција долази из партијског подсистема. То је политичка корупција. Помоћу ње, разни облици коруптивних радњи шире се на све системе. Она подстиче, одржава, шири и штити системску корупцију. Преко партија, корупција се увлачи у системе. Политичка корупција везује се за нелегалне радње, односно злоупотребу положаја политичких лидера и њихових најближих сарадника ради прибављања личног или групног добитка на рачун свих грађана. Политичка корупција омогућава и подстиче ширење корупције на свим нивоима власти и у свим областима и дјелатностима политичког и друштвеног живота" (Ljepojević, 2014: 63–64).

Партијско-килијентистички односи у Републици Српској штетни су по опште интересе друштва и политичке заједнице. У ранијим истраживањима навели смо да је ријеч о појави која подразумијева умреженост грађана и партијских олигархија с циљем остваривања партикуларних интереса актера ових партијско-клијентистичких односа: „У њима грађани према партијско-политичким моћницима исказују висок степен подаништва помажући им да остану у систему политичке и друштвене моћи, очекујући заузврат одређене привилегије, без обзира на цијену и посљедице по друштво као цјелину. Анализирајући тридесетогодишњу праксу релевантних политичких партија у Босни и Херцеговини више је него јасно колико је партократија одговарајућа одредница за карактер пар-

тијског система који успостављају. У остваривању партократије и клијентизма политичким елитама у Босни и Херцеговини одговара чињеница да је народ национално подијељен и фанатизован. Пројекцијом страха једних од других национално-партијске вође одржавају свој статус и привилегије које иду уз то. Тиме остварују контролу унутар својих нација. Захваљујући тој снази они путем страначког запошљавања, контроле медија, фабриковања информација и креирања јавних политика остварују невјероватну моћ коју је тешко угрозити. Све то чини демократију у Босни и Херцеговини формом која не одговара њеној савременој теоријској суштини. Избори у Босни и Херцеговини су постали конкурентска борба између већ привилеговане скупине позиционо-опозиционог партијског спектра уједињеног у јединствени партијски картел. И као што је мафијашким картелима највећи непријатељ функционална правна држава са добрим полицијским апаратом, тако је и партократским картелима највећи непријатељ самосвјестан и самосталан бирач. Због тога су партије годинама успостављале политички дискурс који је бираче довео у позицију њихове партократско-клијентистичке зависности од партија. Осим тога, оне су стварале атмосферу фабрикованих сукоба и лажних представа како би одржале систем моћи и власти. Тиме се изневјеравала суштина формално успостављене демократије и либералних стандарда. У свему томе сужаван је избор и повећавана моћ постојећих елита. Резултат тога је велика изборна апстиненција у Босни и Херцеговини праћена снажном друштвеном апатијом" (Симовић, 2019: 249–250). Иако у овом цитату говоримо о Босни и Херцеговини, он се у потпуности односи на стање у Републици Српској. Ентитетски ниво власти кумулира веће надлежности, буџете, давања и број запослених од државног. Стога је простор партократизације једнак, а нерijетко и већи, на ентитетском од државног нивоа власти.

Поред кориштења буџетских ресурса, партијског запошљавања и контроле друштвених процеса, партократију и клијентизам можемо да пратимо и кроз њихову везу с медијима. У том контексту Анђела Купрешанин Вукелић наводи да „упркос настојањима диференцирања медија од политичких структура, у савременим медијским системима политичке странке и даље детерминишу начин њиховог функционисања, успостављањем мање видљивих и неформалних, али суштински значајних веза. Присутност политичког клијентизма и паралелизама и политичке инструментализације медија резултат је симбиозе знатно раније успостављених непосредних односа између политичких странака и медија и модификованих механизмима контроле медија од стране политичких странака у савременим медијским системима" (Купрешанин

Вукелић, 2023: 46). Пишући о феномену „медијатизације политике", Вук Вучетић наводи да савремено „остваривање политичких циљева (освајање власти, обликовање јавног мњења, промоција идеја) зависи од медијских (материјалних и симболичких) ресурса" (Vučetić, 2023: 90). Нарастајућа медијатизација политике, наводи Татјана Тепавички Дурошић, огледа се „у слабљењу друштвеног дијалога и аргументоване јавне дискусије о важним друштвеним темама, губљењу повјерења у демократске институције, односно све већој поларизацији и фрагментацији друштва, чиме се ограничавају процеси стварања друштвене кохезије и демократског прогреса" (Тепавички Дурошић, 2017: 93).

Зависност политичких странака од медија, посебно у ери електронизације свијета, условила је „већу професионализацију изборних кампања" и односа између медијских кућа и политичких странака. Таква релација подразумијева велика финансијска издвајања политичких партија за медије, њихово клијентистичко умрежавање и контролу. Осим овог, постоје и континуирани притисци политичара на медије, што је изражено у свим транзицијским друштвима. С друге стране, постоји велики број неодговорних новинара и медија који не поштују новинарску етику и тиме угрожавају имиџ професије и повјерење грађана у њу. Овакве активности јачају „клијентистичку спрегу" између медија и политичких партија, чиме се оснажује партократија.

Теза о партократизацији друштва доказива је кроз чињеницу да су се у годинама свог дјеловања најважнији политички актери у Републици Српској смјењивали на различитим нивоима власти не мијењајући политички садржај и партијско-клијентистичке обрасце дјеловања. То апострофира и чињеница да су све релевантне партије у Босни и Херцеговини биле, у минимално једном мандатном периоду, у скупштинској већини која је формирала извршну власт на државном или на ентитетском нивоу власти.

У Републици Српској највеће политичке партије Српска демократска странка и Савез независних социјалдемократа биле су стожерне странке својих коалиција или су обављале извршну власт самостално током њене тродеценијске историје. Српска демократска странка владала је Републиком Српском од 1992. до 1997, а затим од 2000. до 2006. године. На државном нивоу власти Српска демократска странка била је у већинској коалицији састављеној у Парламентарној скупштини Босне и Херцеговине од 1996. до 1998, затим од 2002. до 2006. и на крају од 2014. до 2018. године. Српска демократска странка дала је четири предсједника Републике Српске (Радована Караџића, Биљану Плавшић, Мирка Шаровића и Драгана Чавића) и три члана Предсједништва Босне и Херцеговине из

реда српског народа (Момчила Крајишника, Мирка Шаровића и Бориславa Паравца). Савез независних социјалдемократа (који се до уједињења са Демократском социјалистичком партијом 2002. године називао Странка независних социјалдемократа) остваривао је коалициону већину у Народној скупштини Републике Српске у периоду од 1998. до 2001. и од 2006. до данас. У Парламентарној скупштини Босне и Херцеговине Савез независних социјалдемократа чини позицију од 1998. до 2002, затим од 2006. до 2014. и од 2018. године до данас, 2024. године. Савез независних социјалдемократа дао је четири предсједника Републике Српске (Милана Јелића, Рајка Кузмановића, Милорада Додика и Жељку Цвијановић) и три члана Предсједништва Босне и Херцеговине из реда српског народа (Небојшу Радмановића, Милорада Додика и Жељку Цвијановић). Партија демократског прогреса трећа је по снази партија у Републици Српској. Поред два премијера, ова је странка дала и српског члана Предсједништва Босне и Херцеговине (Младена Ивановића). Одмах до њих је Социјалистичка партија, једна од најдуготрајнијих странака у власти. Она је такође имала српског члана Предсједништва Босне и Херцеговине (Живка Радишића) и била је једна од кључних у бројним коалиционим владама у Републици Српској. Партија демократског прогреса, као и Социјалистичка партија, биле су у коалиционим аранжманима како са Српском демократском странком тако и са Савезом независних социјалдемократа. Временом је Партија демократског прогреса истиснула Српску демократску странку из Бање Луке, најмногобројнијег града у Републици Српској, гдје је заузела њено мјесто друге најснажније странке. Остале релевантније партије у Републици Српској јесу: Демократски народни савез, ДЕМОС, Уједињена Српска и Социјалистичка партија Српске – странке владајуће коалиције у Народној скупштини Републике Српске. Овај преглед историјске владавине партија у Републици Српској има циљ да потврди нашу тезу о партократском обрасцу њиховог понашања и дјеловања. Свака од наведених партија била је у позиционом аранжману у једном тренутку свога постојања и нису мијењали модел партократско-клијентистичких односа – напротив.

Преглед сарадње и сукоба политичких партија у Републици Српској уводи нас у расправу о карактеру партијских коалиција. Теорија о партијама, како истиче Владимир Гоати (Goati, 2008: 71–95), познаје подјелу коалиција према нивоу њиховог дјеловања на: националне и субнационалне, према времену постизања њихових договора: на владајуће, изборне и парламентарне, према врсти договора који странке постижу у коалиционом аранжману на: програмске и цеховске, према постављеним приоритетима њихове ко-

алиционе сарадње на: тангентне, конвергентне и дивергентне и према спремности постизања компромиса на: имплицитне и експлицитне коалиције.

Користећи се овим теоријским смјерницама, а на бази анализе коалиционе сарадње партија у Републици Српској, можемо да закључимо да је већина релевантних странака сарађивала на свим нивоима власти, од локалног преко ентитетског до државног. Коалициони аранжмани су настајали најчешће послије избора, а мање прије и то углавном коалиције бројчано мањих партија. Већина коалиција су имале „цеховски" карактер, иако се могу утврдити обриси „програмског" у коалиционим аранжманима социјалистичких и социјалдемократских партија (СНСД – СП) с једне и национално-конзервативних (СДС – ПДП) с друге стране. Када је ријеч о приоритетима које постављају пред себе, коалиције у Републици Српској имају најчешће конвергентни карактер. Наиме, приоритети коалиционих странака у Републици Српској су слични али су методе остваривања њихових циљева различити. То можемо да видимо међу позиционим једнако као и међу опозиционим коалицијама. Таква коалициона сарадња, како позиционих тако и опозиционих странака, уводи их у међусобне сукобе и коалиционе кризе. Појава експлицитности у коалиционим аранжманима је честа појава у Републици Српској, гдје се мале партије неријетко прилагођавају великој стожерној партији мијењајући своје преференције за останак у систему власти и расподјели јавних ресурса.

Када је ријеч о одређењу партијског система, а користећи се типологијом Ђованија Сарторија (Sartori, 2002: 107–309), партијски систем Републике Српске можемо да оцијенимо умјереним плурализмом. Ниједна релевантна партија у Републици Српској нема антисистемски карактер, а позиционе коалиције су углавном чиниле три релевантне странке, док их је у опозицији најчешће било двије. Ситуација се мијења 2018. и 2022. године, када долази до „развода" некада јединствених партија, најчешће као посљедице „преслагања унутарпартијске моћи". Велика партијска фрагментација унутар Народне скупштине Републике Српске посљедица је, између осталог, „трговине мандатима", али и ниског изборног прага од 3%, који омогућава лаку проходност малих странака ка парламентарном статусу. Овакав сценарио доводи до појаве великог броја неинституционализованих партија. Институционализација партија, како наводи Скот Мејворинг, подразумијева стање у којем главне партије „остају на сцени деценијама; преливање гласова је ријетко; партије су снажно укоријењене у друштву; већина грађана дугорочно гласа за исту партију и гласа због партије; организовани интереси су повезани са партијама. Партије и избори имају

неоспоран легитимитет; партије су виђене као неопходна и пожељна демократска институција; партије имају значајне материјалне и људске ресурсе; партијски процеси су веома институционализовани; Лидери партија, иако значајни, не засјењују партије" (Mainwaring, 2001: 186).

Институционализованим партијама у Републици Српској можемо да сматрамо Српску демократску странку, Савез независних социјалдемократа, Партију демократског прогреса и Социјалистичку партију. Близу овог статуса су Демократски народни савез и ДЕМОС. Предности институционализованих партија су у њиховој стабилности и предвидивости политика, што омогућава лакшу оријентацију бирача, јасније политичке процесе и партијско-бирачке односе. Због тога је обавеза научних радника у Републици Српској да предлажу политичко-системска рјешења, посебно изборна правила, којима ће се постићи институционализација партија, стабилност партијског система и републичког парламента као централне политичке институције.

5.5. Друштвено-политички изазови и социоекономске политике у Републици Српској

Лијепи, а суморни, жељни живота, а убијени у његовом замаху и онтологији, талентовани и аутентични, а колективно неуспјешни, интелигентни и проницљиви, а у вјечитој заблуди, дубоко усађене моралне вертикале, а неријетко декадентног понашања, духовно здрави, а у сталној патологији двовјерништва, братољубљиви и истовремено братоубиствујући, праштајући и заборављајући, а опет осветнички злуради, посебно према себи и своме. Српство у колективној дезоријентисаности модерног доба, са траумама прошлих империја и култура против којих су се борили, моћно и до истребљења, створило је низ унутрашњих противрјечности које описујемо у почетној реченици.

Оваква друштвеност српског народа, доминантног у Републици Српској, одредила је њен друштвено-политички карактер и социоекономско стање. Јасна перцепција „исправног и неисправног", духовна самоспознаја и смирај, одбацивање логике „социјалног сљепила" и злурадости пут су ка стварању политичке хармоније и економског благостања.

У предавању под називом „Камен мудрости – разоткривање вјековне тајне", Стево Пуцар каже да је „људски ум тај у ком су садржане идеје и знање које трансформишу ствари", посебно апострофирајући да управо „људски ум ствара богатство" (Pucar, 2013). Тезе

које износи Стево Пуцар су историјски потврђене у пракси и записане у теорији. Прихватајући их као релевантне, не можемо а да се не запитамо на ком нивоу развоја се налазе „умови људи у Републици Српској", које су наше „менталне баријере и пословни усуди" да смо привредно далеко иза већег дијела европских држава на које се угледамо.

У колумни под називом „Здрпи и бриши: инстаграм вечерас мора да гори" изнијели смо оцјене о српској пословности и узроцима њене постојеће обликотворности: „Потпуну слободу може да ужива образован, оплемењен и аутономан човјек. Услов за то је његова продуховљеност. Када се друштво обликује у садржају који 'урнише' културу као оплемењујућу дјелатност, одбацује солидарност као подразумијевану, политичност као ослобађајућу, економију као производњу 'добра за све', пословну културу као поштење и узајамност, онда то друштво изумире. Његова смрт је неминовна и болна. Она је таква јер се у хобсовски одређеном систему развијају брутална конкуренција, саможивост, неемпатичност, радикалне идеје, неповјерење, превара и пословна логика 'здрпи и бриши'. **Развијене државе свијета изградиле су пословне успјехе на култури 'општег добра', узајамности, повјерењу, међусобном поштовању, пословном поштењу, транспарентности и међусобној заштити. Међутим, то код Срба не постоји. Ако је некад постојало, нестало је у вихору ратова, унутрашњих сукоба, лоших система и општег јавашлука. Код Срба се развија посебан пословни карцином, оличен у специфичној злоби, не опраштању успјеха, једнако као и неуспјеха. Витештво којим се некада поносио српски народ, умногоме и рани хајдуци, који су штитили нејаке и убоге, нестало је као и спортски дух који и данас истичемо као националну вриједност. Једни да би манипулисали оном преосталом, честитом и смисленом паством, а други јер не могу да прихвате колективни пораз духа свог народа. Но, истина је болнија. Све је мање добронамјерног и доброћудног у нама. Препуштени поривима, пословну културу смо свели на анонимна и јавна блаћења, изврtање и манипулисање чињеницама, подметања и подметачине, спрдње и исмијавања, покушаје пословне, образовне и моралне дискредитације. У свему томе транспарентност и провјерљивост информација не значе ништа. Важно је покренути линч и завршити га вјешањем. Аутор ових редова био је неријетко жртва ове и овакве логике, еснафских, политичких и других притисака у пословима које је обављао. Његова сазнања о горим и трагичнијим судбинама захтијевала би томове књига. Нажалост, највећем броју Срба у пословном свијету није важно колику штету имамо од наше лоше по-**

словности, од одсуства повјерења и узајамности, од наше неемпатичности, важно је да се краткорочни успјех наплати, да се 'здрпи и збрише', како каже култни филм Гаја Ричија. Пијачарски бизнис и политика најнижи су облик пословности и политичког. На том дну се налазимо деценијама. Дел Бој и Родни Тротер из чувених 'Мућки' једино би код нас били цијењени чланови друштва, уважена интелектуална елита, аналитичари, можда чак и високи политички функционери. И да, били би 'милонери сљедеће године у ово доба', само да су рођени и одрасли на Балкану" (Симовић, 2024).

Ђорђе Вуковић оцјењује да је јавашлук појам који најбоље описује тренутно политичко, друштвено и културно стање Срба: „Стална пракса толерисања и некажњавања, па чак и награђивања појединаца који су се огријешили о закон, јавни морал, опште добро резултирала је као могућност да свако, сходно својим потребама и хировима, ради шта хоће и понаша се како жели. Тако се одржава цивилизацијска заосталост, институције личе на бувље пијаце, а бесрамни прагматици и скоројевићи пречицама долазе до успјеха и богатства" (Vuković, 2020: 159).

Корупција је један од највећих проблема већине савремених друштава, а тиме и српског народа у цјелини. Она је, како наводи Вукашин Павловић, „социјална болест која се дуго и тешко лечи", која „квари свако друштво, а посебно цивилно", при чему је њен настанак великог обима „увек помогнут од стране државе и политике" (Pavlović, 2006: 108). Ђорђе Вуковић улази дубље у анализу ове код српског народа изражене појаве: „Склоност примања малог мита и давању поклона при рјешавању било каквих редовних услуга, названа је оним 'турским у нама' – геном из времена отоманске империје када то није била кварна страна менталитета већ посљедица чињенице да неке гране државне управе нису биле плаћене од стране државе и да је свако морао да плаћа услугу коју захтијева" (Vuković, 2020: 158).

Корупција у Републици Српској уско је повезана с ратним профитерством, а оно је, по много чему, најпогинија људска особина. Ово су неријетко ријечи старијих људи с наших простора, свједока ратова и постратних година, доброг и лошег у људима. Њихово искуство оцјењује ратно профитерство, лихварење и било какав други облик зараде на смрти и несрећи других најцрњом појавом сваког рата. Ратно профитерство је племенитим и моралним људима, истинским патриотама, страно и несхватљиво понашање. Нажалост, било га је и у овом рату, међу изразитом мањином. Мала скупина људи користила је економску транзицију, приватизацију и ратно безакоње за остваривање профита. Због свега наведеног то-

ком рата покренута је акција „Септембар 93" у којој је неколико стотина војника и официра Војске Републике Српске блокирало административне институције у Бањој Луци тражећи социјалну правду и отварање институционалне борбе против „криминализације друштва" и „опште корупције".

Љубомир Зуковић, ратни министар и свједок бројних догађаја и процеса у почетним годинама економске транзиције у Републици Српској, пише: „Нова прерасподела имовине, која се, и уколико, врши мимо закона и прописа, односно њима у пркос, уз то и прекоњ, не може се дешавати без непосредне помоћи, а често и учешћа, носилаца цивилних, а понекад и војних власти. У почетку се, вероватно, све креће у знаку и по мери народне мудрости: ономе ко око меда ради, допуштено је бар толико да олиже своје медаве прсте. Невоља је, наравно, и у томе што 'мед за уста и хладна пријања', па онај ко га извесно време некажњиво лиже, ускоро изгуби сваки обзир и почне га кусати. Све ово има посебну тежину ако се збива у околностима ратовања. За вођење сваког рата, а посебно отаџбинског, најбоље одговара клима реда, рада и строгог поштовања закона, иначе се брзо може склизнути у безакоње социјалистичке револуције, или чак и горе и од тога. Ратом који се води многи настоје оправдати неред, и нерад и незакоње. А рат, срећом, неће вјечно трајати: рачуни ће се, кад-тад, морати полагати" (Зуковић, 1996: 67).

„Рачуни", о којима пише и које „призива" Љубомир Зуковић, нису ни послије 28 година од завршетка рата „положени". „Безакоње социјалистичке револуције", а под којим Љубомир Зуковић подразумијева национализацију приватне својине, показало се као мали злочин у односу на неолибералну транзицију гдје су заједничким снагама компрадорске елите, углавном ратни профитери, у сарадњи са корпоративним центрима моћи, опустошили некада друштвену својину, власништво свих нас. Таква „пљачкаша привреда" незапамћена је у нашој историји.

Ђорђе Вуковић са историјске дистанце од скоро двије и по деценије, а оцјењујући у шта смо се претворили, понајбоље појашњава оно што је дошло као посљедица овога о чему пише Љубомир Зуковић: „Сумрак је и оно поприште свакодневице и историје са којег се већини причињава да је рат завршен, иако мир није ни на видику, гдје су побједе отровне и поразне, а понижења и порази прослављају као побједе, гдје се оплакују и сахрањују живи, док се мртви уче да ходају, стражаре и одлучују куда и како даље" (Vuković, 2019: 5–6).

Неолиберална транзиција и компрадорске елите у процесу „изневјерене демократије" довели су до тога да је српски народ остао

разголићен, са снажним осјећањем превареності и покрадености, као да му је неко потргао кошуљу, а судећи по социоекономском стању на почетку 21. вијека, покрао и једине гаће. Нема сумње да је зато највише заслужна „транизициона елита" формирана још деведесетих година двадесетог вијека, али се никако, из „шире слике", не могу искључити инострани „трендовски", па чак и „савјетнички", упливи неолибералних мешетара.

Живојин Ђурић и Миша Стојадиновић истичу да се „неолиберална теорија остварује неоимперијалном праксом, а све под маском борбе за демократију и људска права" (Đurić, Stojadinović, 2015: 28). Ослањајући се на изјаве и размишљања Стивена Хокинга, Живојин Ђурић и Миша Стојадиновић дају оцјену неолибералног капитализма и могућих посљедица овог по савремени свијет и његово становништво катастрофалног економско-политичког система: „Оваквог капитализма, који се првенствено руководи профитом остављајући човеку услужну улогу, на крају ће довести до колапса. Економско насиље и експлоатација богатих и моћних у руху неолибералног концепта глобализације који се пропагира даље ће омогућити интензивирање конфликата на различитим нивоима. Стивен Хокинг [Stephen Hawking] је имајући ово у виду на заседању Редита 'Ask Me Anything' 8. 10. 2015 године изјавио да машине неће довести до економске апокалипсе робота, већ похлепни људи (...). Он предвиђа да ће економска неједнакост расти са аутоматизацијом радних места и одбијањем богатих власника машина да поделе своје брзо стечено богатство. 'Уколико машине производе све што нам је потребно исход ће зависити од тога како су ствари дистрибуиране. Сви могу уживати у луксузу слободног времена уколико се богатство које производе машине дели, у супротном ће већина људи завршити у беди и сиромаштву уколико се власници машина побуне против редистрибуције богатства. До сада је тренд изгледа ближи другој опцији, јер са растом технологије повећава се неједнакост' (...) Оваква будућност ће, према њему, довести до настанка нове буржоазије коју ће чинити власници машина. На крају корпорације које поседују више неће производити послове људима. 'То је разлог због чега би требало да се плашимо капитализма, а не робота' (...)" (Đurić, Stojadinović, 2015: 28).

Капиталистичка логика ствара социјални јаз између људи, неповјерење и насиље који се посебно огледају у урбаној фрагментацији богатих и сиромашних. Анализирајући ефекте капиталистичког тржишта по социјално раслојавање становника у великим урбаним центрима, Ранка Перић Ромић наводи: „Немогућност остваривања кредитних задужења, као и нагли пораст отплата хипотека диктираних промјеном тржишних каматних стопа за оне

становнике нижих класа који се нису успјели домоћи бољих услова живота у предграђима, доводи их у готово неподношљив положај стварајући класу стигматизованих грађана окарактерисаних као групе склоне криминалу" (Перић Ромић, 2020: 351).

Неолиберална хегемонија пројектована кроз процес глобализације свијета створила је социјални јаз и базу за сталне сукобе и нестабилност. У том контексту, Боро Трамошљанин и Виолета Ромић закључују: „Једна од фундаменталних карактеристика глобализације је да на једној страни имамо глобализацију богатства, а на другој сиромаштва. Данас уска елита богатих постаје сваким даном богатија, а гигантске масе сиромашних све сиромашније. Илустрације ради, триста милијардера у свијету данас располаже већим богатством од половине сиромашних земаља свијета. На другој страни, свједоци смо да приближно до двије милијарде становника у свијету располаже само са једним доларом дневно. То имплицира да је њихова биолошка егзистенција угрожена, јер не могу задовољити своје биолошке потребе, а да не говоримо и о оним вишим, духовним и културним, потребама. Јаз у приходима између Сјевера и Југа показује експоненцијални раст и за посљедњих неколико деценија се повећао од 1 : 30 на 1 : 74. Дакле, оне земље које више напредују у развитку науке и технологије склоне су егоцентризму. Резултате који из тога проистичу задржавају за себе, не показујући ни минимум солидарности према сиромашним земљама да их њима уступе, под повољним финансијским околностима, уз временски што дужи грејс период отплате и повољну камату. Технички развијене земље једино пристају да продају застарјелу технологију неразвијеним земљама Трећег свијета, осигуравајући тако над њима своју економску, а потом, и политичку доминацију. На тој основи потенцирају се разлике и супремација богатих земаља свијета над сиромашним земљама, умјесто да се оне смањују. Другим ријечима, свијет се поларизује на мањинску елиту најбогатијих земаља и огромну већину сиромашних. Томе је допринијела глобализација свијета у чијем епицентру стоји филозофија неолиберализма која фаворизује богате, а насупрот промовише нихилистички однос према социјалној заштити маргиналних друштвених група радника, сељака, омладине, интелигенције, бораца, пензионера" (Трамошљанин, Ромић, 2015: 222).

Економске посљедице капиталистичке транзиције свијета биле су погубне по Републику Српску. Посебно што њихово спровођење није ни било неолибералног типа у његовој пуној пројекцији. У Републици Српској је спроведена аутохтона интерпретација неолибералних економских тенденција праћена задовољавањем интереса локалних профитера обликованих у логици прагматизма

наслијеђеној у систему једнопартијске експлоатације ресурса „црвене буржоазије", а све под кринком демократизације, економске либерализације и на крају неизоставног националног патриотизма. Алхемија „трећеталасне политичке и економске транзиције свијета", иностране, цезаристичке пројекције конфликата у плуралној Босни и Херцеговини, умова локалних једнопартијских прагматика који су лако замијенили идеје социјалреализма тржишним (боље рећи квазитржишним) и дезоријентисаног становништва довели су до „приватизационих исхода" о којима смо писали у ранијим радовима: „Често су предузећа приватизована, а онда су њихово земљиште или њихови објекти кориштени у друге сврхе. Негдје су прављени станови, негдје тржни центри, забавни објекти и слично. Радници су углавном остајали без посла, чиме је постратни период за многе постао једнако трауматичан као и ратни. Према појединим истраживањима књиговодствена вриједност предузећа која су приватизована или су то требала бити износила је преко 8,2 милијарди КМ. Међутим, према тим истим истраживањима, приход од приватизације предузећа износио је 1,3 милијарде. То би значило да је Република Српска од приватизације добила свега 16% процијењене вриједности својих приватизованих предузећа" (Simović, Matić, 2022: 190).

Бројне су критике упућене на рачун економског система у Републици Српској. Неке од њих обједињује у блоговима Драган Мочевић, описујући најважније недостатке пословања у Републици Српској: „Предузетници и фирме су изложени бројним фискалним и парафискалним наметима, а једини циљ је, изгледа, да огроман државни паразитски апарат и администрација, која углавном или у већини случајева не ради ништа, добије своје превелике и незарађене плате на вријеме, док смо сви ми остали робови те превелике администрације. Било каква промјена тренутног политичког система и власти неће донијети ништа ново, јер се актуелна опозиција ни у чему не разликује од актуелне власти, што су већ показали на државном нивоу у Сарајеву. Њихов циљ и циљ њихових страначких кадрова је искључиво запошљавање у органима државне управне и државним предузећима, што дугорочно свима нама доноси велике и нове проблеме. Посебно треба апострофирати да ниједна релевантна приватна фирма из Републике Српске није релевантан 'играч' у Босни и Херцеговини, а камоли на регионалном тржишту. Да се на свим листама топ 30, или топ 50 најважнијих привредника, бизнисмена, предузећа из БиХ не налази ниједна компанија из Републике Српске, да менаџере из Републике Српске нико жив не познаје у Сарајеву, а камоли у Загребу или Београду. У протеклих 20 година пропустили смо једну велику шансу да, с

обзиром на релативно мали број становника од 1,3 милиона, искористимо огромне природне ресурсе у сегменту енергије, обрадивих површина, шума, руда, и да изградимо здрав и стабилан економски систем, гдје ће просјечна плата бити минимално 500 евра, али реална просјечна плата у привреди, а не она у јавном сектору и финансијама" (Močević, 2016).

Наведени опис стања у реалном привредном сектору разлог је бројних социјалних потреба становника које власти не могу да испуне у очекиваној мјери. У истраживању из 2015. године Мира Ћук и Драшко Гајић наводе да је на програме социјалне заштите потрошено свега 4% друштвеног бруто производа на свим нивоима власти у Босни и Херцеговини. Проблем социјалних давања није само у висини издвојеног новца, којег у постратном и транзицијском простору увијек треба више, већ је у начину његове расподјеле: „Највећи дио средстава одлази на социјалне програме који су засновани на статусима, а не на потребама. Постојећи ниво потрошње за новчане накнаде кроз програме социјалне заштите који нису базирани на доприносима је висок и фискално неодржив за буџете који имају дефиците и углавном их рјешавају задуживањем. У постојећој расподјели буџетских средстава за социјалне програме највише средстава одлази корисницима накнада у борачко-инвалидској заштити. Ове накнаде се остварују на основу статуса и поступак не укључује провјеру материјалног стања појединаца и породица нити имовински цензус. Око једне четвртине средстава одлази на социјалне новчане помоћи и дјечије додатке који се заснивају на приходовном и имовинском цензусу. И поред великог издвајања за социјалне накнаде које се финансирају из буџета, сиромаштво у Босни и Херцеговини је изражен и дуго времена присутан социјални проблем. Готово једна петина становника ове земље је апсолутно сиромашно. Босна и Херцеговина нема посебних програма за борбу против сиромаштва. Основни програми садржани су у постојећим системима социјалне сигурности" (Ćuk, Gajić, 2015: 211).

Поред лоших социјалних политика, свједочимо феномену „културе расипништва", ионако слабих примања, која се промовише кроз медије и друштвене мреже. То ће се посебно одразити на генерације будућих пензионера. У том контексту Милош Грујић упозорава: „Да би се обезбиједила већа пензија за будуће пензионере, најбоље рјешење је јачање културе штедње. Паралелно са тим, институције и синдикални повјереници треба више да се укључе у едукацију грађана. Искуства показују да више ниједна држава свој пензијски систем не базира искључиво на принципу међугенерацијске солидарности" (Grujić, 2019).

Анализирајући систем социјалне заштите Јагода Петровић наглашава: „О (не)моћи система социјалне заштите говоре подаци из Извјештаја омбудсмана за људска права БиХ, гдје се наводи да се повећава број жалби грађана из домена социјалне заштите. То је посљедица све већег сиромашења. Систем социјалне заштите је на искушењу. С једне стране расте број грађана који нису у могућности да самостално обезбјеђују виталне потребе, а са друге стране систем социјалне заштите нема новац за задовољавање основних права као што су материјално осигурање, дјечји додаци, туђа њега и помоћ. Новчане дотације су минорне, а грађани траже права која им гарантују минималан животни стандард" (Petrović, 2015: 237).

Неимаштина и социјална несигурност дио су ширег проблема опште безбједности друштва. Безбједност је централно друштвено-политичко питање сваке савремене државе. Хтјели – не хтјели, пише Предраг Ћеранић, „безбједност је постала незаобилазна тема у политичком и медијском дискурсу. Стравични догађаји попут терористичких напада у виду губитка великог броја људских живота и са великим посљедицама по друштво приморавали су државе да шире законодавни оквир у смислу већих овлашћења органима безбједности. Опет, стварање фамозне исламске државе и, уопште, сукоби у Сирији, као и најновији у Украјини, учинили су да се буквално сви осјећају позванима да дају своје виђење, мишљење и ставове о безбједносним питањима која су, не тако давно, била ексклузивна тема за оне који се том облашћу у стручном смислу баве. Значај који се данас даје безбједности превазишао је њен традиционални оквир и дао јој шире, вишедимензионално значење. Доминантно присутна у друштвеном животу, безбједност се појављује у различитим облицима: војна, јавна, приватна, али и економска, еколошка, корпоративна, социјетална, енергетска, политичка. Интегративни процеси у свим областима захватили су и овај сегмент друштвеног живота. Уједно, бројни безбједносни изазови, ризици и пријетње, постали су толико непредвидиви, с тенденцијом да буду дугорочно присутни, да је систем безбједности државе постао појам прворазредног значаја" (Ћеранић, 2023: 13).

Избјеглички, а касније мигрантски таласи од 2014. године наовамо изазвали су озбиљну забринутост и довели српске политичаре, као и већину европских, у дилеме око потенцијалних демографских промјена српског, али и ширег европског простора. Велибор Лалић, Слађана Ђурић и Милан Липовац наводе да су догађаји из 2014. године подијелили европску јавност сврставајући политичке елите и грађане у различите таборе: „Анализом садржаја штампаних и електронских медија, као и анализом расположивих докумената, могу се уочити два доминантна дискурса у вези са овим

питањем. Први је ксенофобични дискурс заснован на тези планских миграција исламског становништва на европско тло. Други је дискурс хуманитарне катастрофе, људске солидарности и поштовања људских права. Теза ксенофобичног дискурса углавном се базира на идеји о намјерном разарању културног идентитета планским насељавањем исламског становништва ради даље исламизације Европе. Други доминантан аспект ксенофобичног дискурса везан је за повећање ризика и пријетњи од терористичких напада у Европи, јер је у том великом броју миграната и одређен број терориста са намјером да врше терористичке акте. Овој тези се најчешће додаје и „опасност" да ће странци „одузети" радна мјеста домаћем становништву. Насупрот ових, може се рећи, врло раширених схватања, налази се дискурс хуманитарне катастрофе узроковане ратним дешавањима који су покренули талас кретања становништва у безбједнија подручја – примарно у државе Европске уније. Сагледавајући политику влада и (подијељено) расположење јавности у државама обухваћеним избјегличком кризом – чини се да је заступљеније друго схватање" (Lalić, Đurić, Lipovac, 2015: 56).

Анализирајући религијски фундаментализам у модерном свијету, Душко Трнинић истиче: „Различити друштвени и историјски процеси, међу којима су најизраженији они глобализацијски, довели су до појаве новијих облика фундаментализма и оживљавања религијске доминације над свијетом" (Trninić, 2017: 40). У наставку Трнинић додаје: „Убрзана унификација савременог свијета и јачање свијести о укидању и брисању свих разлика довели су до некритичког повратка примордијализма и везаности за колективне облике идентитета унутар којих се тражи сигурност и извјесност. То су искористили разни покрети: културалистички, неоконзервативни, фундаменталистички, националистички и слично" (Trninić, 2017: 40).

О проблему „мигрантске кризе" у Европи Немања Ћукић пише: „Прилив миграната у демографском смислу не представља структурални проблем за Европу, с обзиром на њене демографске капацитете. Међутим, ово изазива структурални проблем, али (гео)политичког карактера. Наиме, долазак миграната исламског поријекла доприноси јачању деснице у ЕУ, која представља дезинтегративни фактор те стога овај прилив представља пројектовану геополитичку дестабилизацију ЕУ у циљу ометања, успоравања и спречавања њеног геополитичког осамостаљења" (Đukić, 2020: 65).

Душко Вејновић, Предраг Обреновић и Дарко Матијашевић истичу да је, мимо очекивања, прије свега протагониста неолибералне мисли, о успостављању свјетског мира, веће безбједности и мање

неизвјесности почетком новог миленијума човјечанство ушло у изазове и ризике који га чине једним од најтурбулентнијих периода у људској историји: „Супротности између развијених и неразвијених, односно богатих и сиромашних су све веће. Све је више људи који умиру насилном смрћу. Алкохолизам, наркоманија, елементарне непогоде и све остале нечасти овог периода развоја људске цивилизације односе све веће људске жртве. Оне причињавају огромне материјалне штете и разарања. Криминалитет, посебно организовани, превазишао је националне оквире. Ни ратови у свијету никако не престају. У сјенци страха од Трећег свјетског рата и радости што до њега не долази одвијају се многобројни локални ратови у којима је, и у вези с којима је, од Другог свјетског рата до сада страдало много људи. Уз све антимилитаристичке и миротворне напоре Уједињених нација, и многих земаља појединачно, војна сила се не смањује, а војни расходи (буџети) држава стално се повећавају. Нова оружја имају, врстом или количином, неслућену разорну моћ, којом је могуће вишеструко уништити живот на овој планети. Истодобно се стварају технолошка постројења (нуклеарна, хемијска, биолошка), која могу изазвати такве хаварије, чије би посљедице опет могле довести у питање живот људи на Земљи. Планета постаје све угроженија због уништавања озонског омотача, односно, општег загађивања. Другу половину двадесетог вијека карактерише појава извора глобалног угрожавања безбједности, односно глобалних извора угрожавања, који истодобно угрожавају свако људско биће, сваку земљу, читаву људску заједницу и екосистем у цјелини. Таква опасност поставља људској заједници и сваком њезином члану питање глобалне безбједности као основно животно питање и захтјев за заједничко дјеловање. Она дјелује интегративно и доприноси превладавању мање важних проблема и међусобних спорова. Такође, наглашава значење безбједносне функције сваког грађанина, сваке заједнице, државе и свих држава и народа заједно" (Вејновић, Обреновић, Матијашевић, 2015: 32).

Неолиберална транзиција увела је човјечанство у процес урушавања националних држава, што се одразило не само на локалну већ и глобалну безбједност: „Иако државе и даље одржавају јавни ред примјеном силе, њихова способност да рјешавају проблеме угрожавања безбједности је знатно смањена. Такорећи, држава и њене институције су немоћни пред иновираним формама, садржајима, методама и поступцима глобалних и локалних центара угрожавања безбједности и сигурности на свим нивоима реалног живота становништва. Зато се ауторитет и легитимност власти у појединим државама све чешће доводе у питање" (Вејновић, Обреновић, Матијашевић, 2015: 39).

Одсуство снажне државе, њене безбједносне стабилности и повјерења грађана у институције онемогућава стварање хармоничног друштва. Овакво стање грађане уводи у безнађе и потенцијални хаос, што може створити хобсовску атмосферу беспоштедне борбе и међусобног уништавања. А то је, признаће бројни теоретичари, пут у апокалипсу.

Пријетња није само по људе, већ и по цјелокупну природу планете. Посебно су сурове мултинационалне компаније у експлоатацији људи и природних ресурса, не марећи за посљедице. У том контексту Ненад Новаковић пише: „Иако неконтролисано коришћење природних ресурса може водити крају људске цивилизације, мултинационалне компаније, али и многе земље, тешко се прилагођавају захтјевима очувања природе, јер им то ствара увећане трошкове и успорава економски развој. Стални раст не може дати прави и дугорочно одржив одговор на свјетске економске проблеме. Рјешење представља одрживи развој који, поред економског раста, пажњу посвећује и заштити природе. Глобални трендови доводе до негативних посљедица као што су: економски диспаритети и сиромаштво, глобално загријавање, загађење животне средине, уништавање природних ресурса. Како би се сачувала планета, неопходне су структурне промјене, као и развојне стратегије. И поред велике медијске кампање и притисака цивилног друштва, еколошка ситуација се не побољшава, а може се рећи да има тренд погоршавања" (Novaković, 2017: 78–79).

Добра владавина не зависи од политичко-системског модела, колико од начина на који се влада. Својевремено је Николо Макијавели писао да стање у којем народом влада „срчани владалац, способан да управља људима, владалац коме невоље не тјерају страх у кости већ им се спремно супротставља и јачином свог духа и чврстином поретка храбри свој народ, тога овај никад неће издати, па ће се темељи оваква владаоца показати као постојани" (Makijaveli, 2013: 52). Међутим, српски усуд, као и бројних других народа, био је у неријетко лошим владарима, међусобним сукобима, истребљењима, идејном и духовном лутању.

О расколима и безначелности, као „големом јаду српског менталитета", исцрпно и освјешћујуће пише Ђорђе Вуковић: „Ударили су Срби на Србе још у средњовјековно доба, иако се њихове борбе не могу назвати братоубилачким или још мање грађанским ратовима. Није се борио народ између себе и за своја права, већ властела – ко ће постати краљ, ко ће да загосподари! У савременој историји, пак, сукобе разних претендената на престо истовремено прате и раздори унутар народа који понекад надилазе жестоке вербалне нападе, немилосрдну дискредитацију и дехуманизовање

људи са супротне стране. Српске подјеле и сукоби, мржње и завис-ти, голе отимачине за власт, брутални политички обрачуни, необуздано и распомамљено властољубље, да ли су то чворишта свих егзистенцијалних питања или формат српског постојања? Да ли је у питању наш патент и специјалност или политика затрује свако друштво на исти начин и са сличним посљедицама? Њемачки теоретичар права и политике Карл Шмит у познатом дјелу *Непријатељ као суштина политичког* (1927) тврдио је да је сама срж политике управо разликовање *пријатељ–непријатељ*, иако непријатељ не мора нужно да буде зао, ружан, глуп... Код нас, међутим, свака политичка подјела је непресушно извориште међусобне нетрпељивости, увреда, клевета, вербалног терора и насилништва, неистомишљеник увијек постаје смртни непријатељ, покварен, злонамјеран, наказан, а супротна страна злочиначка, издајничка, корумпирана, неспособна, итд. У српској пракси већина актера тежи да потпуно понизи и уништи противника у политичком сукобу. Иако суштинске разлике међу политичким првацима и партијама не одражавају готово никакву квалитетну разлику у погледима на свијет, па ни у интензитету презира једних према другима. Срби се због њих толико дијеле да јавни живот често постаје несношљив. Чак и када су државни и национални интереси захтијевали јединство и слогу, њих није било, а због личних, династичких или партијских интереса умјесто постизања снаге заједништва у преломним тренуцима распиривале су се међусобне крваве борбе. Кроз историју бисмо напосљетку констатовали каква је пустош остајала иза међусрпских сукоба, ријетко бисмо се запитали зашто они настају и постају такви, а готово никада нисмо успјели да их препознамо у зачетку и зауставимо на вријеме. Жестока разрачунавања у изборним периодима, бескрупулозне кампање блаћења политичких противника, простачке свађе и дрскости у скупштинским салама, телевизијским емисијама и разним скуповима, свјетина углавном прима као уобичајене, забавне, чак и добродошле, тумачи их као прворазредне доказе политичке врлине, иако је заправо на видјелу наша неспособност да се демократизујемо и уравнотежимо свој политички и друштвени живот" (Вуковић, 2024: 111–112).

Наша неуравнотеженост, о којој пише Ђорђе Вуковић, видљива је како на унутрашњем тако и на спољашњем плану. То се посебно огледа у српској геополитичкој и геокултурној двовјерности. Такво стање духа доводи нас у „вакум хроничне дезоријентације" једино рјешиве кроз јасно дефинисане и досљедно спровођене националне политике.

Жељко Будимир наводи да је Република Српска дио простора на којем се сударају различити геополитички интереси великих и регионалних сила: „Политички живот једног малог народа као што је српски у процепу различитих цивилизација и утицаја тражи велико стратешко умеће његове елите. Нововековна историја српског народа показује да српска политичка и интелектуална елита није баш склона стратешком промишљању и планирању. То се најбоље види из стања у којем се налази српски народ на почетку 21. века, суочен са истим оним проблемима као и на почетку 20. века. Српски етнички простор је фрагментаран и редукован, а процес државног конституисања још увек траје. Међутим, за разлику од почетка 20. века српски народ је данас демографски истрошен и без јасне националне идеје. Трансформација међународног система ка мултиполарној структури може да изазове нове нестабилности на Балкану. Подсетимо се да у процесу урушавања биполарне структуре света нестаје друга Југославија. Свака промена равнотежа моћи у нестабилним зонама изазива политичке, економске и безбедоносне потресе. За српски народ је важно да у свим будућим изазовима реагује јединствено. Република Српска има шансу само ако је део заједничке стратегије са Србијом. Неопходно је стварање свесрпске стратегије националног опстанка. Утицај спољног геополитичког фактора на овим просторима увек ће бити велики, а за Републику Српску је важно да не буде „потрошена" у туђим пројектима и претензијама. Потребно је да се направи озбиљна спољнополитичка стратегија и да се одабере главни савезник који ће бити у стању да заштити интересе Републике Српске на међународном плану. Савезник који ће моћи да подржи и економски развој српске привреде у Босни и Херцеговини и који за то неће тражити неприхватљиве уступке. Такође је потребно развијати добре односе и са другим геополитичким субјектима, али уз јасно дефинисану границу националног интереса испод које се не прелази. Српски теоретичар геополитике Миломир Степић сматра да се геополитички циљеви 'морају стално прилагођавати и усаглашавати са реалностима унутрашњих и спољашних прилика. Они не смију бити у колизији са интересима најмоћнијих светских фактора у конкретном историјском тренутку'. Истовремено, Република Српска треба да развија 'унутрашње' геополитичке факторе који ће омогућити одрживу политичку и економску платформу за опстанак. У том контексту је највећег значаја саобраћајна интеграција простора Републике Српске и повезивања са саобраћајним системом Србије. То једини начин да се одржи територијална компактност Републике Српске и поред брчанског прекида. Такође је неопходно искористити аграрни потенцијал Републике Српске, који

треба да буде 'локомотива' њеног привредног развоја. Потребно је направити план за демографску консолидацију Републике Српске која је у ратним погромима и послератној миграцији популационо значајно редукована. Демографска консолидација је важан унутрашњи геополитички фактор који може бити пресудан за равноправну позицију Републике Српске у Босни и Херцеговини. Српски народ нарочито мора бити на опрезу када су у питању будући геополитички пројекти великих сила који би за циљ имали поновно стварање неке наднационалне творевине на постјугословенском простору. У политичким круговима у Бриселу већ је помињан пројекат 'Југосфере', која би обухватала бивше републике друге Југославије, изузев Словеније. Овакве интеграције када је у питању српски народ нису издржале тест историје, а захваљујући њима српски национални корпус је десеткован и зато су апсолутно неприхватљиве. Најважнији геополитички циљ Републике Српске у наредном периоду јесте да преживи као политичко-територијални субјект и то је императив националне стратегије" (Будимир, 2015: 197).

Аутори попут Олега Солдата сматрају да „српскост" може преживјети једино у савезништву са „рускости" и Русијом. Међутим, то подразумијева самоспозају, прије свега нашег византијско-православног насљеђа, те одрицање од заблуда наметнутих историјским, идејно-културолошким лутањима српског народа: „Ми одбијамо да признамо да баштинимо Империју, или барем технологије и културу некадашњих православних империја, док Руси – чине и данас ту империју. То је данашња ситуација: ни ми ни Руси нисмо успјели да прећемо на политичке технологије Европе, које се намећу са великом жестином. Од тога да ли ћемо ми, и Руси, интелектуално преиспитати и усвојити своју прошлост, или оно из ње што вриједи да остане и да се усвоји, зависи и степен и квалитет наше реакције на све агресивније претензије запада да универзализује свој модел. Модел, који је, како признају и њихови теоретичари, ендемичан само за западне земље. Ван њих – те демократије немају смисла. За сада, како стоје ствари, неријешено бреме наших недавних и насилно укинутих монархија, наставиће да омета нашу перцепцију стварности, док год том проблему не вратимо достојанство које му и припада" (Солдат, 2014: 203–204).

О националним изазовима и приједлозима како се очувати у ери националне дезоријентисаности Милимир Мучибабић пише: „Када нам данас савјетују да заборавимо прошлост (од историје се, веле, не живи) и окренемо се будућности; кад нас оптужују да производимо многе догађаје, проглашавајући нас виновницима за Велики рат, распад бивше Југославије, да смо геноцидни и много тога другог – ваљда мисле да ћемо лакше прихватити стање створено

голом силом, прогоном и отимачином, које смо доживјели пред крај прошлог вијека. Ту слику о нама, изашлу из радионице свјетских моћника, желе да нам окаче о врат као нову легитимацију. Можемо ли ми то? Смијемо ли ми то? Да ли смо ми (као „руралан, епски и нецивилизован народ", што говоре циници са Запада) опсједнути историјом, или је можда историја свијета и Европе опсједала нас и доводила нам у питање и голи опстанак? Није спорно да нас је неолиберализам, разумијеван као нови империјализам, увео у еру постистине, страха и несигурности, тј. у вријеме када историјске чињенице не обавезују, „сила Бога не моли". Данас се замјењују улоге жртава и злочинаца, хероји постају злочинци, а терористи су ослободиоци и хероји. Примјена дуплих стандарда постала је наша свакодневица, а медијска манипулација и инструментализација једина реалност и извор истине. Из природе несигурности данашњег свијета тријумфовала је равнодушност. Ми, наравно, не можемо бирати вријеме у коме живимо, али је од прворазредног значаја питање какав је наш однос према прошлом и будућем времену. Данас, када славимо осам вијекова од крунисања Стефана Првовенчаног (ко не би био поносан), првог у лози Немањића и 170 година од штампања Његошевог *Горскоī вијенца*, Вуковог превода *Новоī завјеᴛа* на српски језик те Даничићевог дјела *Раᴛ за сриски језик и иравоиис*, права је прилика да се сусретнемо са прошлошћу и да кроз друге наочаре сагледамо исту и промишљамо о том пређеном путу. Златно доба српске државе и културе почело је у Средњем вијеку. Када смо изгубили државу, стекли смо рајетински менталитет и требало је да прођу вијекови да бисмо је поново успоставили и утопили у Југославију. Сада, када то чинимо да бисмо одбранили себе од других и друге од себе, то није ни лако ни безболно. Али једна истина упозорава. Када је било саборности, било је и самосталности и суверенитета, тј. национална држава је била гаранција опстанка, културног и економског развоја и слободе. Готово иста судбина је и данас. Моћници одређују с ким ћемо, куда ћемо и како ћемо, а међу нама налазе оне којима је општедруштвено у сјенци личног. Срби су једини народ у Европи који је изгубио све своје државе. Нестала је Краљевина Југославија, која је завршена геноцидом над Србима умјесто захвалности, распала се социјалистичка Југославија, са распарчаним српским етничким простором, нестала је и Савезна Република Југославија, и на крају се распала и Државна Заједница Србија и Црна Гора. Расути по различитим државама и континентима, подијељени токовима идеолошких заблуда и искључивости, на којима су почивале и почивају све наше подјеле и расколи, прилика је да промислимо пређени пут, спознамо заблуде, поразе и побједе.

Тим прије што смо се увјерили (по ко зна који пут) да они који нам сугеришу да се манемо прошлости и историје, српски етнички простор на Балкану виде искључиво распарчан, неповезан и контролисан. Да ли је ово прилика да напокон кажемо шта ми хоћемо умјесто оног што нећемо? Данас би требало сагледати стање нације у цјелини, њене невоље и недаће независно из ког дијела српских земаља долазиле. У том послу наше позивање на славне претке (Стефан Немања, Свети Сава, Карађорђе, Милош, Доситеј, Вук, Његош, Андрић, Црњански, Тесла, Пупин, Миланковић итд.) и наше бављење прошлошћу није ламентирање над њом и препрека ка модерној и просперитетној Србији – напротив. Ти великани су знали да на пиједестал достојанства ставе и државу и знање и образовање. Ту нашу традицију желимо сачувати и суочити са европским вриједностима, а при томе очувати наш национални идентитет, наш језик и културу. Није ли то пут промишљеног прилагођавања Европи и савременом свијету и наш сусрет са прошлошћу? За реализацију оваквог пројекта потребни су историјски ум и слобода, тј. спознаја да су слобода и држава неодвојиве и да им је потребна стална будност и воља да буду штићене. Ни једна ни друга нису вечно гарантоване, као ни вјечно изгубљене" (Мучибабић, 2017).

Занимљиву тезу износи Олег Солдат, наводећи да се највише националне вриједности „оприсутњују" умјетничким стварањем, што отвара сљедећи проблем: „Ако пажљиво погледамо, видјећемо да је истински, свенародни умјетнички регистар прошлог рата – изостао. На групном, органском, свуда и од свих прихваћеном нивоу – рат није прошао кроз фабрику озбиљне умјетничке перцепције. Као да се сасушила умјетничка воља, а она народна поклекла пред збуњујућим догађајима. Општи утисак, како рата тако и људи и њиховог труда, покварен је унутрашњим наговјештајем корупције и нејасноће. Практично не постоји нити један једини догађај из рата који би сав наш народ у цијелости препознао, посматрао и прихватио као свој, заједнички и унутрашњи. То је такође посљедица недостатка умјетничког посла. Од свих стратишта и светишта, Јасеновац је једини наше збирно, митско мјесто које може да се из 45-те, обрати 95-ој години. Савска глина је испрала разлике и сјединила све мртве у једну свјетлост, која са оне стране живота може да поручи због чега су Срби добили нову прилику да живе и оживе. Умјетност зато мора да кодификује стварност као најмјеродавнију групну исповијест, као заједнички вјерују, као општу, битну вриједност у коју се не сумња и од које се полази у свакој анализи и доживљају. Та ствар велим и јесте присутна и није: идеја Републике Српске, као светосавске и светокосовске стварности, рођене у Јасеновцу, а препорођене у догађајима 90-их, прије да склизне

на опасну периферију уколико не пронађе директан и јасан пут у идеје оних најкреативнијих. Тј. уколико нема књижевности и умјетности која ће константно и тренутачно моћи да је, стално изнова утјеловљује" (Солдат, 2016).

Књижевност и умјетност у свом класичном облику изумиру, барем када је ријеч о њиховом масовнијем конзумирању. Њих замјењују новитети дигиталног доба у које смо упловили посљедњих неколико деценија. Нове технологије и дигитализација свијета отвориле су човјечанству могућности друштвеног, економског и политичког напретка какве никада у историји није имало. Међутим, као и сви велики изуми, попут барута и сличних, нове технологије, а посебно интернет сфера, имају своју „мрачну страну". Она настаје њиховом политичко-економском и војно-безбједоносном злоупотребом. Интернет сфера, а примарно друштвене мреже, њихова симплификација и обесмишљавање знања, манипулација, демагогија, демонизација, вулгарност, виртуелна манија и бројне „пошасти" нових технологија створиле су „телетабис генерације", пореметиле логику и осјећај физичког контакта између људи, пољуљале духовне вриједности, помутиле разум и поробиле човјека у његовој општој дезоријентисаности.

„Позитивно здравље" које Андреа Ракановић Радоњић дефинише као „способност одржавања чврстог система социјалне подршке и помоћи, укљученост у заједницу, поштовање вриједности и задовољство животом, психичку добробит и физичко здравље" (Rakanović Radonjić, 2016: 225), скоро да не постоји, а о њему политичке елите не размишљају нити га спомињу.

Славица Ишаретовић пише: „Налазимо се у универзуму у коме има више информација, а све мање смисла. Свакодневним презентацијама псеудонауке и сујеверја, али посебно неком врстом прославе незнања садржај већег дијела нашег јавног дискурса постаје опасна бесмислица. Живимо вријеме у којем су гејткипери, чувари капија у медијима постали алгоритми друштвених медија. Они филтрирају информације, представљају дешавања и стварност на основу референтне вриједности за ангажовање засновано на кликовима, дијељењу и лајковима. У комбинацији са нашом природном, несвјесном потребом да потврдимо пристрасност, односно склоност да су нам много ближе (дез)информације које потврђују наше већ постојеће предрасуде и стереотипе, та комбинација постаје „сјајна" пречица за политичку поларизацију и ширење дезинформација. Нови медији, као и традиционални у сталној борби за тираж и рејтинг, оснажују ширење неистина и полуинформација, од стране самозваних стручњака и експерата. Све се мање чудимо томе, јер, како рече поодавно Постман, губитак осјећаја за

чудно је знак прилагођавања, а степен до којег смо се прилагодили је мјера до које смо промијењени" (Išaretović, 2023: 9–10).

„Губитак осјећаја за чудно" као „знака прилагођавања" потврђујемо „пасивном прихватљивости", често и „непримјереном равнодушности" низа друштвених аномалија које нам сервирају нови медији и интернет сфера. Сензационалистичко праћење фемицида на инстаграму, „тик ток изазови" са смртоносним посљедицама, величање масовних убица, посебно малољетника, понижавање и дехуманизација људи, сакаћење и снимање властитих тијела, педофилија и зоофиличарске поруке, виртуелно злостављање (Cyberbullying) због којег људи одузимају себи живот завијајући у црно породице и пријатеље, пошасти су злоупотребе интернета и нових технологија. Само мали сегменти које овдје наводимо довољни су да се размисли о државној контроли интернет простора, ограничењима и санкцијама. Слобода је добра и пожељна али само ако носи са собом одговорност, неопходну за постизање друштвене стабилности и хармоније.

6. „ПАРЛАМЕНТАРНА СРПСКА”: ПРИЛОГ ИНСТИТУЦИОНАЛНОМ РЕДИЗАЈНУ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

6.1. Република Српска: слободна и хармонична

Идеја о Републици Српској неодвојива је од идеала слободе, једнакоправности, правне државе, владавине права, институционалне заштите грађана, њихових живота, достојанства и имовине, међуљудске емпатије, солидарности, социјалних, образовних и културних политика, што су претпоставке за остваривање друштвене хармоније којој суверени народ у Републици Српској тежи дајући јој *демократски пристанак*, *легалитет* и *легитимитет*. Све то чинећи у тродеценијској борби, како изван тако и унутар ње, с јасним циљем стварања слободне и хармоничне Републике, историјски омеђене крвљу предака и одржане истрајношћу њихових потомака.

Темељно питање савремене српске парадигме, пише Ђорђе Вуковић, „огледа се и исцрпљује у трагању за одговором када и како би морала да започне наша политичка, социјална, морална и духовна обнова, у којем правцу да идемо и са каквим снагама, мислима и идејама” (Вуковић, 2024: 15). Кључно питање модерне политике, истиче Вукашин Павловић, је производња друштвених промјена и управљање њима: „Политичка елита која није у стању да на прави начин обавља ову функцију нема изгледну политичку будућност. Главни политички актери (политичке партије и лидери), без капацитета да формулишу и понуде дугорочне и средњорочне стратегије промена, лелујаће се на политичкој ветрометини и лутаће од једне до друге краткорочне опције” (Pavlović, 2006: 227). Правна држава је истовремено циљ и оквир политике, наставља Павловић, наводећи да је правна држава „европско-континентални појам који има за циљ да се ограничи и умањи арбитрарност политичких одлука. То је модерни одговор на питање постављено

још у античкој политичкој филозофији – како успоставити државу у којој ће људима владати закони, а не они који владају по арбитрарној вољи" (Pavlović, 2006: 222).

Како постићи максималне домете демократије, модерне вриједности које је прате, политичку укљученост и истинску владавину народа истраживачко је питање и изазов који је научној јавности поставио Роберт Дал. Његов одговор ишао је у правцу појашњења неопходности располагања политичких ресурса од стране грађана, потребних за њихово учествовање у политици, под једнаким условима. Тиме је Роберт Дал отворио питање политичке једнакости као битног „средства за постизање праведне расподеле слободе и поштених могућности за саморазвој" (Dal, 1999: 421). Међутим, политичка једнакост и слобода, у највећој мјери, неодвојиви су од питања економске расподјеле добара и њој одговарајуће друштвено-политичке моћи. Роберт Дал истиче да „најважнија од свих слобода у демократском поретку је слобода самоодређења приликом доношења колективних и општеобавезујућих одлука", то јесте „закона и правила по којима ће као грађани заједно живети", из чега произилази да ће „демократско друштво кроз демократски процес између осталог успети да расподели своје ресурсе тако да оствари највећу могућу политичку једнакост" (Dal, 1999: 425). То подразумијева егалитаристичку подударност економске и политичке сфере која не постоји у капиталистичким друштвима модерног свијета.

Према идејама либералних економиста, врхунац слободе остварује се на тржишту, у конкурентској борби између актера који закључују пословне аранжмане с неједнаким успјехом. Међутим, тиме се не остварује слобода, напротив. Неравномјерна расподјела ресурса и економска неједнакост повлаче и политичку, чиме се искључује стварна владавина народа, а представничка демократија постаје „владавина елите, у корист елите". Све то праћено је изборном подршком, то јесте „гласачком добровољношћу", економски неподмиреног, често изманипулисаног и политички обесхрабреног народа.

У том контексту Роберт Дал метафорично наводи да је „ситно сјеме неслагања између демократије и капитализма посејао ветар доктрине": „Оно што су потрошачи слободни да потроше зависи од њиховог дохотка, а дохоци засада, а сигурно ни у будуће, нису и неће бити равномерно распоређени. Но, ако доходак, богатство и економске позиције представљају и политичке ресурсе, и ако су распоређени неједнако, како је могуће да грађани буду међу собом политички једнаки. А ако грађани не могу бити политички једнаки, како демократија може постојати? И обрнуто, ако демократија

треба да постоји и ако грађани треба да буду међу собом једнаки, неће ли демократији бити потребно неко друго решење уместо тржишно оријентисане и приватно-предузетничке привреде, или, у најмању руку, драстична модификација оваквог типа привреде" (Dal, 1999: 426).

Да су демократија и социјално благостање у релацији, потврђују Сејмур Мартин Липсет и Џејсон М. Лејкин, истражујући демократске домете и праксу савремених држава свијета: „Демократија је успешна тамо где нису велике разлике у статусу и висини прихода између лидера тј. вођа и оних који су вођени. Јер кад тај распон није велики, лидер нема много иницијатива да се држи за фотељу власти. Густо изаткана мрежа лидерских позиција у приватном сектору, као и других могућности да се буде угледан човек и одлично зарађује, олакшавају шефу државе да лакше сиђе са власти а да то не буде за њега пропаст" (Lipset, Lejkin, 2006: 84).

Логика капиталистичких односа налаже да свако добије оноликo колико је способан да заради и оствари на тржишту рада, па је слично и са тржиштем политике, страначком и персоналном борбом за гласове, освајањем или опстанком на власти. Међутим, људи немају исте способности, без обзира на то што појединци неријетко улажу већи труд од оних који су успјешнији од њих. Осим тога, не значи да је боља животна ситуација увијек производ сопственог рада. Често у нечијем успјеху велику улогу играју „породични педигре" или „протекција њихових мецена", пресудни у остваривању друштвене моћи. „Вертикални бум" остваривања хијерархијске силе и њој одговарајуће славе неријетко прате најбруталније макијавелистичке методе. „Лав и лисица" јављају се у пуном сјају „тржишне саване" капиталистичког привређивања и неолибералне доктрине. Због тога је постојање и стратешко дјеловање социјалне државе неопходно.

Силвано Моецкли наводи да се „превелике неједнакости међу људима доживљавају као неправде и дугорочно воде до социјалних немира" (Moeckli, 2010: 25). Због тога је, наставља исти аутор, опорезивање према економској ефикасности, што раде социјалне државе, начин „социјалног изједначавања (поравнања)" чији је циљ постизање „социјалног мира" (Moeckli, 2010: 25).

Због свега наведеног социјална држава је рационалан избор и одличан мотив за снажење и одржавање демократије и друштвеног мира. Одсуство социјалне државе и егалитарније расподјеле богатства доводи до концентрације економске моћи и стварања непремостивог социјалног јаза. У том контексту занимљиви су закључци и идеје Томе Пикетија, које интерпретирају Боро Трамошљанин и Виолета Ромић: „На основу обрађене богате базе пода-

така Т. Пикети на рељефан начин илуструје да је принос од капитала три до четири пута већи од прихода од рада. То детерминише друштвене неједнакости будући да је концентрација богатства на врху социјалне пирамиде доведена до пароксизма а богатство на дну социјалне пирамиде је искључено и може се апсолутно апстраховати. Посљедица тога је регресија ка патримонијалном капитализму, гдје насљедно богатство стиче есенцијални значај, при чему насљедне богате династије стичу енормну вертикалну покретљивост и монополистичку позицију у друштву. У финалном смислу доћи ће се до тога да имућна плутократија (економска елита) располаже са 90% до 100% националног капитала. Пикети сматра да неједнака расподјела богатства и његово оваплоћење у рукама моћне економске елите доводе до тога да је капитализам дисфункционалан друштвени поредак који не може да функционише. Огромна друштвена неједнакост, по мишљењу Пикетија, нема додирних тачака са предузимачким духом и идеологијом рада јер богатство стичу они који су наслиједили капитал а не својом инвентивном дјелатношћу и приватном иницијативом. Да би се негативна социјална слика коју детерминише модерни капитализам донекле исправила, Пикети предлаже да се уведе порез: 1% за домаћинства која имају имовину вриједну 1–5 милиона долара, 2% за имовину између 5–10 милиона долара, имовина од милијарду долара би се опорезовала са 10%" (Трамошљанин, Ромић, 2015: 222–223).

Друштвена неједнакост производи сиромаштво. Рјешење овог проблема је, показује историјско искуство, у социјалним политикама које спроводи добро уређена политичка заједница. Ријеч је о социјалној држави која, пише Ненад Кецмановић, „интервенише на широкој скали елемената цивилног друштва, а за разлику од тоталитарне државе, чини то у прилог безбједности, слободе и егзистенцијалне заштите појединца. Другим ријечима, овај тип државе се и начелно и практично ангажује на поправљању квалитета живота својих држављана, па самим тим и просперитета друштва као цјелине, а резултат који у томе оствари представља и кључно мјерило њене успјешности. Наравно, циљна група државне подршке су социјално најугроженији, а прије свега сиромашни, незапослени, хендикепирани, остарјели, болесни и сл. које логика тржишне конкуренције гура на маргину и законито продубљује неједнакост" (Kecmanović, 2009: 141).

Хуманистички став према животу био је, пише Марвин Пери, највеће достигнуће старогрчког ума и идеал који је касније усвојио цивилизовани свијет. Антички мислиоци су изражавали „веру у вредност, значај и достојанство појединца, тражили су максимал-

но усавршавање људских способности, пун развој људске личности и вољно тражење савршенства" (Peri, 2020: 45).

Иако су цијенили и штитили слободу појединца, антички Грци нису дозвољавали да она постане фактор неслободе другог и простор за остваривање дисхармоније међу људима: „Ценећи људску личност, грчки хуманисти нису одобравали живот без ограничења; они су тежили да створе виши тип човека. Такав човек би себе уобличио према високим нормама; он би свој живот учинио складним и савршеним попут неког уметничког дела. Таква тежња изискивала је напор, дисциплину и интелигенцију. Основно за грчки хуманистички поглед било је увјерење да човјек може да овлада собом. Иако људи не могу да измене ток природе јер у космосу постоји поредак над којим ни људска бића ни богови немају контролу, хуманисти су веровали да људи могу да контролишу сопствене животе" (Peri, 2020: 45).

Постојање социјалне државе и одговарајућих социјалних политика омогућава постизање веће хармоније у друштву и смањење конфликата који настају због великих друштвено-статусних разлика.

Одсуство социјалне правде се посебно одражава на питање збрињавања социјално угрожених категорија и рјешавање проблема незапослености које Драшко Гајић описује на сљедећи начин: „Ово обезличавање је продукт обезличеног и дехуманизованог приступа политици запошљавања и њеној обезличеној вези са социјалном политиком унутар њеног креирања и имплементације. Уколико се настави овакав приступ и пракса, поред обезличене и дехуманизоване социјалне политике и политике запошљавања, друштво ће имати (или их већ има) обезличене и дехуманизоване институције које су (псеудо)одговорне за питање незапослености, а што опет ствара основане претпоставке да ћемо се претворити у обезличено и дехуманизовано друштво" (Gajić, 2020: 337–338).

Социјална држава је платформа из које је могуће остварити већу слободу грађана и одржати праведнију форму представничке демократије. У њој суверени народ, политички описмењен, самосвјесно и истински одлучује о себи, „контролишући сопствене животе". Весна Шућур-Јањетовић истиче „да ако је начин дистрибуције ресурса неправедан, постоји једнако велика вјероватноћа да ће се јавити и неједнакост у остваривању легислативне и комутативне правде" (Šućur-Janjetović, 2023: 67), што је тачно тумачење.

Дисбаланс настао логиком дјеловања капиталистичке привреде главна је препрека конституционалној егалитарности, још више егалитарној пракси, а тиме коначном успостављању харомоничног друштва и државе. Посебно је неолиберална логика дјеловања

угрозила човјекову аутономију, његову способност политичког расуђивања и укључености. Због тога је остваривање социјално праведне Републике Српске не само идеолошки мотивисана категорија већ и друштвено-политичка обавеза њених морално освијештених, слободољубивих и хуманих појединаца.

Идеје о политичко-системском, друштвено-економском и културно-образовном редизајну Републике Српске црпимо из широке основе теоријских знања, идеја и ставова бројних мислилаца, у њиховом дугом историјском трајању. Поред незаобилазних класика античког доба Платона и Аристотела, ослањамо се на учења и тезе Томаса Мора, Жана Бодена, Томаса Хобса, Џона Лока, Шарла Монтескјеа, Жан-Жака Русоа, Џона Стјуарта Мила, Сен Симона, Роберта Овена, Пјера Жозефа Прудона, Карла Маркса, Розе Луксембург, Сергеја Булгакова, Николаја Берђајева, Жан-Пола Сартра, Херберта Маркузеа, Ђованија Сарторија, Џона Ролса, Томе Пикетија, Дејвида Харвија, Наоми Клајн, Јована Душанића, Небојше Катића, Ненада Кецмановића, Мише Кулића, Ђорђа Вуковића, Срђана Перишића и бројних других. Теоријске и политичке разлике међу наведеним мислиоцима, њихова међусобна искључивања или надопуњавања, расправе, како са другима тако и са собом, неминовност су у промишљању о теми изградње најбољег политичког, економског и друштвеног уређења за своју политичку заједницу. У дефинисању редизајниране Републике Српске ослањамо се на бројне историјске изворе, искуства различитих држава и нација, личне доживљаје и хтијења, али и на теолошке списе и књижевна дјела која тумаче одређене просторе, њихове системе, људе и доба у којем су живјели.

6.2. Уставни редизајн, парламентаризам и изборна правила

Како најбоље уредити политичку заједницу чији смо држављани кључно је политичко и теоријско питање које поставља сваки смислен човјек промишљајући о простору живота и рада. У том контексту питамо се како политички, економски, образовно и културно унаприједити Републику Српску чији смо суверени грађани, Републику остварену борбом предака, остављену у насљедство и чување генерацији којој припадамо, којој дајемо политичко-правни легитимитет, живећи њену друштвено-економску стварност и културно-историјски образац, бранећи је и дијелећи са њом добро и зло?

Питање је политички легитимно и научно изазовно, а одговори представљају синтезу наших теоријских знања, посматраних и до-

живљених искустава, научног рада, политичке визије, сложених правних, економских, социјалних, безбједносних, здравствених, културних и образовних потреба суверeног народа, али и свијести о неопходности заштите екосистема нарушеног у годинама индустријализације и конзументорског немара. Они су садржани у појмовима *слободе, безбједности, међуљудске емпатије, одговорности, толеранције, политичке и медијске писмености, парламентаризма, конституционализма, једнакоправности, социјалне правде, здравствене и социјалне заштите, образовних и економских шанси, друштвене и политичке инклузије, културне самоспознаје, христолике природе људи с овог простора, њихове динарске традиције, духовности и изградње максималне друштвене хармоније*.

Устав Републике Српске донесен 28. фебруара 1992. године, а мијењан његовим усклађивањем с дејтонском стварности у послијератним годинама, посвећен је заштити људских права његових држављана, концепту социјалне државе и обликовању политичког система у духу полупредсједничких демократија и унитаризма.

Устав Републике Српске, у политичко-системским промјенама које предлажемо, задржао би већи дио својих одредби, а посебно одреднице о конститутивним народима у које спадају Срби, Бошњаци и Хрвати, дајући, такође, једнакоправност осталим грађанима Републике Српске. Због њиховог историјског значаја за овај простор, страдања и антифашистичке борбе коју су водили у Другом свјетском рату, посебан статус остваривали би припадници руског и јеврејског народа у Републици Српској. Дјелимичним измјенама Устава Републику Српску могуће је учинити политички, економски и друштвено стабилнијом, а тиме функционалнијом и пожељнијом за живот њеном суверeном народу.

Измјене које предлажемо у нашем истраживању иду у два правца: први је везан за политичко-системску трансформацију полупредједничког система у ***парламентаризам***, пригоднији нашој конституционалној логици и потребама, а други за увођење нових уставних одредница којима се повећавају ***права грађана*** и обавезе које Република Српска има према њима.

Права грађана и обавезе које Република Српска има према њима могуће је оснажити допунама члана 5 Устава Републике Српске (Устав Републике Српске, 1992). Њему би се, уз постојеће одреднице, којима се гарантују заштита људских права и слобода, у складу са међународним стандардима, национална равноправност и заштита виталних интереса конститутивних народа, социјална правда, владавина права, тржишна привреда, вишестраначки систем, парламентарна демократија и подјела власти, слободни избори,

локална самоуправа, заштита права етничких група и других мањина, *додале нове* које би се тицале:

а) обавезног успостављања парламентаризма,

б) истицања значаја породице за друштво у цјелини, очувања породичног живота, његе и заштите дјеце,

в) изградње посебног односа друштва према женама, дјелотворних механизама њихове заштите, сузбијања и кажњавања мизогиније и фемицида, те рјешавање проблема „потцијењеног рада жена у кући",

г) поштовања радника, посвећености изградњи и очувању већих радничких права,

д) спречавања и кажњавања сваког облика дехуманизације људи, сатанизма и изопачености,

ђ) хуманог живљења и заштите природне средине.

6.2.1. Парламентаризам: историјско утемељење и политичко-системска будућност

Република Српска у својој историчности, институционалној основи и конституционалној снази има скупштину народних представника. Настала 24. октобра 1991. године Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини била је легитимни представник конститутивног српског народа, угроженог муслиманско-хрватским коалиционим пријетњама и покушајима свођења Срба на *политички обесправљену мањину* и *мајоризовану скупину*. Због тога је Народна скупштина Републике Српске, настала из Скупштине српског народа у Босни и Херцеговини, неодвојива од Републике Српске. Ово је представничко тијело прогласило Републику Српску 9. јануара 1992. године и конституционално је градило у вријеме великих унутрашњих и геополитичких изазова. Чињено је то у духу поштовања људских права, социјалних потреба и представничке демократије.

У раној фази конституционалног обликовања Републике Српске њен парламент био је предоминантан, а извршна власт подређена његовој моћи. Иако увођењем полупредсједничког система моћ Народне скупштине Републике Српске опада, њена базична снага испољавана је у историјском одбијању „Венс-Овеновог плана", „Плана Контакт групе", али и бројних других захтјева који су слабили Републику Српску током њеног дугог трајања. Појединим историјским процесима и пријетњама Народна скупштина Републике Српске морала је да попусти, од давања легитимитета Слободану Милошевићу за представљање у Дејтону, до дејтонског уставног

прилагођавања. Снагу притисака на бројчано и територијално малу Републику Српску не би издржале ни далеко веће нације и државе, а камоли њихове скупштине и елите. Често се бирао „најповољнији пут" и прихватање „најмање лошег избора". Све то како би опстала Република Српска и био заштићен њен народ. Жртве су биле велике. Посланици су смјењивани, хапшени и уцјењивани, а био је забрањиван или онемогућаван рад цијелих партија, посебно у ери тзв. „јаких високих представника".

Углед и моћ Народне скупштине Републике Српске нису урушавали само „моћници споља", већ и унутрашњи политички јавашлук, изборне махинације, незнање и неодговорност парламентараца, трговина мандатима и утицајем, малициозне политике и неколико пута наглашено двовјерје. Због тога је научни мотив и политичка обавеза добронамјерника Републици Српској вратити моћ и углед њеној Народној скупштини, најстаријој и најважнијој политичкој институцији.

Суверени народ у Републици Српској баштини дугу традицију саборовања, као својеврсне претече модерног парламента. На саборима српског народа у Босни и Херцеговини доношене су крупне одлуке о бунама и револуцијама, територијалним спајањима и раздвајањима, конституционалној изградњи и разградњи, слављене су побједе и прихватани порази, све до неког бољег тренутка и бољих дана. Без обзира на вријеме и исходе, потреба за институцијом коју чине народни представници, изабрани слободно и поштено, с циљем да раде у име народа, државе и заједничке идеје, живи међу грађанима Републике Српске, а материјализује се у постојању њене Народне скупштине. Због тога је парламентаризам природан и пригодан Републици Српској. Он је њен исправан политички пут, институционални оквир и демократско надање.

Парламентаризам у Републици Српској могуће је успоставити измјенама Устава Републике Српске. Прва промјена Устава Републике Српске била би везана за уставни члан 5, у оквиру којег би одредба према којој се уставно уређење Републике Српске темељи на *„парламентарној демократији и подјели власти"*, била избрисана, а уведена нова, према којој се уставно уређење Републике Српске темељи на *„представничкој демократији и парламентаризму"* (Устав Републике Српске, 1992). Остале промјене Устава Републике Српске тицале би се највећег дијела чланова од броја 69 до броја 137. Ријеч је о члановима Устава Републике Српске који се односе на организовање политичког система, уставности, законитости и промјене Устава (Устав Републике Српске, 1992).

Измјене поменутих чланова Устава Републике Српске тицале би се примарно ***Народне скупштине Републике Српске***. *Постојећи број посланика Народне скупштине Републике Српске био би, са садашњих 83, проширен на 136, а умјесто пропорционалног, уведен мијешовити изборни систем*. У Устав Републике Српске биле би уграђене одредбе изборног карактера које би омогућиле стварање репрезентативније, регионално заступљеније и политички стабилније Народне скупштине.

Народна скупштина Републике Српске бирала би, као и до сада, усмјеравала и континуирано контролисала рад извршног органа власти (*Савјет министара Републике Српске* који детаљно појашњавамо у наредним поглављима). За потребе редовне парламентарне контроле извршног органа власти била би детаљно разрађена институција посланичких питања, омогућено лакше и обавезно отварање посланичких истрага у вези с одређеним друштвено-политичким изазовима и оснажен рад скупштинских одбора. Јавни радио-телевизијски сервис Републике Српске преносио би скупштинска засједања увијек и цијело вријеме њиховог трајања. У оквиру образовног система Републике Српске, кроз предмет *Политичка и медијска писменост*, грађани би се учили значају и дометима парламентаризма, својој улози и могућностима у представничкој демократији, уставним правима и обавезама. На овај начин, идеолошко-политички дезоријентисаном народу у Републици Српској, јак и стабилан парламент, уз побољшање образовног система, отворио би простор већег разумијевања политичких процеса, политичке укључености, повјерења у републичке институције и сигурности.

Вијеће народа Републике Српске остало би у постојећем законском оквиру организације, избора и дјеловања.

Стабилној и функционалној Народној скупштини Републике Српске могуће је повјерити суштинско управљање Републиком, очување њеног уставног поретка, безбједности, културно-историјског насљеђа и обликовања јавних политика. Народна скупштина Републике Српске бирала би и контролисала јединствен орган извршне власти под називом ***Савјет министара Републике Српске***. Савјет министара Републике Српске био би формиран интеграцијом постојећих институција и надлежности *предсједника* и *Владе Републике Српске*. Савјет министара Републике Српске био би биран апсолутном већином гласова у Народној скупштини Републике Српске. Тиме би у Републици Српској био успостављен парламентаризам. Ово рјешење има своје историјско утемељење. Претеча извршне власти у Републици Српској био је *Министарски савјет* формиран као орган *Скупштине српског народа у Босни и Херцеговини* 1991. године. Због тога је назив *Савјет министара*

Републике Српске логичан и представља модификацију назива *Министарски савјет*, тијела насталог крајем 1991. године, а замијењеног *Владом Републике Српске* у марту 1992. године. Предсједник Савјета министара Републике Српске имао би моћ у рангу *„првог изнад једнаких"*, што одговара теоријским и практичним потребама парламентарних система.

Скупштински избор *Савјета министара Републике Српске* подразумијевао би *избор предсједника* и *три потпредсједника*, из различитих конститутивних народа и реда Осталих, затим *министара*, чија би национална припадност пратила резултате посљедњег пописа становника Републике Српске, а гдје би сваки од три конститутивна народа имао по минимално једног министра у Савјету министара Републике Српске без обзира на резултате пописа, при чему би једно министарско мјесто било загарантовано и за грађане Републике Српске из реда Осталих.

Предложено рјешење је у супротности са постојећим законским оквиром који тражи да се од 16 министара у Влади Републике Српске, 8 бира из реда српског, 5 из реда бошњачког и 3 из реда хрватског народа. Ријеч је о наметнутом законском рјешењу које прави бројне злоупотребе и онемогућава смањење или ширење броја министарстава. Уједињењем институција *предсједника* и *Владе Републике Српске* у јединствен орган извршне власти под називом *Савјет министара Републике Српске*, наметнута одлука (8 + 5 + 3) не би могла да се примјењује јер би Влада Републике Српске, интеграцијом са институцијом предсједника, престала да постоји у постојећем оквиру и капацитету, чиме би се изгубио орган извршне власти на који се примјењивала горе наведена регулатива. Тиме се отвара могућност за другачије конципирање органа извршне власти.

Број министарстава у *Савјету министара Републике Српске* битно је политичко и теоријски изазовно питање. Сложеност политичких и друштвено-економских односа у Републици Српској усмјерава нас ка приједлогу формирања већег броја министарстава него што је то случај с постојећом Владом Републике Српске. Вођени том замисли предлажемо да будући Савјет министара Републике Српске броји 23 министарства: *а) правде, б) финансија, в) унутрашњих послова, г) спољних послова, д) управе и локалне самоуправе, ђ) просвјете, е) науке и нових технологија, ж) културе и вјера, з) информисања и телекомуникација, и) породице и омладине, ј) спорта, к) здравља, л) рада и социјалне заштите, љ) бораца и њихових потомака, м) привреде и одрживог развоја, н) пољопривреде и руралног развоја, њ) шумарства и водопривреде, о) рударства и енергетике, п) просторног уређења и грађевинарства, р) саобраћаја, с) трговине, т) туризма и ћ) заштите животне средине*.

Република Српска задржала би у оквиру система судске власти ***Уставни суд***, ***Врховни суд*** и ***Тужилаштво Републике Српске*** (постојећи назив ове институције је *Републичко јавно тужилаштво Републике Српске*). Поред редовних судова у Републици Српској, постојали би и *специјализовани судови*, исто тако и *специјална тужилаштва*. У Републици Српској био би основан ***Високи судски и тужилачки савјет Републике Српске***. Истовремено би било затражено гашење истоимене институције на државном нивоу, као и Суда Босне и Херцеговине, двије институције које не познаје Дејтонски мировни споразум. Судије Уставног суда Републике Српске биле би биране на мандатни период до њиховог пензионисања. Судије Уставног суда Републике Српске бирали би посланици у Народној скупштини Републике Српске двотрећинском већином, а на приједлог Високог судског и тужилачког савјета Републике Српске. Свака јединица локалне самоуправе у Републици Српској имала би *основни суд*. Због већег броја основних судова (Република Српска би требало да у реформисаном систему локалне самоуправе има 53 локалне заједнице) и њиховог другачијег организовања од садашњег, предлажемо гашење *окружних судова*, њихово уједињење са основним и пренос надлежности на њих. Постојећа *окружна јавна тужилаштва* била би трансформисана у *основна јавна тужилаштва*, а постојала би у сваком граду (Република Српска би требало да у реформисаном систему локалне самоуправе има 36 локалних заједница са статусом града) и покривала њему гравитирајуће општине. Како је ријеч о изразито правничкој теми, ово питање остаје отворено за научну полемику стручњака из области права.

Република Српска би, у процесу *институционалног редизајна*, затражила редефинисање државног нивоа власти Босне и Херцеговине. Нестабилност и нефункционалност Босне и Херцеговине, немогућност остварења и живљења њеног *федералног и консоцијацијског духа*, иако јој то омогућава дејтонски Устав, посљедица је дјеловања бошњачких, грађанских и иностраних актера, њихових центрипеталистичких политика и одбијања консоцијацијске логике. Упркос таквим тенденцијама и континуираним улагањем у *политике интеграције*, међунационална центрифугалност у Босни и Херцеговини је све снажнија, неповјерење веће, а сукоби изгледнији. Историјско искуство ратова и сукоба, немогућности живљења у централизованим, па чак и у федералним условима, усмјерава нас ка јединoм рационалном рјешењу за Босну и Херцеговину, а то је успостављање *конфедералне државе*. Њу је могуће постићи измјенама постојећег федералног уређења успостављеног у Дејтону, за шта су заинтересоване српске и хрватске елите у Босни и Херцеговини.

Политички систем редизајниране Републике Српске

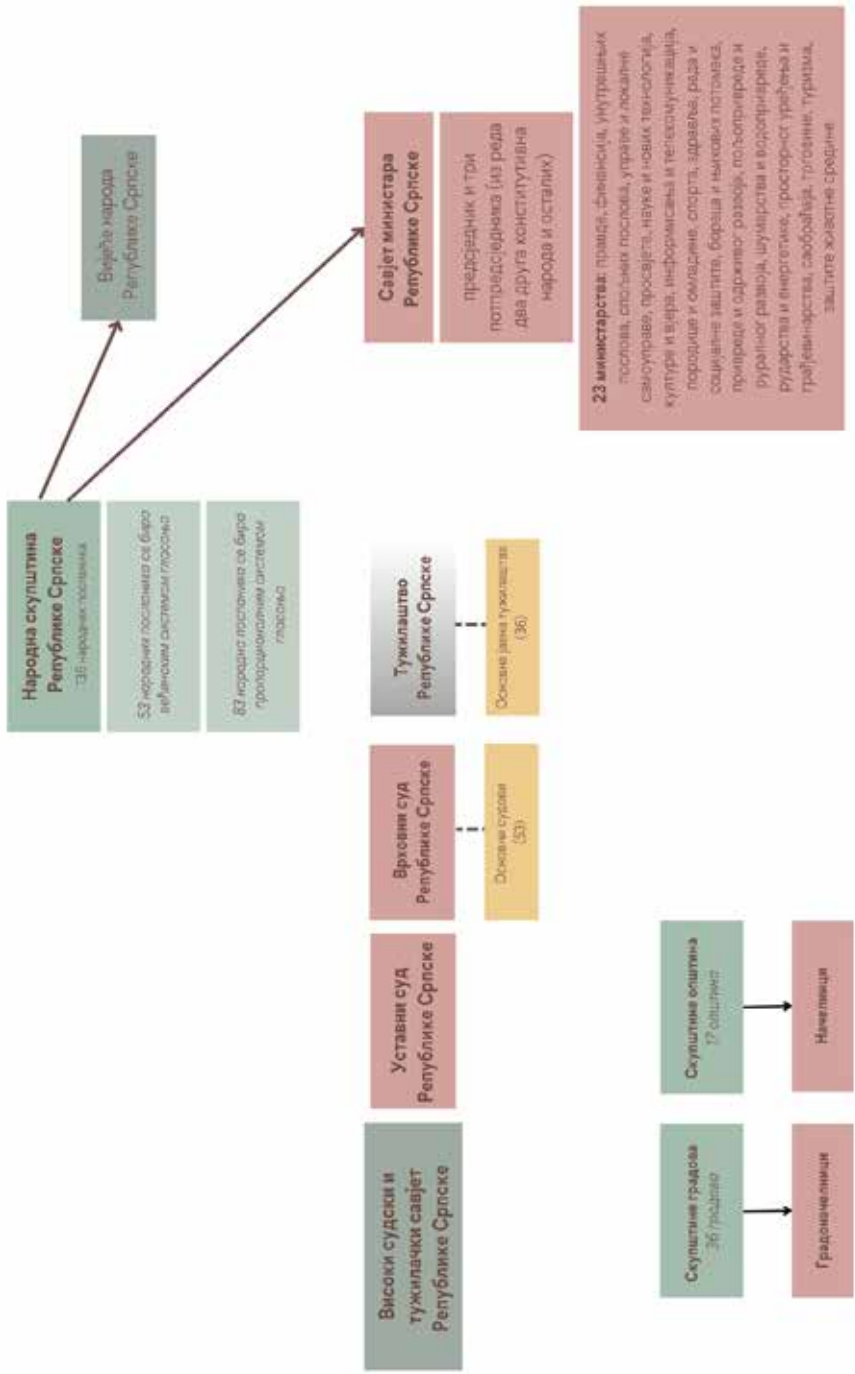

Уколико би се постигла сагласност око уставног редефинисања Босне и Херцеговине у правцу конфедерализма, што је данас, због бошњачких, грађанских и иностраних политика утопија, Парламентарна скупштина Босне и Херцеговине била би, у конфедералној будућности, трансформисана у *Скупштину Конфедерације Босне и Херцеговине*, док би Предсједништво и Савјет министара били укинути, а умјесто њих успостављен *Савјет министара Конфедерације Босне и Херцеговине*, који би био биран системом *квалификоване већине* у дводомној Скупштини Конфедерације Босне и Херцеговине. На државном нивоу били би укинути постојећи судови и уједињени у једно судско тијело под називом *Суд Конфедерације Босне и Херцеговине*. Детаљније о могућностима стварања и уређења Конфедерације Босне и Херцеговине пишемо у поглављу под називом „Република Српска у дејтонској Босни и Херцеговини: Како даље?".

6.2.2. Изборни систем Републике Српске: нова правила и консолидација демократије

У претходним пасусима навели смо да би у циљу успостављања *парламентаризма* била неопходна измјена чланова Устава Републике Српске који се односе на Народну скупштину Републике Српске. Према наведеним измјенама број посланика у Народној скупштини Републике Српске, који је сада 83, био би проширен на 136. Умјесто постојећег пропорционалног изборног система био би уведен *мијешовити изборни систем*. Ово је највећа измјена у изборном законодавству Републике Српске. Раније смо навели да би у Устав Републике Српске биле уграђене одредбе изборног карактера које би омогућиле стварање репрезентативније, регионално заступљеније и политички стабилније Народне скупштине. Приједлози измјене изборног законодавства умногоме су инспирисани нашим ранијим научним монографијама, радовима, али и медијским интервјуима (Симовић, 2019, Симовић, 2024, Симовић, 2024).

Првих 83 народних посланика у Народној скупштини Републике Српске били би бирани *пропорционалним изборним системом* у оквиру једне изборне јединице коју би чинила цијела Република Српска (чиме би било укинуто девет постојећих изборних јединица), примјеном *Д'Онтове изборне формуле*, изборног прага од *5% за политичке партије*, а *7% за партијске коалиције*, са *затвореним неблокираним листама* гдје би грађани имали могућност заокруживања *највише 3 изборне преференције* унутар једне изборне листе. *Мандат народних посланика* трајао би 4 године и био *у*

власништву изабраног посланика. Тиме би биле укинуте постојеће изборне јединице, компензациони мандати, низак изборни праг и могућност изразито великог броја преференција унутар листа које смо критиковали у ранијим поглављима. Народна скупштина Републике Српске обезбиједила би, у оквиру 83 пропорционално изабраних народних посланика, путем модела „позитивне дискриминације", *заступљеност оба пола у једнаком омјеру*, те заступљеност конститутивних народа (*минимално по 5 посланика из реда сваке од конститутивних нација*) и Осталих (*минимално 3 посланика*).

Преосталих 53 народних посланика били би бирани *већинским моделом двокружног гласања* у 53 локалне заједнице Републике Српске[9] (детаљније објашњење о реформи локалних заједница и броју јединица локалне самоуправе дато је у наредном потпоглављу овог истраживања).

Предложеним измјенама састава и начина бирања посланика у Народну скупштину Републике Српске, посебно с дијелом посланика бираних двокружним већинским моделом изборног система, постигла би се већа регионална представљеност од постојеће, неопходна географски разуђеној територији Републике Српске. С друге стране, пропорционалним изборним системом с једном изборном јединицом постигла би се квалитетнија изборна понуда, једнаковриједност гласа и легитимнији састав Народне скупштине Републике Српске. Претпоставка је да би овим измјенама Народна скупштина Републике Српске постала репрезентативнија,

9 Ријеч је о постојећим и новим градовима (што је детаљно објашњено у наредном потпоглављу): ***Бања Лука***, ***Котера*** (настала би уједињењем општина Источна Илиџа и Источно Ново Сарајево), ***Пале*** (постојећој општини Пале била би прикључена општина Источни Стари Град), ***Бијељина***, ***Приједор***, ***Добој***, ***Зворник*** (постојећој општини Зворник била би прикључена општина Осмаци), ***Требиње***, ***Градишка***, ***Козарска Дубица***, ***Нови Град*** (постојећој општини Нови Град била би прикључена општина Крупа на Уни), ***Мркоњић Град***, ***Шипово*** (постојећој општини Шипово биле би прикључене општине Језеро и Купрес (РС)), ***Котор Варош***, ***Челинац***, ***Лакташи***, ***Србац***, ***Прњавор***, ***Дервента***, ***Теслић***, ***Модрича*** (постојећој општини Модрича била би прикључена општина Вукосавље), ***Брод***, ***Шамац***, ***Брчко***, ***Лопаре***, ***Уљевик***, ***Власеница***, ***Милићи***, ***Братунац***, ***Сребреница***, ***Соколац***, ***Рогатица***, ***Вишеград***, ***Фоча***, ***Невесиње*** (постојећој општини Невесиње била би прикључена општина Источни Мостар) и ***Билећа***, те постојећим и новим општинама: ***Костајница***, ***Љубија*** (настала би издвајањем истоимене мјесне заједнице и њој гравитирајућих мјесних заједница Града Приједора, те интеграцијом постојеће општине Оштра Лука у будућу општину Љубија), ***Рибник*** (постојећој општини Рибник биле би припојене општине Петровац (РС) и Источни Дрвар), ***Крупа на Врбасу*** (настала би издвајањем истоимене мјесне заједнице и њој гравитирајућих мјесних заједница Града Бања Лука), ***Нова Топола*** (настала би издвајањем истоимене мјесне заједнице и њој гравитирајућих мјесних заједница Града Градишка), ***Станари***, ***Петрово***, ***Пелагићево*** (истоименој општини била би прикључена општина Доњи Жабар), ***Јања*** (настала би издвајањем истоимене мјесне заједнице и њој гравитирајућих мјесних заједница Града Бијељина), ***Шековићи***, ***Хан Пијесак***, ***Рудо***, ***Чајниче*** (истоименој општини била би прикључена општина Ново Горажде), ***Трново***, ***Калиновик***, ***Гацко*** и ***Љубиње*** (истоименој општини била би прикључена општина Берковићи).

одговорнија и стабилнија. Изборна рјешења која предлажемо смањила би број постојећих партија у Народној скупштини Републике Српске, посебно „патуљастих" које имају цеховски карактер, што смо као проблем нагласили у ранијим пасусима. Тиме би се институционализовала партијска сцена у Републици Српској, а њена Народна скупштина имала би у просјеку четири релевантне странке, што би је увело у „круг умјерених партијских система", неопходан за одржавање стабилне демократије и функционалног парламента. Велика је вјероватноћа да би у дугом трајању овакав изборни систем имао ефекат стварања „двоипопаратизма" или „тропартизма", што би омогућило идеолошко-програмско редефинисање партијске сцене Републике Српске, гдје бисмо дугорочно могли добити највише три снажне партије груписане на идеолошким позицијама центра, лијевог и десног центра.

Одборници у скупштини градова и општина били би бирани пропорционалним изборним моделом, примјеном *Д'Онтове изборне формуле*, изборног прага од *5% за политичке партије*, а *7% за партијске коалиције*, са *затвореним неблокираним листама* гдје би грађани, као што је случај са пропорционалним избором посланика у Народну скупштину Републике Српске, имали могућност заокруживања *највише 3 изборне преференције* унутар једне изборне листе. Скупштине градова имале би најмање 21, а највише 31 одборника, док би скупштине општина имале најмање 11, а највише 21 одборника. Компензациони мандати би били укинути. *Одборници скупштина градова бирали би градоначелнике, а одборници у скупштинама општина начелнике општина. Овим би се у вертикалној линији остваривала парламентарна логика политичког система Републике Српске*.

Кориштењем идентичне изборне формуле (Д'Онтова), изборног прага (5% за партије и 7% за партијске коалиције), система затворених неблокираних листа с највише 3 изборне преференције, уз обавезно укидање компензационих мандата, при чему би Република Српска била једна изборна јединица, били би бирани посланици у *Представнички дом Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине*. Мандат би, као и до сада, био у власништву изабраног посланика. Ријеч је о неколико фундаменталних измјена Изборног закона Босне и Херцеговине на којима би инсистирали изабрани посланици и власти Републике Српске. Члан *Предсједништва Босне и Херцеговине из реда српског народа* бирао би се директним избором у Републици Српској како то прописује Устав из Дејтона. При томе би била направљена измјена у Изборном закону Босне и Херцеговине према којој би се модел релативне већине замијенио моделом двокружног гласања.

Изборни систем редизајниране Републике Српске

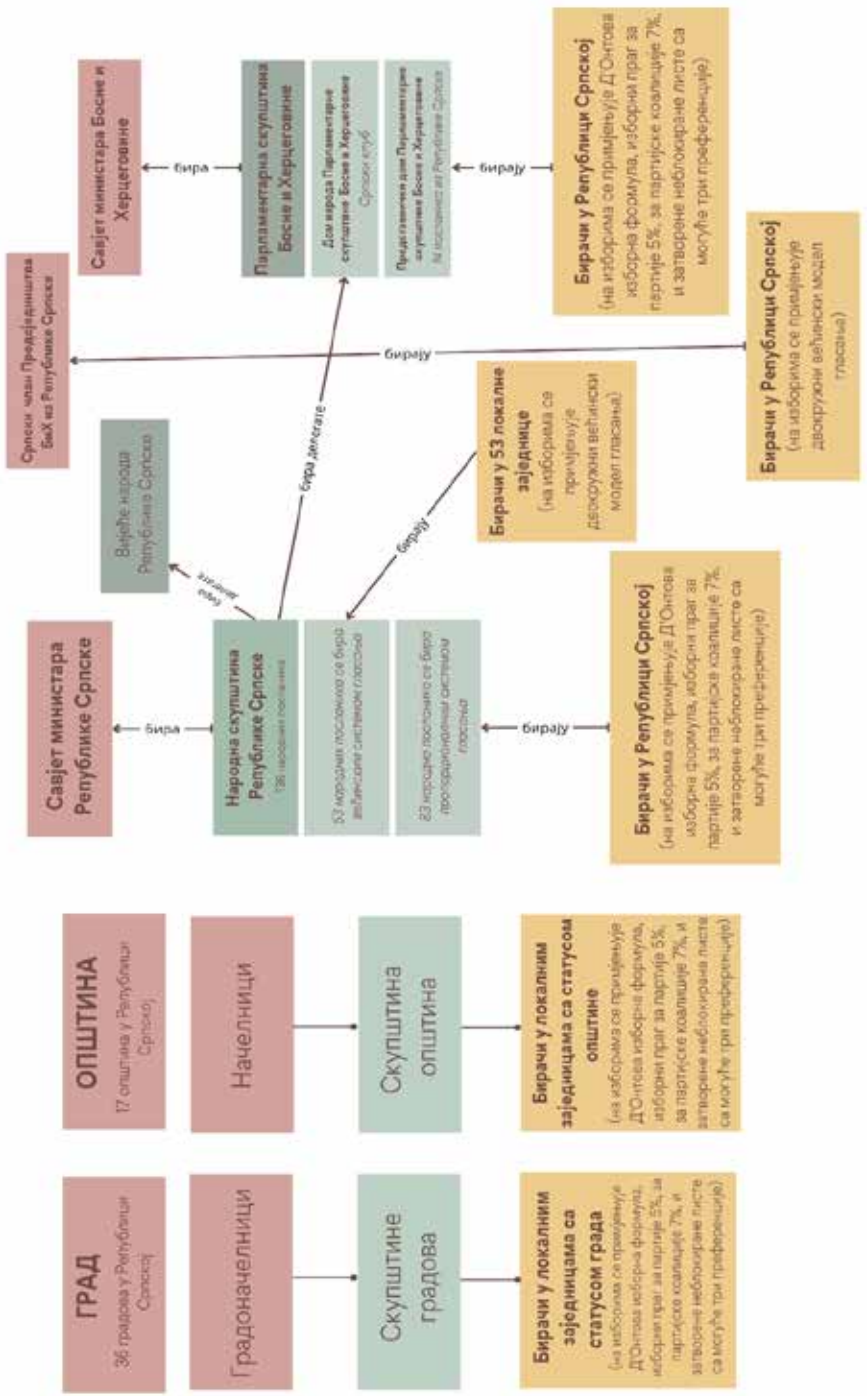

Наведени приједлози су прелазна рјешења до успостављања горе предложене *Конфедерације Босне и Херцеговине* као *рационалног избора* за друштвено подијељену, изразито плуралну, партијски центрифугалну и неријетко интраконфликтну Босну и Херцеговину. Њу заговарамо и детаљно елаборирамо у посљедњем поглављу нашег научног рада. Будућа *Конфедерација Босна и Херцеговина* оставила би могућност легитимног и мирног изласка из конфедералног аранжмана трима конститутивним републикама (већински бошњачкој, већински српској и већински хрватској), што је демократска пракса и стандард. Овдје није ријеч о политичким жељама аутора, скрибоманском хиру и маштањима, већ о научно утемељеној представи о реалности међунационалних односа у Босни и Херцеговини, заробљеној у залеђеном конфликту, међунационалном неповјерењу и историји страдања. Као таква, Босна и Херцеговина производи континуиране конфликте и дестабилизацију цијеле регије, због чега је сада тешко остварива регионална стабилност и њен друштвено-економски напредак.

6.2.3. Геополитички изазови и будућност Републике Српске

Поред унутрашњих, Република Српска има бројне геополитичке изазове. Вијековима је простор данашње Републике Српске био нападан од стране германског Запада, једнако као и од исламског Истока. Идеолошке и политичке заблуде елита и дијела народа у Републици Српској само су усложњавале њену геополитичку позицију и отварале простор за нова страдања.

С друге стране, географија, кретање људи, њихова креативност, технолошке и друштвене иновације, створиле су неколико великих свјетских цивилизација које су и данас референтна тачка геополитичког усмјеравања људи одређеног поднебља. Грчко-римска цивилизација настаје на обалама Медитерана. Обогаћена хришћанством ствара јединствен цивилизацијски образац који се шири Европом, а касније и европским колонијама. Исламска цивилизација настала у арапским пустињама доживјела је невиђену експанзију која јој је обезбиједила доминацију у већем дијелу држава Африке и Азије. Индијска цивилизација, једна од најстаријих и највећих у свијету, некад уско везана за свој потконтинент, све више испољава тенденцију ширења и раста у међународним односима који се мултиполаризују. Кинеска цивилизација обликована у долини ријеке Хоангхо вијековима је била економски најнапреднији дио свијета, што претендује поново да постане у деценијама економског раста који јој се предвиђа. Ова поједностављена слика четири

најважније цивилизацијске цјелине одредила је културно-вриједносне оквире народа и држава које им припадају.

И док су у случају кинеске и индијске цивилизације њихови креатори, чувари и промотори истоимене националне државе, у случају исламске и западне цивилизације смјењују се њихови главни протагонисти, а њихови унутрашњи сукоби постају све снажније културно-вриједоносне разлике.

Срби су словенски и хришћански народ уско везан за европски континент и његова цивилизацијска достигнућа. С јаком словенско-динарском физиономијом, културном особеношћу, грчко-римским насљеђем, традицијом дуге државности и фасцинантном православном истрајношћу, Срби су један од великих историјских народа европског континента и његове заједничке културе. Ријеч је о цивлизацијском кругу који је у дугом временском трајању доживио брojне измјене, успоне и падове, унапређења и назадовања, велике интеграције и још веће дистанце, тренутке велике славе и једнако великих пораза, бриљантно стваралаштво и несхватљиву деструкцију, висок морал с једне и декаденцију с друге стране. Срби, који се налазе на „крвавој линији сукоба цивилизација", дали су, вишевјековним чувањем хришћанске културе, морала, слободарства, идеје суверенизма, интегритета и државности, немјерљив допринос западном свијету. Умјесто поштовања добили су понижење, умјесто пријатељства несхватљиво зло, умјесто сарадње и интеграције логоре, свирепа страдања и прогонство.

У оквиру европских и држава насталих њиховим колонијалним ширењем, које доминирају политиком, економијом, технологијом и војним потенцијалима свијета, постоји вишевјековна борба за примат. Пропашћу града Рима уздигао се Константинопољ као нови центар моћи наставивши традицију римске државе. Временом је Византији запријетила моћна Франачка, настала на рушевинама римске државе, с германским владарима и династијама, папском подршком, ратоборним племством и њиховом незајажљивом жељом за богаћењем. Распадом Франачке државе настале су нове европске силе од којих су поједине, попут Француске и Њемачке, постигле планетарну славу. Османским освајањем Константинопоља 1453. године и падом Византије борба за грчко-римско насљеђе и примат међу хришћанима одвијала се међу брojним европским државама и елитама. То су додатно подстакла *велика ӣеоӣрафска оӣкрића* и касниј*а индуӣријска револуција*. Многи су покушавали, а неки и успјели, да понове славу и моћ Рима, од Шпаније, преко Португалије, Велике Британије, поменутих Француске и Њемачке, до моћне Русије и доминантних Сједињених Америчких Држава. У низу ратова и сукоба стварана су непријатељства и неповјерење

међу западним народима, вјерске разлике, а појавом модерних идеологија и нација, идеолошки и национални сукоби.

Западни народи, настали у европском географском поднебљу, с јасним културно-историјским насљеђем, временом су међусобним ратовима за примат и пропагандом створили митоманизоване разлике које су постале њихове опипљиве онтологије. Вјерске подјеле на католике, православне и протестанте, идеолошки сукоби између либерала и социјалиста, деснице и љевице, тоталитарних и демократских режима, традиционалиста и модерниста, а посебно неолиберала и суверениста, подгријавани пропагандом њихових елита, отворили су простор међусобног оспоравања и дистанце. Зато се међу европским народима, у њиховој географској потпуности, изгубио осјећај цивилизацијског заједништва донекле успостављен римском државом. Због тога се о европским народима у цјелини не може говорити као о јединственом цивилизацијском ентитету.

Највећи кривци оваквог исхода унутаревропских сукоба су германске елите Запада. С неутољивом вишевјековном жељом овладавања келтским, романским, а посебно словенским просторима, оне су континуирано производиле ратове и сукобе у постримском хришћанском свијету дијелећи га до граница потпуног пропадања.

Ово је културно-политички парадокс јер друге цивилизације, попут исламске, кинеске или индијске, на Запад гледају као на јединствен цивилизацијски простор, тражећи у његовим унутрашњим антагонизмима *пе̄токолонаше* и могућност свог успјеха. Једнако трагична чињеница је да се западне елите неријетко опредјељују за савезништва с антихришћанским покретима и групама, попут *исламских радикала*. Циљ им је слабљење конкурента унутар хришћанског постримског свијета. Примјер је цивилизацијски сулуда и деструктивна политика, у којој су деведесетих година двадесетог вијека скоро све западнохришћанске државе подржавале режим панисламисте Алије Изетбеговића против православних Срба, историјских чувара хришћанства на Балкану. Овакве политичке одлуке стварале су краткорочну добит, а дугорочну штету по хришћанске народе и Запад у цјелини.

Без обзира на актуелну доминацију, западна цивилизација је у опадању. Демографски девастирана, оптерећена геополитичким, идеолошким и социјалним сукобима, престаје бити економски доминантна, а све веће конкуренте добија и на војном плану. Убрзање демографском пропадању, културној и политичкој дезоријентисаности, социјалној несигурности, јазу и конфликтима дао је *фундаменталѝзам неолибералне доктрине*. Његова вишедеценијска доминација свијетом оставила је несагледиве посљедице по човјечанство. Формално слободарска и толерантна, а суштин-

ски партикуларна и искључива, неолиберална доктрина погодан је савезник грамзивим елитама капиталистичког круга. Као таква пројектовала је бројне политичке, културне и социјалне сукобе широм свијета. Цезаристички су завађали различите народе међу собом, а посебно унутар њих, како би уништили суверене државе, социјалне политике и ослабили њихове раднике. Касније су пројектовали међуцивилизацијске ратове, мигрантске таласе и кризе. Хаос највише користи онима који га креирају. Зато су неолиберални моћници у деценијама свјетске нестабилности и конфликата били највећи профитери општељудске несреће и страдања.

Неолиберализација свијета, у чију су мрежу упале и бивше социјалистичке државе Источног блока, довела је до тога да се Русија осјећа одбачено и изоловано од Запада. Ово је парадоксално јер је још од Петра Великог Русија чинила све да буде дио круга западних народа и држава. Једнако се чини и Србима. Гледани одувијек као „мали Руси", Срби се, упркос географији, историји, архитектонском насљеђу, култури, музици, филму, облачењу, дневним ритуалима и политичким тежњама, које су највећим дијелом српске историје биле вестернистичке, тјерају од Запада. То се чини континуираном стигматизацијом Срба, санкцијама српској држави, ентитетима, политичарима и пословним људима. Оваквим политикама Срби су, као и Руси, отјерани из западне цивилизације. Зато се међу њима све мање прича о политичком јединству и културној сарадњи са државама западно-атлантистичког свијета, а све више о могућим алтернативама, што је такође потенцијална замка и срљање у пропаст.

Срби су, уз звук и смрт атлантистичких бомби деведесетих година двадесетог вијека, оспоравањем њиховог права на јединствену националну државу, уништавањем српске економије, као посљедице увезених ратова и транзиције, а посебно великим улагањем неолибералних тинк-тенкова у разарање српског националног бића, у највећем броју схватили своју непожељност на савременом Западу. Временом је и сам појам Запад постао *одредница с којим се не идентификује* највећи дио Срба. Слично је и с другим, културно утемељеним и суверенистички оријентисаним народима, којима су атлантистичке и неолибералне елите покушале ускратити аутономност, достојанство и самопотврђивање.

Српски, руски и слични народи, географски и политички раздвојени, а опет у снажном духовном заједништву, одани идеји православља, словенској култури и породичним вриједностима, политичкој и друштвеној особености, сувереним политикама и дугој државничкој традицији, самопоштовању и свијести о заједничком страдању, временом су изградили властити цивилизацијски обра-

зац. Носећи најбоље из хришћанства, словенске културе и грчко-римског насљеђа, од Јадрана до Владивостока, негдје у континуитету, а негдје испрекидана, живи посебна ***православно-словенска цивилизација***. Отворена за свијет хришћанства, националне и државничке аутономије, истинску слободу и друштвену солидарност, православно-словенска цивилизација има моћ примања и апсорпције других нација и држава које желе да буду дио таквог свијета.

Мана и историјски усуд православно-словенских држава су елите склоне ауторитарности и ортачкој привреди. Такво стање отвара простор сталних буна и социјалних револуција народа жељног економске једнакости и владавине права. То је умногоме посљедица историје иностраних напада и посљедичног самозатварања православно-словенских држава, њихових честих политичко-системских промјена, друштвених транзиција и ресоцијализација, немања економског и развојног континуитета. Стално разбијан друштвени капитал, политичка нестабилност, друштвена неизвјесност и радикалне трансформације враћале су православно-словенске народе на почетак, на нулу и испод ње. Тиме се није гомилало богатство, а без њега нема државе благостања.

Православно-словенска цивилизација протеже се на великом географском простору. Ријеч је о плодној земљи са, нажалост, мало дјеце, политички нестабилним и економски слабим државама, неријетко подијељеним, како из хира властитих елита тако и због *уплива* и *стимулација* иностраних актера. Такве православно-словенске државе плијен су и пожуда разних освајача. Како неолибералних моћника са Запада тако и исламских радикала с Југа, па све до источно-азијских империја. Слично је с латиноамеричким државама и цивилизацијом. Понижавани и оспоравани од неолибералног Запада, третирани као басен природних богатстава предвиђен за експлоатацију, а њихови народи као јефтина радна снага и *потрошна роба*, Латиноамериканци се буде и боре против понизности. Наравно, та је борба унутрашња колико и спољашња. А унутрашња је борба увијек тежа. Она подразумијева рат и жртву за очување културног сопства, истинску демократију и социјалну правду.

Управо у таквој унутрашњој борби неолиберале елите Запада виде своју шансу. Цезаристичким политика остварују своје циљеве. *Завади па владај* технологија је остваривања моћи стара више од двије хиљаде година и једнако дјелотворна као у вријеме Јулија Цезара. Неолиберале идеје које вреднују конкурентност, добит по сваку цијену, неемпатичност и глобализам, у супротности су античким замислима о хармоничном полису и доброј владавини,

хришћанским вриједностима које истичу једнакост, толеранцију, доброту и солидарност, а још више с идејама суверенизма, концептом аутономних држава и нација. Посебно њиховим социјалним политикама. *Неолиберални Запад његова је цивилизацијска декаденција, а не есенција, каквом је желе представити њени промотори*.

Због свега наведеног, геополитичко позиционирање Републике Српске требало би да прати реалне политике усмјерене на очување њеног политичко-системског, економског, социјалног, образовног и културног бића. Нема сумње да од геополитичких процеса зависи позиција Републике Српске у дејтонској Босни и Херцеговини, али и изван ње. Међутим, она примарно зависи од њеног сувереног народа, његове способности да препозна своје легитимне интересе и пронађе пут њиховог остваривања.

Позивајући се на историјско искуство сукоба и немогућности остваривања политичког заједништва с доминантним нацијама и елитама у данашњој Федерацији Босне и Херцеговине, Република Српска би требало да слиједи *пут независности*, а у коначном *уједињења са Србијом* у јединствену државу. Тиме би био завршен процес изградње српске националне државе на Балкану започет 1804. године.

Обнова јединствене српске државе отвара питање дефинисања њене територије. Историјски посматрано, српски народ, српска држава и српске државе, које су настајале као посљедица унутарсрпских односа и борбе за превласт, у различитим историјским периодима контролисали су територију од Јадрана до Панонније и од Кордуна до сјевера Грчке. На великом појасу Срби су се вијековима борили да одрже своју државу или државе, али и да их поврате када би их губили у освајачким походима најмоћнијих империја свог времена. Жеља српског народа за слободом и државношћу сузбијана је бројним злочинима над српским народом, посебно цивилима. Највећи од њих десили су се у вријеме Геноцида над Србима током Другог свјетског рата. Вишевјековни терор над Србима, њихово убијање и протјеривање десетковало је српску популацију, а некада већински српске просторе, попут Косова и Метохије, колијевке српске државе, учинило несрпским. Ако бисмо се позивали на историјско право и исправљање историјске неправде чињене Србима током вијекова, онда би српска национална држава требало да интегрише највећи дио централних и западних простора Балкана. Но то је нереална политика и произвела би сукобе, посебно с оним народима који су цезаристичким политикама одвајани од српског ентитета и „гурани" у хибридно стваране националне идентитете настале из регионалних и/или вјерских особености. Ратови нису потребни ниједној нацији на Балкану. Због

тога је свака „мегали идеја" погрешна и уводи овај простор у тоталну демографску, политичку и економску пропаст без могућности обнове. Тиме су рационалне политике дефинисања националних и државних граница мирним раздруживањем подијељених, а спајањем национално хомогених простора и ентитета једино смислено рјешење.

Завршетак процеса изградње националних држава на Балкану и заокруживања њихових територија као основе за постизање регионалне стабилности и мира могуће је стварањем јединствене српске државе, историјски утемељене и најважније политичке заједнице цијеле регије. Остваривање јединствене српске државе, од већински српских територија на Балкану, почело би проглашењем и међународним признањем независности Републике Српске, а потом и њеним уједињењем са Републиком Србијом. У ову је државу неопходно позвати Републику Црну Гору, с надом да ће прихватити савез и јединство српске државе. То је неопходност, како српског тако и црногорског народа, који једино заједништвом могу да изграде снажну и просперитетну државу. Ријеч је о природном процесу с обзиром на чињеницу да је Црна Гора историјски једна од најважнијих српских држава чија је владарска кућа Петровића задужила српство у цјелини. Црногорство је од старина било највиши облик српства, његов неотуђив дио који је титоистичким и касније неолибералним политикама израстао у српскоправославну супротност, што је парадокс и историјска несрећа коју је могуће исправити унутарсрпским дијалогом. Регионална особеност и народносно самоодређење Црногораца није препрека за српско национално јединство, напротив. Оно је богатство ширине и моћи српског бића, а посебно српског православља, које се у Црној Гори осјети у сваком камену њене историје. Савремене српске елите неријетко падају у замку супротстављања црногорству као нечему антисрпском. То је управо оно што желе непријатељи српства, да црногорство као синоним за понајбоље од српског учине супротним српству. Република Српска, Република Србија и Република Црна Гора дио су јединственог језичког, националног и вјерског простора, епске традиције и државотворне мисли. Због тога је њихово државно и национално јединство неопходност и реално одржива политика.

Територијално и административно обједињавање Републике Српске, Републике Србије и Републике Црне Горе у јединствену српску државу отвара питање спорних граница у два простора. Први је јужна српска покрајина Косово и Метохија, а други Дистрикт Брчко.

Косово и Метохија су историјски били етнички чисти српски простори. Тек је османским освајањем и каснијим титоистичким политикама, а уз раније учињен Геноцид над Србима, косовскометохијски простор постао већински албански. Атлантистичким бомбардовањем Срби су трајно протјерани с већине својих посједа на Косову и Метохији. Они који су остали опстали су натчовјечанским напорима, неријетко препуштени сами себи, у неколико енклава на југу и пар општина на сјеверу Косова и Метохије. Захваљујући натоистичким центрима моћи, албанске елите и фанатици спроводе годинама терор над преосталим Србима. Српска држава нема фактичку власт, па је заштита Срба на Косову и Метохији све тежа, а у неким подручјима немогућа. Повратак цјелокупне територије Косова и Метохије у политичко-правни систем Републике Србије није могућ у овом историјском тренутку. Због тога је у циљу заштите преосталих Срба неопходна подјела Косова и Метохије по етничким границама. Српском становништву на Косову и Метохији које би остало изван јединствене српске државе била би обезбијеђена могућност пресељења, рада и живота у јединственој српској држави. Заштита српског културног насљеђа на Косову и Метохији, чак и пресељење његовог дијела у већински српске просторе, била би основа за било какве преговоре и црвена линија која се не прелази.

Дистрикт Брчко, настао у арбитражном процесу крајем деведесетих година 20 вијека, добро је осмишљен пројекат с циљем дезинтеграције српске територије и онемогућавања српског уједињења. Арбитража је подразумијевала дефинисање граничне линије између локалних заједница насталих ратним цијепањем пријератне општине Брчко. Арбитражни процес имао је за циљ успостављање коначне линије разграничења између новонасталих јединица, а не стварање кондоминијума Брчко. Нажалост, иностраном интервенцијом створен је Дистрикт Брчко као експеримент мултиетничког живота, тачка спорења и генератор криза два ентитета. Због тога је, зарад мира и чистих међунационалних односа, неопходан повратак у предарбитражно стање. То је рјешење које одговара националним односима и реалности тог простора. Поред Дистрикта Брчког, кључна тачка националног и цивилизацијског самопотврђивања Срба је Источно Сарајево. Због тога је овом пограничном граду, насталом послије дејтонске предаје највећег дијела Српског Сарајева, потребно посветити посебну националну пажњу и креирати одговарајуће јавне политике за његов интензиван развој и насељавање.

Јединствена српска држава коју би чинили Република Србија (са српским дијеловима Косова и Метохије), Република Српска (са

српским дијелом Дистрикта Брчко) и Република Црна Гора имала би око 118.000 км^2 територије и око 8,5 милиона становника. То би је сврстало у ред европских држава средње величине и омогућило би јој већи привредни раст и благодети по њено становништво. Било да остане република или да се врати у монархијско уређење, најбољи модел за јединствену српску државу је парламентаризам. У територијалном смислу, јединствена српска држава не смије да понови грешке високе централизације, али и самоуништавајуће децентрализације федералног или конфедералног типа. Мјера је у симетрично уређеним покрајинама, регионално, историјски и стратешки дефинисаним, с високим степеном локалне аутономије и могућности њиховог економског самоостваривања гарантоване уставом и са снажним механизмима покрајинског вета.

Независност Републике Српске и стварање јединствене српске државе на Балкану подразумијева ризик отварања сукоба и страдања које нико не жели. Мир је испред свега и због тога је до промјене унутрашње атмосфере у Босни и Херцеговини и мирног раздруживања неопходно проћи прелазну фазу успостављањем Конфедерације Босне и Херцеговине, о чему смо писали у ранијим пасусима, а настављамо у наредом поглављу. Наведени приједлози прате вољу највећег дијела грађана Републике Српске. Због тога је научно оправдано писати о томе, отварајући јавну полемику на ову и сличне теме.

6.3. Локалне заједнице, економија и безбједност

Квалитет живота грађана зависи од организације и функционалности локалних заједница, виталности њихове економије и нивоа јавне безбједности. Укључен у доношење политичких одлука, свјестан својих права и обавеза, моралан и одговоран, финансијски стабилан, а прије свега физички безбједан и социјално сигуран човјек идеал је који желимо постићи у градовима и општинама Републике Српске. То је мотив нашег научног и друштвеног рада, а прије свега идејна водиља у процесу исписивања пасуса ове научне монографије.

6.3.1. Орīанизација и уређење локалних заједница

Политичка теорија локалне заједнице дефинише као просторе интензивне интеракције људи и локалних власти у којима грађани остварују највише својих потреба. Политички, економски, безбједносни, културни и социјални амбијент увелико креирају локалне власти. Неоспорна је улога централних политичких

институција у дефинисању и животу цјелокупног система, а тиме и локалног нивоа власти. Међутим, највећи дио могућности креирања сопственог политичког и друштвеног амбијента остављен је, у већини развијених држава свијета, локалним јединицама власти. Република Српска, као високо централизован простор, не прати трендове децентрализације, повећања аутономије и способности локалних власти да обезбиједе одговарајући амбијент за своје грађане. Позиција локалних заједница у Републици Српској умногоме је везана за републичке органе власти и институције, што онемогућава њихов интензивнији развој. С друге стране, многе су локалне заједнице, у годинама политичке и економске транзиције, а примарно рата, осиромашиле у мјери да им је неопходна помоћ републичких институција како би финансијски опстале. О проблемима локалне самоуправе у Републици Српској писали смо у ранијим поглављима и закључили да је неопходна реформа локалног нивоа власти, како у домену надлежности тако и у домену територијалне организације и успостављања јединствених стандарда.

Надлежности локалних јединица власти у политички редизајнираној Републици Српској потребно је ширити у домену политичког самоорганизовања, финансија, пореске политике, експлоатације рудних богатстава, шумских и хидроенергетских потенцијала, креирања пословног амбијента, могућности лакшег постизања уговора између инвеститора и локалних власти, области туризма, социјалних питања, културних политика и безбједности. У циљу постизања функционалне децентрализације Републике Српске, сједишта појединих републичких установа, организација и агенција била би смјештена у више њених градова пратећи политику одговарајуће регионалне заступљености.

Територијална реорганизација локалних заједница у Републици Српској најважнији је процес усавршавања овог нивоа власти. Територијална организација градова и општина у социјалистичкој Босни и Херцеговини је оставила трајне посљедице по овај простор. Бројне мале општине, многе виталне с јаким селима и привредним, прије свега пољопривредним и шумским потенцијалом, укинуте су и припојене већим центрима. Тиме су у Босни и Херцеговини формиране велике општине чија градска средишта нису урбанизована у мјери у којој је то очекивано, а с друге стране гушена су, а многа и у потпуности уништена, села и некадашња општинска сједишта. Резултат је поразан, с једне стране добијени су недовршени и напола урбанизовани градови, а с друге опустјела села.

Сеоско становништво, витално и најбоље од српског народа, несебично му је давало дјецу у ратове, раднике у фабрике, слободу коју градови никада нису постигли, ментално здравље и доброту какву ријетко који народ има, чувајући вјеру, традицију и патријархални дух, а опет бивајући спремни на промјене и усвајање нових знања. Такво, некада моћно и потентно село, систематски је уништавано, обезвређивано, исмијавано и на крају остављено да умире у самоћи. Село и српског сељака, који је подносио вијековима највећу жртву за српску нацију и државу, газиле су родољубиве елите из доба Александрове самовоље, неријетко ратни профитери и зеленаши, да би аграрну наставили у полувјековној диктатури скоројевићи југословенског бољшевизма и њихова малограђанштина. Транзицијске године изродиле су нову касту уљеза српског села и његовог посљедњег цјелата. Изгледи за преживљавање српског сељака и српског села су мали. Једино што охрабрује сваког добронамјерног човјека јесте достојанство које живи у већини села и њиховим становницима. Ментално здравље и солидарност карактеристика су сеоских простора, а урођена жилавост и способност преживљавања њихова највећа моћ и мора сваке елите која их је систематски покушала да уништи у протеклих стотину година. Да би вратили, барем минимално, дуг селу и српском сељаку, неопходно је извршити реорганизацију локалне самоуправе с фокусом на инфраструктурно јачање села и на њихову самоодрживост.

Територијална организација градова и општина у Републици Српској је лоша и дугорочно неодржива. Поједини градови и општине су територијално велике колико и омање државе попут Сан Марина, Монака, Лихтенштајна или Андоре, а сиромашне и неспособне да се изборе с минималним захтјевима својих грађана и локалним проблемима. Обнова великог броја градских и сеоских општина које су некада постојале није могућа у њиховој истовјетности, али јесу одређене корекције постојећег стања с тенденцијом сталног усавршавања локалног нивоа власти. Због тога је наш приједлог да се из појединих градова и општина издвоје витални простори који могу егзистирати као засебне локалне заједнице, а да се *патуљасте општине*, политички, економски и демографски неодрживе, уједине с већим локалним заједницама или да се, у интеграцији са себи сличним јединицама локалне самоуправе, успоставе нове, мијењајући свој назив и статус.

Приједлог који дефинишемо у нашој научној студији је да статус града добију све локалне заједнице с више од 10.000 становника, економски самоодрживе, с административним, историјским и регионалним значајем. Водећи се овим критеријумима, наш приједлог подразумијева очување постојећих и промоцију нових градо-

ва (36): *Бања Лука*, *Катера* (настала би уједињењем општина Источна Илица и Источно Ново Сарајево), *Пале* (постојећој општини Пале била би прикључена општина Источни Стари Град), *Бијељина*, *Приједор*, *Добој*, *Зворник* (постојећој општини Зворник била би прикључена општина Осмаци), *Требиње*, *Градишка*, *Козарска Дубица*, *Нови Град* (постојећој општини Нови Град била би прикључена општина Крупа на Уни), *Мркоњић Град*, *Шипово* (постојећој општини Шипово биле би прикључене општине Језеро и Купрес (РС)), *Котор Варош*, *Челинац*, *Лакташи*, *Србац*, *Прњавор*, *Дервента*, *Теслић*, *Модрича* (постојећој општини Модрича била би прикључена општина Вукосавље), *Брод*, *Шамац*, *Брчко*, *Лопаре*, *Угљевик*, *Власеница*, *Милићи*, *Братунац*, *Сребреница*, *Соколац*, *Рогатица*, *Вишеград*, *Фоча*, *Невесиње* (постојећој општини Невесиње била би прикључена општина Источни Мостар) и *Билећа*.

Поред наведених градова, статус општина у Републици Српској остваривале би сљедеће локалне заједнице (17): *Костајница*, *Љубија* (настала би издвајањем истоимене мјесне заједнице и њој гравитирајућих мјесних заједница Града Приједора, те интеграцијом постојеће општине Оштра Лука у будућу општину Љубија), *Рибник* (постојећој општини Рибник биле би припојене општине Петровац (РС) и Источни Дрвар), *Крупа на Врбасу* (настала би издвајањем истоимене мјесне заједнице и њој гравитирајућих мјесних заједница Града Бања Лука), *Нова Топола* (настала би издвајањем истоимене мјесне заједнице и њој гравитирајућих мјесних заједница Града Градишка), *Станари*, *Петрово*, *Пелагићево* (истоименој општини била би прикључена општина Доњи Жабар), *Јања* (настала би издвајањем истоимене мјесне заједнице и њој гравитирајућих мјесних заједница Града Бијељина), *Шековићи*, *Хан Пијесак*, *Рудо*, *Чајниче* (истоименој општини била би прикључена општина Ново Горажде), *Трново*, *Калиновик*, *Гацко* и *Љубиње* (истоименој општини била би прикључена општина Берковићи).

У процесу интеграције појединих локалних заједница с другим, запосленици старе постали би радници нове локалне администрације. При томе би остваривали иста радна права као што су их имали раније. Издвајањем појединих мјесних заједница и стварањем нових општина из њих отворила би се нова радна мјеста, а радници у локалној администрацији претходног града или општине били би преусмјерени у институције нове локалне власти.

Уређење локалних заједница у Републици Српској подразумијева реализацију јединствених *организационих и инфраструктурних стандарда* у свакој од њих. Без обзира на статус, величину, број становника и развијеност, свака јединица локалне самоуправе у Републици Српској добила би, реконструкцијом постојећих или из-

градњом нових објеката, одговарајућу *зграду градске или општинске управе* и *основног суда*, а само у градовима *основног јавног тужилаштава*. Сви објекти имали би највиши степен заштите, приступ особама с инвалидитетом и одговарајући простор за рад. У свакој локалној заједници постојао би објекат *полицијске управе* и *локалног затвора*, неопходни за одржавање јавног реда и мира. Све јавне површине и објекти били би покривени *системом надзорних камера*, а у свакој мјесној заједници постојао би *полицијски пункт за хитне интервенције* очувања јавног реда и мира. Циљ је да Република Српска постане међународно позната по највишем нивоу безбједности за своје грађане и госте, што би привукло инвеститоре и ново становништво.

Комунална инфраструктура од примарног је значаја за квалитет живота грађана. У свакој локалној заједници, без обзира на њен статус, била би реконструисана постојећа и изграђена недостајућа комунална инфраструктура. Она би била изграђена једнако у урбаним и руралним срединама. То је начин да се очува сеоски простор, задржи постојеће и насели ново становништво. Свака локална заједница реконструисала би и изградила, тамо гдје то недостаје, одговарајућу *канализациону*, *водоводну*, *плиноводну*, *топловодну*, *електро* и *телекомуникациону мрежу*. Електро и телекомуникациона мрежа биле би изграђене под земљом. Постојећи модел надземне електро и телекомуникационе мреже био би трајно напуштен, како из сигурносних тако и из естетских разлога. За потребе домаћинстава, јавних институција и привреде било би стимулисано и кредитирано, а дјелимично законски обавезно, коришћење соларних панела и других начина производње електричне енергије. Такође би у топлијим дијеловима Републике Српске, с великим бројем сунчаних дана, какви су Требиње, Бања Лука, Бијељина и слични градови, били стимулисани ваљски котлови за загријевање воде. Тиме би се смањили трошкови за електричну енергију. Република Српска би, поред наведених мјера, форсирала изградњу хидроцентрала и вјетропаркова. Реконструкција и изградња комуналне инфраструктуре је највећа дугорочна инвестиција у Републици Српској. Њу је могуће реализовати координацијом рада локалних и републичких власти, њиховом одговорном буџетском политиком и упошљавањем домаћих грађевинских компанија.

Саобраћајна инфраструктура је по значају одмах уз комуналну инфраструктуру. Ауто-путеви и брзе цесте[10], магистрални путе-

10 Мрежу будућих *ауто-путева* у Републици Српској чинили би: Коридор 5Ц, ауто-путеви Бања Лука – Добој, Бања Лука – Нови Град, Бања Лука – Градишка, Бања Лука – Купрес, Шамац – Бијељина (граница с Републиком Србијом) и Сарајево – Вишеград (граница с Републиком Србијом), док би мрежу *брзих цеста*, у профилу 2 х 2, чиниле сљедеће руте: Приједор – Козарска Дубица, Бања Лука – Теслић, Добој

ви и жељезничке пруге[11] објекти су републичког значаја и одговорности. Међутим, уз помоћ републичких институција власти био би успостављен јединствен стандард саобраћајног уређења сваке локалне заједнице у Републици Српској, без обзира на њен статус, величину и развијеност. У свакој локалној заједници, ако их нема, биле би изграђене *саобраћајне обилазнице* око градских центара, затим *системи градских трансверзала и лонгитудинала* (у минималном профилу од по двије коловозне траке у два смјера с пратећом пјешачком инфраструктуром, подземним и надземним прелазима), *градске и сеоске улице са пјешачким стазама, бициклистичким коридорима, расвјетом и системом надзорних камера*, *системи пјешачких зона* (гдје би свака локална заједница имала трг и пјешачке улице у централним а по могућности и у другим дијеловима града, што би умногоме смањило или у потпуности избацило саобраћај моторним возилима у градским језгрима[12] и *одговарајућим градским и приградским превозом*.

Грађевински стандарди у локалним заједницама подразумијевали би *реконструкцију постојећих објеката*, *њихову надоградњу* (гдје је могуће и потребно), *утопљавање и санацију фасада*, *замјену столарије*, *рјешавање проблема затварања балкона и естетске девастације архитектонских објеката* (у свакој локалној заједници била би основана комисија за локалну естетику заједнице која би водила бригу о изгледу урбаних и руралних насеља), *одговарајуће уређење и одржавање простора заједница етажних власника*, али и *прописивање стандарда обавезног одржавања индивидуалних објеката и имања* (све куће би морале да имају фасаду, уређена

– Брод (граница с Републиком Хрватском), Бијељина – Соколац, Зворник – Требиње (граница с Републиком Хрватском), Сарајево – Фоча (граница с Републиком Црном Гором) и Требиње (граница с Републиком Црном Гором) – Столац.

11 Мрежу будућих *жељезничких пруга* у Републици Српској чиниле би постојеће пруге, које би биле реконструисане и проширене у двотрачне, те новоизграђене двотрачне пруге, на релацијама Бања Лука – Градишка, Бања Лука – Шипово, Шамац – Бијељина, Бијељина – Требиње (граница с Републиком Црном Гором) и Сарајево – Вишеград (граница с Републиком Србијом).

12 На примјеру Града Бања Лука могуће је појаснити модел система пјешачких зона. Поред постојећих, Бања Лука би добила нове пјешачке улице у центру града: Српску, дијелове улица Марије Бурсаћ и Милана Тепића, затим улице Краља Петра Првог Карађорђевића, Младена Стојановића (при чему би ове двије улице биле спојене јединственом пјешачком зоном на укрштању са Алејом Светог Саве која би код Народног позоришта Републике Српске ишла подземним тунелом од највише 200 метара) и Петра Кочића (која би уз Гајеву и улицу Бана Милосављевића била преуређена у простор за ресторане, кафане, пабове, кафе-барове, клубове новинара и умјетника). Тиме би била формирана велика, репрезентативна и функционална пјешачка зона централног дијела Бање Луке. Поред централне пјешачке зоне, у Бањој Луци би биле изграђене пјешачке зоне у насељима Ханиште (улице Патријарха Макарија Соколовића и Браће Мажар и мајке Марије), Мејдан (улице Браце Поткоњака и Тодора од Сталаћа) и Старчевица (улице Слободана Кустурића и Стевана Првовенчаног), те шеталишта с обје стране ријеке Врбас (од насеља Шехер до административне границе са Градом Лакташи). Пјешачке зоне пратио би систем надземних и подземних паркинг простора.

двориштa и ограде око имања). Изграђени и будући објекти морали би да имају испуњене прописане стандарде, а посебна пажња била би усмјерена на безбједност објеката, заштиту од пожара и одговарајућу градњу у трусним подручјима. Објекти изграђени без дозволе и на неодговарајућим површинама били би предмет инспекцијских истрага и највјероватније рушења. Због великог броја планираних инфраструктурних објеката биле би поједностављене процедуре откупа и замјене земљишта, при чему би сваки власник имао право на правичну накнаду.

Цијена гробних мјеста и трошкови сахрана у већини локалних заједница Републике Српске изискују велики новац. Осим туге за покојницима, њихове породице неријетко су принуђене да позајме средства неопходна за сахрану. Степен развоја једне цивилизације огледа се умногоме кроз друштвени однос према умрлима. Достојанствена и бесплатна сахрана, минималан споменик за преминулог, кремирање – ако је то жеља покојника или породице, и континуирано уређење гробаља обавеза је коју треба да преузму све локалне заједнице у Републици Српској. Због свега наведеног неопходно је донијети законски акт који би прописао да трошкове гробног мјеста, минималног споменика за покојника, кремирања, ако је то жеља покојника или породице, и уређења гробаља *финансирају локалне заједнице из властитих буџета*. Како би ова активност била олакшана, а гробља постала одржавана мјеста и својеврсни парковски простори у којима би породице преминулих проналазиле утјеху, неопходно је да свака локална заједница изгради *централно гробље* (градско или општинско у зависности од статуса локалне заједнице). *Постојећа локална и породична гробља била би ексхумирана и пресељена у централно гробље*[13]. Историја познаје категорију ексхумације и она је у овом случају оправдана и хумана. На једном мјесту, које би имало велики и уређен гробљански простор, редовно одржаван и доступан свима, били би изграђени православна капела, а, ако постоји потреба за њима, и капеле других вјероисповијести, простор за кремирање, простор за чување урни, простор за комеморације, сала за организацију ручкова за покој душе преминулих и одговарајући паркинг простор. На мје-

13 У Граду Бања Лука, који наводимо као примјер, гдје гробна мјеста достижу цијене у нивоу стамбених јединица, што је дегутантно и нехумано, изградња новог гробља посебан је мотив. Према горе наведеним приједлозима, ново централно гробље би интегрисало постојећа локална и приватна гробља, а могуће га је изградити на великом и парковско-шумском простору у мјесној заједници Пријаковци. Локација и физиономија простора погодни су да се, по завршетку откупа парцела и објеката у брдском дијелу насеља, изгради централно гробље које би одржавао Град Бања Лука и гдје би гробна мјеста, сахране, кремирања, ако је то жеља покојника и њихових породица, те изградња минималних споменика, били финансирани из буџета Града Бања Лука.

сту постојећих гробаља, која би била ексхумирана, били би изграђени парковски простори. Тиме би локалне заједнице добиле велико уређено гробље с једне и десетине паркова с друге стране. То је хумана и велика промјена за локалне заједнице и њихове становнике.

Бројни пројекти и рјешења која наводимо у горњим и потоњим дијеловима наше научне монографије захтијевају велика финансијска средства, која Република Српска у овом тренутку нема. Због тога је примарно улагање у привредну инфраструктуру. Из продуктивне привреде могуће је, опорезивањем, црпити средства за инвестиције којима би се побољшао квалитет живота грађана у локалним заједницама Републике Српске. Постојећа привредна инфраструктура, посебно локације на којима су смјештени индустријски објекти, често је неодговарајућа. Због тога је неопходно да се у свакој локалној заједници у слабо насељеним дијеловима, а у близини ауто-путева, магистралних цеста и жељезничких пруга, уколико их има, изграде одговарајуће *индустријске зоне*[14]. У њих би с постојећих локација били пресељени сви индустријски и њима слични привредни објекти у локалној заједници. Поред индустријских зона, а у зависности од могућности локалних заједница, биле би изграђене *бизнис четврти*, *туристичко-резиденцијални комплекси* и *информационо-технолошки кампови*[15]. Све локалне заједнице биле би отворене и прилагођене *дигиталним номадима*, њиховом раду и живљењу, а поједине од њих усмјераване у оснивање *ћејминг центара* и *кампова за сервисирање друштвених мрежа и интернет подршку*.

Сваки град и општина имали би објекте за смјештај *синдикалне организације радника* и објекте за рад *центара за развој предузетништва*, који би били основани у свим локалним срединама с циљем информисања, едукације, правне и финансијске помоћи радника и предузетника у процесу њиховог пословног самодефинисања и усмјеравања.

Еколошка санација терена и изградња *центара за складиштење, прераду отпада и производњу електричне енергије* битна је јавна политика и стандард који би дугорочно морала да испуни свака

14 За примјер опет узимамо Град Бању Луку која би своје индустријске објекте могла да лоцира на просторе мјесних заједница Рамићи и Поткозарје. Ове локације се налазе на траси будућег ауто-пута, постојеће магистралне цесте и жељезничке пруге
15 Као и у ранијим случајевима, огледни примјер је Град Бања Лука, у којој би *бизнис четврт* (с банкама, хотелима и пословним клубовима) могла да се изгради на простору „Паскулине циглане", која оваквој инвестицији одговара локацијски и габаритима, велики *туристичко-резиденцијални комплекс* (с хотелима и луксузним апартманима) на мјесту некадашње фабрике „Инцел" чиме би Бања Лука добила највећи туристичко-резиденцијални комплекс у региjи и *информационо-технолошки камп* у насељу Буцак, на простору иза данашњег тржног центра „Бинго", чијом би се изградњом привукле домаће информационе компаније и страни инвеститори.

локална заједница у Републици Српској. Еколошка санација терена подразумијевала би *чишћење простора од мина*, тамо гдје су још увијек миниране површине, затим *изградњу постројења за пречишћавање отпадних вода*, с циљем да у ријеке и језера Републике Српске више никада не отичу фекалије и друга прљавштина, *чишћење дивљих и регулисаних депонија, уопште јавних површина, паркова и шума*, те у коначном *пошумљавање руралних и дијелом градских простора*. Најважнија активност била би изградња *центара за складиштење, прераду отпада и производњу електричне енергије*. Све локалне заједнице имале би по један овакав центар, већег или мањег обима. У савременом свијету познате су и добро оцијењене термоелектране које не загађују околину а користе отпад за производњу електричне енергије. То је циљ који би требало да постигну локалне заједнице у Републици Српској. На отпад треба гледати као на ресурс енергетске независности и зараде, а не као на проблем. Отпад је потенцијални извор добити, а не вјечити трошак и еколошка брига, како то заговорници оваквих рјешења често истичу. Због тога је ово рјешење креативно и вишеструко корисно. У свакој локалној заједници велика пажња била би посвећена реконструкцији и изградњи *излетишта*, *паркова* и *дјечијих игралишта*.

Велики, функционални и свима доступни објекти *центара за социјални рад* били би изграђени у свакој локалној заједници. Активности центара за социјални рад су од највишег јавног интереса и због тога би центри имали редовну и ефикасну грађанску контролу рада. Циљ је да се искоријене корупција, непотизам и партократија у центрима за социјални рад као најбитнијим социјално-корективним установама у локалним заједницама Републике Српске. Сви центри за социјални рад имали би у свом саставу сљедеће подорганизационе јединице: *одјељење за рад с породицама*, *одјељење за рад с малољетницима и малољетним делинквентима*, *одјељење за рад са старим и немоћним лицима*, *одјељење за рад с особама с посттрауматским синдромом*, *одјељење за рад с особама са сметњама у развоју*, *одјељење за рад са зависницима* и *одјељење за рад с избјеглим лицима и мигрантима*. У оквиру центара за социјални рад радила би *прихватилишта за бескућнике и јавне кухиње за људе без могућности прехране*, те *сигурне куће за жртве породичног и ванпородичног насиља* којима би била посвећена посебна пажња. У свакој локалној заједници био би изграђен објекат *сигурне куће за жртве породичног и ванпородичног насиља* с максималним обезбјеђењем, медицинском, психолошком, правном и финансијском подршком. У сигурним кућама боравила би дјеца жртава насиља, без обзира на њихову старост и пол.

Објекти *домова за дјецу и омладину без родитељскоī старања* били би реконструисани, тамо гдје постоје, а грађени нови у локалним срединама гдје их нема. Број садашњих и будућих домова за дјецу и омладину без родитељског старања био би одређен на темељу анализе о реалним потребама њиховог постојања у градовима Републике Српске. Домови за дјецу и омладину без родитељског старања имали би највиши степен заштите дјеце која живе у њима, посебно од злоупотребе запосленика и других лица.

Објекти и установе *васпитно-поправноī карактера за дјецу и омладину* били би изграђени у шест регионалних центара Републике Српске (Бања Лука, Приједор, Добој, Бијељина, Катера и Требиње) и с јасно одвојеним мушким и женским домом. *Над овим установама, као и над центрима за социјални рад, спроводио би се тромјесечни надзор парламентарних комисија с циљем побољшања њиховоī рада и максималне заштите корисника њихових услуīа. Због великоī надзора и радноī окружења, запосленици ових установа имали би високе платне разреде и друīе радне бенефите*.

Универзитетски клинички центри постојали би у Бањој Луци и будућем Граду Катера. Болница у Фочи имала би статус *универзитетске болнице*. У градовима Републике Српске били би реконструисани постојећи или изграђени нови објекти *општих болница*. Сваки град у Републици Српској имао би општу болницу. Објекти општих болница у Републици Српској испуњавали би најмодерније стандарде заштите пацијената, хуманог боравка и лијечења. Општине не би имале опште болнице, већ само *домове здравља* са стоматолошким и специјалистичким амбулантама, лабораторијама, централним апотекама, службама хитне помоћи и амбулантама породичне медицине. Такође би свака локална заједница у статусу града имала свој *дом здравља*. У туристичким комплексима дјеловала би по једна *амбуланта основне здравствене услуīе за туристе и путнике*. Поред општих, у Републици Српској постојале би и *специјалне болнице*. За сада постоје двије такве здравствене установе. Једна је „Др Мирослав Зотовић" у Бањој Луци, а друга „Мљечаница" у Козарској Дубици. Поред наведених, биле би изграђене установе истог или сличног карактера у Требињу, Вишеграду, Палама, Бијељини, Модричи, Теслићу и Прњавору.

Поред физичког, посебна пажња била би посвећена менталном здрављу становника Републике Српске. Због тога је наш приједлог да у свакој локалној заједници, при домовима здравља, буду организовани *центри за ментално здравље*, кадровски и технички опремљени према највишим свјетским стандардима. Поред центара за ментално здравље, најважније институције и објекти овог поља здравствених услуга били би *центри за лијечење и смјештај*

психички обољелих особа и зависника. Постојеће установе сличног типа су лоших организационо-кадровских и материјалних услова. Због тога је неопходна изградња потпуно нових објеката и оснивање минимално шест регионалних установа за лијечење и смјештај психички обољелих особа и зависника (Бања Лука, Приједор, Модрича, Бијељина, Соколац и Билећа), при чему би постојеће психијатријске установе биле интегрисане у њих. Над радом ових институција била би спровођена редовна тромјесечна парламентарна контрола посебних одбора формираних од позиционих и опозиционих посланика, те независних експерата.

Стандарди урбаног живљења подразумијевају низ садржаја неопходних за живот грађана, попут *забавних паркова*, *зоолошких вртова* и *угоститељских садржаја* који би били изграђени у њима. У процесу уређења локалних заједница у Републици Српској битно је *питање дефинисања начина и временског оквира рада угоститељских објеката*. У свим објектима становања угоститељски објекти имали би радно вријеме највише од 7.00 до 23.00 часа. Само би у посебним угоститељским зонама, специјално намијењеним овој дјелатности, хотелима и одмаралиштима, радно вријеме било дуже за сат времена. Ноћни клубови радили би највише до 01.00 сат и имали би забрану приступа лицима млађим од 19 година. Исто је са продајом алкохола у угоститељским и трговачким објектима, гдје би строгом контролом била забрањивана конзумација алкохола лицима млађим од 19 година. Сви угоститељски објекти били би покривени унутрашњим и спољашњим камерама ради постизања максималне безбједности посјетилаца и у њима би била апсолутна забрана пушења као и у другим јавним објектима, превозним средствима и јавним површинама. Тиме би се умногоме искоријенило пушење. О образовним, културним и спортским садржајима писаћемо у наредним пасусима.

У складу са реформом образовног система Републике Српске, коју појашњавамо у наредном потпоглављу, свака локална заједница добила би, уколико нема одговарајуће, реконструкцијом постојећих или изградњом нових, минимално по један објекат *гимназије и умјетничке школе*[16], *струковне школе*[17], *основне школе* и *установе*

16 За примјер узимамо Град Бању Луку, урбанистички најизграђенију и становништвом најбројнију локалну заједницу у Републици Српској. Објекат *Гимназије и умјетничке школе Бања Лука* (ова средњошколска установа настала би интеграцијом Гимназије Бања Лука и Музичке школе „Владо Милошевић", којима би била додата нова усмјерења из области примијењених и мултимедијалних умјетности) био би изграђен на простору постојеће *Касарне „Козара"*, у њеном *југозападном* дијелу

17 Поред Гимназије и умјетничке школе Бања Лука, био би изграђен објекат *Струковне школе Бања Лука* (настала би интеграцијом свих струковних школа у Бањој Луци, којима би била додата нова усмјерења у зависности од потреба тржишта рада). Овај би објекат био изграђен на простору постојеће *Касарне „Козара"*, у њеном *сјевероисточном* дијелу. Касарна „Козара" била би откупљена од Оружаних снага

предшколског васпитања у власништву Републике. Без обзира на мањи број дјеце, биле би одржаване сеоске школе с циљем снажења сеоских простора. Гашењем школа, под изговором рационализације и штедње, амбуланти породичне медицине, пошта и сличних објеката, села у Републици Српској трајно губе могућност очувања и обнове становништва. Одржавање стотињак сеоских школа је мали новац спрам трајног губитка села. Новац не смије да буде изговор за уништавање села која су преживјела свјетске ратове, бољшевике и неолибералне фанатике, њихове политике и „рационализације".

Поред објеката републичких институција културе које наводимо у наредном потпоглављу а који би били реконструисани или изграђени за смјештај побројаних институција културе од значаја за Републику Српску, свака локална заједница имала би минимално три *културне институције*. То су локални архив, локална библиотека, дом културе с биоскопом, фолклорним друштвом, оркестрима, плесним клубовима, школама страних језика, драмским студијима, новинарском, ликовном и секцијом примијењених умјетности.

У свакој локалној заједници била би изграђена одговарајућа *спортска инфраструктура*, прије свега спортски објекти централног спортског друштва (о њима детаљно пишемо у наредним дијеловима рада). Ријеч је о спортским комплексима[18] који би обухватали сљедеће садржаје: *вишенамјенски стадион*, *вишенамјенску спортску дворану* (с простором за спортове на паркету, базеном, тениском и двораном за спортове на леду), *атлетски стадион*, *центар за тренинг спортиста*, *административну зграду*, *хотел за смјештај играча и гостију*, *просторије клуба навијача* и *тржни центар* којим би свако централно спортско друштво управљало и тиме црпило дио новца неопходан за спортске активности и одржавање спортске инфраструктуре. Поред наведених комплекса централног спортског друштва, све локалне средине имале би раније изграђене спортске дворане, базене, тениске центре и рекреативне зоне. Формирањем централних спортских друштава нестали би бројни мали, прије свега фудбалски клубови, који би се

Босне и Херцеговине, подијељена у двије парцеле и предата у власништво будућим двјема средњим школама (Гимназија и умјетничка школа Бања Лука и Струковна школа Бања Лука) које би на њима градиле два независна објекта пројектована на међународном конкурсу расписаном за потребе њихове изградње. Будући објекти били би нови архитектонски симболи Бања Луке. О средњошколском образовању пишемо детаљније у наставку нашег истраживачког рада.

18 На примјер, спортски комплекс централног спортског друштва (Спортско друштво „Борац") **Града Бања Лука** био би изграђен у мјесној заједници Ада, на простору између некадашње фабрике „Инцел" и ријеке Врбања. Ријеч је о довољно великом простору за смјештај свих спортских и њима пратећих објеката највиших стандарда градње и функционалности.

интегрисали с централним спортским друштвом, а њихови стадиони и друга борилишта добила би парковску или рекреативну намјену. Тиме би се подигао ниво професионалног спорта у Републици Српској. У свакој локалној заједници било би стимулисано оснивање и рад фитнес-центара. Спортска инфраструктура неопходна је претпоставка за изградњу спортског духа, физички и ментално здравог становништва у Републици Српској.

6.3.2. Социоекономске политике, изазови и могућа рјешења

Добро осмишљене и проведиве социоекономске политике су од посебног значаја за развој Републике Српске, останак и опстанак њеног становништва. У вријеме писања ових пасуса Југоисточна Европа имала је топлотне ударе несвојствене њеном простору. Температуре су прелазиле 40 степени, посебно у градским срединама, што је уз велику влажност онемогућавало нормално функционисање становника. Препоруке љекара биле су да се грађани не излажу јаком сунцу и да смање физички напор. Многи су послушали ове савјете, а највећи дио њих није могао. Разлог су недостатак услова рада и заштите радника у Републици Српској. Ово се посебно односи на грађевинске раднике, који раде у условима опасним по живот на више од 40 степени (у објектима гдје се вари, бетонира и малтерише температура је још виша), једнако као што раде и на минус 20 током зиме. Грађевински радници често раде без одговарајуће заштитне опреме, заштитних ограда и везица, што нерijетко доводи до смртних исхода на самим градилиштима. Нарушеног здравља, бројни грађевински радници умиру млади, а ријетки су који проживе нешто дуже у пензији. С друге стране, њихове пензије су толико мале да их можемо сматрати не само недовољним за функционалан живот већ и понижавајућим по људе који су деценије рада уградили у објекте који нас окружују. Исто је с радницима у рударству, индустрији, комуналним пословима, пољопривреди, трговини и угоститељству. Због таквих радних услова, минималних примања, прековременог рада, често неплаћеног здравственог и пензионог осигурања, мобинга и других облика пословне тортуре (од психичког иживљавања и дискриминације до сексуалног узнемиравања), људи одлазе из Републике Српске у потрази за бољим условима рада и живота. Тиме губимо највиталније становништво, старимо и одумиремо. Главни кривци таквог стања су *новокомпоноване касте* настале у смутним временима *неолибералне транзиције и ратова* на простору бивше Југославије. Рат је за већину људи зло које их испија и мори, у којем нестају

људи, мучени и дехуманизовани, а некима је, како то каже народна пословица „брат". То је болна реалност расподјеле моћи постконфликтног простора бивше Југославије, а тиме и Републике Српске.

У јавном простору неријетко се истиче да терет слабе економије и неимаштине морају да поднесу сви грађани. То лијепо и солидарно звучи у обимној теоријској грађи о егалитарности, потреби за заштитом државе и нације. У пракси је обрнуто. Временом се у Републици Српској, кроз партократију и клијентизам, приватизацију, ратно профитерство и корупцију, формирала каста богатих и привилегованих, без обзира на боју њиховог партијског дреса, која не подноси терет неимаштине и неправде с којима се сусреће највећи број грађана. Затворени у кастинске кругове, с великом дистанцом према остатку нације, новокомпоноване елите, често скоројевићи и малограђани, ослоњени на сумњиво добијене буџетске послове и још упитније приватне бизнисе, показују изразиту бахатост и одсуство емпатије према радницима. Гомилајући средства и ресурсе, често сумњивим пословима и мешетарењем, стварни терет кризе подносе искључиво радници. У бољој материјалној позицији су бројни административни, безбједносни, здравствени, просвјетни и културни радници. Ту су већи проблеми у постојању снажног пословног мобинга, селективне протекције једних и обезвређивања других, канцерогене пословне културе и потплаћености, посебно безбједносних органа. Због тога не чуде бројни медијски натписи о корупцији и разним другим аферама унутар јавних институција. Кастинско управљање политичким, економским и безбједносним системом ствара овакве аномалије и друштвени јаз који се неријетко у историји завршавао унутрашњим сукобима с трауматичним посљедицама и ненадокнадивим губицима по државу и нацију.

Због тога је неопходно извршити реформу радног законодавства и проширити домете социјалне државе загарантоване Уставом Републике Српске. Суверени народ даје легитимитет Републици Српској очекујући да се она брине о њима, обезбјеђује им здрав политички, пословни и друштвени амбијент, помаже у невољи и штити њихова права. Заузврат суверени народ у Републици Српској брани њено право на постојање, територију, аутономност и институције. Радно законодавство не може бити креирано по укусу, хтијењима и вољи новокомпонованих олигархија и страних инвеститура. А то је неријетко био захтјев бизнис елита и њима оданих политичара. Умјесто ка јачању *социјалне државе*, Република Српска годинама клизи у *дивљи капитализам*. Ова се тенденција правда финансијском немогућношћу одржавања социјалне државе, капи-

талистичком логиком профитабилности, конкурентношћу и глобалним економским изазовима.

Благостање развијених држава свијета и њихова продуктивност постигнути су високим радничким правима, платама и слободним временом које су радници користили да зарађени новац, сигурни у своју континуирану зараду, даље усмјеравају у потрошњу и тиме утичу на пораст потражње и робне понуде. Снажним државним интервенционизмом и кејнзијанским политикама створена је велика средња класа неопходна за стабилну тржишну економију. Она се не може изградити кроз израбљивање и понижавање радника, што је честа пракса међу послодавцима у Републици Српској. Разлог томе је у карактеру дијела новонастале транзицијске елите, скоројевићки необразоване, бахате и егоманичне, неспособне да се самосагледа и одреди према општој друштвеној штети, која ће у коначном погодити и њих саме.

Због свега наведеног неопходно је вратити достојанство раднику. То је могуће кроз сљедеће мјере:

а) увођењем шестосатног, умјесто осмочасовног, радног времена;

б) право на два слободна дана у седмици и минимално 28 радних дана годишњег одмора (при чему би радник у цјелини могао да користи највише 14 радних дана годишњег одмора);

в) строга контрола плаћања здравственог осигурања и обезбијеђена здравствена заштита за све незапослене;

г) строга контрола плаћања пензионог осигурања и загарантована пензија за све оне који бројем година остварују право на старосну пензију (старосна граница за одлазак у пензију била би 66 година, с тенденцијом раста, и изједначена за жене и мушкарце), при чему би онима без радног стажа била исплаћивана социјална помоћ за стара и немоћна лица у висини половине просјечне плате, колико би била и минимално загарантована пензија;

д) строга контрола поштовања права трудница и породиља, према којем би свака трудница имала право на плаћено одсуство мјесец дана прије порода, а у случају од стране здравствених радника препорученог чувања трудноће, пуних 9 мјесеци, уз постојећих 12 мјесеци плаћеног породиљског одсуства које би послодавцима рефундирало ресорно министарство у Савјету министара Републике Српске;

ђ) рјешавање проблема „потцијењеног рада жена у кући" изградњом субвенционисаних и свима доступних предшколских установа за боравак дјеце, увођењем радног мјеста „асистент за помоћ у кући" при локалним центрима за социјални

рад, који би системски помагали женама, прије свега онима с више дјеце, законска регулација једнаког платног третмана послодаваца према женама и мушкарцима, развој „културе једнакости и једнаких обавеза у кући" међу мушком популацијом и друштвено вредновање залагања жена за одгој дјеце и одржавање домаћинстава. Одгојем дјеце и радом кућних послова, што у пракси и традицији овог поднебља углавном раде жене, олакшава се посао и каријера мушкој популацији. Тиме, како истичу теоретичари родне равноправности, свјесно и с великом посвећеношћу дјеци и породици, жене запостављају свој пословни успјех и друштвени статус. За овај труд оне нису довољно вредноване;

е) стандардизацију понашања запосленика на радном мјесту, јасно дефинисање мобинга и других врста пословне тортуре, изградњу механизама њиховог пријављивања, спречавања и драконског кажњавања;

ж) право на тринаесту плату запосленика крајем календарске године (важило би искључиво за раднике у пољопривреди, индустрији, рударству, занатском сектору, угоститељству, трговини, туризму, безбједности, комуналним и пословима одржавања хигијене у објектима);

з) право на пословно савјетовање, правну помоћ и цјеложивотно школовање (кроз стипендирање преквалификација радника и њихово финансирање у износу минималне загарантоване плате током завршетка преквалификације);

и) бенефицирани радни стаж и посебна заштита за раднике у грађевинарству, рударству, пољопривреди и безбједности;

ј) право на социјалну помоћ, у висини половине минималне просјечне плате, за све социјално угрожене појединце и заједнице, право на социјални смјештај и кориштење јавне кухиње;

к) бесплатно предшколско васпитање, основно, средње и високо образовање, као најважнија инвестиција Републике Српске у процесу изградње образованог и радно способног становништва;

л) изградњу социјалних станова и помоћ при реализацији стамбеног простора за вишечлане породице;

љ) мјесечну накнаду у висини половине просјечне плате родитељима троје и више дјеце, док би онима у статусу незапослених лица била обезбијеђена мјесечна накнада у висини просјечне плате. Посебна пажња била би усмјерена према самохраним родитељима. Они би добијали новчану подршку Републике Српске у висини двије просјечне мјесечне плате

за незапослене и једне просјечне плате за запослене самохране родитеље;

м) континуирану помоћ особама са инвалидитетом, ријетким болестима и фобијама у процесу школовања и добијања посла, остваривања здравствених, радних и социјалних права;

н) помоћ радницима који остану без посла кроз примање редовне социјалне помоћи до остваривања новог запослења и тромјесечног преузимања стамбеног кредита (уколико га лице које остаје без посла посједује);

њ) оснивање Банке Републике Српске с циљем постизања банкарске аутономије и могућности повољнијег кредитирања грађана и привредника.

Права која препоручујемо социјално и економски редефинисаној Републици Српској захтијевају велика буџетска средства. Њих је могуће обезбиједити опорезивањем екстрапрофита, чиме се врши прерасподјела добити у друштву. Најбогатији и најуспјешнији, сходно пракси социјалних држава, морају да дијеле профит и друштвену стварност нације и државе у којој се остварују. Ово се не уклапа у неолиберална схватања и економске теорије профита. Међутим, историја нас учи да најсиромашнији, а то су сељаци и радници, подносе највећи терет ратова и борбе за сваку нацију и државу, а не богате елите. Због ове историјске чињенице, а да би се сачували Република Српска и њен народ, најбогатији морају да у мирнодопско вријеме поднесу највећи терет опорезивања, који је далеко мања жртва од оне коју у ратовима, смрти и страдањима, историјски подносе сиромашније и мање привилеговане скупине друштва.

Међутим, да би се неко или нешто могли да опорезују, неопходна је одговарајућа економска добит. Географија, историја, ниво образовања и стратешка заштита одређују економске могућности Републике Српске. Неопходност Републике Српске је да државним интервенционизмом развије, у максималној могућој мјери, производњу воде и других пића, уз обавезно одржавање изворишта и бригу о екологији, производњу житарица, воћа, поврћа и њихових прерађевина, индустрију млијека и млијечних производа, посебно индустрију протеинских производа с потентним иностраним тржиштем, месноприрађивачку индустрију, индустрију пољопривредних машина, фармацеутску и индустрију медицинске опреме, индустрију муниције и оружја, рударство, индустрију грађевинског материјала и машина, електроенергетску и индустрију телекомуникација. Ово су неопходне гране производње с којима би Република Српска била сигурна да неће имати проблем жеђи,

глади, болести, безбједности, струје и телекомуникација. Изнесени ставови бројним теоретичарима изгледају старомодно и логиком прохујалог времена и свијета. Међутим, ратови и кризе нас уче да државе без поменутих грана индустрије слабо преживљавају и брзо капитулирају.

Поред наведених привредних смјерница, Република Српска би профит требало да тражи у банкарском сектору, отварајући се глобалном финансијском тржишту, с надом да ће, кроз изградњу финансијских четврти, посредовањем у пословању, за шта је неопходно имати саобраћајну и хотелско-конференцијску инфраструктуру, добити одговарајуће инвестиције и профит. Затим у сектору информационих технологија, дигиталног пословања и сервисирања, гејминг и индустрије друштвених мрежа, креативне индустрије, филмске и ТВ индустрије, туризма, индустрије текстила, резервних дијелова за аутомобилску, машинску и сличне индустрије, производњи и сервисирању бијеле технике, производњи спортске и заштитне опреме. За све наведене индустријске гране Република Српска има школован кадар. Недостатак радне снаге могуће је компензовати роботизацијом производње. За реализацију наведених замисли потребна су инфраструктурна улагања и остваривање политичке стабилности, што је могуће постићи увођењем парламентаризма какав предлажемо у политичко-системском дијелу нашег истраживања.

6.3.3. Трактат о безбједности

Безбједност је основна људска потреба. Њу посматрамо кроз три колосијека. Први је правна, други социјална, а трећи физичка безбједност. Правној и социјалној заштити грађана Републике Српске посветили смо претходна потпоглавља и пасусе. Овај изузетно кратак а јасно одређен дио рада посвећујемо физичкој безбједности грађана Републике Српске.

Постоји низ безбједносних изазова са којима се суочава Република Српска. Већину њих добро савладава, чинећи овај простор једним од најсигурнијих у регији. Међутим, питање безбједности је комплексно и неизвјесног исхода, а огледа се у заштити граница, борби против трговине људима, проституције и нелегалних миграција, очувању јавног реда и мира, спречавању вршњачког, породичног, насиља над женама и хулиганизма, борби против производње, промета и коришћења наркотика и других опојних средстава, изазовима саобраћајне безбједности, борби против привредног криминала, корупције и сајбер насиља. Битно је поменути да квалитетан систем безбједности мора да прати одговарајућа казнена политика, ажуран, транспарентан и професиона-

лан рад тужилаштава, а посебно судова. Високе казне морају да имају кривична дјела из области *дехуманизације људи*. Над безбједносним системом неопходно је успоставити одговарајућу *парламентарну* и *цивилну контролу*. Такође је припадницима безбједоносног сектора потребно обезбиједити бољи материјални статус (високе плате, одговарајући смјештај, бенефициран радни стаж и друге погодности), али и највише могуће казне за корупцију, злоупотребу положаја и кривична дјела припадника безбједносних институција. У ранијим пасусима нагласили смо да би свака локална заједница имала минимално један објекат полицијске управе и локалног затвора неопходних за одржавање јавног реда и мира. Такође смо истакли да би све јавне површине и објекти били покривени системом надзорних камера, а у свакој мјесној заједници постојао би пункт за хитне интервенције очувања јавног реда и мира. Поред постојећих, који би били реконструисани, Република Српска изградила би нове казнено-поправне заводе. У већим центрима Републике Српске биле би смјештене специјалне јединице полиције и друге, прије свега обавјештајно-безбједносне, структуре. У безбједносном систему Републике Српске постојале би бројне интерне контроле, док би образовне институције школовале најсавременији кадар за област безбједности. Тиме би Република Српска постала изразито безбједна средина и регионални лидер који обезбјеђује максималну могућу сигурност за своје грађане и госте.

Заштита граница, борба против трговине људима, проституције и нелегалних миграција примарна је безбједносна активност надлежних институција у Републици Српској. Она је умногоме ограничена чињеницом да је Република Српска дио Босне и Херцеговине, те да је губитком бројних дејтонских надлежности дио њеног безбједоносног система, прије свега војска, пренесен на државни ниво, који је увелико нефункционалан. Повећањем броја обучених инспектора, формирањем, обуком и опремањем специјалних јединица за борбу против трговине људима, проституције и нелегалних миграција могуће је потиснути и искоријенити наведена кривична дјела. Трговина људима, организација и стимулисање на проституцију кривична су дјела која морају имати минималну затворску казну од 20 година робије без могућности помиловања. Нелегални улазак мигранта потребно је третирати озбиљним кривичним дјелом, безбједносном пријетњом, а никако хуманитарним проблемом, каквим се у јавности представља. Средине с великим приливом мигранта имају изразите безбједносне и социодемографске проблеме. Забрана уласка нелегалним мигрантима кроз одговарајући надзор дуге и рањиве границе Републике

Српске, депортација оних који успију да уђу на њену територију и драконско кажњавање трговаца људима неопходне су јавне политике.

Очување јавноī реда и мира могуће је побољшати повећањем броја полицијских службеника, а прије свега потпуним видео-надзором свих јавних површина и објеката, при чему би у свакој мјесној заједници постојао пункт за хитне интервенције очувања јавног реда и мира, о чему смо писали на два мјеста. Чест проблем безбједности су агресивни пси и луталице. Снажна казнена политика према власницима паса који их изводе и пуштају без заштитне брњице и повоца, те који их не држе у ограђеном простору једини је начин превенције и спречавања напада паса на људе. Исто важи и за друге животиње у власништву људи.

Сīречавање вршњачкоī, īородичноī, насиља над женама и хулиīанизма је битна безбједносна активност. Поред покривености јавних површина и објеката системом надзорних камера и постојањем интервентних пунктова, који су битни за спречавање насиља у јавном простору, неопходно је развијати безбједносну писменост људи и културу дијалога умјесто постојећег насиља. То је дуг и неизвјесан процес вриједносне ресоцијализације и измјене перцепције генерација одраслих у криминалној логици транзицијских година двадесетог вијека и својеврсном посттрауматском синдрому. У предшколским установама и школама неопходно је присуство одговарајућег обезбјеђења. Координација полицијских тијела и центара за социјални рад, посебно *сиīурних кућа*, неопходни су у спречавању породичног насиља и заштити жртава насиља. Посебну пажњу потребно је посветити фемициду и другим облицима дехуманизације жена. Најважнија је едукација жена, њихових права и механизама заштите, али и јасно послате поруке јавности да ће сви који угњетавају жене бити радикално кажњени. На примјер, неопходно је за силоватеље одредити доживотну казну затвора без могућности помиловања. Овако радикалној казненој политици иде у прилог чињеница да су силоватељи најчешће повратници у вршењу истог кривичног дјела. Ријеч је о психолошкој девијацији и пријетњи по безбједност жена. И не само жена, силовања се дешавају и над мушком популацијом. Овако радикална казна не може бити предмет расправе и хуманости. Доживотна робија је једина одговарајућа казна за починиоце овог и сличних дехуманизујућих дјела. То је начин да се заштити становништво од овог и сличних кривичних дјела. Исту законску казну неопходно је одредити за канибализам, окултистичка мучења људи и убиства дјеце.

Борба īроīив īроизводње, īромеīа и коришīења наркоīика и друīих оīојних средсīава је свјетски проблем. Без одговарајуће каз-

нене политике, полицијска активност постаје бесмислена. Казне за поједине саобраћајне кривице веће су него за конзумирање и продају опијата, што је парадокс! Производњу, организацију и дистрибуцију наркотика и других недозвољених супстанци неопходно је казнено подићи на ниво доживотне робије, а конзумирање и уличну дистрибуцију кажњавати с минимално 10 година робије без могућности помиловања. Високе казне су пут да се генерације стасале у друштву у којем су криминалци учесници ријалити шоа и припадници друштвене елите ресоцијализују и одврате од чињења кривичних дјела.

Изазови саобраћајне безбједности су велики и нису безазлени. Свједоци смо да бахата и неприлагођена вожња, коришћење телефона током вожње, вожња у алкохолисаном стању и под утицајем опијата често имају смртне исходе. У њима неријетко страдају невини. Систем надзорних камера у свакој улици и на сваком путу, мјерачи брзине у њима и лежећи полицајци пред сваким пјешачким прелазом, те редовне полицијске контроле, једини су пут мијењања постојећег обрасца понашања у саобраћају. Осим тога, потребно је стимулисати градски и алтернативне моделе превоза, како би се смањила употреба личних возила, а тиме повећала безбједност.

Борба против привредног криминала и корупције подразумијева континуирано праћење рада привредних субјеката и запосленика, како приватних тако и јавних предузећа и установа, од стране истражних органа и независних истражилаца из цивилног сектора. Злоупотреба положаја и корупција били би посебно кажњавани у областима од изразитог јавног значаја за друштво, попут административних, безбједносних, здравствених и образовних послова.

Борба против сајбер насиља је појава новијег датума. Разрада система борбе против сајбер криминала и насиља на друштвеним мрежама је својеврсна трка с технологијом и сталним ревидирањем законске регулативе. Нема сумње да се сајбер насиље, које неријетко завршава самоубиствима, смртоносним изазовима и трауматичним посљедицама, може сузбити.

6.3.4. Изградња Града Катере: стратешки пројекат националног значаја

Стратешко промишљање о граници и градовима уписаним у рубне тачке свијета којем припадамо, а које чине његов својеврстан *лимес*, непредвидиву и страдалничку линију одбране, мјесто нашег очувања и самопотврде, неопходно је свакој нацији и држа-

ви одлучној да опстане и живи. Многе су свјетске нације поштеђене подијељених градова на граници, вјечитих искри сукоба и старозавјетних борби. Супротно њима, постоје нације и државе чији *ӣранични ӣолиси* садрже срж цивилизацијске борбе. Ријеч је о пошасти хекланој крвљу свијета настањеног дуж линије *сусреӣа и сукоба цивилизација*, бремените и непролазне аутостраде људске мржње и патње. Градови попут Јерусалима, Никозије, Скопља, Белфаста, Косовске Митровице и сличних својеврсне су *урбане карауле*, мјеста успјеха или пораза нација и вјера које се боре за опстанак или превласт, њихове храбрости или кукавичлука, живота или страдања, духовне досљедности или двовјерја.

Сарајево је један од таквих градова. Његове улице, ријеке, брда, паркови, зграде, мостови, цркве, џамије, катедрале и синагоге вишевјековна су граница сукоба православних, католика, муслимана и Јевреја, мјесто њиховог страдања, крвљу исписаних поема и на крају фасцинантних обнова. Суживот у који су вјеровали многи од њих, а посебно Срби, живећи у „лажној идили хармоничног полиса", тој скупо плаћеној „илузији мултикултурализма", неријетко је завршавао у згаришту нестварне комшијске мржње, издатим пријатељствима и кумствима, убијеној и мученој дјеци, силованим кћеркама и женама, уплаканим мајкама, раскомаданој браћи и несталим очевима. Превише је мржње и контраста на простору који то физиономијом тешко подноси. Такве аномалије рађају сукобе, али и креативност, утискују безнађе у јавни простор, једнако као што стварају посебну енергију оваплоћену у жељи да се одбрани, обнови и опстане.

Српско Сарајево је примјер ове тезе. Издат и *безочно ӣуран* у пропаст 1995. године, што је систематски настављено наредних деценија, овај, својевремено највећи избјеглички камп Балкана, данас се изграђује у репрезентативан град Источно Сарајево. Највише невољом сарајевских Срба, из које су израсли посебан карактер, инат и жеља да се надомјести град који им је неправедно одузет Милошевићевим потписом, а претходно одбрањен крвљу њихових очева. Због тога је међу приградским насељима, у широким лединама и на мјесту опустјелих касарни, створен нови град. Источно Сарајево живи и ради упркос онима који га мрзе, опструишу и обезвређују.

Наша идеја садржана у **„Пројекту Катера"** српски дио Сарајева подиже изнад лимита његове садашњости, дајући му снагу која ће бити на корист цијеле Републике Српске, доносећи јој политичку стабилност, регионално равномјеран развој, национално заједништво, функционалност, општу безбједност, профит, а цјелокупном српству и православљу егзистенцијалну потврду жеље и сна-

ге за опстанком православног бића на „крвавој линији сукоба цивилизација", гдје је Сарајево кључна тачка и хронотопско чвориште.

„Пројекат Катера" подразумијева изградњу истоименог града на простору општина Источна Илица и Источно Ново Сарајево (које ће, како смо навели у ранијем дијелу рада, бити интегрисани у једну локалну заједницу – Град Катеру). „Пројекат Катера" водила би републичка агенција основана само за ту намјену, а под управом Владе Републике Српске (*Аїенција за изїрадњу Града Каїере*). Прије него што детаљније представимо „Пројекат Катера", како га доносимо у нашем истраживању, изнијећемо неколико основних теза о простору данашњег Сарајева, његовој историји, а посебно његовим Србима.

Вољели га или не вољели, величали или вријеђали, уљепшавали или ружнили, умањивали или ширили, радовали му се или га се гнушали, Сарајево не можемо да игноришемо. Са *198 џамија*, од чега их је скоро половина изграђена послије Дејтона, у процесу омеђавања граница ислама у Сарајеву, граду поклоњеном муслиманско-хрватском ентитету у војној бази „Рајт Петерсон" 1995. године, *26 йравославних цркава*, дијелом у Кантону Сарајево, а дијелом у Граду Источно Сарајево, *15 каїедрала*, *8 синаїоїа*, од којих је активна само Ашкенаска, с по једном *адвенїисїичком* и *баїїисїичком црквом*, те успоменом на некада активну *руску цркву Александра Невскоī*, отворену 1920. године, којој је приступало више од 600 руских војника и досељеника који су чинили елиту тадашњег Сарајева, овај град је музеј свјетских религија. Истовремено, Сарајево је и њихов бункер, мјесто у које се бјежи, склања и затвара, а прије свега вјерским фанатизмом натопљена међа за коју се бори, крвари и руши, једнако као што се у њој прашта, мири и изграђује.

Као такво, Сарајево је једна од најважнијих тачака религијске одбране и самопотврђивања свих скупина које у њој живе. Ратови се, каже Самјуел Хантингтон, не воде у центрима већ на периферији цивилизација, на њиховим крајиштима. Сарајево је највеће религијско крајиште Балкана, а Балкан Европе. Неки од најљепших и највреднијих архитектонских остатака османске архитектуре налазе се у Сарајеву (Царева џамија (1462), Гази Хусрев-бегова џамија (1531), Башчаршијска џамија (1528), Али-пашина џамија (1561) и др.), бројни вакуфи, безистани, чесме, а посебно камене ћуприје. Сарајевске катедрале су масивне и велике, примјери моћи католичког свијета који није штедио на јачању католичанства у Сарајеву, показујући своју моћ и освајачке амбиције. Монументалне катедрале попут Срца Исусова (1889), Светог Анте Падованског (1881), Цркве свете Краљице крунице (1911), Цркве светих Ћирила

и Метода (1896), Цркве светог Јосипа (1940) и бројних других доминирале су над босанским џамијама. Била је то порука католичког Запада османском исламу у опадању. Јевреји су осим прелијепих синагога (Стари храм (1581), Нови храм (1820), Ашкенаска синагога (1902), велелепни Темпл (1930) и др.) донијели урбанитет Сарајеву какав до тада није познавао град у долини Миљацке, развијали су му посебан трговачки дух, културу понашања и живљења, довели најбоље занатлије, докторе, прве индустријалце, а касније и банкаре, адвокате и професоре, оставивши Сарајеву чак и неке од најљепших пјесама посвећених овом граду (*Кад ја ūођох на Бембашу*), те једну од највреднијих светих књига јудеизма. Ријеч је о чувеној и надалеко цијењеној *Сарајевској хаīади*, импозантном дијелу сакралне литературе 14. вијека.

Срби су Сарајеву дали неке од најљепших и архитектонски највреднијих сакралних објеката. Посебно је значајна *Црква Свēтих Арханђела Михаила и Гаврила* из 14. вијека. Према неким тумачењима, она датира из ранијих епоха од назначене, постоје чак мишљења да је грађена у вријеме краха Западног римског царства, рушена па обнављана на истом мјесту. Постоје и бројне легенде о њеној изградњи, које су постала општа мјеста усменог предања и писане ријечи. Једна каже да је за њено подизање заслужан Андријаш, брат Краљевића Марка, док друга испреда причу о изградњи храма у „турском вакту" обима „растегнуте воловске коже", истичући при томе српску довитљивост у процесу њене изградње и каснијем очувању. Међутим, најчешће изворе које можемо прочитати о изградњи Старе цркве на Башчаршији дају историчари ослоњени углавном на тумачења из Османског периода, те за годину градње Старе цркве узимају 1539, што умногоме оповргавају старина и изглед објекта. Црква Светих Арханђела Михаила и Гаврила била је несумњиво дио средњовјековне жупе Врхбосна којом је управљала српска властелинска кућа Павловића, а широм чије земље су били расути бројни мали градови, трговишта, села и православне цркве, те једна католичка (Светих Петра и Павла) изграђена 1238. године, а највјероватније за Дубровчане настањене на Брду, уз саму Врхбосну, сједиште жупе и највећи њен град. Тумачења, легенде и закључке црпимо из бројне литературе наведене у наставку овог поглавља и нумерисане у списку кориштених извора.

Црква Светих Арханђела Михаила и Гаврила најстарији је вјерски објекат у граду, што је логично с обзиром на чињеницу да је православно становништво доминирало простором данашњег Сарајева, чинећи ову регију једним од центара српског православља. Осим тога, Црква Светих Арханђела Михаила и Гаврила једна је од најстаријих, ако не и најстарија градска црква у цијелом српском

православљу. Поред *Цркве светих Арханђела Михаила и Гаврила* из 14. вијека, монументална је *Саборна црква Рождества Пресвете Богородице*, изграђена 1872. године, у чијој близини су репрезентативне зграде *Сарајевске богословије* и *Митрополије*, затим *Храм Преображења Господњег*, изграђен у Пофалићима 1940. године, те раније изграђени *Храм Свете Саве* у Блажују (1897) и *Црква преноса моштију Свете Николе* **у Рељеву (1886). У овом дијелу рада набројали смо архитектонски и историјски најзначајније и најстарије преживјеле српске православне богомоље у граду. Но њих је, с капелама и другим црквеним објектима, посебно новијег датума, на десетине, расутих широм Сарајевско-романијске регије, а посебно у Источном Сарајеву, чије правовјерно становништво прати ктиторску традицију предака потврђујући привржености Српској православној цркви.**

Поред цркава и капела, сарајевски Срби су вијековима чували, а то је опште мјесто и знање које црпимо из усмене и писане историје, неке од највреднијих рукописа средњовјековног православља, каква је *Сарајевска крмчија (Номоканон)*, један од најбитнијих докумената црквених правила која дефинише Свети Сава 1219. године, а чији препис из 14. вијека чува Стара црква на Башчаршији. *Музеј Старе цркве на Башчаршији* један је од највреднијих православних музеја у свијету. И то не величином своје збирке која не прелази више од хиљаду предмета, већ њиховом духовном и умјетничком вриједношћу. Поједини историчари тврде да је збирка икона Музеја Старе цркве на Башчаршији једна од највреднијих у хришћанској цивилизацији. Доказ је то посвећености и улагања генерација сарајевских Срба у опстанак, очување и изградњу српског православног бића Сарајева. У Старој цркви на Башчаршији чувају се „рука Св. Текле, дијелови моштију Св. Пателејмона, Макрине и Јакова Персијанца а у женској цркви је смјештен дјетињи ковчег са моштима" (Стара црква – храм Св. Арханђела, драгуљ српске културне баштине у Сарајеву, 2017). У просторијама које окружују цркву дјеловала је српска основна школа, најстарија на овим просторима: „Први податак о њој је из 1539/40. године. У документима има података о учитељима који су радили у овој школи од 17. до 19. вијека. Школа је била при цркви до 1858. године. Уз основну школу, основана је педесетих година 19. вијека виша школа, доцније претворена у реалку, која је радила до 1883. године када су је аустријске окупационе власти затвориле" (Стара црква – храм Св. Арханђела, драгуљ српске културне баштине у Сарајеву, 2017). Ријетки су градови и њихови Срби с оваквом традицијом православног бића, жељом за опстанком и развојем какав одувијек постоји у Сарајеву.

Сарајевске занатлије и трговци оставили су неизбрисив траг у Сарајеву. Некада је већина занатских и трговачких радњи на Башчаршији, у економском центру Сарајева, припадала српским и јеврејским занатлијама и трговцима. Данашње игнорисање историје српско-јеврејске доминације Башчаршијом културоцидна је, а по много чему и геноцидна политика. То је систематска активност затирања трагова постојања и доминације српског и јеврејског народа у Сарајеву, посебно у његовом центру, њиховог значаја за овај град смјештен на крајишту највећих свјетских цивилизација. Без моћних српских породица попут Деспића, Јефтановића и других, не би постојале неке од најљепших и најстаријих сарајевских кућа, вила и зграда, првих школа и позоришта, хотела (попут чувене Европе) и галерија, али и индустријских објеката. Стака Скендерова, најпознатија Сарајка којој се историја никада није достојно одужила, била је прва учитељица у Босни и Херцеговини. Основавши женску школу у Сарајеву, образовала је генерације српских дјевојака, успоставивши контакте са моћном Руском царевином и Дамским друштвом из Санкт Петербурга, а све уз помоћ великог српског пријатеља и добротвора, руског конзула Александра Фјодоровича Гиљфердинга.

Одласком Османлија и аустроугарском окупацијом уводе се нова правила и стандарди рада, живљења и политичког дјеловања. Сарајево се економски, културно и политички отвара, али уз сталну пресију на Србе да напусте своје национално име, језик и православну вјеру. У међувремену стасају генерације младих људи који се школују широм Европе и доносе културу, образовање, спорт, бизнис и идеологије, а прије свега револуционарни дух у Сарајево, одувијек располућено линијом цивилизацијских сукоба и повремене сарадње. Тај је младалачки занос, жеља да се ослободи и ваздигне кулминирао у Видовданском пуцњу слободе. Био је то тираницид који је промијенио слику дотадашњег свијета, а српски народ као побједнички увео у замку југословенства с којом су трајно изгубили своје Сарајево, али и бројна друга српска крајишта и земље.

Сарајевски Срби страдали су у оба свјетска рата. Али су се невјероватном енергијом и одлучношћу обнављали. Увијек су у Сарајево долазили динарски Срби, снажни и сналажљиви, с јаком православном нотом и јасним српским идентитетом, од Романије и Јахорине, преко моћних крајишких планина, увијек пркосних и слободних, до православне Херцеговине и петровићке Црне Горе. Зато је и послије два геноцида учињена над сарајевским Србима (1914–1918 и 1941–1945) већина административно дефинисаног града била већински српска све до 1971. године.

Ужи дио Сарајева састоји се од двије онтолошке цјелине. Прво су махале подигнуте на градским брежуљцима с постепеним силаском на ријеку Миљацку, те су од оснивања имале муслиманску већину, што се види по многобројним џамијама и оријенталним сокацима. Међутим, најурбанији дијелови Сарајева, попут Вароши уз Стару цркву, те Башчаршија, Центар, Обала, Маријин двор, Џиџиковц, Дрвенија, Скендерија и сличне градске цјелине, углавном су имале мијешано становништво, посебно до Другог свјетског рата. У најурбанијим дијеловима Сарајева, између два свјетска рата, највише је живјело Јевреја, затим католика, насељаваних планским током аустроугарске окупације, те скоро једнак број српског православног становништва преживјелог вијекове страдања и протјеривања. У збиру те двије суштински одвојене цјелине махала и најурбанијих дијелова Сарајева, релативну већину су имали муслимани. Међутим, искључивањем махала, ужи дијелови Сарајева су у међуратном периоду били доминантно јеврејски и хришћански. Посебно Башчаршија, гдје су најмоћније занатлије и трговци били Јевреји и Срби. Ако се томе дода чињеница да је Сарајево пред Други свјетски рат са својом околином, коју су тада чинила приградска насеља Грбавица, Кошево и Илиџа, а данас велики градски блокови, имало већински српску популацију, руши се мит о Сарајеву као муслиманском граду. Напротив, са својом околином Сарајево је до 1940. године било већински српски град, а до 1991. године једнако муслимански и хришћански, у збиру православних Срба и хрватских католика.

Међутим, Сарајево као крајиште свјетских цивилизација, мјесто потврђивања православља, католичанства и ислама, те одавно протјераног јудеизма, у Дејтону је, потпуно *супротно геополитичкој* и *геокултурној логици,* предато, скоро цјелокупно, већински муслиманском Кантону Сарајево. Ово је наставак дуго спровођене активности дехристијанизације Сарајева, посебно његове десрбизације, гдје је дејтонски параф само потврда. Екстремно насељавање муслиманског становништва у Сарајево, кроз дивља насеља и стамбене блокове грађене на српској земљи, била је стратегија у којој су, свјесно или несвјесно учествовали чак и Срби, припадници структура државних и републичких власти једнопартијске диктатуре Савеза комуниста. Добити намјештење, државну плату, стан, службено ауто и службену швалерку, неријетко друге вјере, многим је властодржним Србима био довољан мотив да се одроде од крста и српског имена. Признаћемо, није боље ни данас. Логика је иста, само су понуде другачије. Најчеститији, најхрабрији и најдослиједнији су ипак опстајали, оставши вјерни српству и православљу,

борећи се у немогућим условима, што су доказали бранећи Српско Сарајево деведесетих година 20. вијека.

Сарајево је у деценијама послије Другог свјетског рата све више добијало муслимански карактер, иако су га Срби, заједно са Јеврејима, Југословенима, Хрватима и другим народима кадровски, интелектуално и креативно богатили дајући му статус мултикултуралног и истовремено културног града бивше Југославије. Овим се не обезвређује муслиманско биће Сарајева већ се само истиче значај оних којих ту више нема.

Без сарајевских Срба нема Бијелог Дугмета, Ватреног пољупца, Забрањеног пушења, Плавог оркестра и других бендова. Нема ни моћне Музичке продукције некадашње Радио телевизије Сарајево, која је правила највеће концерте у Југославији, сјајних оркестара и музичара, Камерног театра 55 у његовом пуном сјају и креативности, нема ни Народног позоришта какво је некад било, велико и репрезентативно, као што нема ни Позоришта младих, мјеста посебне драмске свјежине. Без сарајевских Срба нема ни толико истицане и опјеване *душе* Дома младих, културног мјеста сарајевске омладине, нема ни распјеване Слоге, чувених игранки у ФИС-у, а посебно великих српских пјесника и књижевника какви су Рајко Петров Ного, Ђорђо Сладоје, Бранко Чучак, Момо Капор, научника попут Владислава Скарића, Милорада Екмечића, Љубомира Тадића, Ненада Кецмановића, Милутина Најдановића, Славка Леовца, Алексе Бухе, Петра Мандића, Николе и Светозара Кољевића, Војислава Максимовића, Биљане Плавшић и бројних других стваралаца за чије би набрајање доприноса Сарајеву требале десетине књига. Иви Андрићу који се школовао у Првој гимназији у Сарајеву, црпивши из овог града теме и *литерарне сокове*, муслимански фанатици су, као нобеловцу, скрнавили споменик.

Сви они који су оставили неизбрисив траг у изградњи „сарајевског духа", тог илузорног „вијенца заједништва и братске љубави", понижаваног и пљуваног у „кристалним ноћима" 90-их година 20. вијека. Ноћима у којима су злочиначки походи Мушана Топаловића Цаце, Исмета Бајрамовића Ћеле, Јусуфа Празине и Рамиза Делалића Ћеле, ратних хероја повампиреног исламизма у Сарајеву, превазилазили монструозности холивудских филмова хорор жанра. Пламен олимпијске бакље из 1984. године, који се показао симболом лажне љубави и преваре мултикултурализма, као и Вјечна ватра из 1946, чији пламен гори у име ослобођења Сарајева од нациста и у помен жртвама њиховог терора, одавно су угашени. Ватра која формално гори на углу Титове и Мискинове улице (данас Ферхадије) је лицемјерство. Она не гори у славу страдалих Јевреја, а било их је више од 7000 убијених у Сарајеву током Другог

свјетског рата, не гори ни у славу страдалих Срба, њих 1500 побијених у ужем градском језгру, не гори ни у славу других масакрираних антифашиста, а посебно не у име партизанских одреда, углавном састављених од српских ратника који су Сарајеву вратили слободу и достојанство 1945. године. Вјечна ватра муслиманског Сарајева је добро упакована реклама, дио туристичких водича, пламен који прикрива стварну истину, а то је да садашње, муслиманско Сарајево, град у чије су биће Срби, Јевреји и антифашисти утканли све најбоље што су знали и могли, није добродошао за њих. Они су у Сарајеву грађани другог реда, маргинализоване скупине, с формалним правима и суштинском неправдом.

Срби су талозима откопане и закопане историје обиљежили садашње Сарајево, дајући му душу и крв, љубав и отпор, оставивши неизбрисив траг у широком пољу не случајно названом *Златни до*. Најстарије цркве, гробови, иконе, књиге, слике и бројни други предмети свједочанство су српског лица Сарајева. Само су Стара црква на Башчаршији и њен музеј, највредније куће, зграде и хотели српских породица, какви су Јефтановићи, Деспићи и Цековићи, Просвјетин дом на Обали и бројни други објекти, а посебно гробови, довољни да се сарајевским Србима посвети минимална научна и друштвена пажња. О издаји коју су доживјели у Дејтону и предаји одбрањеног Српског Сарајева са 120.000 Срба писали смо у претходним поглављима. Сарајевски Срби који су одржавали линију фронта према седмоструко већој муслиманској војној сили, којих је погинуло на хиљаде и то најчешће цивила, који су мучени од стране исламских фанатика, а дјеца и жене им силовани до смрти, нису заслужили срамну предају у Дејтону исписану руком Слободана Милошевића, човјека чије су слике многи сарајевски Срби држали крај икона вјерујући у Србију и београдске власти, а то је била велика заблуда и њихов пут у пораз. Издани и предани сарајевски Срби заслужују помоћ и искупљење оног дијела српства који их је предао, а ако не њих, онда барем оних који разумију размјере њихове трагедије, те изразит *геополитички* и *геокултурни* значај Сарајева. Сарајевски Срби заслужују шансу да поново изграде град достојан своје историје, а то је будућа **Катера**. Град о којем ћемо писати у наставку нашег рада.

Српска средњовјековна историја Сарајевског поља, његових брда и насеобина систематски се умањује, обесмишљава и поставља у нижеразредан положај. Поједини историчари чине то из незнања, други из научне опрезности и погрешно изучених извора, трећи из јасно дефинисаних политика десрбизације и деправославизације сарајевског простора, а четврти из површности и научне траљавости. Стиче се утисак како се тиме историја Сарајева представља из-

разитим „османским постигнућем" јасног исламског карактера и с небитном српском и православном прошлошћу. Таквим обликовањем научног и политичког мњења муслимани добијају легитимитет на контролу Сарајева, али и његове околине. Није спорно да од времена Иса-бега Исаковића Сарајевско поље над земљом постаје све више муслиманско, али под земљом оно свједочи своју дугу православну и српску историју, чекајући откопавање и нови живот. Талозима српске историје у Сарајеву свједоче гробови, бројне порушене цркве и само понегдје откопани српски градови и трговишта, а било их је увелико, од данашњег Накла изнад Војковића, преко Ласице, Блажуја, Раковице, Ступа, па све до Бистрика, на којем је, тврди дио историчара, била чувена Врхбосна. Посебно треба поменути Ходидјед, велики и утврђен град на споју двије Миљацке (данашња општина Пале), и сличне окосарајевске насеобине и утврђења. Затирање истине о једном народу води његове људе у незнање, а оно у лоше одлуке. Онима што су сакривали српску средњовјековну историју Сарајевског поља, судећи по свему, био је то стратешки циљ. Зато се бројни Срби на помен Сарајева гнушају, одричу га се и дају му муслимански предзнак.

Савремено Сарајево урбану физиономију, архитектонско лице и име добија у вријеме владавине Иса-бега Исаковића, потурчењака из српске породице Павловића, како каже једна од легенди. То се дешава у вријеме интензивне исламизације Сарајевског поља и новоствореног града који интегрише бројна мања српска насеља, добивши у првих стотину година десетине џамија и муслиманских становника. Међутим, то није било довољно да надјачају православне хришћане којих је у новооснованом Сарајеву, по турским дефтерима из 1485 године, било 103 породице, насупрот 42 муслиманске и 8 дубровачких (Трапара, 2017). Бројни историчари тврде да су прије модерног Сарајева на његовом мјесту била незначајна трговишта и вароши, што је само дјелимична истина.

Простор који обухватају Сарајево и његова околина насељено је од неолита. Сарајевска котлина може да се похвали тиме да је један од најстарије насељених крајева свијета. Бутмирско насеље, на обали Жељезнице, старо више од 7100 година, једна је од најзначајнијих неолитских насеобина у Европи. Овдје су своја насеља правили припадници Вучедолске, а затим и Гласиначке културе. Потом су дошли Трачани, а затим Илири, прије свега племе Десидијати, док су у разним фазама историје своје упаде и насељавања имали Келти и друга мање позната племена. Римска освајања цивилизовала су простор Сарајевског поља уписавши га у мапу римских путева на чијој се рути нашао град Аква С. Била је то за своје доба велика и значајна насеобина изграђена на данашњој Илици,

у насељу Лужани. Унутарримске борбе за власт, пропаст *Лимеса* и варварска освајања германских племена, напади азијских хорди и незаустављиве миграције Словена демографски су промијениле балканске земље угасивши бројне римске градове и трговишта. То се десило и с Аква С., градом страдалим и расељеним током готско-римских ратова, како тврди дио историчара. Опустошени дијелови царства били су идеални за насељавање потентног словенског становништва, жељног плодне и велике земље на којој су зачели своју нову државу.

Пшеницом богато поље, не случајно названо Златни до, његова шумска, ријечна и рудна богатства, а посебно високе и тешко освојиве планине, давале су Сарајевском пољу и његовој околини стратешку предност за насељавање, живот и одбрану. Због тога је широм Сарајевског поља и његових обронака опстајало десетине села, вароши и трговишта. Од већих градова издвајали су се Врхбосна и Ходидјед (десетак километара удаљен од Сарајева), а од трговишта чувени Торник. На мјесту садашње Бембаше постојало је српско село, највјероватније имена Бродац, тврде историчари, док за град Врхбосну, којој се приписује да је имала велики хришћански храм, нису сигурни гдје је била и како је изгледала, иако већина налаза упућује на то да је ријеч о простору данашњег Бистрика. Посебно је значајно за праисторију Сарајева Дебело Брдо, занатски и трговачки центар регије, својевремено већа насеобина од *градине* на мјесту нама битне Катере. Сви набројани градови и трговишта дио су богате историје савременог Сарајева какву има мало градова, зато је борба за добијање овог града или његовог дијела *геокултурно* и *геостратешко* питање које истичемо у овој краткој и поједностављеној студији желећи њоме да инспиришемо даље истраживаче на рад, а политичку и друштвену елиту на акцију и реализацију „Пројекта Катера".

Сазнања о Катери умногоме црпимо из усмених предања, легенди, визуелних и писаних извора попут чувеног списа *О управљању царством*, Константина Порфирогенита (1994), истраживања под називом *Сарајево и његова околина од најстаријих времена до аустроугарске окупације* Владислава Скарића (1985), научног рада *Касноантичко утврђење на локалитету Градац на Илињачи у Горњем Котарцу код Сарајева*, Лидије Фекеже (2005), текстова *Град Катера у Босни*, Жељка Ристића (2017) и *Стара црква – храм Св. Арханђела, драгуљ српске културне баштине у Сарајеву* (2017), али и из документарног филма *Илињача – Катера* (2009) рађеног у продукцији Телевизије Источно Сарајево. Наведени извори и сазнања дају нам одговарајући оквир за тезе и приједлоге које разрађујемо у даљем раду.

Катера је неоправдано занемарен, мало истражен и истицан средњовјековни српски град. Она настаје у 6 вијеку као дио Византијског царства и постаје његово крајиште. Досељавањем Срба и стварањем прве српске државе на Балкану, Катера постаје њен дио. У јединственој српској држави под влашћу Властимировића Катера је, судећи по усменом предању, појединим историјским изворима и претпостављеним тезама, била мјесто сусрета домаћег и словенског становништва које се недуго по оснивању града природно спојило у јединствен српски етнос. Примањем православља Срби су у Катери, коју Константин Порфирогенет прву помиње међу градовима српске провинције Босне, имали црквено средиште. На платоу брда Илињача, у његовом сјевероисточном дијелу, откопани су остаци касноантичке цркве с улазом на западу, а олтаром на истоку, што је одлика православних богомоља. Брдо се, по народном предању, зове Илињача, а највјероватније због Светог Илије, што је иначица за словенског бога Перуна, како се по свему судећи звала поменута црква. Очигледно је да се у Катери још од доба градње цркве стапало тек примљено хришћанство са старословенском религијом. Ако ни због чега другог, онда због ове симбиозе, стапања хришћанског и словенског, али и етничког сједињења словенског и романског у јединствено српско биће, овјенчано српском државом Властимировића, Катера заслужује посебан статус и обнову, а Источно Сарајево повратак назива који му онтолошки припада а то је Катера. Катера је поред касноантичке цркве изграђене на широком платоу имала заштитне зидине, а највјероватније војне и властелинске објекте у брду, док је по средњовјековном обичају трговачко, занатско и ратарско становништво живјело у пољу. Највјероватније је ријеч о данашњим насељима Горњи и Доњи Которац, те брду Наклу, као дијелу Војковића. У талогу историје средњовјековне Катере налазе се остаци градине (претпоставка је да је грађена 1800 године прије нове ере) у вријеме Вучедолске културе, чиме се с правом може рећи да је овај простор, уз бројне историјске прекиде, кумулирао 4800 година историје.

Катера је расла и падала, била центар српства и православља средњовјековне Босне, доминантан град једног дијела њене историје изгубивши временом свој политички и економски значај. Историјски су је надмашиле Врхбосна и друге насеобине у Босни, али је остала жилава и жива. Пред најездом војске Османског царства изгубила се у историји, прекривена земљом и новоизграђеним насељима. Данас заборављена, средњовјековна Катера, некадашња престоница српске провинције Босне и један од најбитнијих српских градова свог времена, чека истинску обнову. То није могуће учинити физичком реконструкцијом идентичног града, јер је он одав-

но преоран, а преко његовог највећег дијела изграђена нова насеља. Али јесте преименовањем Града Источно Сарајево у Град Катера, чиме Срби постижу два циља. Први је да се тиме дистанцирају од турског назива Сарајево (сарај је двор на турском језику), Иса-бегове оставштине, а тиме и кметског положаја који им је тај град и његов назив намијенио, а друго је да с именом Катера, првопоменутог града српске покрајине Босне унутар некада јединствене српске државе, Срби добијају историјско право не само на Источно Сарајево него и на Сарајевско поље у цјелини, али и на Босну којом се из Катере некада господарило. Осим овог, „Пројекат Катера" подразумијева изградњу комплекса „Градац на Илињачи", што укључује обнову Цркве Светог Илије из 6 вијека и додатне садржаје који би подигли културну, туристичку и привредну понуду будућег Града Катера. „Пројекат Катера" прије свега подразумијева изградњу великог српског града на граници националног самопотврђивања и цивилизацијске борбе, што је интерес српског народа и српске државе у цјелини.

6.3.4.1. Значај и изглед будуће Катере

„Пројекат Катера" је потенцијално највећи политички и грађевински подухват српског народа у 21. вијеку. Раније смо навели да би Град Катера настао административним уједињењем општина Источна Илица и Источно Ново Сарајево у јединствену локалну заједницу под називом Град Катера. При томе би Град Источно Сарајево био угашен и интегрисан у будући Град Катера као логичан и неотуђив дио његове комплексне историје. Ријеч је о пројекту за који би Народна скупштина Републике Српске донијела посебан закон (*Закон о изради и имплементацији „Пројекта Катера"*) којим би изградњу Града Катере прогласила пројектом од стратешког интереса за Републику Српску. „Пројектом Катера" управљала би *Агенција за изградњу Града Катере*, основана од стране власти Републике Српске. Ова би институција израдила *План изградње Града Катере*, прикупљала финансијска средства и њима располагала, откупљивала земљиште за изградњу, радила идејне и коначне пројекте, добијала урбанистичке и грађевинске дозволе, уговарала послове изградње и отварања привредних субјеката, помагала у пресељењу становништва у будућу Катеру, њихових покретности и капитала, позивала партнерске државе и нације у заједнички пројекат, а посебно српску дијаспору. Прије свега, све оне добронамјернике који схватају да је Сарајево једна од централних тачака сукоба цивилизација, њихова крвава линија успјеха или пораза. „Пројекат Катера" има политички, војни, економски, културни, просвјетни и демографски значај.

Политички значај изградње Града Катере је у томе што би редефинисани и ребрендизовани град својим називом, мјестом изградње и националним бићем добио историјско право на средњовјековну српску државност, Сарајевско поље и Босну као српску провинцију. Осим тога, у ранијим поглављима нагласили смо да би будућа *Катера* била *један од два главна града Републике Српске*. Томе у прилог иду историја и географија Републике Српске. Поред првопоменуте Бање Луке, највећег и инфраструктурно најкомплетнијег града у Републици Српској, центра извршне и судске власти, те сједишта највећег броја републичких институција, Катера би била другопоменути главни град са сједиштем *Народне скупштине Републике Српске*. Овакав сценариј има своје историјско утемељење јер је Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини формирана у Сарајеву 24. 10. 1991. године, да би под измијењеним називом Народна скупштина Републике Српске ратне и поратне године провела у тадашњем Српском Сарајеву. Територијално разуђеној Републици Српској с двије географски јасно профилисане цјелине – западни и источни дио – неопходна је дјелимична дислокација републичких институција како би се добила регионална једнакориједност и искључили анимозитети који су у прошлости могли да доведу до унутарсрпских сукоба и распада Републике Српске. Дислокација Народне скупштине Републике Српске из Бање Луке у будућу Катеру мали је корак за власти у Бањој Луци, институционално заокруженој и достојној српске престонице, а велики за регионално јединство у Републици Српској и изградњу Катере као српског одговора на питање Сарајева, тачке побједе или пораза православног бића, његовог самопотврђивања или губитка његовог сопства. Народна скупштина Републике Српске добила би овим приједлозима велелепан објекат с тргом, на простору између улица Дабробосанске, академика Петра Мандића, Српских владара и војводе Радомира Путника. То је велика и неискориштена парцела у центру града, у близини новосаграђеног Трга Републике Србије, идеална за републичку институцију највишег значаја.

Будућа Катера би државним интервенционизмом, а у сарадњи са српском дијаспором и партнерским државама, развила ниво економије и квалитета живота којим би привукла већи број становника него што их сада има (процјењује се да на простору који би административно обухватила будућа Катера живи мање од 30.000 Срба). Насупрот Кантону Сарајево с преко 414.000 становника, углавном муслиманске вјероисповијести, данашње Источно Сарајево у потенцијалним сукобима који су историјска константа овог простора не би могло да се одржи већ би страдало брзо и једнако као што су страдала јеврејска насеља уз појас Газе октобра 2023. годи-

не. Знајући историју ратних злочина над Србима у Сарајеву, вјерујемо да би такав један сукоб био бруталан и неповратно трагичан по Сарајевске Србе. Био би то још један геноцид над њима, трагедија какву су историјски доживјели само косовско-метохијски и крајишки Срби. Њу је могуће избјећи стварањем бројнијег и безбједносно изграђенијег Града Катере. Витално становништво, мотивисано да живи и брани свој град, с добром безбједносном структуром, није лак плијен онима који желе да потврде свој успјех кроз српски пораз на неуралгичној тачки свјетског сукоба цивилизација званој Сарајево.

Својевремено су невјероватном храброшћу и умијећем војници Сарајевско-романијског корпуса током грађанског рата (1992–1995) одржавали линију одбране према далеко бројнијим муслиманским јединицама у Сарајеву. Предајом Српског Сарајева, потписом Слободана Милошевића у Дејтону 1995. године, Сарајево је изгубило већину Срба. Претпоставка је да их је с Југословенима отишло више од 150.000 из приједратног Сарајева. То је не само демографски већ и војнички губитак за Републику Српску, скоро па ненадокнадив. Ослобођени војних јединица сарајевских Срба из претходног рата, бошњачке војне формације у потенцијалном сукобу имају маневарски простор дјеловања према осталим територијама Републике Српске, примарно ка Посавини, Добојској регији, Бањој Луци и Подрињу. У томе је војностратешки значај изградње великог и снажног Града Катере, као природне границе православља и ислама. Њихова једнака снага смањује потенцијалне сукобе, исто колико их њихова неравномјерност отвара. Због тога стратешко питање изградње Катере, могућих војних сукоба и страдања, није ауторово призивање ратова, испољавање његових страхова и фрустрација, већ објективно указивање на рањивост територије Републике Српске и међунационалне проблеме у Босни и Херцеговини.

Иако поједине тезе и ставови у овом и другим поглављима звуче исламофобно, аутор се јасно ограђује од њих, што потврђују његова бројна искрена пријатељства с муслиманима и године суживота. Исламска цивилизација је велика и респектабилна, а пословна култура за дивљење. Овдје је ријеч о искључивим критикама исламског фанатизма, који је не само хришћански, западњачки и јудејски, већ и проблем већег дијела исламског свијета који жели да живи у миру и коегзистенцији с другим религијама и културама. Због тога је изградња Града Катере не само у интересу српског православља већ и ширег међурелигијског дијалога. Сарајевско поље је простор раздвајања, али и спајања највећих свјетских религија. Партиципација у овом микрокосмосу цивлизацијског преговарања и самопотврђивања требало би да буде интерес свих

оних који чине доминантне актере унутар својих цивилизација. Иста је судбина по човјечанство битнијег Јерусалима, централне тачке абрахамских религија.

Економски значај изградње Града Катере је очит. Источни дио Републике Српске нема ниједан снажан привредни центар, изузев донекле Бијељине, која је лоцирана на његовом крајњем сјеверу. С таквом географијом Бијељина је у већој комуникацији са Србијом него с истоком Републике Српске. Без снажног привредног центра у региону који покрива скоро 10.000 квадратних километара територије, није могуће задржати становништво и остварити одговарајући привредни развој. Због тога је већ поменуто улагање Републике Српске у развој предузећа и других привредних субјеката, сарадња домаћих власти, српске дијаспоре и партнерских држава, пут ка развоју снажног економског центра, по величини и значају другог у Републици Српској, одмах иза Бање Луке. Привредна оријентација будућег Града Катера била би усмјерена у изградњу информатичких компанија, чему је развојна основа кадар који годинама школује Електротехнички факултет из Источног Сарајева, затим финансијском пословању, гдје би се инфраструктурним и пореским погодностима привлачиле регионалне и свјетске компаније, интернет продаји и услугама, индустрији аутомобила и ауто-дијелова, фармацеутској, лакој хемијској, прехрамбеној и машинској индустрији, пиварству, производњи паметних телефона и опреме за телекомуникацијске системе, спортске одјеће и опреме, индустрији грађевинских материјала, намјештаја и сличним гранама привређивања. Међутим, за овако велике економске подухвате потребно је да се креира одговарајући *Закон о изради и имплементацији „Пројекта Катера"* и оспособи *Агенција за изградњу Града Катере*, који би дефинисали и изградили јединствену индустријску зону. За ову намјену предлажемо цјелокупну територију насеља Тилава, чије би становништво, уз правичну накнаду, било исељено а простор парцелисан и инфраструктурно уређен за будућу *Индустријску зону Града Катера*. Град Катера би изградио одговарајући сајамски центар. Томе погодује близина Сарајева, његовог аеродрома, близина Јадранске обале на југу и великих путних коридора на сјеверу. Наш је приједлог да се *Сајмиште Града Катера*, као битан сегмент економског развоја будућег Града Катера, изгради на простору насеља Блаце, гдје се у равничарском и слабо насељеном простору може пројектовати одговарајуће сајамско здање с пратећим објектима. Мјере и идеје које исписујемо звуче радикално и ирационално, али без великих визија и одлучних политика нема ни великих дјела. Томе нас учи историја цијело вријеме свог трајања.

Културни значај изградње Града Катере је двојак. Први је обнова имена Катера и враћање овог старог српског града у листу српских центара политичке моћи и православне духовности. Други је изградња низа културних институција, како републичких тако и градских, о чему детаљније пишемо у наредном поглављу. Будућа Катера имала би централну тачку урбаног живљења, а то је *„Градац на Илињачи"*, мјесто на којем је настала Катера и гдје би била обновљена Црква Светог Илије из 6 вијека, а око ње изграђен мултифункционалан комплекс, јединствен у овом дијелу Балкана. У оквиру наведеног комплекса била би смјештена бројна умјетничка и струковна удружења, о чему пишемо у наставку рада. Град Катера би, поред постојећег Народног позоришта Источно Сарајево, које би било преименовано у *Национално позориште Републике Српске* и *Киноteке Републике Српске*, која би са Пала била дислоцирана у будући Град Катеру, добила још четири републичке институције културе: *Лутkарско позориште Републике Српске*, *Етнографски музеј Републике Српске*, *Универзитетску библиотеку Републике Српске*, *Симфонијски оркестар Републике Српске*, *Студентски културни центар Катера* и *Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета"*. Набројане институције културе биле би финансиране из буџета Републике Српске. Послије Бање Луке, која би имала двоструко више републичких институција културе, умјетника и садржаја, што објашњавамо детаљније у наредном потпоглављу, Катера би била други културни центар по бројности културних институција, продукцији и значају у Републици Српској.

Шест републичких институција културе, то јесте све набројане установе осим Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета" и Студентског културног центра Катера биле би смјештене у пренамјењоване или новоизграђене објекте у *Улици Стефана Немање*, која би постала пјешачка зона и центар културног живота града. По много чему ова улица била би јединствен културно-градитељски простор. Зграда *Националног позоришта Републике Српске* била би смјештена у постојећем објекту Народног позоришта Источно Сарајево, којем би биле додате сусједне зграде Културног центра Источно Ново Сарајево и истоимене општине. Зграда *Симфонијског оркестра Републике Српске* била би изграђена на мјесту садашњег Средњошколског центра „28. јуни". Зграда *Киноteке Републике Српске* градила би се на мјесту новог Студентског дома, док би у наставку овог објекта, на мјесту Музичке академије и Ректората Универзитета у Источном Сарајеву, био изграђен објекат *Етнографског музеја Републике Српске*. Зграда *Лутkарског позоришта Републике Српске* била би изграђена на мјесту Дома здравља Источно Сарајево, а зграда *Универзитетске библиотеке Републике Српске* на мје-

сту вишенамјенског објекта у којем су смјештени Полицијска станица Источно Ново Сарајево и друге локалне институције. За све институције које би изградњом наведених културних објеката биле дислоциране из постојећих простора биле би изграђене нове и репрезентативније зграде. Зграда *Студентског културног центра Катера* била би изграђена у насељу Вељине иза Храма Светог Василија Острошког, док би здање *Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета"*, као најстарије културне институција у Републици Српској, било изграђено у *Змај Јовиној улици* на парцели у непосредној близини тржног центра „Том".

Поред републичких, Град Катера редефинисао би постојеће и основао нове градске институције културе. Прва би била *Центар за културу и информисање Града Катера* (настао би преименовањем Културног центра Источно Ново Сарајево), за чији смјештај предлажемо изградњу објекта у насељу Војковићи, на локацији будуће пјешачке зоне. Ријеч је о најпотентнијем дијелу града који ће због равничарске физиономије и слабе насељености бити предмет интензивне изградње и смјештаја будућих становника Града Катере. Иста логика опредијелила нас је да у истом насељу, у оквиру будуће пјешачке зоне, предложимо оснивање и изградњу објеката за смјештај *Градског архива*, *Градске библиотеке* и *Мултиплекса Града Катера*. У насељу Кула, умјесто садашњег затвора, који би био дислоциран изван централних дијелова Града Катере, био би изграђен објекат *Омладинског културног центра*, мјесто којем би нове генерације дале аутентичан печат и урбану логику. *Галерија „Кућански"* остала би у постојећем објекту. На овај начин остварује се унутаргрдска децентрализација културних институција неутралишући синдром „насеља спаваоница", често присутан у урбаном планирању.

Просвјетни значај изградње Града Катере огледа се у њеним садашњим и будућим школским институцијама, од основних преко средњих до високообразовних. Поред постојећих, било би основано најмање седам нових основних школа, за које би били изграђени одговарајући објекти. Новоформиране школе носиле би имена Симе Милутиновића Сарајлије, Стаке Скендерове, Владислава Скарића, Александра Фјодоровича Гиљфердинга, Иве Андрића, Момчила Капора и Рајка Петрова Нога, те на десетине предшколских установа.

У Граду Катера би, као и у другим локалним заједницама у Републици Српској, биле смјештене двије средње школе, што објашњавамо детаљније у наредном потпоглављу. Ријеч је о *Гимназији и умјетничкој школи Катера* (настала би издвајањем гимназијских и умјетничких смјерова из Средњошколског центра „Источна Илица"

који баштини традицију Четврте сарајевске гимназије „Игмански марш" и оснивањем нових смјерова у складу с потребама локалне заједнице и тржишта рада) и *Струковној школи Катера* (настала би издвајањем струковних смјерова из Средњошколског центра „Источна Илица", њиховом интеграцијом са смјеровима из Средњошколског центра „28. јуни" и оснивањем нових смјерова у складу с потребама локалне заједнице и тржишта рада). Зграда *Гимназије и умјетничке школе Катера* била би изграђена на простору насеља Кула у ширем обухвату истоименог ресторана. У истом насељу и непосредно уз планирани објекат Гимназије и умјетничке школе Катера била би изграђена већа и архитектонски комплекснија (због специфичних потреба различитих струковних усмјерења) зграда *Струковне школе Катера*. Реформи средњошколског система Републике Српске посветили смо неколико пасуса у наредним дијеловима рада.

У истом потпоглављу дајемо приједлог реформе јавних универзитета у Републици Српској. Приједлог је усмјерен ка рјешењу према којем би постојећа два јавна универзитета угасила своје факултете, а њихове студијске програме интегрисала у већи број нових научно компактних универзитета. Они би били организовани као засебни универзитети из области друштвених, техничких, природних и медицинских наука. Према тим приједлозима, Универзитет у Источном Сарајеву био би подијељен на десет нових универзитета, од којих би два имала сједиште у Граду Катера и носила би његово име. Први је *Универзитет друштвених наука Катера* (будући универзитет настао би гашењем постојећих факултета друштвених и хуманистичких наука, те умјетности смјештеним на простору Града Источно Сарајево, издвајањем њихових студијских програма, реорганизацијом и поновном интеграцијом у новоформирани Универзитет друштвених наука Катера. Овај процес подразумијевао би пресељење студијских програма друштвених и хуманистичких наука са Пала у Катеру, а пошто је на Палама предвиђен Универзитет природних наука, онда би студијски програми природних и биотехничких наука Универзитета у Источном Сарајеву били пресељени из данашњег Источног Новог Сарајева на Пале). Други је *Универзитет техничких наука Катера* (сви студијски програми техничких наука смјештени на неком од факултета у Источном Новом Сарајеву били би издвојени из постојећих факултета, који би били угашени и интегрисани у новоформирани Универзитет техничких наука Катера).

Оба јавна универзитета (Универзитет друштвених наука Катера и Универзитет техничких наука Катера) били би смјештени у новоизграђене кампусе (на простору данашњег насеља Доњи Кото-

рац) који би имали сљедеће садржаје: *објекте за смјештај ректората, објекте за смјештај студијских програма, студентске домове, зграде научних центара, објекте студентских организација, хотеле за смјештај наставног особља и гостију универзитета, медицинске амбуланте за студенте и запослене раднике* и *спортске центре*. На скици будућег изгледа Града Катере, која се налази у наставку текста, наведене су локације будућих објеката.

Откуп земљишта за изградњу капиталних објеката, попут индустријских, административних, културних, просвјетних, спортских и сличних, највећи је проблем у изградњи будућег Града Катере. Због тога је битна ефикасна законска регулатива, добар рад Агенције за изградњу Града Катере, а прије свега задовољавајућа финансијска конструкција за овако крупан пројекат националног значаја. Због тога је у његову реализацију потребно укључити све релевантне институције Републике Српске и Србије, заинтересоване компаније и појединце, али и братске државе и нације.

Демографски значај изградње Града Катере огледа се у томе што би овај стратешки пројекат привукао велики број становника који би у будућем регионалном центру видјели пословну шансу, креативни развој и обећану земљу. Изградња Катере дала би посебан стимуланс повратку сарајевских Срба, према којима би се овим пројектом дјелимично исправила неправда учињена у Дејтону 1995. године. Катера би постала највећи и најразвијенији град источног дијела Републике Српске, чиме би се задржало постојеће становништво у тренутном социјалном егзодусу. Осим тога, Катера би, као и данашње Источно Сарајево, било *највећи избјеглички град* у Републици Српској, у којем би подјела на „домаће" и „дошљаке", тако омиљена међу Србима, била бесмислена. Осим привлачења пословних људи, научника, просвјетних, културних и спортских радника, а примарно Срба избјеглих из Сарајева, Катера би постала центар планског насељавања српског становништва из већински хрватских, бошњачко-муслиманских, албанских и македонских средина Западног Балкана. *Ријеч је о планском пресељењу, духовном и физичком спашавању Срба с цјелокупне територије Републике Хрватске, Федерације Босне и Херцеговине, окупиране српске покрајине Косово и Метохија, гдје се спроводи бруталан терор над српским становништвом и систематско уништавање српске културно-историјске баштине, Републике Албаније и Републике Сјеверне Македоније, која је најмање проблематична, али годинама неповољна по Србе*. У набројаним територијама, негдје израженије, а негдје мање видљиво, Срби у великој мјери и даље живе у страху, суштинској неравноправности, неријетко понижени и у условима недостојним савременог човјека. Дио Срба на на-

веденим просторима опстаје због духовне обавезе према прецима, очувања земље која им је остављена у насљедство и жеље да се живи тамо одакле се поникло. С друге стране, многи би, годинама систематски понижавани и мучени, жељели да оду а не могу. Појединi остају с надом у повратак српске државе, а она је све даље. Тек ријетки вјерују у међународно право и институције надајући се њиховој помоћи, а то је велика заблуда српског народа, као и многе друге. Пресељењем дијела српског становништва, које то жели, из наведених простора, изградњом стамбених објеката за њихов трајни смјештај и омогућавањем новог запослења, квалитетног стандарда живота и рада, наведени Срби били би спашени својеврсног терора који се спроводи над њима деценијама. У овом историјском тренутку по српски народ у цјелини најважнија политика је духовно и физички спасити српско становништво, кад већ није могуће повратити и одржати поједине српске крајеве. Новоизграђени Град Катера понудио би досељеним Србима другачије услове живота, вратио достојанство, удахнуо креативност и енергију из које би изашла бројна добра за Републику Српску и српски народ у цјелини.

У *административном и урбаном смислу* Град Катера обухватао би постојеће општине Источна Илица и Источно Ново Сарајево уједињене у јединствен град. Ријеч је о територији величине 67 квадратних километра и с преко 30.000 становника. Претпоставка је да би се изградњом Катере и досељавањем становништва постојећи број становника ушестростручио, чак и више од тога. Због тога је битно дефинисати основе урбанитета будуће Катере, како би могла одговорити изазовима због којих се препоручује њена градња и исписују пасуси ове научне монографије. Основна активност „Пројекта Катера" је доношење *Плана изградње Града Катере* и *Генералног урбанистичког плана Града Катере*, откуп земљишта за изградњу најважнијих инфраструктурних објеката и институција, али и стамбених блокова за насељавање новопридошлих становника, добијање урбанистичких и грађевинских дозвола и обезбјеђивање финансијске конструкције неопходне за реализацију овог пројекта. Највећи дио активности радио би се у сарадњи са републичким институцијама власти.

Најважнији инфраструктурни пројекти будуће Катере су реконструкција и изградња *канализационе*, *водоводне*, *топловодне*, *гасоводне*, *подземне електро* и *телекомуникационе мреже* на цијелој територији будућег града.

Затим слиједи сет саобраћајних пројеката од којих је најпримарнија изградња *Градске обилазнице*. Она би полазила од ентитетске линије крај старе фабрике „ФАМОС", пут би настављала брдским

простором изнад насеља Грлица, затим кроз тунел на локацији брда Накло, све до насеља Крупац, гдје би била изграђена саобраћајна петља с будућом *Градском брзом цестом*. Даље би наставила трасу тунелом према горњим дијеловима насеља Касиндол, у којем би била изграђена саобраћајна петља и спој с једном од градских трансверзала. Градска обилазница би од споменуте саобраћајне петље, највише тунелима и вијадуктима, настављала пут испод Клека, све до насеља Петровићи, одакле би, тунелом изграђеним кроз планину Требевић, излазила на магистрални пут који из Сарајева води ка Бијељини и Београду. Властима у Кантону Сарајево би било предложено да од ентитетске линије код поменуте старе фабрике „ФАМОС" наставе обилазницу изнад Храснице и Врела Босне све до Коридора V Ц.

Битан саобраћајни пројекат био би изградња *градске брзе цесте* која би у профилу 2 x 2 ишла од ентитетске линије у близини Сарајевског аеродрома до Кијева, трасом постојеће магистралне цесте, а уз њено ширење и путне корекције (ова би се саобраћајница настављала на планирану XII трансверзалу у Кантону Сарајево).

Поред бројних градских улица, биле би изграђене *трансверзале и логинтудинале* у профилу 2 x 2 као најважнији пројекти саобраћајне регулације унутар урбаног дијела будућег Града Катера. Ријеч је о саобраћајним коридорима који би увезивали сљедеће тачке: 1) Грлица – Голубовића мост – Равногорска улица, 2) Блаце – Војковићи – Равногорска улица, 3) Грлица – Доњи Которац, 4) Кула – Лукавица – Тилава – Клек, 5) Бијело Поље – Касиндол – Клек, 6) Добриња 1 – Касиндол, 7) Добриња 4 – Лукавица, 8) Лукавица – Миљевићи – Козаревићи –Петровићи – Тунел испод Требевића – Радоњићи (Пале). Све трансверзале и логинтудинале имале би четири траке са по двије у оба смјера кретања, дрвореде с обје стране улице, бициклистичке и пјешачке стазе. Изградњом ових саобраћајница с карактером градских булевара Град Катера добио би задовољавајућу урбану физиономију.

Свака градска средина мора да има развијен *систем пјешачких улица*, које су као *жиле куцавице* урбаног живљења. У будућој Катери *централну пјешачку зону* (која би била поплочана и са трајном забраном кретања возила) чинила би цјелина коју би сачињавали постојећи Трг Републике Србије проширен за паркинг просторе који га окружују, Спасовданска улица до рачвања са Змај Јовином улицом, Улица Стефана Немање и Дабробосанска улица (још увијек у изградњи), која би физички била спојена са Тргом Републике Србије, а на начин што би на њиховом споју испод пјешачке цјелине садашња улица Радомира Путника, која их дијели, ишла подземном трасом дугачком највише 300 метара. Мања пјешачка

зона била би изграђена на простору данашњих Војковића, те у еко-насељу и интернационалним четвртима о којима ћемо писати у наставку.

Саобраћајна станица била би дислоцирана са садашње локације у насеље Касиндол, а на њеном мјесту била би изграђена *Пословна кула Србија*, највиша зграда у Катери, не нижа од 39 спратова, а чија би коначна висина и обим корисног простора били одређени потребама бизнис заједнице и жељом града за изградњом препознатљивог архитектонског симбола. На мјесту зграде Републичке управе цивилне заштите која се налази у будућем епицентру централне пјешачке зоне био би изграђен јединствен *хотел „Катера"* са 15 спратова, који би симболизовали 15 вијекова од оснивања и помена средњовјековне Катере. Тај објекат требало би да има јединствену архитектуру која би пратила различите архитектонске правце и епохе смјењиване на овом простору. У Граду Катера био би изграђен велики број хотела, те *їондола* која би спајала Катеру, Јахорину и Пале, чиме би туристичка понуда Катере постигла највише могуће стандарде.

Поред саобраћајне инфраструктуре, *безбједност Града Катере* један је од најважнијих сегмената у изградњи ове урбане цјелине. Поред великог броја полицијских станица и пунктова, који би били изграђени широм града, цјелокупан Град Катера, то јесте све његове улице и друге јавне површине, паркови, јавне институције и установе биле би покривене видео-надзором којим би се управљало из централне полицијске управе.

Спортска инфраструктура Града Катере била би уско везана за *Спортско друштво Славија*. Ово спортско друштво, од посебног значаја за сарајевске Србе, на мјесту постојећег *фудбалскоī стадиона* добило би већи и репрезентативнији објекат који би имао вишенамјенски карактер (на њему би се могле играти рагби и сличне утакмице, одржавати концерти и други догађаји), а поред њега потребно је саградити *вишенамјенску спортску дворану* с централним простором за спортове на паркету, базеном, тениском салом и двораном за спортове на леду. *Атлетски стадион* био би изграђен на брду на којем се и данас налази, а *центар за тренинī спортиста* „Славије" недалеко одатле. Спортско друштво Славија добило би своју *административну зīраду*, *хотел за смјештај иīрача и īостију*, *просторије клуба навијача* и *тржни центар* којим би Друштво управљало и из којег би црпило новац за спортске активности. Постојећа дворана на Тргу Републике Србије била би пренамјенована и препројектована у тржни центар, а нова градска арена изграђена на другој локацији (Касиндол).

У будућем Граду Катера било би изграђено *Централно градско гробље* на простору насеља Петровићи. Гробна мјеста, али и кремирање, као и трошкови сахране, били би трајно бесплатни у Граду Катера, чија би локална администрација сносила наведене трошкове. Централно градско гробље било би уређено као својеврстан парковски простор, мјесто гдје би умрли сахрањивали достојанствено, а њихове породице проналазиле утјеху. Сва остала локална и породична гробља у постојећим општинама Источна Илица и Источно Ново Сарајево била би ексхумирана и пресељена у Централно градско гробље. Тиме би се добило трајно и најквалитетније рјешење уређења и одржавања гробља у будућем Граду Катера. Могућност ексхумације ближњих и пресељења на Централно градско гробље Катера имали би сви преминули сарајевски Срби, сахрањивани широм свијета у годинама избјеглиштва. Тиме би им барем на оном свијету био исправљен дио нанијете неправде. Да почивају тамо гдје су рођени и одакле су потписом Слободана Милошевића, издајом дијела српских елита и уцјенама неолибералног Запада, трајно протјерани. У оквиру Централног градског гробља били би, поред управе, изграђени православна капела (ако постоји потреба за тим и капеле других вјероисповијести), простор за кремирање, простор за чување урни, простор за комеморације, сала за организацију ручкова за покој душе преминулих и паркинг простор. У оквиру Централног градског гробља био би изграђен посебан простор за бројне *сћећке* из Источног Сарајева, које је потребно преселити на јединствену локацију, како би било спријечено њихово пропадање. Цивилизацијски развој једног народа огледа се умногоме у томе како се он односи према мртвима. Због тога је неопходно изградити Централно градско гробље Катера, са свим пратећим садржајима и тиме постићи највиши ниво поштовања оних који су преминули и нису више с нама.

Паркови би били грађени широм будућег Града Катере и то би би била једна од њених карактеристика. С околним планинама Катера би правила природну симбиозу природног и урбаног простора користећи домете еколошки освијештених архитектонских рјешења. Такође би се радило на строгом поштовању стандарда еколошки прихватљиве архитектуре. На обронцима насеља Касиндол било би изграђено еколошко насеље (*Еко-насеље Катера*) које би дијелом било укопано у земљу, грађено примарно од камена и дрвета, а кровови прекривени травом. Насеље би било својеврстан прелаз између урбаног и природног крајолика, његова архитектонска спона и јединствена туристичка атракција на овим просторима.

Посебан куриозитет Града Катере биле би три четврти изграђене на обали ријеке Жељезнице у данашњој мјесној заједници Војковићи. Ријеч је о *Јеврејској*, *Руској* и *Кинеској четврти*. Наведене градитељске цјелине биле би пројектоване и изграђене у архитектонском стилу сваке од три нације. У њих би били позвани јеврејски, руски и кинески привредници, научници, медицински и просвјетни радници, умјетници и спортисти који би имали своје *парче* Катере интернационализујући овај град и с њим градећи космополитску заједницу на понос отворене и свима пријатељске Републике Српске. Осим тога, овим се Јевреји напокон враћају у Сарајевско поље из којег су као и Срби тјерани деценијама, без обзира на добро које су остављали овом простору. Логичним се намеће питање зашто нема америчке, енглеске, њемачке, италијанске или француске четврти. Одговор је једноставан, Република Српска најинтензивнију сарадњу остварује са западним државама и народима. Њихово присуство је далеко веће него поменутих нација, па би изградња посебних насеља за њих био непотребан вишак. С друге стране, изградњом наведених четврти прави се јединствен културно-пословни амбијент и политички баланс, чиме Катера постаје микро спона различитих цивилизација и њихових пословних аранжмана.

Највећи успјех Града Катере био би у томе да постане једна од пожељнијих тачака посредовања у процесу склапања послова различитих актера свијета финансија с једне и идеалан простор за *дигиталне номаде* и људе из области *информационих технологија* спремних на креативан рад и стартап иновације, с друге стране. Због тога је улагање у одговарајућу инфраструктуру Катере, посебно у изградњу хотела, пословних центара, банака, пословних инкубатора, бизнис клубова, посредничких агенција, тзв. *мозгаријума* и сличних садржаја, неопходно како би овај град постигао економски успјех. Немамо намјеру предлагати немогуће, а то је да се од Града Катере прави нови Дубаи, Сингапур, Хонгконг или слични градови, што на први поглед читаоцу може да се учини. Циљ нам је да Катера, у оквирима својих реалних могућности, постане финансијски, научни, образовни, културни и туристички центар Републике Српске, један од важнијих градова у регији. Многе околности иду у прилог остваривању ових замисли.

Међутим, да би се остварила идеја попут „Пројекта Катера", унутар ширег концепта институционалног редизајна и развоја Републике Српске, српски народ у цјелини, а посебно сарајевски Срби, морају да сузбију ситничавост којој неријетко робују, приземност и провинцијалне окове, а посебно неповјерење и малициозност који их гуше и само сатиру у деценијама друштвеног безнађа и политичког лутања. С друге стране, неопходно је да развију међусоб-

ну емпатију, отвореност, јасну културну и вриједносну профилацију, пословну етику и политичку одговорност које их једино могу да изграде, учине просперитетним и за живот пожељним простором.

Скица будућег града Катера

(Црвеном бојом означени су градска обилазница, градска брза цеста, трансверзале и лонгитудинале; жутом бојом означене су пјешачке зоне; љубичастом бојом означена је индустријска зона; тамно зеленом бојом означено је централно градско гробље; смеђом бојом означени су универзитетски кампуси и средње школе; црном бојом и коцкицама означене су културне и спортске институције; свијетлозеленом бојом означени су најважнији административни, пословни, безбједносни, здравствени и саобраћајни објекти; розе бојом означени су еко-насеље и интернационалне четврти; наранџастом бојом означене су стамбене четврти, док је свијетлоплавом бојом означен вишенамјенски комплекс „Градац на Илињачи")

6.3.4.2. Вишенамјенски комплекс „Градац на Илињачи"

„Градац на Илињачи" најважнији је објекат у оквиру „Пројекта Катера". С причом о археолошком локалитету на брду Илињача и касноантичком црквом из 6 вијека почела је цијела тема о Граду Катера, па је логично да се с њоме комплетира и заврши. Илињача је брдо у централном дијелу будућег Града Катере. Његово насељавање и прве насеобине датирају од прије 4800 година. Средњовје-

ковни град Катера новијег је датума и настаје у 6 вијеку нове ере, у вријеме византијске владавине овим просторима. Мало је материјалних остатака ранијих насеобина на овој локацији. Оне су однесене зубом времена, немаром локалног становништва, а многе чекају да тек буду откопане и представљене свијету. Најзначајнији археолошки остаци везани су за темеље касноантичке цркве која је по свему судећи била посвећена Светом Илији, по чему је цијело брдо добило садашњи назив Илињача. Она се налазила на платоу у самом врху брда, на његовој сјевероисточној страни и опасавао ју је одбрамбени зид. Темељи касноантичке цркве одавно су откопани, а њен се изглед може приближно одредити с обзиром на једнообразност сакралне архитектуре тог времена. Остаје нејасно како до сада тако вриједан историјско-архитектонски објекат, можда и једна од најстаријих цркава овог простора, није обновљена? Задржаћемо се на питању и наставити приједлогом да се у процесу изградње комплекса „Градац на Илињачи" прво обнови касноантичка црква под патронатом Српске православне цркве, Митрополије добробосанске, те бедеми који су је окруживали, а да се сви остали објекти који ће чинити будући вишенамјенски комплекс накнадноураде и ставе у функцију становника и посјетилаца Града Катере.

„Градац на Илињачи" је комплекс који би умногоме подсјећао на „Андрићград" у Вишеграду, смислену и вишенамјенску цјелину иза које стоји чувени Емир Кустурица. Но, „Градац на Илињачи" иде корак даље јер му то омогућавају простор и историја, те далеко веће могућности материјалне користи за овај крај и Републику Српску у цјелини. „Градац на Илињачи" планиран је као вишенамјенски комплекс у оквиру којег би требало да буду обновљени касноантичка Црква Светог Илије, средњовјековни бедеми који је окружују и други објекти који буду откривени по завршетку археолошких истраживања која ће бити урађена прије него што се дефинише коначни изглед и динамика изградње вишенамјенског комплекса „Градац на Илињачи". Наш тренутни приједлог изгледа и размјештаја објеката будућег комплекса темељи са на постојећим археолошким сазнањима и хтијењима да овај простор добије нову намјену, вишеструко корисну за Републику Српску.

Поред поменуте касноантичке цркве и бедема који су опасавали плато на којем се она налазила, вишенамјенски комплекс „Градац на Илињачи" подразумијевао би јасно дефинисање простора, то јесте грађевинске парцеле његове изградње, коју би окружила *градска цеста с одговарајућим бројем паркинг места*. Улице унутар грађевинског комплекса биле би *калдрмисане и предвиђене искључиво за кретање пјешака*. Наведена *касноантичка Црква*

Светоī Илије била би обновљена на платоу гдје би се смјестио *централни трī* овог комплекса, као и *бедеми* који га окружују. Испред обновљене цркве био би изграђен *Споменик страдалим сарајевским Србима*. Пратећи географију простора, дужином јужног дијела брда Илињача, а с погледом на планину Игман, био би изграђен велики и репрезентативан *хотел*. Био би то један од највећих хотела у регији. С његове јужне стране окренуте планини Игман били би засађени густи борови. С друге стране, ка сјеверу, преко калдрмисане улице, најдуже у комплексу, било би изграђено *резиденцијално насеље* с бројним ексклузивним становима и вилама, низом малих улица и паркова. Наведено насеље гледало би на централни простор будућег Града Катере и врхове планине Требевић. Циљ је да се изградњом резиденцијалног комплекса, планираног на једној од најљепших локација у граду, привуче клијентела спремна на озбиљна пословна улагања и високе стандарде живљења. Западно од резиденцијалног насеља, а подно трга с касноантичком црквом, био би изграђен *амфитеатар*. Западно од њега било би изграђено неколико засебних цјелина попут *Умјетничке четврти*, *Занатске четврти*, *Уīоститељске четврти* и *Интернет и īејминī четврти*. Затим *Кућа знања*, мјесто развоја слободне и креативне мисли, научне дискусије, истраживачког рада и повезивања стручњака из различитих области науке и образовања, *Пословни клуб*, *Сат кула*, *Камена чесма*, *Видиковац* и *Управа вишенамјенскоī комūлекса „Градац на Илињачи"*. Највећи дио објеката био би грађен у архитектонским стиловима епоха којима је свједочио српски народ и његови градови. У пројектовању би се водило рачуна о томе да се не реализује изградња објеката који би потпадали под архитектонски кич свеприсутан у регији. Вишенамјенски комплекс „Градац на Илињачи" био би освијетљен и главна градска атракција. Источно од комплекса била би изграђена почетна станица *īондоле* која би спајала Катеру, Јахорину и Пале. Уз чињеницу да се на мање од два километра налази сарајевски аеродром, нешто даље Сарајево, Бјелашница, а на неколико сати вожње Мостар, Дубровник, Херцег Нови, Требиње, „Андрићград", „Мећавник", Златибор, Дрина, Тара, Маглић и све њихове љепоте, овај комплекс има потенцијал вишемилионских улагања и добити. Изградња комплекса „Градац на Илињачи" је пословна прилика какву има ријетко који град у регији.

Због свега наведеног, „Пројекат Катера" са „Градцем на Илињачи" нису ауторова маштања, његови литерарни заноси, прикривене фрустрације, идејна лутања, научно неутемељени и друштвено некорисни приједлози и скрибоманске пасије, већ добро промишљен приједлог за стварање боље и развијене Републике Српске.

Скица будућег вишенамјенског комплекса „Градац на Илињачи”

6.4. Образовање, култура и спорт

Образовање, култура и спорт огледало су једног друштва. Наведену оцјену у јавном простору истичу неријетко научни и културни радници, политичке елите и новинари. Она је тачна и говори нам о значају наведених категорија за изградњу, очување и унапређење друштва у цјелини. Образован, културан и здрав човјек основа је за постизање друштва знања, пристојности и карактера. Због тога је институционално и садржајно унапређење образовног, културног и спортског система Републике Српске од посебног значаја за њен опстанак. Идеје и замисли које наводимо у наредним пасусима црпимо из научног и радног искуства, политичке и друштвене перцепције Републике Српске, потреба њеног сувереног народа и стандарда развијених држава свијета.

6.4.1. Образовни систем Републике Српске

Шта друштво и држава желе од човјека који прође образовни систем Републике Српске, суштинско је питање с којим сваки смислен прегалац улази у анализу образовног система нашег простора дајући приједлоге за његову реформу. У зависности од перцепције свијета, позиције Републике Српске у њему, личних потреба, не-

ријетко и фрустрација, аутори дају различите одговоре на ово питање.

Наше истраживање одговор на постављено питање усмјерава ка изградњи човјека знања, оплемењеног и емпатичног, слободномислећег и критички оријентисаног, а опет одговорног и патриоте, широкогрудног и помирујућег, супротног такмичарском фундаментализму и логици грамзивости, свјесног културно-историјског насљеђа, опредијељеног да га брани, спремног на поштен рад, разумност и солидарност.

Полазећи од наведених начела, уз претходно урађену анализу образовног система Републике Српске, дајемо његову крађу оцјену и приједлоге могућих реформи. При томе користимо искуства и домете најбоље рангираних образовних система развијеног свијета.

Постојећи образовни систем Републике Српске умногоме стимулише снажну конкурентност, капиталистички несношљиву и друштвено самосатирућу, онемогућавајући развој међуљудске емпатије, солидарности и хармоније. Оваква пракса образовног система Републике Српске, свјесно или несвјесно, подстиче саможивост, безобзирност, унутаргенерацијску и међугенерацијске борбе, гордост, искључивање „мање успјешних", привилеговање „подобних" и „моћних", понижавање „другог" и „другачијег", а посебно оног ко је „немоћан", прије свега финансијски, уз стварање атмосфере притиска, стреса и њима посљедичне трауме. Корупција у образовном систему огледа се кроз неетичко запошљавање и још мање морално и егалитарно третирање ученика у процесу наставе и оцјењивања. Различит третман ђака у процесу оцјењивања, исмијавање и често саботирање једних, а истицање и помагање других од стране наставног особља свакодневица су у школама Републике Српске.

Осим наведеног, у основним и средњим школама Републике Српске спроводи се својеврсни „предметни апартхејд" у којем се инсистира на тржишту рада „битним предметима и знањима". Такве су Математика, Физика, Информатика, Хемија и Биологија. При томе се у пракси обезвређују Српски језик, умјетнички и друштвени предмети, а посебно Историја, неопходна појединцу и друштву у цјелини. Њима се даје другоразредни значај, а терор „природно-математичког", те у новије вријеме „информатичког еснафа" осакаћује школство убијајући му друштвеност. Креативност коју стимулишу умјетнички предмети и критичко промишљање које распламсавају друштвени и хуманистички садржаји образовни систем Републике Српске губи под притиском „тржишно прихватљивог знања и вјештина". То је пут ка дезоријентацији младих људи,

убијању њиховог креативног и критичког духа, стварању осјећаја обезвријеђености и подаништва. Тако се уништава слободномислећи појединац и његова слободарска нација. Услови рада, безбједност у школама, квалитет ваннаставних активности и помоћ социјално угроженим ученицима годинама су побољшавани али још увијек недовољни за несметан и сигуран рад.

Универзитети су у бољој позицији него основне и средње школе. У њих су уложени вишемилионски износи, чиме су услови рада и кадровски ресурси достигли историјске максимуме. Међутим, проблеми постоје у појединим студијским програмима, њиховим излазним профилима, садржају силабуса понуђених предмета и кадровској структури. Бројни су студијски програми, усмјерења, а посебно предмети, покретани из потребе задовољења личних амбиција моћних појединаца, санирања унутарфакултетских конфликата, задовољења одређених регионалних аспирација и уопштено стратешких промашаја образовних политика Републике Српске. Уз демографске падове *концепт масовног универзитета* постаје све проблематичнији, па се *елитизација* појединих студијских програма намеће као рационална и протективна мјера заштите одређених студијских усмјерења. Приватни факултети су неријетко стигматизовани и оцијењени фактором дестабилизације високобразовног система, пада његовог квалитета и друштвене вриједности. Истраге инспекцијских органа и повратне информације с тржишта рада иду у прилог наведеним оцјенама, али ту није црно-бијела слика. Као што не постоји „потпуна безгрешност" јавних високошколских институција, не постоји ни „апсолутна грешност" приватних универзитета и факултета. Због тога је процес провјере рада свих високошколских институција, приватних и јавних, испуњености њихових услова за акредитацију и рад, а посебно стечених диплома свршених студената друштвено неопходна мјера. Онима који су се огријешили о просвјетни рад и академску етику неопходно је одредити одговарајуће санкције.

Један од највећих проблема идентификованих у овој краткој анализи јесте раздвојеност степена образовног система. Садашњи распоред министарстава Владе Републике Српске одваја високо од основног и средњошколског образовања. Образовање чини једну вертикално постављену цјелину и због тога је неопходно вратити министарство које ће да води процес образовања од уписа у основну школу до завршетка докторског студија. Тек тада можемо говорити о смисленим јавним политикама дефинисања образовног система као цјелине неопходне за опстанак и развој једног друштва.

Послије кратког пресјека стања образовног система Републике Српске предлажемо његову реформу. Она се темељи на концепту

свима доступног образовања, промоцији знања као најважније друштвене категорије, успостављању једнаког третмана ученика и студената, поштовању свих запослених у просвјетним институцијама, развоју свијести о посебности, улози и значају просвјетних радника, ученика и студената за изградњу друштва и државе у цјелини, изградњи механизама за спречавање злоупотребе, дискриминације и малтретирања ученика и студената, али исто тако физичкој и материјалној заштити наставног кадра и других запослених у просвјети, подстицању креативног рада ученика и студената, континуираном побољшању педагошких алата у остваривању бољих резултата, стицању већег знања и вјештина ученика и студената, цјеложивотном учењу, стручном усавршавању и преквалификацији.

Образовање није бесплатно. Извођење наставе, ваннаставних активности и оцјењивање ученика и студената подразумијевају одговарајући наставни кадар и материјалне услове за рад. То изискује велика финансијска средства. Међутим, да би образовање било доступно свима, што је наше научно и људско опредјељење, оно мора да буде финансирано од стране Републике Српске. Због тога је наш приједлог да цјелокупно јавно образовање, основно, средње и високо, буде финансирано из буџета Републике Српске за све њене грађане, као и за држављане Србије и Црне Горе с којима Српска гради посебне везе.

Материјална сатисфакција просвјетног рада кроз високе плате и олакшице при куповини некретнина за становање пут је враћању угледа и друштвеног утицаја, а посебно слободоумног и критичког потенцијала просвјетних радника. Због тога је неопходно да плате наставног особља у основним и средњим школама буду два пута више од минимално прописане плате у Републици Српској. На универзитетима би наставници у звању доцента имали примања у висини три, ванредни професори четири, а редовни пет просјечних плата у Републици Српској. Асистенти би имали платне коефицијенте у висини наставног особља средњих и основних школа, док би виши асистенти имали плату за три коефицијента вишу. У основним и средњим школама наставно особље са завршеним мастер студијем би на постојећу плату имало један коефицијент већи износ, за магистериј два, а за завршен докторски студиј три. Директори основних и средњих школа имали би за три коефицијента већу плату, а њихови помоћници за два. Ректори универзитета би имали плату већу за пет, а руководиоци студијских програма за три коефицијента. Наставно особље које ради с дјецом с посебним потребама или у установама гдје се она школују, као и директори и помоћници у тим установама, имали би коефицијент већи за три

у односу на колеге у основним и средњим школама. Школски педагози, психолози и социјални радници имали би исте коефицијенте као и наставно особље у основним и средњим школама. Запосленици с трогодишњим факултетом имали би за један коефицијент ниже плате, а било би им омогућено додатно школовање и стицање нових 60 ЕЦТС бодова кроз програме које би креирали јавни универзитети а у сарадњи са ресорним министарством. Остало ненаставно особље на универзитетима, у средњим и основним школама имало би плате за минимално један коефицијент веће од републичког просјека у својој струци и на сличним пословима. Све са циљем побољшања укупног материјалног статуса запослених у просвјети.

Ресорно министарство би у сарадњи с локалним заједницама и образовним институцијама суфинансирало изградњу, проширење, повећање или замјену стамбених јединица за наставно и ненаставно особље запослено у образовним институцијама Републике Српске. Ресорно министарство би одобравало кредитна задужења просвјетним радницима, за шта би био предвиђен одговарајући износ у буџету, по максималној стопи од 1% камате. Такође би ресорно министарство, путем јавних позива, ангажовало пројектанте и најповољније извођаче за изградњу стамбених јединица за просвјетне раднике, а у сарадњи с локалним заједницама које би обезбиједиле бесплатно грађевинско земљиште и дозволе за изградњу. Осим стамбених јединица у заједничким насељима предвиђеним за живот просвјетних радника, они би могли да користе кредите по наведеној каматној стопи за стамбено збрињавање изван наведених стамбених квартова. За стамбено збрињавање биле би прављене ранг-листе у ресорном министарству, а према подацима које им доставе образовне институције и локалне заједнице. При кредитирању и изградњи субвенционисаних стамбених јединица за запослене, водило би се рачуна о социјалним аспектима радника, потребама образовних институција, њиховој регионалној заступљености, образовним референцама, стручним и научним достигнућима и годинама радног стажа.

Високе плате, погодности за рјешавање стамбеног питања и висок друштвени положај несумњиво би дали велики значај знању и образовним радницима. Мотив за добијање и задржавање овако плаћених послова био би изразито велики, па би понашање просвјетних радника било несумњиво боље, а њихова потреба за посвећенијим радом, регуларним и добронамјерним понашањем високо. Уз добро разрађене антикоруптивне механизме и постојање снажних етичких одбора у школама састављеним од чланова који би долазили из реда наставног и ненаставног особља, родитеља,

заинтересоване јавности и представника оснивача образовни систем био би један од бољих у свијету.

Сваки радник у просвјети имао би креирану и редовно ажурирану *просвјетну картицу*, похрањену у ресорном министарству, чиме би у сваком тренутку Република Српска имала податке о својим просвјетним радницима, њиховим стручним и научним достигнућима, квалитету рада и њиховом социјалном стању.

Посебно значајну улогу у контроли, унапређењу и очувању образовног система имали би *Педагошки завод Републике Српске* и *Просвјетна инспекција Републике Српске* које би имале статус институција од посебног друштвеног значаја, што би подразумијевало њихову реформу, кадровско филтрирање и снажење, бољу материјалну позицију и већу друштвену одговорност.

Ученици основних и средњих школа имали би обавезну, правилима ресорног министарства прописану *школску униформу и обућу*. Униформе и обућа били би редизајнирани свако три године и пратили би модне трендове, а посебно би било вођено рачуна о удобности и квалитету материјала школских униформи и обуће. Униформе и школску обућу би путем тендерске процедуре креирали домаћи дизајнери и шиле домаће компаније, што би омогућило развој и одржавање текстилне и индустрије обуће Републике Српске. Униформе и школску обућу би старатељи ученика могли да купе на почетку школске године, али и током ње. Социјално угрожени ученици би добијали бесплатну униформу финансирану од стране ресорног министарства. *Униформама и школском обућом би се смањио јаз између богатих и сиромашних ученика у основним и средњим школама, а издаци за одјећу старатеља ученика у Републици Српској били би сведени на минимум*. Унификација школске одјеће и обуће у супротности је с идејом креативности и слободе избора на којима инсистирамо, међутим, социјална једнакост и немогућности њеног постизања у постојећим условима, као и материјална помоћ старатељима ученика, опредјељују нас за концепт школских униформи. У крајњем случају, најпрестижније свјетске школе имају униформе као симбол посебности, доброг укуса и имиџа, нешто што је, жаргонски, IN, а никако OUT.

Основне школе у реформисаном образовном систему Републике Српске инсистирале би на развоју емпатије и пријатељства између ученика супротно садашњој концепцији конкурентности, која се латентно спроводи кроз школски систем. Путем нових педагошких метода које би биле креиране кроз заједнички рад ресорног министарства, Педагошког завода Републике Српске и студијских програма педагошке струке, а на бази истраживања и искустава најразвијених образовних система у свијету, била би развијана

свијест о потреби за образовањем, љубав према знању и радне навике. У школама би биле укинуте функције предсједника, потпредсједника и благајника разреда. Овдје не можемо а да не поставимо питање који су и зашто педагошки умови и њихова генијалност креирали систем избора и привилегија, додуше фиктивних, кроз одјељенске предсједнике, потпредсједнике и благајнике? Неријетко се дешава да избори за наведене „функције" постају „мини избори" који ученике дијеле у „интересне групе", стварајући непријатељства и трауме. У таквим условима се не може развити солидарност, а без ње нема опстанка друштва у Републици Српској.

Основне школе у Републици Српској трајале би девет година, као што је и данас случај. У основним школама било би укинуто класично оцјењивање. Ученици би на сваком полугодишту радили писмени тест уз обавезно усмено одговарање[19], послије којег би, умјесто досадашњим оцјенама од 1 до 5, били оцјењивали са одредницама ЗАДОВОЉИО или НИЈЕ ЗАДОВОЉИО. Критеријум задовољио подразумијевао би савладавање минимално 50% предвиђеног градива по полугодишту. За полагање предмета био би предвиђен посљедњи мјесец у полугодишту (децембар у првом, а мај у другом), док би се прва три мјесеца полугодишта савладавало градиво, без обзира на то да ли је ријеч о разредној или предметној настави. У мјесецима полагања предмета настава би имала карактер припремне. Разредна настава трајала би прве четири године умјесто садашњих пет, а предметна настава наредних шест година. Предмети у основним школама морају имати суштинску једнаковриједност и тежину. У модернизованим основним школама Републике Српске не би смјело да се фаворизују неки предмети, што је данас случај с природњачким предметима, математиком, информатиком и појединим страним језицима. Распоред полагања предмета морао би да буде такав да се у истом дану не могу полагати два предмета. За ученике који не задовоље критеријум пролазности биће организован поправни испит у првој половини фебруара за прво полугодиште, а у првој половини јуна за друго полугодиште. Такође би за оба полугодишта могућност поправног испита била остављена у другој половини августа. Не би постојао лимит предмета које ученик може да „не задовољи". *Концепт је усмјерен ка томе да ученици савладају градиво уз добар педагошки приступ, а не да они који су слабијих ученичких способности буду кажњени и изопштени*. Суштина је у томе да друштво брине о сваком свом члану, да му развије позитивну перцепцију знања, људскости и да

19 Иако постоји тенденција да се оно укине, усмено одговарање не смије да буде изостављено јер је наставна пракса показала да је оно најкомплетнији начин провјере знања.

га систематски стимулише ка успјеху, а не да га *остракизује* ако у датом тренутку не задовољи критеријум оцјењивања.

Школска година у основним и средњим школама почињала би у септембру, а завршавала се у јуну. Зимски распуст трајао би током цијелог јануара. *Основне и средње школе имале би само једну смјену*. Настава у основним и средњим школама почињала би у 08.00, а завршавала се у 17.00 часова. Часови би трајали 45 минута, а осим стандардне петоминутне паузе постојао би велики одмор од сат времена. *Исхрана ученика* била би организована у периоду великог одмора у *школским кантинама*, гдје би старатељи ученика могли да уплате дјеци мјесечну прехрану, док би за социјално угрожене ученике исхрана била финансирана од стране ресорног министарства. У оквиру *девет сати* колико би ученици проводили у школи биле би организоване *ваннаставне активности* за ученике попут спорта (у сарадњи са професионалним клубовима), школе страних језика (у сарадњи са школама страних језика), умјетничких и научних секција, те допунска настава за ученике за које наставници оцијене да им је то потреба.

Улаз у школу био би забрањен дјеци без школске униформе, а постојао би дрескод за запослене као и старатеље ученика. У свим основним и средњим школама био би минимално један, а по потреби и више школских полицајаца који би надгледали безбједност ученика. Такође би безбједност у школама надгледао дежурни наставник или наставници у зависности од величине и потреба школа. Било би максимално кажњавано уношење било каквог облика оружја у просвјетне институције, као и вршњачко насиље које мора да има посебан полицијски и правосудни третман како би ученици имали изразиту сигурност током школовања. Школски објекти имали би ригорозна правила за испуњавање техничких услова, од адекватних учионица гдје би сваки ученик имао своју клупу и ормар за одлагање ствари, лабораторија, спортских сала и терена, просторија за ваннаставне активности, кантине, санитарних условности, школског парка, паркинг простора, заштитних ограда, прозора, несметаног приступа особама са инвалидитетом, покривености свих просторија камерама, осим тоалета, сигурне електро и водоводне инсталације, одговарајуће противпожарне механизме и статику, посебно у трусним подручјима, сигурне просторије за ученике и раднике у случају терористичких напада, рата и других безбједносних пријетњи.

Због мањег броја ученика у основним школама овај принцип организације могуће је спровести кроз адаптацију постојећих објеката основних школа, те изградњу нових у мјестима гдје постоји већи број ученика.

Настава у средњим школама, као што је наведено у горњем пасусу, трајала би, као и у основним, од 08.00 до 17.00 часова. Исти материјално-технички услови захтијевали би се и у средњим школама Републике Српске уз неколико изузетака.

Средњошколски ниво образовања у Републици Српској био би организован кроз двије средње школе у свакој локалној заједници Републике Српске. Постојеће средње школе у свим локалним заједницама Републике Српске ујединиле би се издвајањем одговарајућих смјерова из постојећих школа и њиховом интеграцијом у једну од двије средње школе (*Гимназија и умјетничка школа* и *Струковна школа*). Гимназије и умјетничке школе имале би *општи смјер*, *друштвено-језички*, *друштвено-историјски*, *рачунарско-информатички*, *музички*, *примијењених умјетности*, *мултимедије* и сличних. Струковне школе имале би смјерове из области *економије*, *медицине*, *пољопривреде*, *шумарства*, *техничких и технолошких струка*, *туризма*, *трговине*, *угоститељства*, *услуга*, *заната* и других. Гимназија и умјетничка школа и Струковна школа постојале би у свакој локалној заједници Републике Српске, без обзира на број ученика у њима. Основно и средње образовање мора да буде доступно грађанима сваке локалне заједнице у Републици Српској. То је право њеног суверeног народа. Тиме се постиже једнаковриједност локалних заједница и регија у Републици Српској и њихова функционална децентрализација. Једина разлика између средњих школа у локалним заједницама Републике Српске била би у броју смјерова и ученика по одјељењима, што би детерминисале тржишне потребе локалних заједница и њихове демографске могућности.

Свака средња школа (Гимназија и умјетничка школа и Струковна школа) имала би засебан објекат који би подразумијевао сљедеће садржаје: *административни простор*, *учионице*, *кабинете и лабораторије за извођење практичне наставе*, *библиотеку*, *читаоницу*, *културни атеље*, *вјежбаонице и друге просторије за ваннаставне активности*, *аудио-визуелни центар*, *централну спортску дворану*, *сале за физичко васпитање*, *кантину*, *амбуланту*, *технички блок*, *одјел за безбједност*, *спортске терене на отвореном*, *парковски простор* и *паркинг*. Сваки средњошколски објекат био би изграђен према највишим безбједносним и школским стандардима, прилагођен особама са инвалидитетом. У појединим већим срединама постојали би и ђачки домови за ученике изван тих мјеста.

Дио локалних заједницама има сличне објекте који би се адаптацијом и доградњом могли да доведу у горе наведени стандард. Већина их ипак нема и у њима би били изграђени посве нови објек-

ти предвиђени за по једну од двије наведене средње школе (*Гимназију и умјетничку школу* и *Струковну школу*).

У Бањој Луци, граду с највећим бројем средњошколаца у Републици Српској, била би изграђена два нова, архитектонски репрезентативна објекта, који испуњавају све горе наведене стандарде средњошколског образовања. О овоме смо писали у ранијим потпоглављима овог истраживачког рада. Први је објекат *Гимназије и умјетничке школе Бања Лука* (ова средњошколска установа настала би интеграцијом Гимназије Бања Лука и Музичке школе „Владо Милошевић", којима би била додата нова усмјерења из области примијењених и мултимедијалних умјетности), а други је објекат *Струковне школе Бања Лука* (настала би интеграцијом свих струковних школа у Бањој Луци, којима би била додата нова усмјерења у зависности од потреба тржишта рада). Два потпуно независна објекта била би изграђена на простору постојеће *Касарне „Козара"*. Гимназија и умјетничка школа Бања Лука у њеном *југозападном*, а Струковна школа Бања Лука у њеном *сјевероисточном* дијелу. Касарна „Козара" била би откупљена од Оружаних снага Босне и Херцеговине, подијељена у двије парцеле и предата у власништво будућим двјема средњим школама (Гимназија и умјетничка школа Бања Лука и Струковна школа Бања Лука) које би на њима градиле два независна објекта пројектована на међународном конкурсу расписаном за потребе њихове изградње. Будући објекти били би нови архитектонски симболи Бања Луке. Њихова дислокација изван центра града није хендикеп, напротив. Она им омогућава добијање већег и мирнијег простора *посвећеног учењу*, *ваннаставним активностима* и *максималној безбједности ђака*, који би архитектонски и садржајем подсјећао на модерне средњошколске кампусе широм развијеног свијета.

Откуп земљишта и изградња нових објеката будућих средњих школа били би финансирани планским издвајањем новца републичких и локалних власти за ове намјене, а једним дијелом продајом постојећих зграда средњих школа од којих се многе налазе на најатрактивнијим локацијама у централним дијеловима својих градова, погодних за смјештај банака, хотела и сличних објеката.

Пошто се у основним школама Републике Српске раније наведеним приједлозима укида постојећи модел оцјењивања, упис у једну од двије средње школе (*Гимназију и умјетничку школу* или *Струковну школу*) изводио би се кроз полагање пријемног испита који би био организован у другој половини јуна, први уписни рок, док би други уписни рок био организован у другој половини августа. Била би остављена могућност организовања накнадних уписних рокова у зависности од броја пријављених кандидата и по-

пуњености одобрених уписних квота, а најкасније у првој седмици септембра. Пријемни испит у свакој средњој школи полагао би се из обавезног *Српског језика* и *Теста склоности* (сваки смјер би дефинисао свој тест склоности састављен из једног или више предмета битних за његово занимање). Тестови на пријемном испиту носили би максималних 100 бодова. Тест из Српског језика и тестове склоности радиле би комисије које би пред спровођење пријемног испита састављало ресорно министарство. Тестови би били креирани из званичних ридера урађених и одобрених од стране ресорног министарства.

Свако средњошколско усмјерење имало би сет обавезних предмета који би се изводили током школовања ученика у Републици Српској (трогодишња усмјерења би због краћег временског трајања имала сажетије програме). То су: *Српски језик*, *Општа историја*, *Национала и историја Републике Српске*, *Енглески језик*, *Математика* и *Физичко васпитање*, који би се изводили у свим годинама школовања ученика свих средњошколских усмјерења. Затим предмети: *Политичка и медијска писменост*, *Безбједност*, *Пословна култура*, *Здравствена култура* и *Вјеронаука* / *Култура религија*, који би се изводили у минимално једној години школовања ученика свих средњошколских усмјерења. На садржају и кадровској оспособљености наставника наведених предмета детаљно би радили ресорно министарство, Педагошки завод Републике Српске и јавни универзитети. Ови су предмети фундаментални за обликовање слободних, креативних, политички и медијски писмених, пословно одговорних, здравих и моралних грађана Републике Српске. Остали предмети били би дефинисани у складу с потребама струке за коју се средњошколци едукују. При томе би се водило рачуна о стварним потребама струке. На примјер, друштвено-језичка усмјерења и њима слична немају потребу за предметима попут Физике, Биологије и сличних.

Високо образовање најважнији је сегмент образовног система у Републици Српској. У ранијим пасусима навели смо његову кратку оцјену и најважнија запажања, па се у наставку истраживања бавимо могућностима његовог редефинисања и изградње. Анализи и будућим приједлозима редефинисања и изградње високог образовања Републике Српске претходило је истраживање њених јавних универзитета (Бања Лука и Источно Сарајево) и њихових организационих јединица (званичне интернет адресе анализираних јавних универзитета и њихових факултета наведене су у списку коришћене литературе).

Правила за оснивање и рад високошколских установа подразумијевала би испуњавање највиших академских стандарда, кадров-

ских и материјално-техничких услова. Континуирана инспекцијска контрола рада високошколских установа, редовно спровођење поступка њихове акредитације и механизама осигурања квалитета најважнија је јавна политика у области високог образовања, као дјелатности од *посебног јавног интереса* за Републику Српску и њен образовни систем у цјелини. *У реформисаном високом образовању Републике Српске не би било могуће отворити и одржати приватну или јавну установу која није у рангу универзитета*. Реформисана правила високог образовања подразумијевала би дозволу за рад само оним универзитетима који задовоље академске стандарде рада и организациону шему према којој би сваки универзитет морао да буде организован у једну од четири области: *друштвене науке*, *техничке науке*, *природне науке* и *медицинске науке*. Универзитети дефинисани унутар четири области (друштвене науке, техничке науке, природне науке и медицинске науке) не би имали факултете већ само студијске програме, што би олакшало њихову унутрашњу организацију, повећало квалитет студија и креирало излазне профиле прилагодљивије и проходније на тржишту рада. Овим рјешењима дошао би у питање несметан рад бројних високошколских установа које немају капацитет да прерасту у универзитете, посебно оних у власништву приватних лица. Али и појединих факултета и студијских усмјерења на јавним универзитетима. Због тога је препорука да сви приватни универзитети, факултети и више школе, у циљу испуњавања услова реформисаног високообразовног система Републике Српске, размисле о могућој интеграцији у четири универзитета (по један из области друштвених, техничких, природних и медицинских наука). Уз јавне универзитете који би од постојећа два прерасли у петнаест научно профилисаних универзитета подигао би се ниво високог образовања у Републици Српској.

Правила за избор у наставничка и сарадничка звања била би јединствена за све високошколске установе у Републици Српској. Асистенти би били бирани на четворогодишњи, а виши асистенти на петогодишњи мандат. Уговори о заснивању радног односа били би на одређено вријеме (четири године у случају асистената, а пет у случају виших). Виши асистенти имали би право да једном обнове мандат уколико не испуне услове за напредовање у наставничко звање. За пријем у радни однос асистента и вишег асистента пријављени кандидати били би бодовани у сљедећим категоријама: *просјек остварен током школовања*, *научни и стручни радови*, *друштвени ангажман* и *интервју* који би био сниман и доступан пријављеним кандидатима, наставно-научном вијећу факултета и сенату универзитета на којем се спроводи конкурс. Све то у циљу

избјегавања и неутралисања потенцијалних злоупотреба. На конкурс за избор асистената могли би да се пријаве сви свршени студенти из исте или сродне области, без обзира на њихове успјехе и раније ангажмане. За избор у звање виших асистената тражила би се два додатна услова. Први је завршен други циклус студија, а други одређено вријеме проведено у статусу асистента. Асистенти и виши асистенти имали би право на покретање и усвајање иницијативе за њихов избор у више звање по завршетку минимално једне половине њиховог мандата у ранијем звању, а под условом да су испунили услове за даље напредовање. Такође би Закон познавао јасну разлику између *конкурса за први избор у звање и пријем у радни однос* и *конкурса за напредовање у виша звања*.

Овим рјешењима се штите запослени сарадници, а исти модел био би примијењен за наставнике и њихове изборе у виша звања, што подразумијева не само могућност интерног конкурса за њихово напредовање већ и могућност њиховог прекида мандата на његовој половини трајања и покретање процедуре за избор у више звање у случају да наставник испуни све потребне услове.

Услови (три) за избор у звање доцента били би најмање објављена *једна научна монографија или један уџбеник из уже научне области за коју се наставник бира*, *минимално три објављена научна рада у домаћим или иностраним часописима* (због заштите научних радника у друштвеним и хуманистичким дисциплинама, те умјетности, као национално битним областима, не би се тражили радови објављени у часописима од „међународног" или „изразитог међународног значаја") и на крају *минимално једно учешће у раду националне или међународне научне конференције и објављен рад у зборнику научних чланака презентованих на конференцији*. Доценти би били бирани на пет година с могућношћу реизбора. Такође би имали могућност прекида мандата на његовој половини трајања и покретања процедуре за избор у више звање у случају да наставник раније испуни услове за напредовање.

Услови (четири) за избор у звање ванредног професора били би најмање објављене *двије научне монографије или два уџбеника из уже научне области за коју се наставник бира*, *минимално пет објављених научних радова у домаћим или иностраним часописима* (због заштите научних радника у друштвеним и хуманистичким дисциплинама, те умјетности, као национално битним областима, не би се тражили радови објављени у часописима од „међународног" или „изразитог међународног значаја"), *минимално једно учешће у раду националне или међународне научне конференције и објављен рад у зборнику научних чланака презентованих на*

конференцији и на крају *минимално једно менторство или чланство у комисији за оцјену и одбрану рада на другом или трећем циклусу студија*. Ванредни професори би били бирани на шест година с могућношћу реизбора. Такође би имали могућност прекида мандата на његовој половини трајања и покретање процедуре за избор у више звање у случају да наставник раније испуни услове за напредовање.

Услови (пет) за избор у звање редовног професора били би најмање објављене *три научне монографије или три уџбеника из уже научне области за коју се наставник бира*, *минимално седам објављених научних радова у домаћим или иностраним часописима* (због заштите научних радника у друштвеним и хуманистичким дисциплинама, те умјетности, као национално битним областима, не би се тражили радови објављени у часописима од „међународног" или „изразитог међународног значаја"), *минимално једно учешће у раду националне или међународне научне конференције и објављен рад у зборнику научних чланака презентованих на конференцији*, *минимално једно менторство или чланство у комисији за оцјену и одбрану рада на другом или трећем циклусу студија* и *остварена научно-образовна сарадња с другим високошколским институцијама* (у обзир би долазиле ставке попут: гостујућег предавања наставника на другом универзитету, заједничких научних пројеката с другом високошколском установама или неког другог облика научно-образовне сарадње унутарнационалног или међународног карактера).

Додатни услови за изборе у наведена звања не би постојали. Закон би омогућавао ангажовање демонстратора, али и стручних сарадника у настави по моделу уговора о дјелу.

Најважније питање везано за два јавна универзитета у Републици Српској јесте њихова унутрашња организација. Прегледом организационе структуре два јавна универзитета и њихових чланица (званичне интернетске адресе анализираних јавних универзитета и њихових факултета наведене су у списку коришћене литературе) утврдили смо да на бањалучком универзитету постоји 17 факултета, са 66 студијских програма основног циклуса, 67 другог, уз два комбинована, и 13 трећег, уз један комбиновани студиј. Исти број факултета, њих 17, дјелује на Универзитету у Источном Сарајеву, а у оквиру њих 56 студијских програма основног циклуса, 48 другог и 11 трећег. Анализом је утврђено да у постојећој организационој структури бројна рјешења можемо подвести под нерационална и бесмислена, док су политички интереси локалних заједница били неријетко разлог оснивања факултета и студијских програма без озбиљније стратегије њихове образовне сврхе и одрживости. Уз де-

мографски пад броја студената, организациони проблеми један су од кључних разлога неизвјесности опстанка појединих студијских програма и очувања радних мјеста запослених. Суштина реформи које предлажемо јесте рационализација и другачије конципирање јавних универзитета, успостављање баланса између концепта елитног и масовног образовања, а прије свега очување тешко створеног кадра и њихових радних мјеста. Приједлог реформе јавних универзитета у Републици Српској називамо *„Пројекат 15 универзитета"* који образлажемо у наредним поглављима.

„Пројекат 15 универзитета" подразумијева процес изградње 15 мањих јавних универзитета (научно профилисаних у оквиру четири области: друштвених, техничких, природних и медицинских наука) од постојећа два. Процес реализације овог амбициозног пројекта подразумијева сљедеће кораке: Први је гашење постојећих факултета на оба јавна универзитета, други интеграција сродних студијских програма у јединствене, а трећи обједињавање реформисаних студијских програма у будуће универзитете, одређене према њиховој научној области и мјесту рада, при чему би неки од студијских програма били дислоцирани из једне у другу локалну заједницу. Тиме би се добило петнаест јавних универзитета у 10 градова Републике Српске. Будући универзитети били би организационо једноставнији, инфраструктурно обједињени у јединствене кампусе, јефтинији за одржавање, прилагодљивији тржишту рада и с научним центрима који би имали тржишну оријентацију. При томе би будућих 15 јавних универзитета били најважнији фактор равномјерног регионалног развоја Републике Српске.

Постојећи јавни универзитети су велики и троми, организационо и финансијски компликовани. У њих власти Републике Српске годинама улажу историјске максимуме новца и енергије како би јавни универзитети опстали и даље се развијали. Међутим, поред великих улагања власти и залагања ректорских тимова два јавна универзитета, појединi факултети и студијски програми се неријетко понашају затворено, као својеврсне феудалне институције, без креативности, неспремни на промјене и даље усавршавање. Такво стање се, један период, може одржавати у „синдрому подгријавања хладне супе", међутим, то није трајно рјешење. Због тога реформу два јавна универзитета видимо у изградњи петнаест мањих, научно профилисаних универзитета, без постојећих факултета, а са студијским програмима обједињеним унутар кампуса који би били грађени по највишим стандардима студирања и енергетски самодрживе градње. По завршетку наведене реформе у Републици Српској би постојали сљедећи јавни универзитети:

а) Универзитет друштвених наука Бања Лука

б) *Универзитет техничких наука Бања Лука*, *Универзитет природних наука Бања Лука*, *Универзитет медицинских наука Бања Лука*, *Универзитет техничких наука Приједор*, *Универзитет друштвених наука Катера*, *Универзитет техничких наука Катера*, *Универзитет природних наука Пале*, *Универзитет медицинских наука Фоча*, *Универзитет друштвених наука Требиње*, *Универзитет техничких наука Требиње*, *Универзитет техничких наука Зворник*, *Универзитет друштвених наука Бијељина*, *Универзитет друштвених наука Брчко* и *Универзитет техничких наука Добој*. Православно-богословски факултет „Свети Василије Острошки" у Фочи дјеловао би као самостална високошколска установа од посебног јавног значаја за Републику Српску финансирана из њеног буџета.

Студијски програми реформисаних универзитета би се дијелили на *Катедре*, а оне на *Уже научне области*, при чему би, тамо гдје је то изводљиво, научне области биле изједначене с катедрама. Катедре би биле основна организациона јединица сваког универзитета којима би управљала *вијећа катедре* састављена од свих запослених наставника и сарадника на катедри. Радом вијећа катедре предсједавао би *координатор вијећа катедре*. Одлуке вијећа катедре доносиле би се апсолутном већином гласова од укупног броја чланова вијећа. Студијски програми били би сљедећи ниво организовања којим би управљала *вијећа студијских програма с руководиоцима и секретаром на челу*. Сви запослени наставници и сарадници на студијском програму чинили би вијеће студијског програма. Одлуке вијећа студијског програма доносиле би се апсолутном већином гласова од укупног броја чланова вијећа. *Колегијуме универзитета* чинили би руководиоци и секретари студијских програма, те чланови *ректорског тима универзитета*. Одлуке на универзитетским колегијумима доносиле би се апсолутном већином гласова од укупног броја чланова. *Сенате универзитета* чинили би сви запослени наставници и сарадници на факултету без обзира на њихов број и по два студентска представника са сваког студијског програма. Студенти не би имали право гласа када је ријеч о оцјени научних радова, избора у звања и других научних и стручних питања. Они би имали право гласа у питањима везаним за студенте, организацију и техничке аспекте рада универзитета. Сенати универзитета доносили би одлуке апсолутном већином гласова од укупног броја чланова сената. Универзитетима би управљали ректори с проректорима. Заједно са генералним секретарима и финансијским директорима чинили би *ректорске тимове* будућих универзитета. *Управне одборе универзитета* чинили би чланови

ректорског тима, пет чланова у звању наставника изабраних с матичног универзитета, представник студената, представник оснивача, представник заједнице привредника, представник синдиката високог образовања и представник грађана.

Тенденција би била да сваки студијски програм даје по један излазни профил на основном студију, најчешће дуални, чиме би се омогућила већа проходност свршених студената на тржишту рада. На примјер од постојећих студијских програма *Политичких наука* и *Новинарства и комуникологије* био би формиран *Студијски програм за политику и медије* који би имао јединствено усмјерење по чијем би успјешном окончању студија свршени студент стицао звање – *дипломирани политиколог и новинар*. Ријеч је о два занимања која се неријетко преклапају у пословима на тржишту рада, па се логичним поставља питање зашто их онда не објединити у један? У зависности од потреба своје струке, поједини студијски програми имали би више смјерова, а тиме и излазних профила. Сваки студијски програм би самостално дефинисао трајање основних и мастер студија. Наша је препорука да на највећем дијелу студијских програма основне студије трају четири, а мастер годину дана. Докторске студије би трајале три године.

Свих 15 јавних универзитета били би организовани у 15 универзитетских кампуса, а сваки од њих имао би сљедеће садржаје: *објекат за смјештај ректората*, *објекат за смјештај студијских програма*, *објекат за смјештај студената*, *зграду научног центра (еквивалент научно-технолошким парковима)*, *објекат студентске организације универзитета*, *хотел за смјештај наставног особља и гостију универзитета*, *медицинску амбуланту за студенте и запослене раднике* и *спортски центар*.

Република Српска основала би и изградила *Академско одмаралиште Републике Српске* (планина *Козара*) које би било централно мјесто организације научих и стручних конференција, студентских смотри и такмичења, њиховог одмора и рекреације. *Студентски културни центри* постојали би као одвојене културне институције у сваком од десет градова са сједиштем неког од 15 јавних универзитета.

Универзитет друштвених наука Бања Лука имао би сљедеће студијске програме: *Историја*, *Економија*, *Право*, *Филозофија*, *Психологија*, *Педагогија*, *Учитељски студиј*, *Предшколско васпитање*, *Физичко васпитање и наука о спорту*, *Социологија*, *Социјални рад*, *Политика и медији*, *Безбједност и криминалистика*, *Србистика*, *Русистика*, *Англистика*, *Германистика*, *Романистика*, *Синологија*, *Ликовна умјетност*, *Музичка умјетност*, *Драмска умјетност* и *Дизајн ентеријера*. Универзитет би у цијелости био смјештен у адаптира-

ном и дограђеном простору Кампуса Универзитета у Бањој Луци (локација некадашње касарне „Врбас") (Град Бања Лука).

Организациона шема јавних универзитета у Републици Српској

Универзитет техничких наука Бања Лука имао би сљедеће студијске програме: *Рачунарство и информатика*, *Електроника и телекомуникације*, *Електроенергетика и аутоматика*, *Архитектура*, *Грађевинарство*, *Геодезија*, *Производно машинство*, *Енергетско и саобраћајно машинство*, *Мехатроника*, *Индустријско инжењерство*, *Заштита на раду*, *Хемијско инжењерство и технологије*, *Прехрамбене технологије и индустријске биотехнологије*, *Текстилно инжењерство* и *Графичко инжењерство*. Универзитет би у цијелости био смјештен у новим објектима изграђеним на мјесту садашње Клинике за психијатрију Универзитетског клиничког центра Републике Српске, адаптираним и дограђеним објектима у оквиру „Старог кампуса" Универзитета у Бањој Луци и Студентског центра „Никола Тесла" (Град Бања Лука).

Универзитет природних наука Бања Лука имао би сљедеће студијске програме: *Математика и информатика*, *Физика*, *Хемија*, *Биологија*, *Географија*, *Екологија и заштита животне средине*, *Просторно планирање*, *Техничко васпитање и информатика*, *Шумарство*, *Прерада дрвета*, *Биљна производња*, *Анимална производња* и *Аграрна економија и рурални развој*. Универзитет би у цијелости био смјештен у новоизграђеном кампусу на простору

„Старе болнице" Универзитетског клиничког центра Републике Српске смјештене у улици Здраве Корде (Град Бања Лука).

Универзитет медицинских наука Бања Лука имао би сљедеће студијске програме: *Медицина*, *Дентална медицина*, *Фармација*, *Бабиштво*, *Физиотерапија*, *Медицинско лабораторијска дијагностика*, *Радиолошка технологија*, *Санитарно инжењерство* и *Сестринство*. Универзитет би у цијелости био смјештен у новоизграђеном кампусу у насељу Паприковац, а у непосредној близини Универзитетског клиничког центра Републике Српске (Град Бања Лука).

Универзитет друштвених наука Катера имао би сљедеће студијске програме: *Историја*, *Економија*, *Право*, *Филозофија, Психологија*, *Педагогија*, *Учитељски студиј*, *Физичко васпитање и наука о спорту*, *Социологија*, *Социјални рад*, *Политика и медији*, *Србистика*, *Русистика*, *Анлистика*, *Германистика*, *Синологија*, *Библиотекарство и театрологија* и *Музичка умјетност*. Универзитет би у цијелости био смјештен у новоизграђеном кампусу у насељу Доњи Которац (Град Катера).

Универзитет техничких наука Катера имао би сљедеће студијске програме: *Електроенергетика*, *Аутоматика и електроника*, *Рачунарство и информатика*, *Машинство* и *Механичка технологија обраде дрвета*. Универзитет би у цијелости био смјештен у новоизграђеном кампусу у насељу Доњи Которац (Град Катера).

Универзитет природних наука Пале имао би сљедеће студијске програме: *Математика и информатика*, *Физика*, *Географија*, *Биологија*, *Пољопривреда* и *Шумарство*. Универзитет би у цијелости био смјештен у новоизграђеном кампусу на простору између улица Јована Цвијића, Младена Тодоровића и ријеке Миљацке (Град Пале).

Универзитет друштвених наука Требиње имао би сљедеће студијске програме: *Економија, Туризам и хотелијерство, Ликовна умјетност*, *Примијењена умјетност* и *Графички дизајн*. Универзитет би у цијелости био смјештен у новоизграђеном кампусу у насељу Засад поље (Град Требиње).

Универзитет техничких наука Требиње имао би сљедеће студијске програме: *Енергетика* и *Индустријски менаџмент*. Универзитет би у цијелости био смјештен у новоизграђеном кампусу у насељу Засад поље (Град Требиње).

Универзитет медицинских наука Фоча имао би сљедеће студијске програме: *Медицина, Стоматологија*, *Здравствена њега* и *Специјална едукација и рехабилитиација*. Универзитет би у цијелости био смјештен у новоизграђеном кампусу у насељу Доње поље (Град Фоча).

Универзитет техничких наука Зворник имао би сљедеће студијске програме: *Хемијско инжењерство и технологије*, *Прехрамбена технологија*, *Инжењерство заштите животне средине* и *Заштита на раду и заштита од пожара*. Универзитет би у цијелости био смјештен у новоизграђеном кампусу у насељу Каракај (Град Зворник).

Универзитет друштвених наука Бијељина имао би сљедеће студијске програме: *Економија*, *Право*, *Учитељски студиј*, *Предшколско васпитање* и *Техничко образовање и информатика*. Универзитет би у цијелости био смјештен у новоизграђеном кампусу на мјесту Касарне „Војводе Степе Степановића" која би била откупљена за ову намјену (Град Бијељина).

Универзитет друштвених наука Брчко имао би сљедеће студијске програме: *Економија* и *Безбједност и криминалистика* (нови студијски програм који би био отворен с циљем растерећења истоименог студија у Бањој Луци). Универзитет би у цијелости био смјештен у новоизграђеном кампусу у насељу Кланац (Град Брчко).

Универзитет техничких наука Добој имао би сљедеће студијске програме: *Друмски, жељезнички и ваздушни саобраћај* и *Поштански саобраћај, телекомуникације и логистика*. Универзитет би у цијелости био смјештен у новоизграђеном кампусу у Улици цара Душана (Град Добој).

Универзитет техничких наука Приједор имао би сљедеће студијске програме: *Рударство*, *Геолошко инжењерство* и *Инжењерство заштите животне средине*. Универзитет би у цијелости био смјештен у новоизграђеном кампусу у насељу Пећани (Град Приједор).

Постојећи објекти јавних универзитета који не би били интегрисани у кампусе будућих 15 универзитета у Републици Српској били би продани, а тим новцем финансирана изградња нових, адаптација и доградња старих објеката.

6.4.2. Културне политике и институције у Републици Српској

Културне политике и институције у Републици Српској један су од најважнијих ресурса њене опстојности, културне самоспознаје и самопотврђивања, брендирања и промоције. Културним политикама и изградњи културних институција у Републици Српској посветили смо десетине пасуса у ранијим поглављима. Био је то трновит пут прећен тешком муком ријетких ентузијаста вођених културним насљеђем и потребама људи с овог простора. Резултати тог рада видљиви су на десетинама културних фестивала, стотинама пројеката и низу културних институција републичког зна-

чаја који опстају у Републици Српској богатећи њен културни живот.

Тренутна буџетска давања за културне пројекте и институције су процентуално мала. Према писању медија и изјавама културних радника она најчешће износе мање од 1% буџетских давања. Због тога је постизање стандарда буџетских издвајања за културу од минимално 3%, с тенденцијом раста, неопходно како би се она подигла на виши ниво. Поред повећања издвајања за пројекте из области културе, највеће повећање имале би ставке за финансирање нових институција културе републичког значаја, које би биле осниване широм Републике Српске, а све с циљем децентрализације културних институција и приближавања културног садржаја становницима различитих локалних средина.

Већина републичких институција културе смјештена је у Бањој Луци, донедавно јединој средини с одговарајућим условима за њихов рад. То су: Републички завод за заштиту културно-историјског и природног насљеђа, Архив Републике Српске, Музеј Републике Српске, Музеј савремених умјетности Републике Српске, Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, Народно позориште Републике Српске, Дјечије позориште Републике Српске и Аудио-визуелни центар Републике Српске. Изградњом позоришне зграде 2022. године створени су услови за формирање Народног позоришта Источно Сарајево у општини Источно Ново Сарајево, док је одраније на Палама смјештена Кинотека Републике Српске. У Вишеграду, на локацији „Андрићаграда", од 2013. године дјелује Андрићев институт. Број институција културе републичког значаја је малобројан с обзиром на географску разуђеност и друштвене потребе становника различитих средина у Републици Српској.

Због свега наведеног, предлажемо оснивање нових (или подизање на виши ранг постојећих локалних) културних институција широм Републике Српске. За многе од будућих институција културе републичког значаја били би изграђени нови објекти, реконструисани, а у неким случајевима и пренамјеновани постојећи културни или објекти друге намјене. Према градовима у којима би били смјештени наводимо постојеће и будуће институције културе (неке под садашњим, а одређене под измијењеним називом).

Постојеће и будуће републичке институције културе у Бањој Луци (15 институција): *Завод за заштиту културно-историјског и природног насљеђа Републике Српске* (настао би преименовањем Републичког завода за заштиту културно-историјског и природног насљеђа), *Архив Републике Српске*, *Народна библиотека Републике Српске* (настала би преименовањем Народне и универзитетске библиотеке Републике Српске), *Народни музеј Републике Српске* (на-

стао би диобом Музеја Републике Српске), *Археолошки музеј Републике Српске* (настао би диобом Музеја Републике Српске), *Музеј Бање Луке* (настао би диобом Музеја Републике Српске), *Музеј умјетности Републике Српске* (настао би диобом Музеја савремених умјетности Републике Српске), *Музеј примијењених умјетности Републике Српске* (настао би диобом Музеја савремених умјетности Републике Српске), *Музеј медија и информационих технологија Републике Српске* (институција нема претходника и настала би одлукама ресорног министарства и Народне скупштине Републике Српске), *Народно позориште Републике Српске*, *Експериментално позориште Републике Српске* (институција нема претходника и настала би одлукама ресорног министарства и Народне скупштине Републике Српске / иако је могуће размислити о стварању јавно-приватног партнерства између Републике Српске и Градског позоришта „Јазавац" и његовој трансформацији у Алтернативно позориште Републике Српске), *Омладинско позориште Републике Српске* (настала би интеграцијом неколико омладинских и аматерских скупина у Бањој Луци у јединствену културну институцију / овдје је такође примјењив модел јавно-приватног партнерства), *Дјечије позориште Републике Српске*, *Филхармонија Републике Српске* (настала би издвајањем из Народног позоришта Републике Српске), *Аудио-визуелни центар Републике Српске* и *Студентски културни центар Бања Лука* (у сваком граду са јавним високошколским институцијама био би основан Студентски културни центар као републичка институција културе која би сарађивала са високошколским институцијама у датом граду).

Постојеће и будуће републичке институције културе у Катери (раније је наведено да би Град Катера настао уједињењем општина Источна Илица и Источно Ново Сарајево) (8 институција): *Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета"* (настало би пренамјеновањем истоименог удружење у статус републичке институције културе, а због њеног историјског значаја за Србе у Босни и Херцеговини), *Етнографски музеј Републике Српске* (институција нема претходника и настала би одлукама ресорног министарства и Народне скупштине Републике Српске), *Универзитетска библиотека Републике Српске* (институција нема претходника и настала би одлукама ресорног министарства и Народне скупштине Републике Српске), *Киноteка Републике Српске* (истоимена институција би са Пала била дислоцирана на територију будућег Града Катера), *Национално позориште Републике Српске* (настало би преименовањем Народног позоришта Источно Сарајево), *Лутkарско позориште Катера* (институција нема претходника и настала би одлукама ресорног министарства и Народне скупштине Републике Српске),

Симфонијски оркестар Републике Српске (институција нема претходника и настала би одлукама ресорног министарства и Народне скупштине Републике Српске) и *Студентски културни центар Катера*.

Будуће републичке институције културе у Приједору (3 институције): *Музеј Козаре* (истоимена локална институција била би подигнута на ниво републичке институције културе), *Народно позориште Козаре* (настало би преименовањем Позоришта Приједор и добијањем статуса републичке институције културе) и *Студентски културни центар Приједор*.

Будуће републичке институције културе у Добоју (3 институције): *Музеј Озрена* (настао би преименовањем ЈУ Музеј у Добоју и добијањем статуса републичке институције културе), *Народно позориште Озрена* (институција нема претходника и настала би одлукама ресорног министарства и Народне скупштине Републике Српске) и *Студентски културни центар Добој*.

Будуће републичке институције културе у Брчком (3 институције): *Музеј Посавине* (институција нема претходника и настала би одлукама ресорног министарства и Народне скупштине Републике Српске), *Народно позориште Посавине* (институција нема претходника и настала би одлукама ресорног министарства и Народне скупштине Републике Српске) и *Студентски културни центар Брчко*.

Будуће републичке институције културе у Бијељини (3 институције): *Музеј Семберије* (истоимена локална институција била би подигнута на ниво републичке институције културе), *Народно позориште Семберије* (настало би преименовањем Градског позоришта „Семберија" и добијањем статуса републичке институције културе и *Студентски културни центар Бијељина*.

Будуће републичке институције културе у Зворнику (3 институције): *Музеј Бирча* (настао би преименовањем Музејске збирке Зворник и добијањем статуса републичке институције културе), *Народно позориште Бирча* (настало би преименовањем Зворничког драмског позоришта и добијањем статуса републичке институције културе) и *Студентски културни центар Зворник*.

Будуће републичке институције културе у Фочи (3 институције): *Музеј Старе Херцеговине* (истоимена локална институција била би подигнута на ниво републичке институције културе), *Народно позориште Старе Херцеговине* (настало би преименовањем Градског позоришта Фоча и добијањем статуса републичке институције културе) и *Студентски културни центар Фоча*.

Будуће републичке институције културе у Требињу (3 институције): *Музеј Херцеговине* (истоимена локална институција била би

подигнута на ниво републичке институције културе), *Народно позориште Херцеговине* (настало би преименовањем Градског позоришта Требиње и добијањем статуса републичке институције културе) и *Студентски културни центар Требиње*.

Будуће републичке институције културе у Палама (2 институције): *Музеј историје Републике Српске* (институција нема претходника и настала би одлукама ресорног министарства и Народне скупштине Републике Српске) и *Студентски културни центар Пале*.

Будуће републичке институције културе у Градишци (2 институције): *Музеј Лијевча* (настао би преименовањем Завичајног музеја у Градишци и добијањем статуса републичке институције културе) и *Народно позориште Лијевча* (настало би преименовањем Градског позоришта Градишка и добијањем статуса републичке институције културе).

Будућа републичка институција културе у Козарској Дубици (1 институција): *Музеј спомен-подручја Доња Градина* (истоимена локална институција била би подигнута на ниво републичке институције културе).

Будућа републичка институција културе у Милићима (1 институција): *Музеј рударства Републике Српске* (настао би преименовањем Музеја рударства и добијањем статуса републичке институције културе).

Будућа републичка институција културе у Сребреници (1 институција): *Археолошки музеј „Римски муниципијум" Скелани*.

Постојећа републичка институција културе у Вишеграду (1 институција): *Андрићев институт*.

Према овим приједлозима статус републичких институција културе, са садашњих 11, повећао би се на више од 50. Постојећи ентитетски буџет за културу, кадровски и инфраструктурни капацитети градова у Републици Српској онемогућавају реализацију овакве замисли. Нема сумње да је она потреба географски разуђене, културно сложене и деценијама културно запостављене Републике Српске. Међутим, повећањем нивоа буџета за културне институције у Републици Српској могуће је отворити нове и сачувати старе, а све с циљем развоја културне продукције и децентрализације културних институција.

6.4.3. Спорт и спортска инфраструктура у Републици Српској

Спортска инфраструктура у Републици Српској подразумијева објекте спортске намјене у њеним локалним заједницама. Спортске дворане су у нешто бољем стању од спортских стадиона, док су у најлошијем објекти за тренинг спортиста. Најуспјешнији спорт у Републици Српској је кошарка, а најпопуларнији фудбал. Спортска друштва и клубови организовани су у више од неколико десетина републичких савеза и удружења. Захваљујући великом ентузијазму спортиста, разумијевању дијела спонзора, републичких и локалних власти, активно је неколико успјешних клубова особа с инвалидитетом. Народ у Републици Српској има изграђену спортску културу, али не и одговарајућу спортску инфраструктуру. Деценијама је присутан проблем финансирања клубова из разних спортова, којих је регистровано на стотине у Републици Српској. У оквиру више од шездесет локалних заједница дјелује нешто мање од хиљаду мањих или већих спортских колектива. То је неодрживо стање које утиче на слаб квалитет професионалног спорта у Републици Српској.

Професионални спорт је један од најбољих промотора сваког политичког простора и његовог суверeног народа. Због тога је реорганизација спортских друштава и изградња спортске инфраструктуре неопходна Републици Српској. Вођени тим циљем, предлажемо интеграцију спортских колектива (у свакој од локалних заједница) у јединствене клубове (на примјер, сви фудбалски клубови били би интегрисани у један под именом најуспјешнијег и најрепрезентативнијег фудбалског клуба у својој локалној заједници, а то би учинили и клубови из других спортова) који би чинили *централно спортско друштво* сваке од локалних заједница у Републици Српској. Ово се не односи на приватне спортске клубове и удружења. Свако централно спортско друштво (*на примјер, у Бањој Луци би то било Спортско друштво „Борац", у Катери Спортско друштво „Славија", у Требињу Спортско друштво „Леотар", итд.*), добило би одговарајућу спортску инфраструктуру у свом власништву, адаптацијом и доградњом постојеће, а најчешће изградњом нове.

Централна спортска друштва би у свакој локалној заједници добила јединствен комплекс који би подразумијевао сљедеће објекте: *вишенамјенски стадион*, *вишенамјенску спортску дворану* (са простором за *спортове на паркету*, *базеном*, *тениском* и *дворaном за спортове на леду*), *атлетски стадион*, *центар за тренинг спортиста*, *административну зграду*, *хотел за смјештај играча*

и гостију, *просторије клуба навијача* и *тржни центар* којим би свако централно спортско друштво управљало и тиме црпило дио новца неопходан за спортске активности и одржавање спортске инфраструктуре. Ово је минимум спортске инфраструктуре који би имало свако централно спортско друштво у локалним заједницама Републике Српске.

Поред наведених рјешења, велика пажња била би посвећена рекреативцима и аматерском спорту. Свака локална заједница имала би низ *отворених и затворених спортских комплекса намијењених и доступних што већем броју рекреативаца и аматера* како би народ у Републици Српској постао једна од најактивнијих у свијету, а тиме и најздравијих. Физичко и ментално здравље умногоме су повезани са спортом. У Републици Српској постоји велика *филија* према спорту, поштовање спортиста и њихових успјеха. Изградњом спортске инфраструктуре омогућавају се већи успјеси професионалних спортиста, а снажнија активност рекреативаца. Улагања су мала у односу на добит. Здрав народ је народ спорта. Због тога је реорганизација професионалних спортских друштава и клубова у Републици Српској и изградња професионалне и рекреативне спортске инфраструктуре једна од најбитнијих јавних политика коју предлажемо и промовишемо у овој научној монографији.

7. РЕПУБЛИКА СРПСКА У ДЕЈТОНСКОЈ БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ: КАКО ДАЉЕ?

Просјечан посјетилац Босну и Херцеговину оцјењује „земљом различитости". Овакав опис посљедица је њене географије и културе. Високи планински вијенци који се грубо спуштају у Посавску равницу на сјеверу и Неретвљанска поља на југу, окружена каменитим врлетима, остављају утисак агресивног несклада. Кањони, планински врхови и непрегледне шуме развијају у људима дозу мистичности, одушевљења, али и страха. Такву географску композицију прати културна хетерогеност. Она се огледа у религијском колориту из којег су израсле различите нације, политичке концепције и геополитичка стремљења. Њихова подијељеност, неповјерење и сукоби обликовали су модел политичког и друштвеног понашања у Босни и Херцеговини који је сврстава у ред плуралних друштава.

Под овим појмом Џон Сиденхајм Фурнивал одређује државне и субдржавне просторе у којима постоје дубоке друштвене подјеле које се „преливају" у политичке (Furnivall, 1948: 363). Ријеч је о друштвима, писали смо у ранијим радовима, „чије су подјеле толико снажне и укоријењене да највећи дио њихових друштвених, економских и политичких процеса обликује управо природа њиховог друштвеног сегментирања. Бројне су линије расцјепа унутар савремених друштава свијета. Оне се крећу од социјалних, идеолошких, регионалних, расних, религијских, па све до националних. Управо се многе од ових подјела прожимају у највећем дијелу земаља свијета, али само неке од тих земаља сматрамо дубоко подијељеним (Либан, Кипар, Босна и Херцеговина, Белгија и сл.). Оне су најчешће по основу расног, вјерског, националног, језичког и сл." (Симовић, 2017: 115).

Нагласили смо у претходном пасусу да сва друштва свијета имају одређене подјеле, али да су само нека од њих плурална. Теоријско појашњење овог друштвено-политичког феномена даје Мирјана Касаповић, наводећи да су „сва модерна друштва плуралистичка, али су само нека од њих плурална. У оба типа друштава постоје

значајне културне, то јесте вјерске и етничке подјеле, али само у плуралним оне имају истакнуто политичко значење" (Касаповић, 2011: 68).

Чињеница да друштвене подјеле у неким државама имају „истакнуто политичко значење" доводи нас до логичног питања: Како остварити стабилну демократију у условима радикалне плуралности гдје су снажније центрифугалне од центрипеталних политика и тенденција?

Норман Бери, наводећи проблеме класичне представничке демократије, као модела „владавине већине", истиче да људи у плуралним друштвима нису спремни да прихвате овакав модел демократске праксе: „Проблем је у томе што у било којој заједници коју карактеришу поделе трајне врсте, на пример, поделе на расе или религије, процедуре владавине већине једноставно утврђују положај доминантне расе или секте" (Beri, 2007: 338).

Платон је својевремено писао да „кад људи један другоме причине довољно зла и претрпе га и окусе и једно и друго, онда они који не могу да се определе ни за једно ни за друго, одлучују да траже спас у договору, то јесте да ниједан више не трпи" (Platon, 1957: 42). То је пут, наставља Платон, да се људи удружују и изграђују законе који су основа за „постанак правичности" (Platon, 1957: 42).

Правичност, кроз удруживање и сарадњу на пољу конституционалног обликовања одговарајућег система за све, о чему пише Платон, није лако постићи у свијету политике који је макијавелистички обликован, те је чак и у теорији одавно „раскрстио с моралом". Дискриминација мањине или мањина, угрожених демографском снагом, економском и политичком потенцијом већине, ипак је умногоме рјешив проблем. Рјешење је пронађено у моделу консоцијацијске демократије. Њега Ненад Кецмановић одређује као „одговор на проблем 'терора већине' над мањином који се јавља у класичној представничкој демократији" (Kecmanović, 2011: 55).

Настављајући тумачење консоцијацијског модела демократије и плуралних друштава, Ненад Кецмановић отвара неколико истраживачких питања: „Одавно је било постављено питање шта са појединцем или групом који се нађу у демократској мањини. Да ли појединац или мања група треба одлуку већине безрезервно да прихвате као своју или могу да остану при властитом ставу? Демократско начело већине сугерише да појединац или група треба да се солидаришу са већином, али не значи ли то онда захтјев да раде против властитог увјерења? Да су им у претходној дискусији аргументи друге стране били довољно увјерљиви, они не би ни били у мањини, него у већини, а то што се насупрот њиховом мишљењу нашло неколико дигнутих руку више, и није никакав аргумент. На-

покон, ко је био у праву, а ко у криву обично се може провјерити тек касније, када се одлука примијени у пракси. Затим, да ли има смисла тражити од некога да у име признавања демократске већине дјелује насупрот свом увјерењу и није ли то наметање двоструког морала: Једно мисли, а друго говори или ради? Проблем се технички може ријешити да се мањини или појединцу дозволи да задржи свој став и да се за њега у дискусији и даље залаже, па чак и да апстинира у заједничкој акцији, али не и да је саботира" (Kecmanović, 2011: 55–56).

„Диктатура већине" је лоша појава у класичним представничким демократијама. Због тога се трага за конституционалним рјешењима која погодују мањини у плуралном друштву. Међутим, укљученост мањине у доношење одлука и поштовање „мањинске воље" отвара простор за саботажу већине у виду политичко-системског „терора мањине", што је једнако проблематично по друштвене односе и политичке заједнице плуралног типа. Због тога је политички и теоријски изазов креирати модел представничке демократије који ће успоставити систем „кочнице и равнотеже" између мањине и већине, дати им стварну укљученост и помирити интересе. Све то са циљем максимално могуће хармонизације плуралног друштва.

Аренд Лајпхарт, којег сматрају утемељитељем теорије о консоцијацијској демократији, инсистира на моделу демократије који подстиче инклузију свих група подијељеног друштва и компромисе умјесто политике прегласавања, што је проблем већине класичних представничких демократија: „Оно што је потребно таквим друштвима је демократски режим који истиче консензус а не противљење, који укључује а не искључује, и који покушава да максимализује величину владајуће већине уместо да се задовољава тесном већином, што подразумева консензуална демократија" (Lajphart, 2003: 96).

Алисон Мек Кулох заступа тезу да консоцијацијска демократија „подразумијева заступљеност и учествовање свих важнијих сегмената друштва у процесу управљања" (McCulloch, 2014: 501). Због тога се консоцијацијски механизми неријетко користе за уставно редизајнирање плуралних и конфликтних друштава широм свијета. То постаје „растући тренд" међу уставотворцима, наводи Мек Кулох (McCulloch, 2014: 501), који не би био присутан да друштва широм свијета немају све сложеније структуре и конфликтније односе, а тиме и потребу за консоцијацијским рјешењима. У том контексту Алисон Мек Кулох додаје да је „у условима несигурности мало вјеројатно да ће се скупине и њихови представници задовољити ничим другим осим снажном гаранцијом свог учешћа у

власти, без обзира на изборне резултате" (McCulloch, 2014: 502). „Услови несигурности" појединих скупина, о којима пише Алисон Мек Кулох, рјешавају се кроз јасно дефинисане консоцијацијске механизме институционалне заштите оличене у уставом прописаној аутономији сегмената, паритету, вету, као и у аутентичним моделима остваривања „кочнице и равнотеже" у политичкој пракси.

Консензуални модел демократије супротан је идеји класичних теоретичара представничке демократије, као и елита којима она одговара, а према којима „већина треба да влада а мањина буде у опозицији". Аренд Лајпхарт овакву логику и теоријска полазишта сматра ризичним и често погубним по плурална друштва. Због тога предлаже модел који ће да изгради максималну могућу стабилност институција, демократских процеса и друштвене интеракције: „У консоцијацијској демократији склоност ка сарадњи вођа различитих сегмената популације умањује утицај центрифугалних тенденција прирођених плуралном друштву. Сарадња међу елитама основна је значајка којом се одликује консоцијацијска демократија" (Lijphart, 1992: 9).

Разрађујући теорију о консоцијацијској демократији Аренд Лајпхарт дефинише њене најважније елементе неопходне за успјех овог модела демократске владавине: „Први и најважнији елемент јесте чињеница да је на власти велика коалиција политичких вођа свих значајних сегмената одређеног плуралног друштва. Постоји неколико различитих облика такве власти, на примјер великокоалицијска влада у парламентарном систему, 'велики' савјет или одбор који има значајну савјетодавну улогу, или велика коалиција предсједника и осталих главних функционера у предсједничком систему. Преостала три елемента консоцијацијске демократије су: (1) међусобни вето или начело 'већине истомишљеника' које служи као додатна заштита виталних мањинских интереса, (2) пропорционалност као основно мјерило при одређивању политичке заступљености код именовања државних чиновника и расподјели јавних фондова, те (3) висок степен самосталности сваког сегмента у одлучивању о унутрашњим питањима" (Lijphart, 1992: 32).

Поред наведених елемената консоцијацијске демократије, битно је поменути „седам Лајпхартових правила" којима се постиже акомодација елита и одрживост политичког система: „Правило I: Бизнис политике. Политика није игра и не треба је тако посматрати. То је пре, како би Клаузевиц рекао, избор 'озбиљнијих средстава за озбиљне циљеве'. И политици као бизнису не би требало дозволити да не функционише или, како Далдер каже, да 'пати'. Правило II: Сагласност о несагласности. Идеолошке разлике се схватају као природне и реалност која се не може и не треба мијењати.

Фундаментална увјерења других блокова морају се толерисати, ако не респектовати. Не сме се дозволити да се неслагања преобрате у међусобно презирање или прозелитистичку страст. Правило III. Самит дипломатија. Одлуке се морају доносити и бити на бази консензуса. То значи да се кључни проблеми морају рјешавати на самиту. Правило IV. Пропорционалност. То је правило просто процедурално средство (device) које је од помоћи у разматрању великих проблема. У томе је можда најважнија алокација нужних оскудних финансијских извора у владиној диспозицији. Тако на пример, све школе добијају владине фондове у пропорцији према броју студената. Правило V: Деполитизација. Пропорционалност може бити средство деполитизације и може се применити само онда кад постоје валидне појединачне ствари (items) које се могу дистрибуирати као што су именовања, помоћи (subsidies), или часови на радио-програму. Друго средство деполитизације је повезивање на легалне и конституционалне принципе. Правило VI. Тајност. Акомодациони процес мора бити заштићен од јавности (shielded from publicity). У том смислу, политика акомодације личи међународној политици. Лајпхарт сматра да Вилсонове прескрипције о отвореним уговорима (covenants) мира, отворено постизање и дипломатија која иде увек искрено у јавним погледима представљају препреке компромисима између идеолошки опонирајућих ривала у интернационалној политици као и у домаћим системима. Овде претпостављамо да Лајпхарт има у виду онај најужи или највиши ниво преговарања у једном систему у коме постоји више преговарачких кругова – нивоа. Без ових других нивоа преговарања и расправе демократија би се, без сумње, удавила у тоталној тајности. Право место за све ове нешто шире дебате је у парламенту. Три значајна средства парламента и јавности су: истраживање, интерпелација и питање (investigation, interpelation and question) Правило VII. Право владе да влада. Влада мора да обавља посао владања" (Лајпхарт, 2003: 35).

Прикључујући се ауторима који су свој научни рад умногоме посветили консоцијацијској демократији, њеној теоријској концептуализацији и практичној примјени, дали смо њену оцјену у једном од раније објављених истраживања: „Консоцијацијска демократија није никакав утопистички 'изум' свијета науке о политици. Она је конкретно рјешење за остваривање механизама заштите интереса подијељених група унутар плуралних друштава. Њени критичари кажу да се 'заштитом права група урушавају или стављају у 'други план' права појединаца'. То је дјелимично тачно. Апсолутну већину у плуралним друштвима чине припадници група према којима се оно дијели (расне, вјерске, националне и сл. скупи-

не). Међутим, они желе да се њихова индивидуална права штите и кроз њихова групна. Да није тако, не би давали легитимитет својим партијским елитама, израслим управо на темељу плуралности одређеног друштва. Консоцијацијска демократија се показала као добар институционални механизам за спречавање или заустављање ратних сукоба (Босна и Херцеговина и Сјеверна Ирска су добри примјери тога). У зависности од плуралности друштва и начина настанка институционализоване консоцијацијске демократије, зависиће и 'баланс између појединачних и колективних права'. Ниво политичке писмености, културе, институционализованости партија и аутономности државе, такође су бити чиниоци у обликовању нивоа демократичности друштва и државе" (Симовић, 2022: 60–61).

Посљедње наведене категорије (ниво политичке писмености, политичка култура, институционализованост партија и аутономност државе) утицале су на политичке односе и процесе у Босни и Херцеговини као институционално обликованој консоцијацијској демократији. Тезу о Босни и Херцеговини као консоцијацијској демократији прва је изнијела Мирјана Касаповић. У научној студији под називом „Босна и Херцеговина: подијељено друштво и нестабилна држава" (Kasapović, 2005), у поглављу под називом „Босна и Херцеговина као уставна консоцијацијска демократија", Мирјана Касаповић износи тврдњу да Босна и Херцеговина испуњава све елементе консоцијацијске демократије, што потврђује анализом њеног Устава, па је дефинише као такву. У дијеловима поменуте монографије, а под називима: „Територијална аутономија националних сегмената: ентитети и кантони", „Размјерност и паритет као начела устројства главних политичких институција" и „Консензус квалификоване већине и вето као правила одлучивања", Мирјана Касаповић доказује да Босна и Херцеговина садржи територијалну аутономију сегмената подијељеног друштва, паритет и вето, што су основни елементи консоцијацијске демократије како их дефинише Аренд Лајпхарт. Уз њих неминовно иде „велика коалиција" коју у Босни и Херцеговини чине национално-партијске елите три конститутивне нације (видјети детаљније у Kasapović, 2005: 151–158).

Да је Босна и Херцеговина консоцијацијска демократија потврђује и Горан Марковић наводећи да је ријеч о уставом дефинисаним механизмима: „Консоцијативна демократија је модел демократије којег већ Устав Босне и Херцеговине предвиђа као окосницу читавог политичког система. Уставни механизми којима се модел консоцијативне демократије уводи и реализује су: паритетан и пропорционалан састав политичких институција, кон-

сензус у одлучивању и право вета у случају прегласавања" (Marković, 2012: 237).

Оцјени Босне и Херцеговине као консоцијацијске демократије прикључује се и Невенко Врањеш, истичући да је дејтонски уставни дизајн пројектовао консоцијацијску демократију „као не само задовољавајући већ чини се и једини могући излаз за овако дубоко подијељено и постконфликтно друштво" (Vranješ, 2024: 236). Свака од три нације у Босни и Херцеговини, наставља Врањеш, „себе сматра аутохтоним сегментом с правом да буде фактор одлучивања о статусу и уређењу државе. У наведеном контексту, у друштву ове земље примарно је право владања, а потреба усаглашавања се појављује као секундарна категорија. Када три субјекта полажу право на владање једном државом тада усаглашавање постаје нужност, а не само потреба" (Vranješ, 2024: 222).

Међутим, „владање по праву" доминантних партија три национална блока често је технократски изведена „расподјела плијена" без „базичне усаглашености" актера „велике коалиције" око кључних друштвено-политичких питања. Такво стање онемогућава „потпуност примјене и добробита" консоцијацијске демократије у Босни и Херцеговини. Због тога су бројни аутори писали о неуспјесима и манама институционализоване консоцијације у овој земљи. Мирјана Касаповић наводи неколико узрока недјелотворности модела консоцијацијске демократије на нивоу Босне и Херцеговине. Они су (у сажетом и поједностављеном тумачењу) сљедећи: „непостојање консензуса о државној заједници, непостојање консензуса о политичком суставу, недосљедна стратегија међународних актера у конструкцији демократске државе, те неповољна двосегментарна структура Федерације са изразитом бројчаном премоћи једног сегмента" (Kasapović, 2005: 161–162).

Разматрајући однос између центрифугалних и центрипеталних тенденција у Босни и Херцеговини као фактора њене нестабилности и политичко-теоријске аномалије, навели смо сљедеће оцјене: „Дејтонским мировним споразумом у Босни и Херцеговини остварена је својеврсна теоријска и политичка аномалија у односу на дотадашњу праксу демократског свијета. Споразумом из Дејтона, који је производ интервенционизма иностраних актера, опстала је авнојевска Босна и Херцеговина без обзира на чињеницу да је српско-хрватска натполовична већина била против тога. Овим је створен **изнуђени минимум центрипеталности** у Босни и Херцеговини. Споразум је остварио мир који траје двадесет пет година и то је највећи његов домет. Међутим, досадашња пракса је показала да сукоб између центрифугалних и центрипеталних тенденција у Босни и Херцеговини никада није завршен. Из ратне он је

прешао у политичку форму партијског сукобљавања. За двије и по деценије своје егзистенције споразум из Дејтона није успио да интегрише сукобљене актере подијељеног друштва у Босни и Херцеговини. Дејтонски уставни аранжман је имао бројне измјене, од којих је највећи дио био наметнут вољом иностраних актера. Без обзира на све додатне иностране и унутрашње интервенције, Дејтонски мировни споразум је тачка бројних спорења у Босни и Херцеговини. Његови почетни браниоци били су концентрисани у бошњачкој политичкој елити која је овај споразум видјела као прелазно рјешење у даљем процесу центрипетализације Босне и Херцеговине. Српска страна је у почетку била незадовољна дејтонским рјешењима. С временом је политичка елита у Републици Српској схватила погодности високог степена аутономије који има овај ентитет и заштитничких механизама консоцијацијске демократије, па су они данас највећи браниоци споразума из Дејтона. Због асиметричног уређења и своје суштински лошије политичко-системске и демографске позиције, хрватске политичке елите у Босни и Херцеговини су највећи заговорници промјене дејтонског Устава. Ти захтјеви су усмјерени ка стварању асиметричне троентитетске федерације" (Симовић, 2019: 163–164).

Послије двије и по деценије функционисања, консоцијацијску демократију у Босни и Херцеговини, са њеним манама и предностима, можемо оцијенити релативно успјешном. Иако није испунила очекивања о великом демократском прогресу, стварању отвореног друштва и смањењу дистанце између подијељених сегмената, она је одржавала представничку демократију онемогућавајући „тиранију већине" над мањином, што је био директан узрок рата почетком деведесетих година двадесетог вијека. Занимљива је чињеница да је бошњачка елита, која предводи најмногобројнију нацију у Босни и Херцеговини, годинама опструисала консоцијацијску демократију на чијим механизмима почива опстанак државе за коју су они највише заинтересовани. Бошњачки политичари и интелектуалци годинама покушавају да оспоре и разграде заштитне механизме дејтонске уставности отварајући сталне међунационалне сукобе: „Бошњачку интелектуалну и политичку елиту означавамо главним протагонистима неуспјеха логике консоцијализма у Босни и Херцеговини, као јединог прихватљивог механизма одржавања мира и демократије у условима њене национално-религијске плуралности. Ово је прилично парадоксална ситуација, јер захваљујући Дејтонском мировном споразуму и његовом Уставу, који има уграђене консоцијацијске механизме, Босна и Херцеговина опстаје као држава, са свим својим проблемима, од политичке нестабилности до упитног суверенитета. Ово

је политички парадокс јер је бошњачкој елити највише стало до очувања Босне и Херцеговине као цјелине" (Simović, Ilić, 2022: 76).

Милан Тегелтија узроком бројних политичких и друштвених проблема у Босни и Херцеговини сматра институционално неповјерење, игнорисање њене плуралне реалности и потребе за сложеним политичким уређењем какво је дејтонско: „Двадесет три године након рата дошло је вријеме да политички актери који преузму одговорност за власт прије свега прихвате стварност такву каква је и из те стварности извуку највише могуће за добробит свих. Морају се почети повлачити потези који су засновани на повјерењу и у заједничком интересу, умјесто оних заснованих на неповјерењу и перцепцији да свако свакога на сваком кораку жели да превари и извуче неку корист само за себе или групу којој припада. То, наравно, подразумијева вријеме, али ако тај процес никада не започне, то вријеме потребно за успоставу потпуног, макар институционалног повјерења никада неће ни почети тећи. Ни брак заснован на неповјерењу не може опстати, ни другарство ни било који други однос, па како онда мислимо да било какав облик државне организације може функционирати на легализираним механизмима институционалног неповјерења. Но, као и у свему другом, повјерење се дуго гради и стиче, а изузетно брзо губи, зато је потребно бити разуман, не тражити све одмах, не очекивати одмах превише, потребно је градити повјерење на свакодневној основи и подузети неке симболичне политичке кораке који би означили почетак једне нове ере у функционирању БиХ. Пронаћи тачке неспорних заједничких интереса које онда треба форсирати, а њих заиста може бити много, при том избјегавати конфликте око питања гдје постоје фундаменталне супротности и онда полако, стрпљиво и разумно градити ту кућу повјерења, циглу по циглу сваког дана, сваке седмице, сваке године све више и више, до тренутка када ће се повјерење само по себи почети подразумијевати, а онда ће и она 'тешка питања' вјероватно сама по себи излапјети. За овакав нови приступ потребно је прије свега пуно храбрости, одговорности, разума и политичке мудрости, јер ипак људи који овдје живе насушно требају, прије свега, наду да ће бити боље, а у атмосфери перманетног конфликта, напетости и неповјерења такву наду не могу имати, напротив" (Tegeltija, 2018).

У процесу усавршавања и даље изградње консоцијацијске демократије у Босни и Херцеговини као рационалног избора и добра за све, уз неопходну вољу бошњачке, грађанске и дијела иностране елите, који су њени садашњи противници, може да помогне искуство развијених консоцијацијских демократија. Једно од њих је белгијско. Ријеч је о држави која има низ институционализованих

механизама рјешавања конфликата попут „алармног звона". Процедура „алармног звона" у Белгији (језички подијељеној, двоентитетски уређеној, са дистриктом Бриселом и „заједницама" као дијелом политичко-системског мозаика) подразумијева „суспензију разматрања неког предмета који се може негативно одразити на односе између двије (главне) заједнице", све са циљем да се „прије одлучивања о неким важним заједничким стварима постигне пуна сагласност двију језичких заједница" (Vasović, 2008: 211). Тиме се одређени проблем око којег не постоји сагласност оставља за касније, а рјешава се сет других спорних питања. Енергија и акомодацијска разумност којом су успјешно донесене политике из мање проблематичних сфера и питања, уз временом „охлађене међупартијске страсти", доносе се, по „моделу рационалног избора", компромисна рјешења у којима нико није тотални побједник, а нити губитник. Тиме се ствара релативна хармонија и максимално могуће задовољство које друштво и државу ослобађају стега „залеђеног конфликта" омогућавајући јој напредак.

„Рационални избор" који помињемо у претходном пасусу стање је свијести које подразумијева „људско дјеловање с циљем остваривања њихове максималне користи у задатим условима". Корист настала из „рационалног избора актера" одређена је алхемијом њихових способности с једне и ограничења које им поставља окружење с друге стране. У условима плуралних друштава, гдје једна скупина не може трајно да порази или искоријени другу, консоцијацијски модел демократије у којем се постиже систем „баланса моћи" између подијељених сегмената друштва постаје рационална одлука. Наравно, ако су елите подијељеног друштва и њихови бирачи „друштвено освијештени", „политички писмени" и „демократски зрели" за обуздавање страсти, аргументовану расправу, смањење страха и разумно прихватање реално преводивих рјешења.

Босни и Херцеговини, која је добар дио своје историје имала неки облик консоцијацијских односа, од паритета у Општевилајетском вијећу из доба Османског царства, преко „куријалног бирачког права" из времена Аустроугарске монархије, затим „консоцијацијске праксе" Савеза комуниста Босне и Херцеговине па све до дејтонске уставности, модел консоцијацијске владавине је познат, прикладан и рационалан. Чињеница да се у условима консоцијацијске стварности дејтонског Устава одржавају тродеценијски мир и демократска пракса говори у прилог наведеној тези.

Радикално подијељеној и постконфликтној Босни и Херцеговини консоцијацијска демократија је рационалан избор демократске владавине, али потпун тек са децентрализованим политичко-си-

стемским уређењем. На први поглед најлогичнијим се намеће одржавање федералног уређења успостављеног Дејтонским мировним споразумом. Федерализам у Босни и Херцеговини има бројне поборнике, али и критичаре, као уосталом и консоцијацијски облик демократске владавине.

Бошњацима као најбројнијој нацији, која нумерички прелази 50% од укупног броја становника, консоцијацијска демократија, једнако као и федерална структура, не одговара јер их сматрају препреком за остваривање националних интереса. Хрвати, који су у двоентитетској организацији државе, а захваљујући раније потписаном „Вашингтонском споразуму", остали без већински хрватског ентитета, усмјерени су на остваривање троентитетске федералне структуре која би их национално задовољила. Срби су добијањем Републике Српске као међународно признатог ентитета у оквиру Босне и Херцеговине заинтересовани за очување дејтонских надлежности, иако нарушених вишедеценијским дјеловањем високих представника и константном центрипетализацијом Босне и Херцеговине.

Наведено стање бројне ауторе и „тумаче" Босне и Херцеговине опредјељује ка заговарању једног од три рјешења: остваривања *централизоване државе*, што је бошњачко-грађанска платформа, очувања постојеће *„дејтонске" уставности*, што је став српске стране или стварања *троентитетске федерације*, на чему инсистирају хрватске елите. На први поглед посљедње рјешење звучи као рационалан избор, с обзиром на чињеницу да функционалне федерације постоје широм свијета, од Њемачке, преко Сједињених Америчких Држава, до Русије, Белгије и сличних демократија. Поједини експерти тврде да у федералним државама живи више од трећине свјетске популације. Међу њима је Босна и Херцеговина која своју федералну стварност живи скоро три деценије.

Међутим, Босна и Херцеговина живи у сталној агонији и унутрашњим конфликтима, без могућности интеграције радикално подијељеног друштва и успостављања стабилне државе. Њена центрифугалност је снажнија него што је била почетком грађанског рата 1992. године. У то вријеме Босна и Херцеговина била је дио југословенске федерације, која је остваривала већи степен социјалне интеграције и мира од дејтонске Босне и Херцеговине, па се као таква распала по национално-вјерском и територијалном кључу. Ништа боља судбина не очекује савремену Босну и Херцеговину, радикално подијељену и умногоме „изнуђену државу". „Изнуђени федерализам" у Босни и Херцеговини није „базичан" и „аутохтон", већ „октроисан" и суштински непожељан. Само је лошије рјешење

унитарна држава чија би потенцијална изградња значила нови грађански рат.

Због тога оцјењујемо да је федерализам у Босни и Херцеговини „подгријавање хладне супе", а његово очување храњење својеврсног „болесника на Динаридима". „Изнуђеним бх федерализмом" подгријавају се бошњачке наде ка центрипетализацији, а српске и хрватске ка даљој центрифугализацији „дејтонске уставности". У тим процесима јачају конфликти, политичка и друштвено-економска нестабилност, а инострани фактори добијају трајну „тапију интервенционизма" на овом простору. Босна и Херцеговина нема друштвену и политичку зрелост за функционалан федерализам, а центрифугалне политике њених елита то потврђују. Међутим, како сецесионистичке политике воде у рат, једнако као и унитаристичке, предлажемо стварање ***Конфедерације Босне и Херцеговине***. Њу је могуће успоставити измјенама постојећег уставног оквира, као државне заједнице три конститутивне републике. Једна од њих била би Република Српска, док би већински бошњачка и већински хрватска република настале диобом Федерације Босне и Херцеговине. У овом историјском тренутку, то је најразумније и најприкладније рјешење плуралном друштву Босне и Херцеговине и њеној политичко-партијској центрифугалности.

„Овен–Столтембергов" мировни план за Босну и Херцеговину дефинисан 1993. године предвиђао је стварање конфедерације три републике. План је јасно дефинисао националне државе Бошњака, Срба и Хрвата, дао им велике надлежности, могућност политичког, економског и културног напретка, остваривање минималног, али функционалног политичког система на нивоу савезне државе и спровођење реалних политика. Међутим, план је одбацио Алија Изетбеговић. Показало се то великом историјском грешком јер је рат продужен за двије године, а каснија дејтонска уставност створила је више неспоразума и тачака будућих сукоба него што их је затворила. Наш приједлог се умногоме идејно ослања на „Овен–Столтембергов" план и његова је савремена модификација.

Идеје и политичко-системска рјешења која предлажемо у даљем тексту умногоме црпимо из наших ранијих научноистраживачких монографија (Симовић, 2019) и радова, примарно из чланка под називом „Институционална архитектура Босне и Херцеговине и могућности њеног редизајна – консоцијацијски и федерални приступ" (Симовић, 2024). Поједина рјешења дословце су пренесена, попут приједлога везаних за измјене Изборног закона Босне и Херцеговине, док су одређена допуњена или модификована.

Конфедерација Босна и Херцеговина темељила би се на конституционалном истицању и гаранцијама спровођења „природних

права" свих њених грађана, конститутивности Бошњака, Срба и Хрвата у заједници са осталим држављанима Босне и Херцеговине, конфедерацији три конститутивне републике, представничкој демократији, републиканском уређењу, слободи удруживања, кандидовања и јавног дјеловања, механизмима сталне грађанске контроле изабраних представника, унутрашњој и спољашњој безбједности. Конститутивне републике имале би право напуштања Конфедерације Босне и Херцеговине кроз демократски изгласано раздруживање и проглашење независности.

Државне надлежности подразумијевале би финансирање заједничког нивоа власти Конфедерације Босне и Херцеговине и спровођење заједничке монетарне политике, међународно представљање и координисање међународних активности конститутивних република, које би имале висок степен аутономије у спровођењу међународних активности, координацију безбједносних система и политика између државног и нивоа конститутивних република, успостављање и одржавање политичке, економске и културне сарадње између конститутивних република и свијета, арбитрирање у сукобима између конститутивних република, заједничке послове државе у области јавних исправа и контроле државне границе (с јасно дефинисаном улогом конститутивних република у тим политикама), спровођење избора (у сарадњи с централним изборним комисијама конститутивних република) и усклађивање прописа и стандарда.

Три конститутивне републике биле би *територијално „заокружене"* плуралном логиком и етнотериторијалном реалношћу спроведеном деведесетих година 20. вијека, ратним сукобима, етничким чишћењем, послијератним пресељењима и егзодусима, од којих је највећи одлазак Срба из Сарајева почетком 1996. године (процјена је да је Сарајево у том периоду напустило 120.000 Срба, изгубивши тиме некада већински српски град).

Поред ***Републике Српске***, у процесу национално-административне диобе Федерације Босне и Херцеговине биле би успостављене друге двије републике – већински бошњачка и већински хрватска. Приједлог је да прва носи назив ***Република Босна***, а друга ***Република Херцег Босна***. Слична рјешења предлагали смо у нашим ранијим радовима нагласивши сљедеће: „Најважније питање у предложеном редефинисању Босне и Херцеговине су границе ентитета. Некада измијешано становништво се захваљујући ужасима рата помјерало годинама тако да данас можемо говорити о доминантно бошњачким, српским и хрватским просторима. С обзиром на то да и даље постоје снажне међунационалне тензије и неповјерење, чак и међу млађим генерацијама, потребно је обје-

динити национално обликоване територије и тиме задовољити реалне потребе подијељеног друштва" (Симовић, 2024: 28).

Пратећи логику цитираног рада извели смо приједлоге територијалног редефинисања већински националних простора и њима припадајућих ентитета – конститутивних република будуће Конфедерације Босне и Херцеговине. Модификацијом рјешења предлаганих у нашем раније наведеном раду, дефинишемо територијално-политичку реорганизацију *према којој би Република Српска остала у ентитетским границама одређеним у Дејтону*, док би већински бошњачка и већински хрватска република биле *конституисане национално-административном диобом Федерације Босне и Херцеговине*. Овим би процесом били укинути кантони, а основа за територијално разграничење између бошњачке и хрватске републике биле би локалне заједнице, што смо предлагали и у ранијим текстовима (Симовић, 2024: 28). Већински бошњачке општине и градови постали би дио будуће Републике Босне, док би већински хрватске локалне заједнице постале дио Републике Херцег Босне. Локалне заједнице у Федерацији Босне и Херцеговине које немају хрватску или бошњачку већину биле би дијељене између двије будуће републике према томе која од локалних средина има већу бошњачку или хрватску популацију.

Територијална разграничења будућих конститутивних република кроз административно обједињавање локалних заједница према њиховој националној структури, праћењем ентитетске линије из Дејтона, модификовани су приједлози наших старијих радова, у којима наглашавамо: „То је рјешење које би завршило процес национално-територијалног груписања нација у Босни и Херцеговини започет центрифугалним политикама у грађанском рату. Ово је ризичан процес, који самог аутора доводи у позицију критике за заговарање националистичких политика, али је обрнуто. Намјера аутора је да се смањи ниво конфликтних тачака у постратној Босни и Херцеговини кроз реал-политике, одржи мир и подржи успостављену консоцијацијску демократију као основ за даљу демократску надградњу и функционисање. Међутим, само питање разграничења отвара могућност за потенцијалне конфликте и арбитражу, посебно у локалним срединама међунационалних спорења какав је Мостар" (Симовић, 2024: 28).

У национално-административној диоби Федерације Босне и Херцеговине Мостар би био подијељен на два града: Западни Мостар (већински хрватски) и Источни Мостар (већински бошњачки). Ово је рационалан приједлог с обзиром на чињеницу да, и поред тродеценијских покушаја интеграције овог града, Мостар и даље живи дух и праксу подијељене средине, што онемогућава његов стаби-

лан развој. Ратом успостављена дистанца између Хрвата и Бошњака је таква да је „урбани развод" Мостара рационална политика с најмање штете по све.

Критичари ове монографије и понуђених рјешења рећи ће да је у ери глобалног умрежавања, спајања људи и држава, бесмислена и заостала подјела било ког савременог града, па чак и државе. Међутим, либерално-глобалистичке замисли о превазилажењу разлика, јединству, заједничким вриједностима и интересима су сјајне, али само на папиру, у емотивним говорима о суживоту и декларацијама исписаним лијепим словима и мастилом. Стварност људи било којег подијељеног града у плуралној и постратној Босни и Херцеговини таква је да у њима није реално спровођење политика којима би се постигло међунационално јединство.

Ова оцјена звучи грубо, антипомирујуће и с потребом очувања подјела и конфликата. Међутим, то није тачно. Она је утемељена на реалној политици детерминисаној на културно-историјском искуству народа с ових простора. Плуралност Босне и Херцеговине обиљежена је религијским линијама расцјепа њених становника, а оне су најснажније од свих друштвених подјела. Сваки неприродан покушај интеграције и остваривања суживота тамо гдје је „оружје говорило", а смрт потврђивала ставове оних који су се дијелили, јесте пут подгријавању страха, а њиме и стихијске мржње. То је систем „нерашчишћених рачуна" који ће у датом тренутку, познајући нашу историјску праксу, отворити нове ратове и страдања. Због тога је политика „чистих рачуна" најсмисленија. У ранијим пасусима смо нагласили да је „боље имати сретно разведене него несретно спојене родитеље", парафразирајући глумца култног југословенског филма „Јагоде у грлу" (1985). То нас уводи у даљу оцјену и тезу да је боље имати добре комшије које дијели зид, ако је то потребно, него станаре куће у којој „царују мржња", нетрпељивост, стални сукоби и страдања.

Оваква логика опредјељује нас за приједлог национално-административне диобе Мостара, а посебно Брчког, уз све научне и политичке ризике које овим приједлогом преузимамо на себе. Они су пут дугорочном смањењу интензитета међунационалних сукоба и очувања мира, а то је могуће постићи једино реалним политикама и усвајањем рјешења „чистих рачуна", а не неприродним интеграцијама људи који то суштински не желе и лажном мултиетничношћу.

Посебан проблем територијалних спорења у Босни и Херцеговини представља простор Дистрикта Брчко. Оно је током рата било подијељено у три сукобљене републике и засебне локалне заједнице: српску, примарно урбани дио града са излазима према Сембе-

рији и српским дијеловима Посавине, бошњачку, концентрисану на југу, и хрватску, смјештену у сјеверозападном дијелу предратне општине Брчко. Према истим или сличним линијама разграничења, у савременој национално-административној „диоби", Дистрикт Брчко био би подијељен на три административне цјелине. Прва би била већински српска и припала би Републици Српској, друга већински бошњачка и припала би Републици Босни, а трећа, већински хрватска и припала би Републици Херцег Босни.

Конститутивност нација била би загарантована на цијелој територији Босне и Херцеговине, као и права Осталих. У конститутивним републикама она би се спроводила кроз јавне институције, прије свега механизме паритета, вета и аутономности. То би подразумијевало постојање низа институционалних рјешења из домена „позитивне дискриминације" којима би се подстицала и гарантовала укљученост и једнаковриједност мањинских скупина, што би им гарантовали *Устав Конфедерације* и републички устави. Ово се односи, између осталог, на квоте при запошљавању у јавне институције, „позитивну дискриминацију" у расподјели мандата на изборима, учење групе националних предмета у школама, прије свега матерњег језика, историје и вјеронауке. Свака од конститутивних нација имала би своје *национално вијеће* (слично *заједницама* у Белгији), као пратећи орган Скупштине Конфедерације Босне и Херцеговине, које би имало протективну функцију заштите конститутивних скупина на цјелокупној територији Босне и Херцеговине. Протекцију скупина из којих долазе национална вијећа вршила би путем иницијатива, приједлога и захтјева политичким лидерима, организацијама, скупштинама, омбудсманима и Врховном суду Конфедерације Босне и Херцеговине.

У политичко-системској организацији Конфедерације Босне и Херцеговине централна политичка институција била би ***Скупштина Конфедерације Босне и Херцеговине***. Она би била најважније политичко-системско тијело и имала би дводомни карактер. Први њен дом носио би назив ***Дом грађана***, а други ***Дом република***. Оба дома имала би једнаку снагу. Одлука усвојена у Скупштини Конфедерације Босне и Херцеговине подразумијевала би подршку оба дома. У домовима би се гласало „квалификованом већином" по моделу добијања натполовичног броја гласова укупног броја посланика из сваке од три конститутивне републике. Једнако ономе како се данас спроводи процес „ентитетског гласања" у Представничком дому Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине.

Дом грађана био би биран из три изборне јединице које би пратиле границе конститутивних република. Изборна правила за избор посланика у Дом грађана, како смо нагласили у раније поме-

нутом истраживању (Симовић, 2024: 26), подразумијевала би Д'Онтову изборну формулу, изборни праг од 5% за странке, а за коалиције 7%. Мандат би припадао посланику, док би постојало преференцијално гласање унутар затворених неблокираних листа с највише три изборне преференције, компензациони мандати били би укинути као изразито лоше рјешење, док би позитивна дискриминација у корист жена остала, а била би уведена техничка рјешења којима би се изборни процес учинио максимално *слободним* и *поштеним*. То подразумијева увођење електронског читача прста при пријави за гласање, електронског бројача гласова и бројне друге демократско-техничке новотарије. Наведене тезе износили смо у бројним радовима и јавно их промовисали у медијима.

Број посланика у *Дому грађана* био би 93, то јесте по тридесет један посланик из сваке од конститутивних република. *Дом република* бирале би народне скупштине конститутивних република натполовичном већином и њега би чинило по 15 делегата из сваке од њих (укупно 45). Одлуке би се доносиле квалификованом већином, као и у случају доношења одлука у Дому грађана.

Централну изборну комисију Конфедерације Босне и Херцеговине чинило би петнаест чланова, по пет из сваке од конститутивних република, стручњака из области права, политичких наука и медија, за које је могуће доказати да у посљедња три изборна циклуса нису били активни чланови политичких партија. Они би били бирани двотрећинском већином у скупштинама република из које долазе. Одлуке Централне изборне комисије Конфедерације Босне и Херцеговине би се доносиле квалификованом већином. Централна изборна комисија Конфедерације Босне и Херцеговине спроводила би изборе само за Дом грађана Скупштине Конфедерације Босне и Херцеговине, док би изборе за остале нивое власти спроводиле републичке централне изборне комисије.

Предсједништво и Савјет министара Босне и Херцеговине били би укинути и замијењени институцијом под називом ***Савјет министара Конфедерације Босне и Херцеговине***. Савјетом министара Конфедерације Босне и Херцеговине управљало би трочлано предсједништво у којем би се предсједавајући ротирао на полугодишњем нивоу. Сваки члан трочланог предсједништва Савјета министара Конфедерације Босне и Херцеговине долазио би из неке од три конститутивне републике. Савјет министара Конфедерације Босне и Херцеговине имао би ресоре *правде*, *финансија*, *иностраних послова*, *безбједности*, *цивилних послова* и *економских послова*. Министри у Савјету министара Конфедерације Босне и Херцеговине били би бирани у Скупштини Конфедерације Босне и Херцеговине на бази републичког паритета, са по два министра

из сваке од три конститутивне републике. Министре у Савјету министара Конфедерације Босне и Херцеговине бирали би посланици у Скупштини Конфедерације Босне и Херцеговине системом „квалификоване већине". Одлуке у Савјету министара Конфедерације Босне и Херцеговине доносиле би се „квалификованом већином". То би подразумијевало систем у којем би било потребно да за сваку одлуку гласају три члана предсједништва, те минимално један од два министра из сваке од конститутивних република.

Постојећи судови на државном нивоу Босне и Херцеговине били би укинути и замијењени институцијом ***Суда Конфедерације Босне и Херцеговине***. Ова институција била би централна правосудна установа у реформисаној Босни и Херцеговини. Чланове Суда Конфедерације Босне и Херцеговине бирале би републичке скупштине. Оне би бирале по тројицу судија из сваке од конститутивних република на мандатни период до њиховог пензионисања. Судије Суда Конфедерације Босне и Херцеговине доносиле би одлуке „квалификованом већином", што би подразумијевало да најмање двоје од троје судија из сваке од конститутивних република гласају позитивно за одређену одлуку како би она била усвојена.

Тужилаштво Конфедерације Босне и Херцеговине спроводило би истраге из домена дјела за које је надлежан Суд Конфедерације Босне и Херцеговине. Чланове Тужилаштва Конфедерације Босне и Херцеговине, а према квотама републичког паритета, бирали би високи судски и тужилачки савјети конститутивних република Конфедерације Босне и Херцеговине.

Конфедерација Босна и Херцеговина не би имала дефинисан главни град, већ три административна сједишта: *Сарајево*, *Катеру* (раније је писано о дефинисању и изградњи овог града кроз уједињење и трансформацију садашњих општина Источни Стари Град и Источно Ново Сарајево у јединствену локалну заједницу) и *Западни Мостар* (настао би административном подјелом града Мостара према његовим етничким границама, што смо објашњавали у ранијим пасусима). Заједничке институције Конфедерације Босне и Херцеговине не би имале сједишта само у наведеним градовима, већ у више локалних заједница и конститутивних република. Заједничке институције, агенције и друга тијела Конфедерације Босне и Херцеговине били би успостављени у складу с јасно дефинисаним надлежностима конфедерације, потребама државног нивоа власти и уз пристанак конститутивних република. Иако би постојало Министарство безбједности у Савјету министара Конфедерације Босне и Херцеговине, оно би имало улогу координатора безбједносних послова између конститутивних република, али и између њих и међународних организација које се баве сегментима веза-

ним за безбједносне послове, а никако садашње надлежности истоименог министарства. *Оружане снаге Босне и Херцеговине* биле би укинуте, а будућа Конфедерација демилитаризована. Безбједносне послове који су били у надлежности Оружаних снага Босне и Херцеговине преузеле би полицијске снаге конститутивних република.

Дио наведених приједлога и политичко-системских измјена не одговара теоријском учењу о конфедерацијама, њиховом настанку, карактеру и функционисању. Међутим, ријеч је о теоријским недоследностима узрокованим специфичностима Босне и Херцеговине, њеном сложеном политичком сценом, историјом и изазовима.

Предложеним политичко-системским рјешењима које је могуће имплементирати измјенама постојећег Устава губи се правни ексклузивитет конститутивних нација, што су били „дејтонски проблеми" пресуђени тужбом „Сејдић-Финци", а добија се ексклузивитет конститутивних република које су грађански уређене и недискриминаторске према припадницима било које скупине или појединца. Тиме се рјешавају проблеми попут пресуде „Сејдић-Финци" и сличних, повећава се институционална сигурност грађана, релаксирају међунационална спорења и односи, оставља могућност суживота, али и раздруживања, у зависности од хтијења суверених грађана све три републике које чине Конфедерацију Босну и Херцеговину. Овако обликована држава омогућава изградњу и поштовање „природних права", потреба и хтијења њених грађана, успостављање и одржавање парламентаризма, консоцијацијске демократије и аутономности. Ово су потребе плуралне Босне и Херцеговине срасле у трауми грађанског рата, тоталитарног насљеђа, неуспјеле политичке и економске транзиције, дезоријентисаности, декаденције и опште апатије.

Организација државне власти будуће Конфедерације Босне и Херцеговине

8. ЗАКЉУЧАК

Идеја о слободном и хармоничном полису стара је и научно и друштвено мотивишућа. Креирање простора по мјери његовог суверeног народа, који директно или путем изабраних представника одлучује о себи, дијелећи заједничка правила, права и обавезе, идејна је водиља генерација које су нам претходиле. У нашем образовном, конституционалном и идејно-вриједоносном насљеђу похрањена је снажна суверенистичка и државничка традиција. Република Српска настаје из националне логике српског народа, његове државотворне традиције, а посебно невоље и свјежег сјећања на историјска страдања, највише у свјетским ратовима. Култура памћења Срба у Босни и Херцеговини отворила је простор њиховој политичкој самоспознаји и обједињавању око идеје националног јединства, социјалне правде и државности. То се ишчитава у низу докумената похрањених у конституционалној историји Републике Српске.

Република Српска својеврсна је обнова српске државе на простору Босне и Херцеговине. Настала у 7. вијеку под влашћу Властимировића, српска кнежевина обједињавала је крајеве с обје стране ријеке Дрине. Она је била централна српска ријека, да би јој судбина у наредним вијековима намијенила улогу неприродне границе унутар јединственог српског простора. Оваквом исходу кумовали су српска неслога и ситничавост, немилосрдна борба за власт, двовјерје и заблудност, једнако као и освајачи германског Запада и исламског Истока. Жилавост српског сељака, касније и радника, њихова борба за опстанак, дјецу и земљу, низала је велике историјске успјехе, једнако као што су елитистичке заблуде и мегаломански пројекти били пут историјских странпутица и страдања.

Иако су националну револуцију и стварање јединствене националне државе започели још 1804. године, међу првима у Европи, Срби су другу деценију 21. вијека дочекали расути у више држава насталих из некадашње Југославије. Највеће српске илузије изгорјеле су деведесетих година 20. вијека, у пламену сарајевских улица, косовских и крајишких цркава, расутих гробова и избјег-

личких колона. Бомбардована у атлантистичком самопотврђивању униполарне хегемоније 1995. године, санкционисана и издата, Република Српска је, уз цијену срамне предаје Српског Сарајева, важних планинских висова и арбитраже за Брчко, добила у Дејтону међународно признање у виду конститутивног ентитета у оквиру федерално уређене Босне и Херцеговине. Из пепела унапријед смишљеног сатирања трагова српског постојања, посебно у Сарајеву, Мостару и Крајини, изашле су колоне прогнаника и мученика који су носили мртве и тешку горчину издаје.

Политички, војни, територијални и економски удар није сломио Републику Српску, слудио је и девастирао. Напротив, уз све унутарсрпске неспоразуме, међународне неопротекторске накане и дисциплиновања, дипломатске и конституционалне преседане, Република Српска је опстала као представничка демократија. У уводном дијелу наше научне монографије навели смо да је Република Српска настала из потребе политичке, социјалне и безбједносне заштите српског народа деведесетих година 20. вијека, а посебно његовог суверeног права да влада собом и креира свој политички амбијент. У таквим условима изабрани представници српског народа вођени легитимитетом, добијеним плебисцитарном сагласношћу српских бирача новембра 1991. године, оснивају Републику Српску обликујући је у конституционалној традицији европских република.

У нашем истраживању појаснили смо феномен представљања и представничке демократије, политичке историје Срба у Босни и Херцеговини, настанка, одбране и институционалне изградње Републике Српске, карактера њеног политичког уређења, политичких односа током рата, мировних преговора и њихових контроверзи, постдејтонске стварности, савремених изазова, политичко-системских аномалија и пресјека друштвено-економског стања. Посебан, научно и друштвено изазован, оправдан, а опет контроверзан дио рада представља могућност институционалног редизајна Републике Српске. Ријеч је о сету научно и здраворазумски утемељених приједлога измјене политичког система Републике Српске, њених изборних правила, геополитичког самоодређења, реформе локалних заједница, економског, безбједоносног, образовног, културног и спортског система. Велики значај у раду дали смо идеји изградње Града Катера и пројекта „Градац на Илињачи", као својеврсне компензације предаје Српског Сарајева у Дејтону.

Представничка демократија у Републици Српској цјеловита је студија о политичкој историји њеног слободарског народа, његове историјске борбе за обновом давно угушене државности, политичким односима и социоекономским изазовима, транзицијским до-

битницима и губитницима, привилегованој елити и обесправљеној маси, демократској владавини и институционалној архитектури. Њу је, уз довољно научног знања и креативности, политичке храбрости и народног јединства, могуће унаприједити и довести у ниво друштвене хармоније. Бројни закључци и приједлози изнесени у овој научној студији су полемичког карактера. На овај начин, публиковањем нашег истраживања нудимо основу и идејну скицу за будуће научне расправе и радове о Републици Српској која траје више од три деценије.

9. ЛИТЕРАТУРА

А

1. Avramov, Smilja (1997). *Postherojski rat Zapada protiv Jugoslavije.* Veternik: IDI.
2. *Академија ликовних умјетности Универзитета у Источном Сарајеву, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Академија ликовних умјетности Требиње (ues.rs.ba).
3. *Академија наука и умјетности Републике Српске* (2024). Преузето 2. 3. 2024. са Anurs.
4. *Академија умјетности Универзитета у Бањој Луци, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Академија умјетности Универзитета у Бањој Луци – Академија Умјетности Универзитета у Бањој Луци (unibl.org).
5. *Андрићев институт* (2024). Преузето 13. 7. 2024. са О институту | Андрићев институт (andricevinstitut.org).
6. Антић, Чедомир; Кецмановић, Ненад (2016). *Историја Републике Српске*. Београд / Бања Лука: Недељник / Службени гласник.
7. *Архив Републике Српске* (2024). Преузето 2. 3. 2024. са Историјат – Архив Републике Српске (arhivrs.org).
8. *Архитектонско-грађевинско-геодетски факултет Универзитета у Бањој Луци, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Архитектонско-грађевинско-геодетски факултет | АГГФБЛ (unibl.org).
9. *Аудио-визуелни центар Републике Српске* (2024). Преузето 3. 3. 2024. са АВЦРС – Аудио-визуелни центар Републике Српске (avcrs.com).

Б

10. Bugarel, Ksavije (2004). *Bosna: anatomija rata*. Beograd: Fabrika knjige.
11. Begić I., Kasim (1997). *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma*. Sarajevo: Bosanska knjiga i Pravni centar Fonda otvoreno društvo Bosna i Hercegovina.
12. Bencun, Siniša (2015). *Manipulacije u izbornom procesu: neutemeljene optužbe ili značajan uticaj na izborni rezultata?* u: *Izbori u Bosni i Hercegovini: karakteristike i moguća unaprjeđenja (zbornik autorskih radova)*. Koalicija za slobodne i poštene izbore *Pod lupom*. Preuzeto 24.07.2024 sa Izbori-u-BiH-karakteristike-i-moguca-unapredenja-Zbornik-autorskih-radova.pdf (podlupom.org).

13. Beri, Norman (2007). *Uvod u modernu političku teoriju*. Beograd: Službeni glasnik.
14. Без одговорности за убиство српских дјевојчица на Грбавици (2016). Преузето 21. 2. 2024. са Без одговорности за убиство српских дјевојчица на Грбавици (rtrs.tv).
15. Благојевић, Милан (2019). *Феноменологија (не)права*. Зворник: ЈУ Народна библиотека и музејска збирка Зворник.
16. Боројевић, Данко; Ивић, Драги (2014). *Војска Републике Српске: 12. мај 1992. – 31. децембар 2005*. Београд: Српски ратни ветерани општине Чукарица.
17. Bren, Žan (1998). *Platon i akademija*. Beograd: Plato.
18. Будимир, Жељко (2015). *Геополитички положај Републике Српске у процеду светова* у: Зборнику радова *Ризици и безбједоносне пријетње*. Бања Лука: Удружење наставника и сарадника Универзитета у Бањој Луци.
19. Будимир, Жељко (2023). *Геополитика (де)нацификације српског народа и Републике Српске* у: *Српска се брани и у Србији: десет београдских трибина о Републици Српској 2012–2022*. Представништво Републике Српске у Србији / Информативно-политички портал „Све о Српској" / Информативно-политички портал „Факти": Београд.

B

20. Vasić, Rajko (2014). *Politička stranka permanentne izborne aktivnosti*. Banja Luka: Besjeda.
21. Vasović, Vučina (1993). *Parlamentarizam* u: *Enciklopedija političke kulture*. Beograd: Savremena administracija.
22. Vasović, Vučina (2008). *Savremene demokratije I*. Beograd: Službeni glasnik.
23. Vasović, Vučina (2008). *Savremene demokratije II*. Beograd: Službeni glasnik.
24. Vejnović, Duško; Obrenović, Predrag; Matijašević, Darko (2015). Bezbjedonosni rizici neoliberalne države u: Zborniku radova Rizici i bezbjedonosne prijetnje. Banja Luka: Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci.
25. Vranić, Bojan; Vuković, Đorđe; Kecmanović, Nenad (2018). *Kulturna uporišta politike*. Beograd: Čigoja štampa.
26. Vranješ, Nevenko (2020). *Lokalna samouprava*. Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci, Fakultet političkih nauka.
27. Vranješ, Nevenko (2024). *Politički sistem Bosne i Hercegovine i Republike Srpske.* Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci, Fakultet političkih nauka.
28. Вујадиновић, Жељко (2011). *Међународни кривични суд за бившу Југославију као израз свог времена* у: часопис *Политеиа*. Бања Лука: Факултет политичких наука.
29. Vukadinović, Dragan (2017). *Mont Pelerin society najmoćniji think tank Evrope*. Preuzeto 27.07.2023. sa Mont Pelerin society najmoćniji think tank Evrope (rtrs.tv).
30. Vuković, Đorđe (2019). *Društvo u sumraku*. Sarajevo: FES.
31. Vuković, Đorđe (2020). *Kontekst političke kulture: drugo dopunjeno izdanje*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka.

32. Вуковић, Ђорђе (2018). *Предстража славе и плача: српско питање у БиХ, прије и послије Југославије*. Факултет политичких наука / Институт за политичке студије: Бања Лука / Београд.
33. Вуковић, Ђорђе (2022). *Ослонац српски: или Ако једном заборавимо себе и нестанемо*. Бања Лука: Бесједа.
34. Вуковић, Ђорђе (2024). *Српска интелигенција између подаништва и отпадништва*. Бања Лука: Бесједа.
35. Vučetić, Vuk (2023). *Izazovi medijatizacije politike*. Banja Luka: Bina.

Г

36. Gajić, Draško (2020). *Nezaposlenost i politika zapošljavanja u Republici Srpskoj* (doktorska disertacija odbranjena na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu). Beograd: Fakultet političkih nauka.
37. Goati, Vladimir (2004). *Partije i partijski sistem u Srbiji*. Niš: OGI centar.
38. Goati, Vladimir (2008). *Političke partije i partijski sistemi*. Podgorica: Fakultet političkih nauka.
39. Говедарица, Предраг (2004). *Предраг Говедарица: Историјске паралеле, притисци на Србе кроз историју и данас*. Преузето 21. 7. 2024. са Патриоте Српске | Историјске паралеле, притисци на Србе кроз историју и данас (patriotesrpske.com).
40. Grujić, Miloš (2019). *Miloš Grujić: Nužnost štednje*. Preuzeto 25. 5. 2024. sa Miloš Grujić: Nužnost štednje (capital.ba).
41. Gudac, Žarko; Đorđević, Miroslav (1997). *Politička istorija XIX i XX veka: svetska i nacionalna*. Beograd: Čigoja štampa / Fakultet političkih nauka.
42. Гускова, Јелена (2023). *Спољна политика Русије у годинама југословенске кризе (1985–1995)*. Бања Лука / Пале: Центар за друштвено-политичка истраживања / Институт историјских наука Универзитета у Источном Сарајеву.

Д

43. Dal, Robert (1999). *Demokratija i njeni kritičari*. Podgorica: CID.
44. Delalić, Medina (2022). *Podjela 'plijena': Kad su se Milošević i Tuđman sastali da bi rascjepkali Bosnu*. Preuzeto 31.03.2024. sa Podjela 'plijena': Kad su se Milošević i Tuđman sastali da bi rascjepkali Bosnu | Balkan Insight.
45. *Демократски народни савез: О нама* (2024). Преузето 18. 5. 2024. са ДНС – Демократски народни савез (dnsrs.org).
46. *Демократски савез: О нама* (2024). Преузето 18. 5. 2024. са О нама | ДЕМОС - Демократски савез (demos-rs.com).
47. Diverže, Moris (1966). *Uvod u politiku*. Beograd: Savremena administracija.
48. Димитријевић, Б. Бојан (2023). *Војска Републике Српске у рату 1992–1995: Војска брза као вјетар*. Бања Лука / Нови САД / Београд: Архив Републике Српске / Архив Војводине / Институт за савремену историју.
49. *Дјечије позориште Републике Српске* (2024). Преузето 3. 3. 2024. са Историјат – Дјечије позориште Републике Српске (djecijepozoristers.ba).

50. *Документарни филм: Илињача – Катера* (2009). Продукција: Телевизија Источно Сарајево. Преузето 24. 5. 2024. са Документарни филм: Илињача – Катера (youtube.com).
51. *Донесена одлука о оснивању Народног позоришта у Источном Сарајеву* (2022). Преузето 2. 3. 2024. са Донесена одлука о оснивању Народног позоришта у Источном Сарајеву – Glas Srpske.
52. Душанић, Б. Јован (2016). *Економија постмодерне – допуњено издање*. Бања Лука: Економски факултет.
53. Душанић, Б. Јован (2018). *Срби Босне и Херцеговине у XIX веку – борба за слободу и уједињење*. Београд: Порекло.
54. Душанић, Б. Јован (2020). *Економско прокрижје 1: Економија постмодерне и неолиберализам*. Београд: Филип Вишњић.
55. Душанић, Б. Јован (2020). *Економско прокрижје 2.: Бећарска економија и Вашингтонски договор*. Београд: Филип Вишњић.

Ђ

56. Ђого, Дарко (2023). *Дарко Ђого: Сарајево, илузијо моја*. Преузето 9. 6. 2024. са Дарко Ђого: Сарајево, илузијо моја | ИСКРА (iskra.co).
57. Đukić, Nemanja (2020). *Heterotopije: (ogledi iz savremene sociologije)*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka.
58. Đurić, Živojin; Stojadinović, Miša (2015). *Političko i ekonomsko nasilje neoimperijalizma* u: Zborniku radova *Rizici i bezbjedonosne prijetnje*. Banja Luka: Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci.
59. Ђурковић, Миша (2021). *Мрачни коридори моћи: Други део Тамних коридора...* Београд: Catena mundi.

Е

60. Екмечић, Милорад (2007). *Дуго кретање између клања и орања: историја Срба у Новом веку*. Београд: Завод за уџбенике.
61. *Економски факултет Брчко Универзитета у Источном Сарајеву, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Ekonomski fakultet Brčko – Univerzitet u Istočnom Sarajevu (ues.rs.ba).
62. *Економски факултет Пале Универзитета у Источном Сарајеву, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Економски факултет Пале Универзитета у Источном Сарајеву (ues.rs.ba).
63. *Економски факултет Универзитет у Бањој Луци, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Економски факултет Бања Лука (unibl.org).
64. *Електротехнички факултет Универзитета у Бањој Луци, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са etfbl – Почетна (unibl.org).
65. *Електротехнички факултет Универзитета у Источном Сарајеву, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Електротехнички факултет Универзитет у Источном Сарајеву (ues.rs.ba).

З

66. *Званични сајт Универзитета у Бањој Луци* (2024). Преузето 26. 2. 2024. са О Универзитету | УНИБЛ (unibl.org).

67. Званични сајт Универзитета у Источном Сарајеву (2024). Преузето 26. 2. 2024. са О Универзитету (ues.rs.ba).
68. Zlokapa, Zdravko (2000). *Demokratski politički sistemi: stvoreni da traju: United Kingdom & United States*. Banja Luka: Pravni fakultet – Centar za publikacije.
69. Зуковић, Љубомир (1996). *Српска је рођена*. Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.

И

70. Иванишевић, Миливоје (2017). *Досије Сарајево*. Београд: Хришћанска мисао / Универзитетска библиотека православни богослови / Хиландарски фонд / Задужбина „Николај Велимировић и Јустин Поповић".
71. Izetbegović, Alija (1990). *Islamska deklaracija*. Sarajevo: Bosna.
72. Izetbegović, Alija (2005). *Sjećanja*. Sarajevo: Oko.
73. Изборни закон Босне и Херцеговине (2001). Преузето 24. 3. 2024 са https://www.izbori.ba/Documents/documents/ZAKONI/Izborni_zakon_PRECISCENI_TEKST-bos.pdf.
74. Извјештај Независне међународне комисије за истраживање страдања Срба у Сарајеву у периоду 1991–1995. Године (2020). Преузето 1. 2. 2024. године са International Commission on the Suffering of the Serbs in Sarajevo (incomfis-sarajevo.org).
75. Илић, Драгослав и други аутори (2018). *Република Српска у Одбрамбено-отаџбинском рату: историјски преглед: друго допуњено издање*. Бања Лука: Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
76. Imamović, Mustafa (2007). *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914*. Sarajevo: Svjetlost.
77. Инцко наметнуо закон о негирању геноцида (2021). Преузето 30. 7. 2023. са Инцко наметнуо закон о негирању геноцида! | БН (rtvbn.com).
78. Историјат „Просвјете" (2024). Преузето 26. 2. 2024. са Историјат „Просвјете" | СПКД „Просвјета", општински одбор Гацко (prosvjetagacko.org).
79. Išaretović, Slavica (2023). *Lažne vijesti – lažni životi*. Banja Luka: Besjeda.

J

80. Janković, Milica (2022). *Karađorđevo, diplomatija i Balkan: Koje odgovore kriju zidovi Titove vile*. Preuzeto 31. 3. 2024. sa Karađorđevo, diplomatija i Balkan: Koje dogovore kriju zidovi Titove vile – BBC News na srpskom.
81. Јарчевић, Слободан (2018). *Пре Стефана Немање Србијом су владале три династије: Имали смо више од 40 владара, а немачки списи овако говоре о једном нашем кнезу из 9. века*. Преузето 21. 2. 2024. са Пре Стефана Немање Србијом су владале три династије: Имали смо више од 40 владара, а немачки списи овако говоре о једном нашем кнезу из 9. века – Opanak.rs.
82. Јевтић, Мирољуб (2009). *Политикологија религије*. Београд: Центар за проучавање религије и вјерске толеранције.
83. Јовановић, Владислав (2023). *Геополитика (де)нацификације српског народа и Републике Српске* у: *Српска се брани и у Србији: десет*

беоīрадских трибина о Репūублици Срūпској 2012–2022. Представништво Републике Српске у Србији / Информативно-политички портал „Све о Српској" / Информативно-политички портал „Факти": Београд.
84. Јовановић, Н. Милан (2004). *Изборни системи пōсткомунисūичких држава*. Београд: Службени лист СЦГ / Факултет политичких наука / Институт за политичке студије.

К
85. Kasapović, Mirjana (2005). *Bosna i Hercegovina: podijeljeno društvo i nestabilna država*. Zagreb: Politička kultura.
86. Kasapović, Mirjana (2011). *Плурално и пūлуралисūичко друūшūво*. u: Časopisu *Političke analize*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
87. Kasapović, Mirjana (2020). *Bosna i Hercegovina 1990–2020. Rat, država I demokratija*. Zagreb: Školska knjiga.
88. Kecmanović, Nenad (2009). *Politika, država i moć*. Beograd: Čigoja štampa.
89. Kecmanović, Nenad (2011). *Elementi vladavine*. Beograd: Čigoja štampa.
90. Кецмановић, Ненад; Врањеш, Александар; Будимир, Жељко (2021). *Усūон једне идеје: слобода и самосūалносūī Репūублике Срūпске и улоīа Милорада Додика*. Београд: Службени гласник.
91. *Киноūека Репūублике Срūпске* (2024). Преузето 3. 3. 2024. са Кинотека Републике Српске – Кинотека Републике Српске (kinotekars.com).
92. Klein, Naomi (2008). *Doktrina šoka: uspon kapitalizma katastrofe*. Zagreb: VBZ.
93. *Којūћ: У пūоūеклом раūу убијено 450 срūпске дјеце, а у лоīору било више од 400* (2022). Преузето 21. 2. 2024. са Којūћ: У протеклом рату убијено 450 српске дјеце, а у логору било више од 400 (ssr.org.rs).
94. Кољевић, Никола (2008). *Сūварање Репūублике Срūпске књиīа I.*. Београд / Бања Лука Службени гласник Републике Србије / Службени гласник Републике Српске.
95. Костовић, Александар (2016). *Славија – пūрва пūрича*. Преузето 3. 3. 2024. са Александар Костовић: Славија – прва прича – СРБИ У БИХ (srbiubih.com)
96. Kulić, Mišo (2020). *Filozofija i neoliberalizam*. Beograd: Srpsko filozofsko društvo.
97. Кузмановић, Рајко (2016). *Досљедна пūримјена Дејūонскоī сūоразума īаранūија је мира и сūабилносūи у Босни и Херцеīовини и реīиону*. У: Зборнику радова *Дејūонски мировни сūоразум: две деценије мира и пūоуке за свеūа*. Београд / Бања Лука: Представништво Републике Српске у Србији / Институт за међународну политику и привреду.
98. Купрешанин Вукелић, Анђела (2023). *Савремено новинарсūво: сисūемски пūриūūū

Rizici i bezbjedonosne prijetnje. Banja Luka: Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci.
101. Латиновић, Горан (2020). *Информисање у Републици Српској од њеног оснивања до дејтонског споразума (1992–1995)* у: *Дејтонски мировни споразум двадесет пет година касније*. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске.
102. Латиновић, Горан (2021). *Студентска бригада Војске Републике Српске (1994–1995)*. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци / Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
103. Латиновић, Горан (2022). *Стварање институција, јавних установа и предузећа Републике Српске* у: Зборнику радова *Република Српска: положај, историја, идентитет: зборник радова 1.* Бања Лука: Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
104. Lijphart, Arend (1992). *Demokracija u pluralnim društvima*. Zagreb: Globus.
105. Lipset, Martin, Sejmur; Lejkin M. Džejson (2006). *Demokratski vek*. Beograd: Alexsandria Press.
106. Lisičkin, Aleksandrovič Vladimir; Šeljpin, Aleksandrovič Leonid (2014). *Globalna imperija zla: Nova geopolitička raspodela snaga*. Banja Luka / Beograd: Udruženje sociologa / Validus.
107. Лозо, Предраг (2023). *Политика памћења и Косовски завјет у Републици Српској* у: Зборнику радова *Косовски завјет: Историја и култура памћења у Републици Српској*. Бања Лука: Центар за друштвено-политичка истраживања.

Љ

108. Ljepojević, Milan (2014). *Raskršća pravde i socijaldemokratije*. Banja Luka: Besjeda.

М

109. Makijaveli, Nikolo (2013). *Vladalac*. Podgorica: Nova knjiga.
110. Malcom, Noel (2011). *Bosna: kratka povijest*. Sarajevo: Buybook.
111. Марјановић, Марко (2023). *Театар у сарајевских Срба*. Преузето 2. 3. 2024. са Театар у сарајевских Срба | Катера (katera.news).
112. Marković, Goran (2012). *Bosanskohercegovački federalizam.* Beograd / Sarajevo: Službeni glasnik / Magistrat.
113. Марковић, Горан (2021). *Уставни лавиринт: апорије уставног система Босне и Херцеговине*. Београд: Службени гласник.
114. Мастиловић, Драга (2012). *Између срспства и југословенства: српска елита из Босне и Херцеговине и стварање Југославије*. Београд: Филип Вишњић.
115. Мастиловић, Драга (2022). *Историјат Универзитета у Источном Сарајеву* у: Зборнику радова *Република Српска: положај, историја, идентитет: зборник радова 1.* Бања Лука: Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
116. *Машински факултет Универзитета у Бањој Луци, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Почетна | Машински Факултет (unibl.org).

117. *Машински факултет Универзитета у Источном Сарајеву, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Mašinski fakultet Istočno Sarajevo (ues.rs.ba).
118. *Медији објавили „нон пејпер" који је Јанша наводно упутио у Брисел* (2021). Преузето 30. 3. 2024. са Медији објавили "нон пејпер" који је Јанша наводно упутио у Брисел (ФОТО) (rtrs.tv).
119. *Медицински факултет Универзитета у Бањој Луци, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Medicinski fakultet Banja Luka – Medicinski fakultet Banja Luka (unibl.org).
120. *Медицински факултет Универзитета у Источном Сарајеву, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Медицински факултет Фоча – Медицински факултет Универзитета у Источном Сарајеву (ues.rs.ba).
121. МекMcCulloch, Allison (2014). *Consociational settlements in deeply divided societies: the liberal-corporate distinction* in: *Democratization*. Taylor & Francis.
122. Миладиновић, Александар (2022). *Дипломатија на Балкану: Шта је нон-пејпер и колико је важан*. Преузето 30. 3. 2024. са Дипломатија на Балкану: Шта је нон-пејпер и колико је важан – BBC News на српском.
123. Милојевић, С. Милош (1996). *Одломци историје Срба и српских – југословенских – земаља у Турској и Аустрији. Св. 1*. Београд: „Никола Пашић".
124. Močević, Dragan (2016). *Zašto najkasnije za 30 godina neće postojati Republika Srpska???*. Preuzeto 25. 5. 2024. sa Zašto najkasnije za 30 godina neće postojati Republika Srpska??? – Dragan Močević (draganmocevic.com).
125. MoMoeckli, Silvano (2010). *Politički sistem Švajcarske: kako funkcioniše – ko učestvuje – čime rezultira*. Sarajevo / Zagreb: University Press – Magistrat izdanja / Politička Kultura.
126. *Музеј Републике Српске* (2024). Преузето 2. 3. 2024 са О МУЗЕЈУ – Музеј Републике Српске (muzejrs.com).
127. *Музеј савремених умјетности Републике Српске* (2024). Преузето 2. 3. 2024. са О музеју (msurs.net).
128. *Музичка академија Универзитета у Источном Сарајеву, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Muzička akademija Univerziteta u Istočnom Sarajevu (ues.rs.ba).
129. Мучибабић, Милимир (2017). *О једном разумевању нашег сусрета с прошлошћу*. Преузето 25. 5. 2024. са О једном разумевању нашег сусрета с прошлошћу – Нови Стандард (standard.rs).

Н

130. Naj, S. Džozef (2006). *Kako razumevati međunarodne odnose: uvod u teoriju i istoriju*. Beograd: Stubovi kulture.
131. *Najveće istraživanje o poreklu Srba: Pobija sve nove teorije* (2021). Preuzeto 24.08.2023. sa https://www.novosti.rs/drustvo/vesti/997646/najvece-istrazivanje-poreklu-srba-pobija-sve-nove-teorije.

132. Народна и универзитетска библиотека Републике Српске (2024). Преузето 2. 3. 2024. са https://nub.rs/biblioteka/o-biblioteci/istoriski-pregled/.
133. Народни фронт – Narodni front (2024). Преузето 18. 5. 2024. са Народни фронт – Narodni front | Banja Luka | Facebook.
134. Народно позориште Републике Српске (2024). Преузето 2. 3. 2024. са Историјат | Народно позориште РС (np.rs.ba).
135. Nešković, Radomir (2013). *Nedovršena država*. Sarajevo: FES.
136. Nešković, Radomir (2017). *Nedovršena država*. Sarajevo: FES
137. Nohlen, Dieter (2001). *Politikološki rječnik: država i politika*. Osijek / Zagreb / Split: Pan Liber.
138. Nohlen, Diter (1992). *Izborno pravo i stranački sustav*. Zagreb: Školska knjiga.
139. Novaković, Nenad (2017). *Savremeni trendovi i održivi razvoj* u: Zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije *Mediji i ekonomija*. Banja Luka: Banja Luka College.

О

140. О Народној партији Српске (2024). Преузето 18. 5. 2024. са О НПС-у – Народна партија Српске | Narodna partija Srpske (npsrs.org).
141. Objavljena srpska DNK mapa: Ovo je istina o našem „turskom" i „vikinškom" poreklu, a jedan podatak će razbesneti nacionaliste (2023). Preuzeto 24.08.2023. sa Šta otkriva DNK analiza Srba – čije sve gene nosimo (nova.rs).
142. Ожеговић, Никола (2022). *Преглед историје Универзитета у Бањој Луци (1975–2020)* у: Зборнику радова *Република Српска: положај, историја, идентитет: зборник радова 1.* Бања Лука: Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
143. Oxfam: Najbogatijih 10 u svijetu udvostručili bogatstvo za dvije godine pandemije COVID-19 (2022). Preuzeto 27. 7. 2023. sa Oxfam: Najbogatijih 10 u svijetu udvostručili bogatstvo za dvije godine pandemije COVID-19 (aa.com.tr).

П

144. Pavlović, Vukašin (2006). *Civilno društvo i demokratija*. Beograd: Službeni glasnik.
145. Peri, Marvin (2020). *Intelektualna istorija Evrope*. Beograd: Clio.
146. Petrović, Jagoda (2015). *(De)konstrukcija socijalnih mreža u kontekstu prislinih migracija u BiH* u: Zborniku radova *Rizici i bezbjedonosne prijetnje*. Banja Luka: Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci.
147. Педагошки факултет Универзитета у Источном Сарајеву, званична интернет страница (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Педагошки факултет – Бијељина (ues.rs.ba).
148. Перић Ромић, Ранка (2020). *Показатељи урбанизације – сиромаштво и друштвени развој* у: *Социолошки годишњак*. Пале: Социолошко друштво Републике Српске.
149. Перишић, Срђан (2022). *Геополитика и Срби*. Београд: „Филип Вишњић".

150. Platon (1957). *Država*. Beograd: Kultura.
151. Porfirogenit, Konstantin (1994). *O upravljanju carstvom*. Zagreb: August Cesarec.
152. *Политичка декларација Партије демократског прогреса* (2019). Преузето 18. 5. 2024. са 646e395530fa9bb61806bb34_ПОЛИТИЧКА ДЕКЛАРАЦИЈА.pdf (website-files.com).
153. *Политичка платформа Социјалистичке партије* (2021). Преузето 18. 5. 2024. са Platforma-FINAL-SP.pdf (google.com).
154. *Пољопривредни факултет Универзитета у Бањој Луци, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Пољопривредни факултет – Пољопривредни факултет (unibl.org).
155. *Пољопривредни факултет Универзитета у Источном Сарајеву, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Почетна – Пољопривредни Факултет Источно Сарајево (ues.rs.ba).
156. Поплашен, Никола (1998). *Криза и политика*. Бања Лука: Глас српски.
157. Поповић, Витомир (2018). *Улога и значај Војске Републике Српске у стварању и изградњи Републике Српске*. у: Зборнику радова *Улога старјешина ВРС у стварању и одбрани Републике Српске током Одбрамбено-отаџбинског рата*. Бања Лука: Организација старјешина Војске Републике Српске.
158. Поповић, Милијан (2005). *Од конфедерализма ка регионализму*. у: Зборнику радова *Република Српска – десет година Дејтонског мировног споразума*. Бања Лука: АНУРС.
159. *Правни факултет Универзитета у Бањој Луци, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Правни факултет Бања Лука | Pravni fakultet u Banjoj Luci (unibl.org).
160. *Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu (ues.rs.ba).
161. *Православни богословски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са www.bogoslovski.ues.rs.ba.
162. *Природно-математички факултет Универзитета у Бањој Луци, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Природно-математички факултет – Универзитет у Бањој Луци (unibl.org).
163. *Program Za pravdu i red – Lista Nebojše Vukanovića* (2024). Preuzeto 18. 5. 2024. sa PROGRAM | Za pravdu i red – Lista Nebojše Vukanovića (wordpress.com).
164. *Програм обнове Републике Српске Партије демократског прогреса* (2021). Преузето 18. 5. 2024. са 646dec4c63dae48be1b1326e_Program obnove Republike Srpske.pdf (website-files.com).
165. *Програм Српске демократске странке* (2010). Преузето 18. 5. 2024. са Microsoft Word – PROGRAM_SDS_7.3.2010..doc
166. *Програмска декларација Уједињене Српске* (2015). Преузето 18. 5. 2024. са ПРОГРАМ-УС.pdf (ujedinjenasrpska.rs).
167. *Програмски принципи Савеза независних социјалдемократа* (2019). Преузето 18. 5. 2024. са Programski_principi_SNSD_6_Sabor.pdf.

168. Pucar, Stevo (2013). *Kamen mudrosti – razotkrivanje vjekovne tajne (TEDx Talks)*. Preuzeto 25. 5. 2024. sa Kamen mudrosti – razotkrivanje vjekovne tajne: Stevo Pucar at TEDxBanjaluka (youtube.com).

Р

169. Радиновић, Радован (2018). *Стратегија Војске Републике Српске*. у: Зборнику радова *Улога старјешина ВРС у стварању и одбрани Републике Српске током Одбрамбено-отаџбинског рата*. Бања Лука: Организација старјешина Војске Републике Српске.
170. Rakanović Radonjić, Andrea (2016). *Socijalni rad u sistemima zdravstvene zaštite u Bosni i Hercegovini* u: Časopisu *Politeia*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka.
171. Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица (група аутора) (2022). *Атлас злочина над Србима током одбрамбено-отаџбинског рата*. Бања Лука: Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица.
172. Ристић, Жељко (2017). *Град Катера у Босни*. Преузето 24. 5. 2024. са Град Катера у Босни | Катера (katera.news).
173. Рударски факултет Универзитета у Бањој Луци, званична интернет страница (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Rudarski fakultet (unibl.org).

С

174. Savanović, Aleksandar (2019). *Teorija republike*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka.
175. Savanović, Aleksandar (2021). *Političke doktrine*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka.
176. Савић, Матеј (2022). *Босна и Херцеговина између државноправних и међународноправних проблема*. Бања Лука: Факултет политичких наука.
177. Савић, С. Сњежана; Савић, Матеј (2017). *Теорија државе и права*. Бања Лука: Комесграфика.
178. Савић, Сњежана (2007). *Република Српска у Дејтонској Босни и Херцеговини*. у: Зборнику радова *Република Српска – петнаест година постојања и развоја*. Бања Лука: АНУРС.
179. Sajić, Nina (2023). *Culture of Dependency and Federal Spirit in Bosnia and Herzegovina.* in: FOREIGN POLICY REVIEW. Institute for Foreign Affairs and Trade.
180. Саобраћајни факултет Универзитета у Источном Сарајеву, званична интернет страница (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Саобраћајни факултет Добој (ues.rs.ba).
181. Sartori, Đovani (2002). *Stranke i stranački sustavi: Analitički okvir*. Zagreb: Politička kultura: nakladno-istraživački zavod.
182. Sartori, Đovani (2003). *Uporedni ustavni inženjering: structure, podsticaji i ishodi*. Beograd: Filip Višnjić": Beograd.
183. Симикић, Синиша (2023). *Замка дејтонске границе* (уводно излагање на округлом столу под називом *Дејтон: јуче, данас и сутра* одржаном 23. 11. 2023. године на Факултету политичких наука Универзитета у

Бањој Луци). Бања Лука: Студентска организација Факултета политичких наука Универзитета у Бањој Луци.
184. Симић, Данијел (2023). *Дани(ј)ел Симић: Од Кулина бана до Тврткових дана*. Преузето 9. 6. 2024 са Дани(ј)ел Симић: Од Кулина бана до Тврткових дана – Фронтал.СРБ (frontal.rs).
185. Simović, Vlade (2011). *Političke partije u Bosni i Hercegovini* u: Zbornik radova *Država, društvo i politika u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
186. Simović, Vlade; Ilić, Ivan (2022). *Austrija i Bosna i Hercegovina u konsocijacijskoj teoriji i praksi*. u: Časopisu *STED Journal*. Banja Luka: Univerzitet PIM.
187. Simović, Vlade; Matić, Filip (2022). *Partokratija i sindikati u savremenoj Bosni i Hercegovini*. Zagreb: DUIREX.
188. Симовић, Владе (2002). *Баштина далеко од народа*. Новински текст објављен у Гласу Српске 02. и 03.02.2002. године. Бања Лука: Глас Српске.
189. Симовић, Владе (2011). *Културно-историјски контекст постдејтонске Босне и Херцеговине као (не)могуће државе* у: Часопису *Политеиа*. Бања Лука: Факултет политичких наука.
190. Симовић, Владе (2014). *Преварена демократија: Осврт о парламентарним политичким партијама у Босни и Херцеговини од 1990. до 1995. године*. Бања Лука: Арт принт.
191. Симовић, Владе (2016). *Унутарпартијска демократија у Српској*. у: Часопис *Политеиа*. Бања Лука: Факултет политичких наука.
192. Симовић, Владе (2017). *Босна и Херцеговина и Белгија: националне подјеле и партијски картели* у: Часопису *Политеиа*. Бања Лука: Факултет политичких наука.
193. Симовић, Владе (2019). *Народ, партије и демократија у Босни и Херцеговини*. Бања Лука: Факултет политичких наука.
194. Симовић, Владе (2021). *Идеје глобализма у холивудским ситкомима* у: Часопису *Политеиа*. Бања Лука: Факултет политичких наука.
195. Симовић, Владе (2022). *Босна и Херцеговина у „шок терапији" неолибералне транзиције* у: Зборнику радова *Економија постмодерне*. Бања Лука: Економски факултет.
196. Симовић, Владе (2022). *Европске интеграције Босне и Херцеговине и логика консоцијализма* у: Часопису *Социолошки годишњак*. Пале / Београд: Социолошко друштво Републике Српске / Српско социолошко друштво.
197. Симовић, Владе (2023). *Неолиберална транзиција код нас*. Преузето 28. 7. 2023. са Владе Симовић: Шок терапија неолибералне транзиције код нас • Фронтал.СРБ (frontal.rs).
198. Симовић, Владе (2023). *Политика великих сила према Босни и Херцеговини, од Берлина до Дејтона*. Рад је изложен на округлом столу под називом *Политичке и правне посљедице дјеловања високог представника у Босни и Херцеговини*, у организацији Факултета политичких наука Универзитета у Бањој Луци и Правног факултета Универзитета у Источном Сарајеву одржаном 25. 9. 2023. године и предат у процедуру за објављивање.

199. Симовић, Владе (2024). *Владе Симовић за „Глас Српске": Странцима не одговара унутрашњи договор*. Преузето 6. 5. 2024. са Владе Симовић за „Глас Српске": Странцима не одговара унутрашњи договор – Glas Srpske.
200. Симовић, Владе (2024). *Здрпи и бриши: Инстаграм вечерас мора да гори*. Преузето 17. 5. 2024. са ZDRPI I BRIŠI: Instagram večeras mora da gori – Informativni portal Buđenje (budjenje.info).
201. Симовић, Владе (2024). *Институционална архитектура Босне и Херцеговине и могућности њеног редизајна – консоцијацијски и федерални приступ*. у: Часопису *Социолошки дискурс*. Бања Лука: Научно удружење Социолошки дискурс.
202. Симовић, Владе (2024). *Национално-партијска борба Срба у Босни и Херцеговини (1910–2022)* у: Зборнику радова *Историја политичких идеја код Срба*. Нови Сад: Филозофски факултет.
203. Симовић, Владе; Будимир, Жељко (2023). *Европска унија и Босна и Херцеговина – прилог изучавању политике у плуралним друштвима* у: часопис *Српска политичка мисао*. Београд: Институт за политичке студије.
204. Симовић, Владе; Зарић, Иван (2022). *Геополитичка оријентација партија у Босни и Херцеговини* у: часопис *Политеиа*. Бања Лука: Факултет политичких наука.
205. Симовић, Раде (2011). *Драма и индентитет: драмско стваралаштво у Босни и Херцеговини посљедње деценије двадесетог вијека – питање културног и националног идентитета*. Бања Лука: Арт принт.
206. Симовић, Раде (2011). *Драма Републике Српске*. Бања Лука: Арт принт.
207. Симовић, Раде (2014). *Антиглобализам позоришне и филмске умјетности – „кухиња" Младена Матерића и Емира Кустурице* у: *Зборник радова са научног скупа „Наука и глобализација"*. Пале: Филозофски факултет.
208. Scarrow, Susan (2005). *Political Parties and Democracy in Theoretical and Practical Perspectives, Implementing Intra-Party Demrocracy*. New York: NDI.
209. Скарић, Владислав (1985). *Изабрана дјела, књига I: Сарајево и његова околина од најстаријих времена до аустроугарске окупације*. Сарајево: „Веселин Маслеша".
210. *Смрћу 12 бањалучких беба исписане најтужније странице историје* (2022). Преузето 2. 3. 2024. са Смрћу 12 беба исписане најтужније странице историје | Катера (katera.news)
211. Солдат, Олег (2014). *Проблем „култа личности" у свјетлу теорије монархије*. у: Часопису *Политеиа*. Бања Лука: Факултет политичких наука.
212. Солдат, Олег (2016). *Српски запад и амерички југ – завршна лекција*. Преузето 24. 5. 2024. са Српски запад и амерички југ – завршна лекција – Фронтал.СРБ (frontal.rs).
213. *Стара црква – храм Св. Арханђела, драгуљ српске културне баштине у Сарајеву* (2017). Преузето 04.07.2024 са vidovdan.org/istorija/stara-crkva-hram-sv-arhandjela-dragulj-srpske-kulturne-bastine-u-sarajevu/

214. *Статут Демократског народног савеза* (2023). Преузето 18. 5. 2024. са статут.docx (live.com).
215. *Статут Демократског савеза – ДЕМОС-а* (2023). Преузето 18. 5. 2024. са Статут-ДЕМОС-а.pdf (demos-rs.com).
216. *Статут Народне партије Српске* (2023). Преузето 18. 5. 2024. са О НПС-у – Народна партија Српске | Narodna partija Srpske (npsrs.org).
217. *Статут Партије демократског прогреса* (2023). Преузето 18. 5. 2024. са 652ff22b1d062858e0338e00_СТАТУТ ПДП (са амандманом) – за објаву.pdf (website-files.com).
218. *Статут Савеза независних социјалдемократа* (2023). Преузето 18. 5. 2024. са Statut-VII.pdf (snsd.org).
219. *Статут Социјалистичке партије* (2021). Преузето 18. 5. 2024. са A5-statut.pdf (google.com).
220. *Статут Социјалистичке партије Српске* (2020). Преузето 18. 5. 2024. са STATUT SOCIJALISTIČKE PARTIJE SRPSKE – SPS – Socijalistička partija Srpske | СПС – Социјалистичка партија Српске.
221. *Статут Српске демократске странке* (2022). Преузето 18. 5. 2024. са СРПСКА ДЕМОКРАТСКА СТРАНКА (sds.rs).
222. *Статут Уједињене Српске* (2015). Преузето 18. 5. 2024. са СТАТУТ-УС-1.pdf (ujedinjenasrpska.rs).
223. Stepić, Milomir (2017). *Deatlantizacijom do stabilizacije Balkana: srpski nacionalni interes*. u: Časopisu *Nacionalni interes* (Godina XIII, vol. 28 Broj 1/2017). Beograd: Institut za političke studije.
224. Степић, Миломир (2001). *У вртлогу балканизације: политичко-географски положај и фрагментираност српских земаља*. Београд: Службени лист СРЈ / Институт за геополитичке студије.
225. Stojiljković, Zoran (2006). *Partijski sistem Srbije*. Beograd: Službeni glasnik.
226. *Studija o porijeklu Balkanaca pokazala: Nema razlike među narodima* (2022). Preuzeto 23.08.2023. sa Nema genetske razlike među narodima s Balkana | Info | Region (mondo.ba).

Т

227. Tanasković, Darko (2006). *Islam i mi: dopunjeno izdanje*. Beograd: Partenon.
228. Tegeltija, Milan (2018). *Milan Tegeltija: Institucionalno nepovjerenje kao osnovna kočnica života u BiH*. Preuzeto 22.06.2024 sa Milan Tegeltija: Institucionalno nepovjerenje kao osnovna kočnica života u BiH (avaz.ba)
229. Тепавички Дуроњић, Татјана (2017). *Дигитални информациони системи: медијски приступ*. Бања Лука: Факултет политичких наука.
230. *Технолошки факултет Универзитета у Бањој Луци, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Насловна – Технолошки факултет Универзитета у Бањој Луци (unibl.org).
231. *Технолошки факултет Универзитета у Источном Сарајеву, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Насловна – Технолошки факултет Зворник (ues.rs.ba).
232. Trapara, Boris (2017). *#BIH BAŠTINA: SARAJEVSKE PRAVOSLAVNE CRKVE*. Preuzeto 1. 7. 2024 sa #BiH BAŠTINA: Sarajevske pravoslavne crkve | ААВН.
233. Трамошљанин, Боро; Ромић, Виолета (2015). *Узроци и посљедице сиромаштва у Републици Српској и Босни и Херцеговини* у: Зборнику

радова *Ризици и безбједносне пријетње*. Бања Лука: Удружење наставника и сарадника Универзитета у Бањој Луци.
234. Trninić, Duško (2017). *Religijski fundamentalizam: vraćanje tradiciji modnim sredstvima* u: Časopisu *Religija i tolerancija*. Novi Sad / Beograd: Centar za empirijska istraživanja religije / Institut društvenih nauka.
235. Туђман и Милошевић договарали поделу БиХ (2013). Преузето 29. 3. 2024. са РТС :: Регион :: Туђман и Милошевић договарали поделу БиХ? (rts.rs).

Ћ

236. Ћеранић, Предраг (2023). *Системи безбједности и питање контроле: монографија*. Бања Лука: Факултет безбједносних наука.
237. Ћоровић, Владимир (1997). *Историја српског народа 1.* Београд / Бања Лука: Арс Либри / Глас српски.
238. Ћоровић, Владимир (1997). *Историја српског народа 2.* Београд / Бања Лука: Арс Либри / Глас српски.
239. Ћоровић, Владимир (1997). *Историја српског народа 3.* Београд / Бања Лука: Арс Либри / Глас српски.
240. Ћоровић, Владимир (2018). *Хисторија Босне.* Београд: Едиција.
241. Ћосић: Милошевић је одбио поделу Косова 1991. године (2011). Преузето 28. 3. 2024. са Ћосић: Милошевић одбио подјелу Косова 1991. године – Фронтал.СРБ (frontal.rs).
242. Ћук Ćuk, Mira; Gajić, Draško (2015). *Siromaštvo u Bosni i Hercegovini – uticaj socijalnih naknada* u: Zborniku radova *Rizici i bezbjedonosne prijetnje*. Banja Luka: Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci.

У

243. Универзитет у Бањој Луци, званична интернет страница (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Универзитет | УНИБЛ (unibl.org).
244. *Универзитет у Источном Сарајеву, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са УИС – Универзитет у Источном Сарајеву (ues.rs.ba).
245. Устав Републике Српске (1992). Преузето 23. 3. 2024. са ustav_republike_srpske.pdf (narodnaskupstinars.net).

Ф

246. Факултет безбједносних наука Универзитета у Бањој Луци, званична интернет страница (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Факултет безбједносних наука (unibl.org).
247. Факултет за производњу и менаџмент Универзитета у Источном Сарајеву, званична интернет страница (2024). Преузето 10. 6. 2024. са ФПМ Требиње (ues.rs.ba).
248. Факултет политичких наука Универзитета у Бањој Луци, званична интернет страница (2024). Преузето 10. 6. 2024. са ПОЧЕТНА – Факултет политичких наука (unibl.org).
249. Факултет пословне економије Универзитета у Источном Сарајеву, званична интернет страница (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Fakultet poslovne ekonomije Bijeljina (ues.rs.ba).

250. *Факултет физичког васпитања и спорта Универзитета у Бањој Луци, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са POČETNA | Fakultet fizičkog vaspitanja i sporta Univerzitet u Banjoj Luci (unibl.org).
251. *Факултет физичког васпитања и спорта Универзитета у Источном Сарајеву, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Početna – Факултет физичког васпитања и спорта (ues.rs.ba).
252. Fekeža, Lidija (2005). *Kasnoantičko utvrđenje na lokalitetu Gradac na Ilinjači u Gornjem Kotarcu kod Sarajeva* u: Časopisu *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu*. Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine.
253. *Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Филозофски факултет | Почетна (unibl.org).
254. *Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Филозофски факултет – Универзитета у Источном Сарајеву (ues.rs.ba).
255. *Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци – Почетна (unibl.org).
256. Fukujama, Frensis (2007). *Građenje države: upravljanje i svetski poredak u dvadesetprvom veku*. Beograd: „Filip Višnjić".
257. Furnivall, Sydenham, John (1948). *Colonial Policy and Practice: A Comparative Study of Burma and Netherlands India*. Cambridge: Cambridge University Press.

Х

258. Harvi, David (2012). *Kratka istorija neoliberalizma.* Novi Sad: Mediteran
259. Хантингтон, Семјуел (2000). *Сукоб* цивилизација *и преобликовање светског поретка*. Подгорица / Бања Лука: ЦИД / Романов.
260. Hejvud, Endru (2004). *Politika*. Beograd: Clio.
261. Held, Dejvid (1997). *Demokratija i globalni poredak: od moderne države ka kosmopolitskoj vladavini*. Beograd: Filip Višnjić.

Ц

262. Централна изборна комисија Босне и Херцеговине (2024). *Централна изборна комисија Босне и Херцеговине – Резултати избора*. Преузето 20. 5. 2024 са https://www.izbori.ba/Default.aspx?CategoryID=150&Lang=5&Mod=0.
263. *Циљеви и задаци Социјалистичке партије Српске* (2020). Преузето 18. 5. 2024. са Ciljevi i zadaci – SPS – Socijalistička partija Srpske | СПС – Социјалистичка партија Српске.

Ч

264. Čabaravdić, Sabina (2016). *Izvještaj Oxfama: 62 ljudi drži polovinu ukupnog bogatstva svijeta*. Preuzeto 27. 7. 2023. sa Izvještaj Oxfama: 62 ljudi drži polovinu ukupnog bogatstva svijeta (slobodnaevropa.org).

265. Cular, Goran (2005). *Organisational Development of Parties and Internal Party Democracy in Croatia*. in: *Organizational Structures and Internal Party Democracy in South Eastern Europe*. Sofia: Friedrich Ebert Stiftung.

Ш

266. Šmidovnik, Janez (1999). *Lokalna samouprava*. Sarajevo: Univerzitetska knjiga.
267. *Шумарски факултет Универзитета у Бањој Луци, званична интернет страница* (2024). Преузето 10. 6. 2024. са Шумарски факултет | Универзитет у Бањој Луци (unibl.org).
268. Šućur-Janjetović, Vesna (2023). U susret pojedincu: teorijska mapa kritičkog socijalnog rada. Banja Luka: Fakultet političkih nauka.

10. БИОГРАФИЈА АУТОРА

Владе Симовић рођен је у Сарајеву 1981. године. Докторирао је на Факултету политичких наука Универзитета у Београду 2014. године. На Факултету политичких наука Универзитета у Београду завршио је мастер студије из политичке аналитике и менаџмента 2008. године. Студије журналистике завршио је на Филозофском факултету Универзитета у Бањој Луци 2006. године.

Запослен је на Факултету политичких наука Универзитета у Бањој Луци у статусу ванредног професора на ужој научној области Политичка теорија. Претходно је радио у бројним редакцијама штампаних и електронских медија (*Ново Ослобођење*, *Глас Српске*, *Центар за истраживачко новинарство*, *Јавни радио и телевизијски сервис Босне и Херцеговине – БХТ1* и сл.).

Објавио је више десетина научних и стручних радова, те двије научне монографије: *Народ, партије и демократија у Босни и Херцеговини* (2019) и *Преварена демократија: осврт о парламентарним политичким партијама у Босни и Херцеговини од 1990. до 1995. године* (2014).

Био је ментор и члан бројних комисија за одбрану мастер радова из области политичких наука. Годинама је обављао функцију руководиоца Студијског програма политикологије. Учесник је научних пројеката, јавних трибина, округлих столова и дебата. Фокус његовог научног интересовања су политичка историја, цивилизација и политика, политичке идеологије, политичке партије, избори, подијељена и постконфликтна друштва, с посебним акцентом на Босну и Херцеговину, демократија и парламентаризам.

Владе Симовић
ПРЕДСТАВНИЧКА ДЕМОКРАТИЈА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Издавачи
Издавачка кућа „Бесједа“
Милоша Обилића 30
78 000 Бања Лука
Телефон: +387 51 433 010
“Besjeda” DOO - Besjeda
besjeda@blic.net

Универзитет у Бањој Луци
Факултет политичких наука
Булевар војводе Петра Бојовића 1А
78 000 Бања Лука
Телефон: +387 51 304 011
http://www.fpn.unibl.org
info@fpn.unibl.org

За издаваче
Данило Новаковић
проф. др Ранка Перић Ромић

Припрема за штампу и штампа:
Графид д.о.о
Бања Лука

За штампарију:
Бранислав Иванковић

Тираж
100

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

321.72(497.6РС)

СИМОВИЋ, Владе
Представничка демократија у Републици Српској / Владе Симовић. - 1. изд. - Бања Лука : Бесједа : Универзитет у Бањој Луци Факултет политичких наука, 2024 (Бања Лука : Графид). - 399 стр. ; 20 cm

Тираж 100. - Библиографија: стр. 381-397.

ISBN 978-99938-1-540-2

COBISS.RS-ID 141497857

ISBN 978-99938-1-540-2